

G. Lībermanis

BALTIJAS
AKADĒMIJA

Naudas teorija

VALŪTAS ATTIECĪBAS, LATA LIKTENIS

LIETIŠKA CILVĒKA CEĻVEDIS

2006-3
L 596

Latvian National
Library

L
33

BALTIJAS STARPTAUTISKĀ AKADEMIJA

Georgs Lībermanis

NAUDAS TEORIJA VALŪTAS ATTIECĪBAS LATA LIKTENIS

Rīga 2006

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0306085853

Georgs Lībermanis

NAUDAS TEORIJA
VALŪTAS ATTĪCĪBAS
LATA LIKTENIS

© BSA, 2006

ISBN-9984-30-118-4

Datorsalikums SIA "JUMI"

Iespiests SIA "JUMI"

Adrese: Rīga, LV-1009, Lienes 19,

e-mail: jumi@apollo.lv

tālr/fakss: 7 312365

Усл. печ. л. – 18

Ievads

Parasts cilvēks normālos apstākļos par naudas teorētisko saturu nedomā. Viņa tūkstoš reizes pārbaudītā dzīves filozofija naudas jomā ir gaužām vienkārša: pilns maks atver daudzas durvis, ļauj apmierināt daudzas jo daudzas vajadzības; plāns maks ir nemitīgu rūpju avots visās jomās – gan sadzīvē, gan uzņēmējdarbībā.

Paradoksāla parādība ir papīra naudas zīme. Piedrukājot papīritim vienu nulli, naudas pirktspēja desmitkāršojas. Ja piedrukāsim divas nulas, tad par necilo papīru varēs nopirkt simts reižu vairāk preču. Trīs papildu nulas uz naudas zīmes jau robežojas ar fantastiku: papīra spēks pieaug tūkstoš reižu.

Kādas kaislības izraisa nauda! Kas gan nav lasījis par «zelta drudzi», ko tik talantīgi ir aprakstījis Džeks Londonš. Šobrīd vienā polā daļa pensionāru, bezdarbnieki ar saņemtās naudas mazumiņu tik tikko izdzīvo. Otrā polā miljonārs lepni jo lepni uzdzīvo. Atsevišķs virsbagātais – labdaris – veido fondus, kas palīdz zināšanu kārajiem jauniešiem, kā arī atbalsta zinātniekus, kultūru vai arī pabaro ar šķīvi zupas tos, kuriem naudas nav ne graša.

Nauda ir spēks, to māca dzīve, un šis spēks var būt labs un ļauns!

Patiešām, kas tad ir nauda?

Kādreiz uz šo jautājumu atbildēja: nauda ir prece – vispārējais ekvivalents. Šāds formulējums neatbilst mūsdienu realitātem. Jautājums par naudu pašlaik pieskaitāms pie vissarežģītākajām ekonomikas problēmām. Zinātnieki, speciālisti pēc ilgas prātošanas un strīdiem ir nolēmuši: nauda ir viss, kas pilda tās funkcijas. Nav svarīgs naudas materiāls – lopiņš, zvērāda, zivs, sāls, dzelzs, varš, sudrabs, zelts, platīns, papīrs, elektroniskie signāli, – bet nozīmīga ir noteiktu funkciju pildīšana, kas nesaraujami saistīta ar cilvēku savstarpējām attiecībām.

Lasītājiem tiek nodots jauns pārstrādāts un papildināts grāmatas izdevums. Iepriekšējos izdevumus izdevis apgāds «Kamene». Aktuālas ir jaunas problēmas. Kopš 2004. gada Latvijā strauji pieauguši inflācija. 2002. gadā 12 Eiropas Savienības dalībvalstis atteikušās no savām nacionālajām valūtām un it visā naudas apgrozībā pārgājušas uz vienotu starptautisko naudu – eiro. Latvija kā ES locekle ar 2005. gadu piesaistījusi latu eiro. Tiek gatavota lata nomaņa ar eiro.

Pasaules tirdzniecību vērā ņemami iespaido eiro un ASV dolāra kursa svārstības. Rodas nepieciešamība grāmatu papildināt ar jaunām nodaļām, atjaunot valūtas attiecību problēmu analīzi šodienas un rītienes skatījumā.

1. NAUDAS BŪTĪBA UN FUNKCIJAS

1.1. Vispārējā maiņas līdzekļa, apgrozības un maksāšanas līdzekļa funkcija

Nejauša maiņa kļūst regulāra. Mūsu senči rīkojās racionāli. Tie centās iemainīt to, kas bija neatliekami vajadzīgs. Bet ko dot pretī, kādu ekvivalentu? Skaidrs, jādod kāds paša mantas pārpalikums, bez kura varēja iztikt. Ar laiku sāka ražot speciāli maiņai. Tā izcēlās maiņa – sākumā nejauša, kad mainīja preci pret preci ($P - P$). Pag, pag, teiks mūsdienu apstākļu zinātnieks, tas jau ož pēc bartera, t.i., maiņas bez naudas starpniecības, ko plaši piekopa bijušajā PSRS, sairstot sociālistiskajai plānsaimniecībai ar tās resursu sadales sistēmu, limitiem un norīkojumiem. Pēc Krievijas finansiālā kraha 1998. gada augustā bartera darījumi no jauna Latvijas un Krievijas attiecībās kļuva aktuāli. Brīnišķīgi, teiks kāds prātvēders, cilvēce tiek vaļā no neganta starpnieka – naudas. Bet, ja labi padomā, barters ir nelaime, normālas attīstības bremze, solis atpakaļ uz sen pārvarēto pagātni. Lai pastāvētu barters, ir nepieciešama partneru vajadzību precīza sakrišana. Tas nozīmē, ka jāorganizē speciāls meklēšanas centrs, kas pa visu pasauli centīsies atrast partnerus, kam būtu nepieciešama gaužām atšķirīgu preču mainīšana. Turklāt vēl būtu jāsakrīt maiņas proporcijām pēc kaut kāda nezināma kritērija. Citiem vārdiem, barters kā visaptveroša normāla maiņas sistēma ir praktiski neiespējama, būtībā utopija. Padomāsim vēl par vienu bartera pazīmi – maiņas proporciju skaitu. Ja kopējais apmaināmo labumu skaits ir 3, tad ir nepieciešamas tikai 3 atšķirīgas maiņas proporcijas. Ja mainīsim 4 preces bez naudas starpniecības, maiņas proporciju skaits jau sasniegs 6. Pāriesim pie reālākiem skaitļiem mūsu tautsaimniecībā, piemēram, pie minimāla skaitļa – 100 000 preču, un nepieciešamo maiņas proporciju skaits (lasi un brīnies!) sasniegs 5 miljardus (precīzi –

4 999 500 000). Modernā industriālā lielvalstī dažādu nosaukumu preču skaits sasniedz simtiem miljonu, bet katrai precei vēl ir liels skaits variantu un desmitiem lielumu. Līdz ar to kļūst nepieciešams fantastisks skaits maiņas proporciju, ar kurām netiktu galā visjaudīgākais super – modernais dators.

Pirmā funkcija – maiņas līdzeklis. *Homo sapiens* atrada izeju. Tūkstoš gadu pieredze, kļūdu un izmēģinājumu metode deva iespēju izvirzīt no preču masas preci, ko visbiežāk mainīja. Pret šo preci pārdevējs labprāt mainīja savu preci, jo prakse mācīja, ka pret to varēja iemainīt patiešām nepieciešamo labumu. Te jau var runāt par **maiņas līdzekļa funkciju**. Pircējam tieši tā prece, ko viņam piedāvāja pārdevējs, būtībā nebija vajadzīga. Viņam, pircējam, šī prece bija nepieciešama tikai kā starpnieks, kā prece, pret kuru var iemainīt jebkuru citu preci. Formula $P - P$ (barters – prece pret preci) transformējas formulā $P - N - P$, kur N ir nauda, kas pilda savu pirmo funkciju – starpnieka lomu maiņā – maiņas līdzekļa, apgrozības un maksāšanas līdzekļa funkciju. Sākumā varēja runāt par preci – vispārējo ekvivalentu. Bet, kad šī prece – vispārējais ekvivalents – cieši jo cieši saauga ar noteiktu materiālo labumu ilglaicīgā periodā un plašā jo plašā teritorijā, varēja jau runāt par naudu kā noteiktu funkciju vienību. Vispirms naudas funkcijas pildīja materiālie labumi – preces, izsakot maiņas attiecības starp cilvēkiem. Nepakavēsimies pie naudas kā preces vēstures. Tas ir garš un saistošs stāsts, kas sākas ar lopiem, zvērādām, zivīm un beidzas ar sudrabu un zeltu. Tikai iegaumēsim: pirmā nauda bija preču nauda, un miljonos un miljonos maiņas aktu nauda labi pildīja savu pirmo maiņas starpnieka funkciju. Preču naudas tēls cilvēka apziņā gadsimtiem ilgi saistījās ar zeltu.

Kāpēc zelts kļuva par naudas preci. Cēlmetāls zelts pats par sevi ne no dabas, ne no Dieva nav nauda. Bet droši var apgalvot, ka zelts ir visai piemērots naudas funkciju teicamai pildīšanai.

Pirmkārt, mazs zelta svara daudzums pārstāv lielu naudas daudzumu, tātad ir gaužām ērts pārnēsāšanai makā.

Otrkārt, zelts ir labi dalāms, un katra tā daļa saglabā zelta cēlās īpašības; nav sevišķu tehnisku grūtību pēc svara pilnīgi vienādu monētu kalšanā.

Treškārt, zelts neoksidējas, tā ir prece, ko rūsa un kodes neēd; tā saglabā savas īpašības paaudžu paaudzēm. To var krāt zeķē, lādē, zem matrača, nodot mantiniekiem, norakt zemē, paslēpt līdz labākiem laikiem. Tas viss ir īpaša zelta fetiša pamats: cilvēki sāk piedēvēt šim cēlmetālam pārdabiskas īpašības.

Mūsdienās zelta naudas fetišs pieder pagātnei: citi materiāli un cita organizācija tagad ir ievērojami piemērotāka naudas funkciju pildīšanai.

1.1. shēma

Preču maiņas matrica¹

		PIEDĀVĀJUMS						
		A	B	C	D	E	F	N
PIEPRAŠĪJUMS	A	o	O	O	O	O	O	X
	B	O	o	O	O	O	O	X
	C	O	O	o	O	O	O	X
	D	O	O	O	o	O	O	X
	E	O	O	O	O	o	O	X
	F	O	O	O	O	O	o	X
	N	X	X	X	X	X	X	o

Nauda un tirgus. Jautājums ir vienkāršs: ja tirgus ir īpašs ekonomisks mehānisms, kas savieno pieprasījumu un piedāvājumu, pircēju un pārdevēju, ražotāju un patērētāju, tad šo savienošānu ar savu pirmo funkciju veic nauda. Normāls preču

¹ Woll Artur. Allgemeine Volkswirtschaftslehre. – 10. Auflage. – München: Vahlen, 1990. – S. 457.

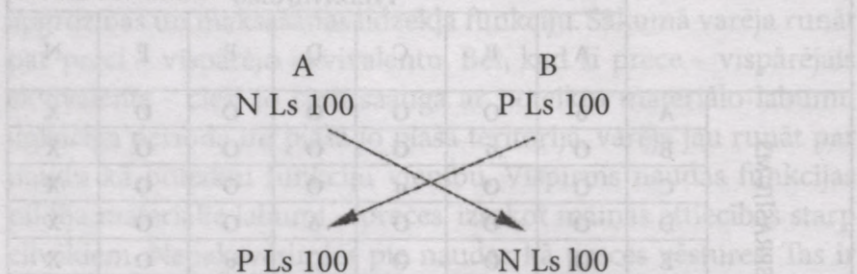
resursu (ražojumu un pakalpojumu) tirgus nav atraujams no naudas. Turklāt tirgus operāciju konkrētā organizācija ir cieši saistīta ar naudas materiālu.

Labu priekšstatu par naudas saiknēm ar tirgus pieprasījumu un piedāvājumu sniedz preču maiņas matrica ar naudu kā starpnieku (sk. 1.1. shēmu).

Matrica rāda: pirmo preci A nav jēgas mainīt pret preci A (to raksturo punkts o). Tāpat prece B nekad netiks mainīta pret tādu pašu preci B utt. Preces A, B, C, D, E, F tieši savā starpā neapmainās (O – nav bartera). Matricas preču apmaiņa notiek tikai ar naudu (to raksturo N, X).

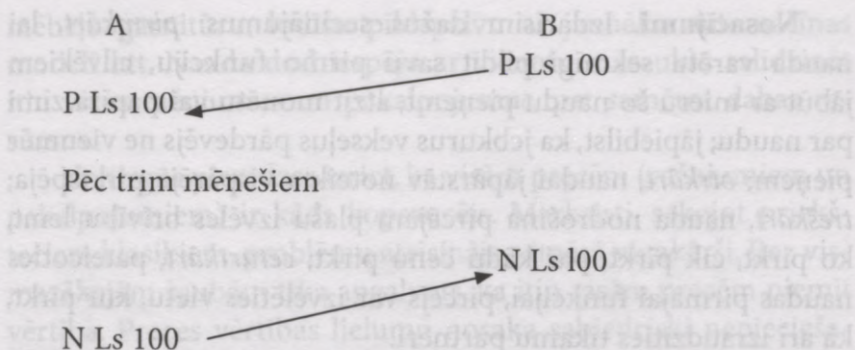
Naudas pirmā funkcija aptver visai atšķirīgus maiņas un samaksas variantus.

Pirmās funkcijas pirmais variants. Pircējs A veikalā, kas pieder pārdevējam B, nopērk preci par Ls 100 un par pirkumu uzreiz samaksā.

Nauda vienlaikus ir gan apgrozības līdzeklis, gan arī maksāšanas līdzeklis.

Pirmās funkcijas otrais variants. Pircējs A pērk no pārdevēja B preci par Ls 100 uz kredīta; par pirkumu, tagad jau kā par parādu, tiek samaksāts pēc trim mēnešiem.

Šajā gadījumā naudas kustība laika ziņā (pēc trim mēnešiem) ir atrauta no preču kustības. Starp pārdevēju un pircēju veidojas principiāli jaunas attiecības – kredīta attiecības. Pārdevējs ir kreditors, bet pircējs – debitors. Nauda joprojām pilda apgrozības un maksāšanas līdzekļa funkciju, bet tai tagad ir būtiskas īpatnības, salīdzinot ar pirmo variantu. Taču ar to atšķirības starp variantiem vēl nebeidzas. Pārdošana ar samaksas atlikšanu uz vēlāku laiku jeb pārdošana uz kredīta parasti izraisa parādzīmes rašanos.

Vekselis parādzīme. Ja šai parādzīmei ir noteikta juridiska forma, tad tas ir vekselis, ko debitors izraksta kreditoram. Ja kreditoram ir jāsamaksā par kādu darījumu vēlākā termiņā vai jādzēš kāds savs parāds, tad viņš to var izdarīt, nododot sava debitora vekseli savam kreditoram. Pēdējam savukārt nav liegts, kārtojot parādu, šo vekseli nodot tālāk u.tml. Tā vekselis nonāk apgrozībā un pilda vienu no naudas funkcijām, proti, maksāšanas līdzekļa funkciju. Lai vekseļu apgrozība, to tālāka nodošana būtu tiesiski apstiprināta, ir nepieciešams indosaments, t.i., pārveduma uzraksts vekseļa otrā pusē ar parakstu, kas apstiprina, ka vekselis ir pārgājis citas personas rokās ar tālākas rīcības tiesībām. Tā parādzīmes (vekseļi) apgrozībā paplašina naudas pirmās funkcijas darbības lauku.

Nosacījumi. Izdarīsim dažus secinājumus: *pirmkārt*, lai nauda varētu sekmīgi pildīt savu pirmo funkciju, cilvēkiem jābūt ar mieru šo naudu pieņemt, atzīt monētu vai papīra zīmi par naudu; jāpiebilst, ka jebkurus vekselus pārdevējs ne vienmēr pieņem; *otrkārt*, naudai jāpārstāv noteikta vispārējā pirktspēja; *treškārt*, nauda nodrošina pircējam plašu izvēles brīvību lemt, ko pirkt, cik pirkt, par kādu cenu pirkt; *ceturtkārt*, pateicoties naudas pirmajai funkcijai, pircējs var izvēlēties vietu, kur pirkt, kā arī izraudzīties tikamu partneri.

Te mēs no jauna redzam, ka nauda kā apgrozības līdzeklis ir organiski saistīta ar tirgus ekonomikas pazīmēm. Naudas pirmā funkcija ir nepārprotami tirgus ekonomiskās brīvības simbols.

Maiņas aktiem, samaksas operācijām ir nepieciešama salīdzināšanas mēraukla. Te nonākam līdz naudas otrai funkcijai.

1.2. Nauda kā salīdzināšanas mēraukla¹

Nacionālā nauda. Katrai valstij dažkārt gadsimteņiem ilgi bijusi sava nacionālā naudas sistēma.

Starptautiskā nauda. Pirms vairākiem gadu desmitiem sāka ieviest starptautiskas naudas vienības. Starptautiskais valūtas fonds starpvalstu norēķiniem sāka lietot SDR, Eiropas valūtas savienībai ES sastāvā kopējā nauda bija ekijs, ko ar 1999. gada 1. janvāri pēc Eiropas monetārās ūnijas (EMU) lēmuma sāka nomainīt eiro, kas ar 2002. gadu 12 valstīs it visās funkcijās nomainīja nacionālo naudu.

Samērošanas iespēja. Nosakot naudas vienību, kļūst iespējams samērot, naudas izteiksmē salīdzināt jebkuras preces – sērkočiņu kārbu ar divpadsmitstāvu namu, kilogramu sviesta ar

¹ Mēs apzināti otro naudas funkciju neraksturojam kā vērtības mēru. Daudzās grāmatās par mikroekonomikas jautājumiem vērtības kategorija netiek ne pieminēta, ne izskaidrota. Tāpēc nav pamata naudas otro funkciju saistīt ar vērtības mērīšanu.

mēbeļu garnitūru, lodišu pildspalvu ar jaunāko automašīnas modeli utt. Nauda dod iespēju ar vienotu mērauklu salīdzināt itin visus ražojumus un pakalpojumus, pat samērot dabas resursus.

No tirgus pieredzes izriet, ka visām precēm (ražojumiem un pakalpojumiem) ir kāds kopsaucējs. Marksisti, sekojot priekštečiem klasiķiem, problēmu atrisināja samērā vienkārši. Bez vismazākajām šaubām tika apgalvots, ka itin visām precēm piemīt vērtība. Preces vērtības lielumu nosaka sabiedriski nepieciešamais pilnīgi vienveidīga abstraktā darba daudzums. Kopsaucējs ir atrasts. Preču vērtības samērošanai pietiek salīdzināt tajās ietvertu, no konkrētām īpatnībām atbrīvoto abstraktā darba daudzumu sabiedriski nepieciešamo normu ietvaros. It kā tirgus šo problēmu atrisina bez grūtībām.

Cenu pamats – galējais derīgums. Mūsdienu cenu teorija tādu samērošanas modeli uzskata par dzīvei neatbilstošu. Par cenu pamatu tiek izvirzīts preču **galējais derīgums**. Tas prasa principiāli citu pieeju naudas otrai funkcijai.

Pasekosim, kā darbojas atsevišķa pircēja (arī pircēju masas) motivācijas mehānisms saistībā ar naudu. Nav speciāli jāpierāda, ka katrs pircējs kaislīgi vēlas par izdoto naudas summu maksimizēt iegūstamo **kopējo derīgumu**. Ideālā variantā tas kļūst iespējams, ja katrs atsevišķs pirkums nodrošina visaugstāko galējo derīgumu, rēķinot uz naudas vienību. Ir maz ticams, ka šāds ideāls variants reāli pastāvēs. Tālākā analizē apzīmēsim preces galējo derīgumu ar GD, bet cenu (naudas daudzumu) ar C. Pērkot pirmo preci A, mēs iegūstam dalījumu

$$\frac{\text{Preces A GD}}{C},$$

kas raksturo galējo derīgumu caurmērā uz vienu naudas vienību. Pērkot nākamo preci, pircējs nevēlas būt zaudētājs un cenšas

iegūt uz katru naudas vienību ne mazāku galējo derīgumu. Šo pircēja motivāciju var apzīmēt kā vienādojumu:

$$\frac{\text{Preces A GD}}{C_1} = \frac{\text{Preces B GD}}{C_2}$$

Trešais pirkums saglabā iepriekšējo motivāciju – iegūt uz katru naudas vienību vismaz tikpat daudz derīguma kā iepriekš. Nākamie pirkumi pircēja motivāciju nemaina, un mēs nonākam līdz formulai:

$$\frac{\text{Preces A GD}}{C_1} = \frac{\text{Preces B GD}}{C_2} = \frac{\text{Preces Z GD}}{C_n}$$

Nobela prēmijas laureāts ekonomikā P. Semjuelsons secina, ka darbojas ekonomikas likums par vienādu galējo derīgumu uz naudas vienību. Tālākais secinājums jau ir nepārprotams: kopsaucējs visu preču salīdzināšanai ir galējais derīgums; to apstiprina tēze, ka vienādas naudas vienības pārstāv vienādu galējo derīgumu.

Protams, mums ir darīšana ar vienu no tipiskiem ekonomiskās rīcības motivācijas likumiem, kas tirgū darbojas tikai kā tendence ar daudzām svārstībām. Vienkāršojot iespējamās situācijas, pieņemsim, ka pircēji, iegādājoties preci B, uz naudas vienību gūst lielāku galējo derīgumu, nekā pērkot preci A. Dabiska reakcija acīmredzot būs tāda, ka pircēji paplašinās preces B pirkumus (motīvs – lielāks galējais derīgums) un samazinās preces A iegādi, kurai mazāks galējais derīgums. Ja iedziļināsimies galējā derīguma teorijā, konstatēsim, ka, vairāk pērkot preci B, tās galējais derīgums samazināsies, bet preces A galējais derīgums augs. Notiks galējā derīguma izlīdzināšanās un īstenosies iepriekš minētā formula līdz ar P. Semjuelsona izvirzīto likumu.

Nauda savā otrā funkcijā sekmīgi darbojas kā salīdzināšanas mēraukla tieši tāpēc, ka tā ir galējā derīguma mērs.

Cenu mērogs. Vēsturiski salīdzināšanas mērauklas funkcija obligāti bija jāpapildina ar cenu mērogu, t.i., bija jāfiksē nacionālās naudas vienības saturs. Tas nozīmē, ka valstij bija jāpieņem juridisks akts, kas nosaka, ka viena naudas vienība līdzinās noteiktam naudas preču daudzumam. Tā kā naudas prece pat līdz nesenai pagātnei bija galvenokārt zelts, tad cenu mērogs tika noteikts kā precīzs zelta svara daudzums. Ja apgrozībā bija sudraba monētas, cenu mērogs tika izteikts sudraba svarā.

Vēsturisku apstākļu dēļ naudas attiecībās ilgu laiku īpaša nozīme bija dolāra cenu mērogam. Turklāt veidojās tiešs sakars starp oficiālo zelta cenu un cenu mērogu. Tā kopš 1934. gada vienas Trojas unces (31,1035 g) zelta oficiālā cena bija 35 dolāri. Līdz ar to viena dolāra zelta saturs jeb cenu mērogs bija 0,88867 g tīra zelta.

Lats = franks. Lata cenu mēroga pamatā bija tā zelta saturs, kas no 1922. gada līdz 1936. gadam līdzinājās 0,29032254 g tīrā zelta; tas savukārt atbilda Francijas franka zelta saturam. Tas nozīmēja, ka 1 lats = 1 franks. Jāatšķir juridiski noteiktais un faktiskais cenu mērogs. Iemesls tam ir inflācija, kad reālam cenu mērogam ir mazāks zelta saturs nekā oficiāli izsludinātajam.

Devalvācija. Saimniekošanas praksē mēs diezgan bieži sastopamies ar naudas vienības devalvāciju. Praktiski tas nozīmē, ka naudas vienības zelta saturs tiek oficiāli pazemināts. Tā 1936. gada 28. septembrī tika devalvēts Latvijas lats: turpmāk zelta saturs vienam latam tika noteikts 0,1758 g tīra zelta. Šo devalvāciju noteica gan konkrēti saimnieciskie apstākļi, gan Latvijas pievienošanās Lielbritānijas sterliņu mārciņu blokam.

Īpatnība bija tā, ka lata zelta saturu vairs nenoteica patstāvīgi, bet gan ar Lielbritānijas sterliņu mārciņas starpniecību (sterliņu mārciņas zelta saturs bija 4,43425 g tīra zelta, bet lata

zelta saturs tika pielīdzināts 0,0396487 sterliņu mārciņām). Devalvācija vienlaikus nozīmē cenu mēroga samazināšanu, arī nacionālās valūtas kursa pazemināšanu salīdzinājumā ar ārzemju valūtām. Inflācija nozīmē slēptu devalvāciju.

Revalvācija. Revalvācija ir tieši pretēja parādība devalvācijai, t.i., naudas vienības zelta saturs un cenu mērogs tiek palielināts. Šāda revalvācija var notikt oficiāli un neoficiāli, tostarp deflācijas un nacionālās valūtas kursa celšanās gadījumā.

Zelts vairs nav naudas prece. Šis apraksts par naudas vienības zelta saturu un oficiālo cenu mērogu pieder pagātnei. Sākotnēji naudas funkcionēšanas prakse un pēc tam Starptautiskā valūtas fonda 1976. gada Jamaikas sesija «nometa» zeltu no naudas preces augstā troņa (formāli kopš 1978. gada 1. aprīļa). Jau kopš 1975. gada vairs netika publicēts valstu naudas vienību zelta saturs; sākās process, ko dēvēja par zelta demonetizāciju. Zelts kļuva par parastu preci; tam nebija vairs speciālas lomas naudas otrās funkcijas pildīšanā.

70. gados, pārejot uz «peldošajiem kursiem», t.i., uz apmaiņas kursiem, ko nosaka vienīgi apmaināmo valūtu pieprasījuma un piedāvājuma samērs, zūd arī devalvācijas un revalvācijas kategorijas. Valūtas kursi ik dienas «peld», proti, tie svārstās uz augšu vai uz leju bez jebkāda sakara ar zeltu. Par devalvāciju un revalvāciju var runāt vienīgi tad, ja kāda nacionālā valūta ir cieši «piekalta» kādai citai valūtai.

Par starptautisko valūtas attiecību vēsturi, zelta demonetizāciju, peldošiem valūtu kursiem, pāreju uz eiro lasiet nākamajās nodaļās.

1.3. Nauda kā bagātību saglabāšanas un uzkrāšanas līdzeklis

Bagātība vispārējā formā. Bagātību var saglabāt un uzkrāt divās formās: naturāli lietiskā un naudas formā. Viens bagāts vīrs pirks zemi, māju, veselu automašīnu parku, vecmeistaru gleznas, dārgas mēbeles, vismodernāko videotehniku un audio-

tehniku, briljantus. Turpretī cits bagātnieks, nebūt neatsakoties no dzīves baudīšanas, krās naudu. Abi domās par mantiniekiem un būs norūpējušies par to, kā bagātību saglabāt. Stihiska dabas nelaime var iznīcināt māju kopā ar dārgām mēbelēm, vecmeistaru gleznām un vismodernāko tehniku, uz mūžīgiem laikiem aprakt briljantus mājas seifa.

Nauda ir bagātība vispārējā formā, un prātīgs cilvēks to glabā bankā, kur tā vēl nemitīgi pieaug. Zemestrīce vai plūdi bagātību vispārējā formā neskar, bet naudas īpašnieks baidās no inflācijas kā velns no krusta; arī banka neveiksmes gadījumā var «izlidot skurstenī».

Izvirzās arī likviditātes problēma. Ja tev ir skaidra nauda, tad likviditāte ir maksimāla: atkarībā no naudas daudzuma tu vari pirkt nekavējoties itin visu, kas sirdij tīk (attīstītajā tirgus ekonomikā). Citiem vārdiem, naudu vienmēr var pārvērst precēs naturāli lietiskā formā.

Sarežģītāk ir otrādi – bagātību naturāli lietiskā formā pārvērst naudā. Likviditāte te ir ievērojami zemāka. Atrast naudīgu pircēju, kas alkst pirkt tieši tavu māju, zemi, tavas gleznas vai briljantus, gūt īpašumā tavu lepno automobili, nemaz nav tik vienkārši. Jāmeklē speciālisti – starpnieki; vecmeistaru gleznas var mēģināt pārdot speciālu firmu izsolēs, kas pārāk bieži nemaz nenotiek. Naudas maksimālā likviditāte ir tās kardināla priekšrocība, būtiska trešās funkcijas pazīme. Naudas daudzums ir visai aktīvs ekonomiskās rīcības motivācijas elements.

1.4. Nauda kā sabiedrisks spēks

Zelts kā pasaules cars. Naudas augstajai likviditātei ir vēl viens aspekts. Nauda ir sabiedrisks spēks gan privātās rokās, gan valsts īpašumā. Nauda kļūst par attiecību nesēju, kas pauž varu, diktē citiem cilvēkiem viņu rīcību, pakļauj sev uzņēmējus, jauca politikā. Nauda (zelts) ir visvarena. Te nav vajadzīgi dziļi ekonomiski pētījumi.

Nocitēsim Mefistofeļa kuplejas no operas «Fausts»:

Zelta teļš ir pasaules cars –
Viņu vienu katru dienu
Simtiem pielūdz ļaužu bari,
Visiem pēc zelta rokas trīc.

Kalps un karalis, augsti, zemi,
Visi gaida, ko viņš lems.
Viņa priekšā ceļus loka
Zeltā saistīts ļaužu prāts –
Sātans savu ļauju vāc!

Zelta teļš visvarens dievs,
Viņa vara visu dara.
Debess valdnieks viņš paties'!

Cilts pret cilti, dēls pret tēvu,
Zeltam klausot, cīņā iet,
Nebeidz baltas asinis liet;
Tautas uzņem grūtu postu.
Apstulbots ir ļaužu prāts –
Sātans savu ļauju vāc!

Lai lasītājs pats spriež, cik laikmetīgi ir šie panti!

Vai drīkstam aizmirst mafiju, reketu, pasūtījuma slepkavības, visdažādākus noziegumus naudas, bagātības dēļ kad sātans savu ļauju vāc! Pārejas periods, uz tirgus attiecībām, agrīnā tirgus ekonomikā tam ir labvēlīga augsne.

1.5. Nauda kā ekonomiskās informācijas nesēja

Informācija naudas ietērpā. Ir maz ticams, ka mūsdienās kāds apstrīdēs tēzi, ka informācijas loma pārvaldes procesos augtin aug.

Kas ir nepieciešams sekmīgai uzņēmējdarbībai un tautsaimniecības vadībai? Nauda sniedz visdažādāko un visai nepieciešamo informāciju.

Pirmkārt, tā sniedz informāciju par pieprasījumu un piedāvājumu.

Otrkārt, tā sniedz informāciju par ražošanas izmaksām.

Treškārt, tā sniedz informāciju par saņemto un gaidāmo peļņu.

Ceturtkārt, tā sniedz informāciju par investīcijām.

Piektkārt, cena naudas formā informē par pieprasījuma un piedāvājuma samēru.

Sestkārt, budžets ir bagāts informācijas avots naudā, kas atspoguļo ekonomisko procesu rezultātus tautsaimniecībā, kā arī nepieciešamos naudas līdzekļus normālai attīstībai.

Septītkārt, informācija par dzīves līmeni bez naudas formas nevar iztikt.

Astotkārt, tirdzniecības bilancei kā eksporta un importa salīdzinājums ir nepieciešama naudā.

Devītkārt, maksāšanas bilance pēc savas dziļākās būtības ir izsakāma naudā un vienīgi naudā.

Desmitkārt, depozīts, noguldījums – tipiska informatīva naudas kategorija.

Vienpadsmitkārt, kredīts tiek piešķirts naudas formā, informējot par naudas pieprasījumu un piedāvājumu.

Divpadsmitkārt, iekšējais parāds – informācija valstij par nepieciešamību uzkrāt naudu parāda dzēšanai.

Trīspadsmitkārt, ārējais parāds – informācija par brīvi konvertējamo valūtu, kas jāuzkrāj parāda dzēšanai; arī informācija naudā par pašu līdzekļu trūkumu ekonomiskajai attīstībai vienlaikus informē par šī parāda robežu, ko tālāk nedrīkst pārsniegt.

Cetrpadsmitkārt, kopsavilkuma informācija, ko sniedz iekš-

zemes kopprodukts, nacionālais kopprodukts, nacionālais ienākums, ir uztverama tikai un vienīgi naudā.

Piecpadsmītkārt, rentabilitāte – informācija par uzņēmējdarbības izdevīgumu un efektivitāti – ir tipisks naudas rādītājs.

Sešpadsmītkārt, amortizācijas fonds – informācijas avots par naudas līdzekļiem pamatkapitāla atjaunošanai.

Septiņpadsmītkārt, valūtas kurss – informācija naudā par iekšējo un ārējo ekonomisko procesu sarežģītu mijiedarbību.

Astoņpadsmītkārt, informāciju par konta atlikumu naudā sniedz elektroniskā debetkarte, viedkarte, kredītkarte.

Šo uzskaiti varētu vēl turpināt. Bet jau ar esošiem piemēriem pietiek, lai raksturotu naudu kā uzņēmējdarbības un tautsaimniecisko sakaru informācijas atbildīgu nesēju.

Naudas būtība – tā pilda minētās trīs funkcijas, ir reāls sabiedriskais spēks un ekonomiskās informācijas nesēja.

1.6. Uzdevumi

1. uzdevums

Pagātnē kādas valsts naudas vienībai bija cenu mērogs zeltā, kas līdzinājās 0,4 g tīrā zelta. Šīs naudas vienības cenu mērogs tika devalvēts par 25%.

Kāda bija preces cena, kas sākotnēji līdzinājās 36 g tīra zelta?

Kāds turpmāk bija šīs naudas cenu mērogs?

Kāda bija preces cena pēc devalvācijas?

2. uzdevums

Pagātnē kādas valsts naudas vienības cenu mērogs bija 0,4 g

tīrā zelta. Šīs naudas vienības cenu mērogs tika revalvēts par 40 %.

Kādas preces cena sākotnēji līdzinājās 2,8 g tīra zelta?

Kāds turpmāk būs šīs preces cenu mērogs?

Kāda būs preces cena pirms un pēc revalvācijas?

1.7. Secinājumi

Ilgais naudas attīstības ceļš, daudzi materiāli, kas vēsturiski līdz mūsdienām izpildīja naudas lomu, izvirza jautājumu, kas īsti ir nauda? Par naudu dēvēt kādu konkrētu materiālu nav pieņemami, jo šāda atziņa būtu pretrunā ar vēstures realitātēm. Mūsdienu teorijai jāatzīst, ka tas viss, kas pilda naudas funkcijas, ir nauda.

Pirmā funkcija ir acīmredzama: vispārējā maiņas līdzekļa, apgrozības līdzekļa un maksāšanas līdzekļa funkcija. Turklāt vienalga, vai tiek maksāts skaidrā naudā, bezskaidras naudas norēķinos, vai notiek pirkuma tūlītēja apmaksa vai parāda dzēšana.

Prakse plaši rāda, ka naudas otrā funkcija ir būt par samērošanas mērauklu. Ja runa ir par preču pasauli, tad samērot naudā var patiešām visu. Problēmu krietni sarežģī galējā derīguma samērošanas jautājums. Ievērojot konkurences mehānisma darbību privātā īpašuma apstākļos, ir pierādāms P. Semjuelsona atklātais likums par vienādu galējo derīgumu uz naudas vienību.

Kamēr apgrozījās preču nauda, darbojās cenu mērogs: noteikts vienveidīgs naudas preces svara daudzums, kas dotā valstī ar tiesiska akta palīdzību pieņemts par naudas vienību. Ekonomiskā situācija var rosināt valsti cenu mērogu palielināt (revalvācija) vai samazināt (devalvācija). Šī problēma ir cieši saistīta ar preču eksporta veicināšanu vai ierobežošanu (devalvācija), vai arī ar importa palielināšanu un eksporta konkurētspēju mazināšanu (revalvācija).

Naudas trešā funkcija ir bagātību saglabāšana un uzkrāšana. To nosaka apstākļi, ka nauda pārstāv bagātību tās vispārējā formā. Skaidrai naudai ir visaugstākā likviditāte, spēja bez kavēšanās pārvērsties par jebkuru preci, gan ražojumu, gan pakalpojumu.

Tas piešķir naudai īpašu varu, pakļauj sev cilvēkus, liek naudai darboties kā sabiedriskam spēkam ar to principiālo īpatnību, ka šis spēks atrodas gan privātās rokās, gan valsts rīcībā. Mūsdienās ekonomiskās uzvedības motivācija reti kad notiek bez naudas starpniecības. To sekmē arī apstākļi, ka saimniekošanā nauda ir universāls ekonomiskās informācijas nesējs. Iekšzemes un nacionālais kopprodukts, tautsaimnieciskās proporcijas, ekonomiskā efektivitāte, investīcijas, maksāšanas bilance, preču cenas un to izmaiņas tiek izteiktas naudas formā.

1.8. Pamattermiņi

Cenu mērogs	<i>scale of prices</i>	масштаб цен
Devalvācija	<i>devaluation</i>	девальвация
Nauda	<i>money</i>	деньги
Nauda kā bagātību saglabāšanas un uzkrāšanas līdzeklis	<i>money as a store of value</i>	деньги как средство сохранения и накопления богатства
Nauda kā ekonomiskās informācijas nesēja	<i>money as an economize information disseminator</i>	деньги как носитель экономической информации
Nauda kā sabiedrisks spēks	<i>money as a public force</i>	деньги как общественная сила
Nauda kā salīdzināšanas mēraukļa	<i>money as unit of account</i>	деньги как средство сравнения
Naudas funkcijas	<i>functions of money</i>	функции денег
Parāda apmaksa	<i>discharge of debt (debt service payment)</i>	оплата долга
Revalvācija	<i>revaluation</i>	ревальвация

Tūlītējā samaksa	<i>immediate payment</i>	немедленная оплата
Vispārējā maiņas līdzekļa, apgrozības funkcija	<i>medium of exchange and payment function</i>	функция всеобщего средства

1.9. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kas un kāpēc ir nauda?
2. Kādas ir naudas funkcijas?
3. Ar ko atšķiras parāda samaksa no pirkuma tūlītējās samaksas?
4. Kā nauda darbojas kā samērošanas līdzeklis?
5. Kā pamatojams P. Semjuelsona likums par vienādu galējo derīgumu uz naudas vienību?
6. Kas ir cenu mērogs? Kad tiek juridiski fiksēts cenu mērogs?
7. Kāpēc zelts uz ilgiem gadiem kļuva par naudas preci?
8. Kas ir devalvācija un kāda ir tās atšķirība no revalvācijas?
9. Kāpēc nauda spēj būt. bagātību saglabāšanas un uzkrāšanas līdzeklis?
10. Kāpēc nauda ir sabiedriska spēks?
11. Kas ir likviditāte? Kas raksturo skaidras naudas likviditāti?
12. Kāpēc nauda spēj būt par ekonomiskās informācijas nesēju?
13. Kāda ir naudas loma ekonomiskās uzvedības motivācijas mehānismā?

2. NAUDAS VEIDI

Neiedziļināsimies vēsturē, kas ir bagāta ar naudas materiāla daudzveidību. Aprobežosimies ar pēdējo simtgadi, salīdzinot naudas veidus mūsdienās ar tiem, kas apkalpoja tirgus ekonomiku 19. gadsimta nogalē.

Autors apzinās, ka 2.1. tabulai ir formāls raksturs un tā pilnā mērā neizceļ naudas veidu principiālās īpatnības mūsdienās. Bez sīkākas analīzes nevar tikt skaidrībā par naudas veidu būtību 21. gadsimta sākumā.

2.1. Sudraba, zelta, platīna monētu nozīme mūsdienās

Mūsdienu dārgmetālu monētas. Vai mūsdienās kādā valstī tiek kaltas monētas no dārgmetāliem? Atbilde nepārprotami skan: «Jā»! Bet kāpēc 2.1. tabulas labajā pusē augšējā rindā ir ievilkta svītra? Pretruna? Kļūda? Nekādā gadījumā! Pievērsīsimies faktiem. Dienvidāfrikas Republikā regulāri kaļ zelta monētas – krjugerenderus, kas sver tieši vienu Trojas unci tīrā zelta. Anglija laiž apgrozībā soverenus. Francija 1985. gadā par godu Emilam Zolā izlaida 100 franku sudraba monētu. Šajā gadā tāda pati sudraba monēta tika kalta par godu Marijai Kirī. Pēc gada Francijā kā brīvības simbols dienas gaismu ieraudzīja franka platīna monēta (tās svars – 20 g, raudze – 999).

1993. gadā Latvijas Banka izlaida jubilejas latus, atzīmējot Latvijas brīvvalsts dibināšanas 75. gadadienu. 2 lati bija bronzas kaluma, 10 lati – sudraba, bet 100 lati – zelta kaluma. 1980. gadā PSRS par godu Maskavas olimpiādei izlaida apgrozībā 10 rubļu sudraba, 100 rubļu zelta un 150 rubļu platīna monētas.

Arī eiro zonas valstu centrālās bankas laiku pa laikam emitē dārgmetālu monētas, kas domātas nevis naudas apgrozības apkalpošanai, bet uz krāšanai un numismātiem.

Naudas veidi

19. gs. pēdējā trešdaļa	21. gs. sākums
1. Pilnvērtīgas sudraba un zelta monētas	1. -
2. Sikā maiņas nauda no krāsainiem metāliem	2. Sikā maiņas nauda no krāsainiem metāliem
3. Papīra nauda kā valsts kases zīmes	3. Papīra nauda no dažāda materiāla (papīrs, krāsainie metāli), ko emitē starptautiskās un valsts centrālās bankas
4. Kreditnauda	4. Kreditnauda
4.1. vekseļi	4.1. vekseļi
4.2. čeki	4.2. čeki
4.3. banknotes, kas apmaināmas pret zeltu	4.3. banknotes, kas nav apmaināmas pret zeltu (formāli kreditnauda, faktiski papīrnauda)
5. Beztermiņa noguldījumi (depozīti) kredītiestādēs, ko apkalpo čeki	5. Beztermiņa noguldījumi (depozīti) kredītiestādēs, ko apkalpo čeki, krēditkartes un debetkartes
6. Terminētie un krājnoguldījumi kredītiestādēs	6. Terminētie un krājnoguldījumi kredītiestādēs

Kam ir paredzētas šīs dārgmetālu monētas? Vai normālai apgrozībai tirgū, pirkšanas un pārdošanas aktu apkalpošanai? Nekādā gadījumā! Pat tīri praktiski tas nav iespējams, jo šo monētu skaits ir visai ierobežots. Kā piemēru varam minēt Franciju, kur 1936. gadā izlaida tikai 9500 platīna monētas. Šo monētu faktiskā cena tirgu ievērojami pārsniedza nominālu, un tās bija domātas kā pievilcīgs «gardums» numismātiem un tiem, kas vēlējās krāt bagātību dārgmetālu monētu formā. Var droši apgalvot, ka šīs monētas nepildīja naudas pirmo funkciju un tāpēc par naudu, kas ir organiska trīs funkciju vienotība, nav uz-

skatāmas. Runa ir par dārgmetāliem, kam tīri formāli ir naudas monētas forma. 1998. gadā Latvijas Banka laida apgrozībā 100 latu zelta monētas. Pirmo partiju zibens ātrumā izpirka. Kaut arī šīs zelta monētas bija it kā domātas kā apgrozības līdzeklis, maiņas līdzeklis līdzās pārējām Latvijas 1 un 2 latu monētām, šīs zelta monētas, pirmkārt, kļuva par numismātu kārumu, otrkārt, par bagātību uzkrāšanas līdzekli. Apgrozībā tās praktiski nenonāca. Spekulantiem bija labs loms. Lai zelta monētas kļūtu par parastu apgrozības līdzekli, to skaitam jābūt pietiekami liels, kas praktiski nenotiek.

2.2. Sikā maiņas nauda

Sikās maiņas naudas monētas tiek gatavotas no krāsainu metālu kausējuma. Principiāli svarīgi ir tas, ka vienas šādas monētas metāla cena ir zemāka par šīs monētas nominālu. Vienalga, vai ir runa par vienu santīmu vai 2 latiem, Latvijas Bankai šīs monētas izmaksā ievērojami lētāk. Padomāsim par šādu hipotētisku piemēru. Garnadzis ir nozadzis vairākus desmitus kilogramu sīknaudas. No krāsainā metāla kaltās monētas viņš izkausē un pārdod šo metālu uzpircējiem. Muļķis, teiks lasītājs, šāda operācija nesīs zagliem prāvus zaudējumus. Ja viņš zagtās monētas izmantotu tieši kā maksāšanas līdzekli, tad negodīgais guvums būtu ievērojami lielāks.

Maiņas monētas pilnīgi neatkarīgi no to kalšanai izmantotā materiāla pēc sava ekonomiskā rakstura ir klasiska papīra nauda.

2.3. Papīra nauda

Zili brīnumi: papīrs spēj aizstāt cēlmetālu, arī jebkuru preču naudu! (Ja kāda prece ilgstoši un plašā teritorijā tiek atzīta par naudu, kas pilda visas trīs funkcijas, tad šāda nauda ir raksturojama kā preču nauda.) Ekonomikā brīnumu nav. Visur valda cēloņsakarība, visur saskaramies ar ekonomiskās rīcības mo-

tivāciju. Ja pārdevējs par savu precī bez mazākā protesta zelta vai sudraba monētu vietā ņem pretī papīrnaudas zīmi, tad tā ir likumsakarīga parādība. Bet kur te »suns ir aprakts»? Lai to atklātu, jāpievēršas papīra naudas rašanās vēsturei.

2.3.1. *Papīra naudas rašanās*

Prakses ierosinājums. Papīra naudas rašanos vēsturnieki datē ar 650. gadu, kad Ķīnā valdīja Tan dinastija. Kāpēc visvarenajam un bagātajam to dienu valdniekam radās doma aplaimot savu tautu ar tik ģeniālu atklājumu kā nauda no papīra? Izrādās, ka to noteica prakse. Ap šo laiku Ķīnā apgrozībā bija vara monētas *juan-j-pao*, kuru svars bija 3,8 g. Šai preču naudai bija visai maza pirktpēja. Pērkot kādu dārgāku mantu, nācās atstiept smagu maisu vai kurvi ar šīm vara monētām. Neērtības bija arī lētās naudas glabāšanā un saskaitīšanā. Imperatora padomnieki laužīja galvu, kā pārcirst šo mezglu. Beidzot risinājums tika atrasts. Uz augstas kvalitātes papīra iespieda grūti viltojamas naudas zīmes ar nominālu 10 000 *juan-j-pao*. Samaksa par lieliem pirkumiem bija atvieglota šī vārda tiešā un pārnestā nozīmē. Šo papīra naudu varēja brīvi apmainīt pret vara monētām. Ķīnieši jauninājumam uzticējās un bija gaužām apmierināti. Vingrinājumi svarcelšanā beidzās, naudas glabāšana un transportēšana prasīja maz vietas. Taču bija gan viena vērā ņemama neērtība: papīra naudu varēja lietot tikai samaksai par dārgiem un lieliem pirkumiem. Neskatoties uz to, tirgotāju starpā papīra nauda kļuva visai populāra. Arvien lielāks skaits cilvēku deva priekšroku papīra naudai un nebūt neprasīja mainīt to pret vara naudu. Prakse apliecināja, ka par vienu papīra naudas zīmi *pao-czao* var nopirkt tikpat daudz preču kā par 10 000 *juan-j-pao*. Šis reālais fakts viesa uzticību novitātei – apdrukātam papīrītīm, kas aizstāja īsto naudu.

Papīra naudas krahs Ķīnā. Pēc simts gadiem neveiksmes karos pazemināja *pao-czao* pirktpēju. Pieaugušais nodokļu

slogs nespēja segt nemitīgi augošos kara izdevumus. Lai glābtu situāciju, imperators pavēlēja masveidā emitēt papīra naudas zīmes, tās nenodrošinot ne ar precēm, ne ar metālu – varu. *Pao-czao* īpašnieki drudžaini sāka atbrīvoties no papīra naudas. Panika bija neapturama pat tad, kad 806. gadā imperators izdeva stingru jo stingru dekrētu: sodīt ar nāvi tos, kam būs mazāk par noteiktu daudzumu papīra naudas. Sākumā veiksmīgais pasākums beidzās ar pilnīgu krahu, izputināja tos, kas savu bagātību glabāja papīra naudā. Izputinātie cilvēki lādēja Dievu, imperatoru, ļaunos garus, bet vēl nesaprata, ka te darbojas objektīvs ekonomisks likums: papīra nauda bija cieņā tikai tik ilgi, kamēr tās daudzums atbilda preču apgrozības nepieciešamībai. Bet, kad šīs papīra zīmes bija izlaistas tādā skaitā, kas pēc nomināla tālu pārsniedza faktisko nepieciešamību, *pao-czao* pirkjspēja saruka arvien vairāk un vairāk, līdz beidzot šī nauda pārvērtās bezvērtīgos papīrišos.

Atkal nāves sods par atteikšanos pieņemt papīra naudu. Kārdinājums laist apgrozībā «brīnumnaudu» neatstāja Ķīnas imperatorus. 970. gadā no jauna apgrozībā parādījās papīra nauda *pen-cen* vai «ērtie». Tika mēģināts pārvarēt ekonomikas likumus, paredzot nāves sodu tiem, kas atteiksies pieņemt šīs papīra naudas zīmes. Izvērsās divkauja starp bailēm no nāves un reālo ekonomiku. Uzvarēja ekonomika. Visbargākie sodi netika galā ar papīra naudas pirkjspējas likumsakarīgo krišanos. Glābt papīra naudu tā arī neizdevās, un 1488. gadā Ķīna uz vairākiem gadsimtiem pārtrauca papīra naudas emisiju.

Papīra naudas vīruss. Bet papīra naudas vīruss jau pasaulē bija ieperinājies: 1294. gadā šīs papīra zīmes no ķīniešiem pārņēma persieši, 1337. gadā – japāņi. Interesanti, ka papīra naudu visai primitīvā veidā sāka lietot ielenktos cietokšņos gan Mauritānijā Āfrikā, gan Nīderlandē Eiropā. To laišanu apgrozībā pavadīja karavadoņu dāsni solījumi pēc uzvaras karā papīra zīmes aizstāt ar pilnvērtīgām metāla monētām.

Orderi parādu samaksai. Jauns posms papīra naudas apgrozības vēsturē sākās 18. gadsimtā Francijā. Tas bija saistīts ar skotu avantūrista, kaislīga spēlmaņa un baņķiera Džona Lo vārdu. Londonā populārajam lendlordam, kam piederēja bagāta muiža, mieru nedeķa viens dīvains apstākļi. Kārtējo reizi paspēlējis ruletē visas savā rīcībā esošās zelta monētas, viņš nākamajā neveiksmē kārtīs saviem partneriem izrakstīja 18 «orderus» kopsummā par 2,5 tūkstošiem sterliņu mārciņu. Viņš mēģināja izdibināt cēloni, kāpēc viņa partneri kreditori šos «orderus» – mirstīga cilvēka parakstītus papīrus – labprāt ņēma pretī kā naudu, būtībā parādzīmes. Pakāpeniski Džons Lo nonāca līdz atziņai, ka «orderus» ņēma pretī tā prozaiskā iemesla dēļ, ka tie pārstāv daļu no viņa bagātības. Tas nozīmē, ka parāds ir nodrošināts ar viņa lepno muižu. Ja viņš būtu nabags kā baznīcas žurka, tad neviens viņa parakstītos «orderus» nepieņemtu. Tie būtu pilnīgi bezvērtīgi papīriši.

Karaļa dekrēti. Šis atziņas Džonu Lo vēl neapmierināja. Viņš saprata, ka šādus parakstītus «papīrus» var izsniegt arī citi bagātnieki. Bet kur ir garantija, ka «ordera» nomināls nepārsniedz reālo bagātību? Un kā glābties no viltotās papīra naudas, kuras rašanos varēja droši prognozēt? Taču bija vēl viena problēma: kā piespiest ikvienu iedzīvotāju bez liekām runām pieņemt «orderus» zelta vietā? Kas būtu, ja papīra naudu sāktu izlaist pati karaļvalsts? Karaļa pils, muižas, cietokšņi, zemes, kuģi, pārējās bagātības būtu papīra naudas reāls nodrošinājums, bet karaļa dekrēti liktu katram pārdevējam ņemt pretī šos «orderus», vienlaikus paredzot nāves sodu papīra naudas viltotājiem. Šāds papīra naudas apgrozības modelis Džonam Lo jau likās pieņemams un reāls. Atlika tikai teorētisko ideju pārbaudīt praksē.

Jauni impulsi. Pagāja divi gadu desmiti. Francija, kur valdīja izšķērdīgais Karalis Saule, atradās pilnīga bankrota priekšā. Šajā kritiskajā brīdī Džons Lo Francijai ieteica savu valsts finansiālās glābšanas plānu, kas balstījās uz papīra naudas zīmju emisiju.

1716. gadā Parīzē tika nodibināta pirmā privātā emisijas banka «Bank General» (vispārējā banka), par kuras direktoru iecēla Džonu Lo. Galvenais bija tas, ka bankai tika piešķirtas tiesības laist apgrozībā papīra naudu, bet visu valsts iestāžu pieņēmums bija šis papīra zīmes apmainīt pret zeltu un pieņemt tās nodokļu maksājumus.

Vēsturiski dokumenti liecina, ka plašā mērogā sākās zelta un sudraba apmaiņa pret bankas papīra zīmēm. Tas nozīmēja jaunu impulsu rašanos rūpniecībai, iekšējai un ārējai tirdzniecībai. Džons Lo atradās panākumu augstumos. 1718. gadā privātā banka «Bank General» tiek pārveidota par karalisko banku – «Bank Royal». Drīz vien Džonam Lo tika atgādināts, ka viņš ir solījis dzēst valsts parādus. Veiklais baņķieris izmantoja sen pārbaudītu viltīgu (būtībā blēdīgu) paņēmieni: viņš panāca karaliska dekrēta pieņemšanu, saskaņā ar kuru monētu zelta saturs tika samazināts; simts livru monētu vietā no tā paša zelta daudzuma tika izkaltas simts četrdesmit livru monētas. Francijas mērogā efekts bija iespaidīgs: agrāk apgrozībā bija 3 miljardi zelta livru, bet tagad to skaits pieauga līdz 4,2 miljardiem. 1,2 miljardus zelta livru (pēc nomināla, bet ar mazāku nekā iepriekš zelta svaru) varēja izmantot valsts parādu dzēšanai. Lai cik tas arī bija paradoksāli, iedzīvotāju uzticība papīra naudai pat pieauga; cilvēki steidzās zeltu apmainīt pret papīra zīmēm. Džons Lo apmierināts svinēja uzvaru. Kad daži baņķieri lielā daudzumā centās papīra naudu apmainīt pret zeltu, sekoja jauna zelta monētu svara samazināšana; cilvēki atkal centās «atvieglotās» zelta monētas ātri vien apmainīt pret stabilām papīra zīmēm.

Džona Lo liktenīgā kļūda. Un te Džons Lo pieļāva liktenīgu kļūdu. Viņam likās, ka zelta monētas var devalvēt gandrīz vai neierobežoti, saglabājot nemainīgu papīra naudas pirktpēju. Karaļa galms uzstājīgi prasīja arvien vairāk un vairāk naudas saviem izšķērdīgajiem pasākumiem. Dokumenti liecina, ka laikā

no 1719. gada septembra līdz 1720. gada decembrim monētu zelta saturs tika samazināts 28 reizes, sudraba saturs – 35 reizes.

Un iestājās tas, kam bija jāiestājas, – neganta inflācija. Cenas augtin auga. Lai palīdzētu valdībai izķepuroties no kārtējām finanšu grūtībām, Džons Lo 1721. gada 15. jūlijā laida apgrozībā vēl 500 miljonus papīra zīmju. Sākās panika. Naktī uz 17. jūliju centieni atbrīvoties no bezvērtīgiem papīrišiem un saņemt zelta monētas pulcināja pie bankas 200 000 cilvēku garu rindu. Neizbēgamais krahs bija klāt. Džons Lo pameta banku un muka uz ārzemēm. Objektīvi ekonomikas likumi svinēja uzvaru pār subjektīviem ekonomiski nepamatotiem pasākumiem.

Varēja sagaidīt, ka Francijas rūgtā mācība uz ilgu laiku aturēs citu valstu valdniekus un galma finansistus savās zemēs laist apgrozībā papīra naudu. Bet notika tieši pretējais. Džona Lo kļūdu analīze līdzināja ceļu zelta un sudraba naudas (preču naudas) plašai aizstāšanai ar papīra naudu, sākot ar 18. gadsimtu. It sevišķi aktīvi šis process noritēja 19. un 20. gadsimtā.

2.3.2. Papīra naudas nepieciešamība un iespējamība

Papīra naudas nepieciešamība. Novitātes ekonomikā parasti nerodas kā atsevišķa cilvēka oriģināls atklājums. Tas nebūt nenozīmē, ka cilvēka prāts, analītiskās iespējas, radošā izdoma, drosme riskēt neveicina pozitīvu ekonomisko procesu norisi. Lai arī cik nozīmīgs būtu subjektīvais faktors, noteicošais ir tas, ka ekonomiskā parādība nobriest, kļūst nepieciešama un iespējama tās attīstība. Tas pilnā mērā attiecas arī uz zelta un sudraba monētu nomaiņu ar papīra naudu.

Pirmkārt, preču ražošanas straujā paplašināšanās prasīja arvien vairāk zelta un sudraba monētu apgrozības nodrošināšanai. Cēlmetālu sāka manāmi pietrūkt, un papīra nauda varēja itin viegli atrisināt naudas daudzuma problēmu.

Otrkārt, nauda, pildot pirmo funkciju, ir tikai starpnieks maiņas aktos; tai nav patstāvīgas nozīmes. Uz maiņas altāra

tiek upurētas grandiozas bagātības, daudz resursu, sūrā darba. Nav nejaušība, ka viena no ekonomiskām teorijām ražošanas izmaksas zelta un sudraba iegūšanai, to tālākai kalšanai monētās raksturo kā neražīgas ražošanas izmaksas. Citiem vārdiem, resursu daudzumu, kas tiek izlietots preču (cēlmetālu) naudas iegūšanai, pārejot apgrozībā uz papīra naudu, ir iespējams izlietot ievērojami lietderīgāk no sabiedrības vajadzību apmierināšanas viedokļa.

Papīra naudas apgrozības iespējamība. Bet ar papīra naudas nepieciešamību vien nepietiek, lai tā sāktu dominēt visas naudas apgrozībā. Obligāti jābūt ekonomiskai iespējai zeltu un sudrabu apmainīt pret papīra zīmēm. Šis fenomens, t.i., zelta monētu vietā apkalpot maiņas aktus ar papīra zīmēm, izriet no naudas kā apgrozības līdzekļa, maiņas līdzekļa un maksāšanas līdzekļa funkcijas. Šī starpnieka funkcija nebūt neprasa pilnvērtīgu naudu. Tā ir ātri pārejoša funkcija: monēta slid no rokas rokā, no kabatas kabatā; tā tiek pārskaitīta no konta kontā. Lai pildītu pirmo funkciju, naudai jāpiemīt pirktspējai. Naudai jāaplicina, jāpārstāv pirktspēja, bet nebūt nav nepieciešams, lai tā pati būtu reāla prece.

Prakse sekmēja nepilnvērtīgās naudas apgrozību pilnvērtīgās naudas vietā. Ir labi zināms, ka zelta un sudraba monētas apgrozībā nolietojas, nodilst, praktiski zaudē daļu sava svara. Ja mēs ilgu laiku lietotās monētas precīzi svērtu, tad izrādītos, ka to svars neatbilst likumā noteiktajam cenu mērogam. Bet tavu brīnumu! Šīs nepilnvērtīgās monētas sekmīgi turpina pildīt apgrozības, maiņas un maksāšanas līdzekļa funkciju, it kā būtu pilnvērtīgas. Secinājums ir nepārprotams: ir reāla iespēja pirmo naudas funkciju pildīt nepilnvērtīgai naudai, pat papīra naudai. Šī prakses apstiprinātā papīra zīmju nepieciešamība un iespējamība galu galā izspieda zelta un sudraba monētas no apgrozības; sāka dominēt papīra nauda.

2.3.3. Papīra naudas lietošanas derīgums un pirktspēja

Lietošanas derīgums. Pārdevējam papīra nauda jāatzīst un atzīstot jāpieņem. Citiem vārdiem, papīra naudai ir jābūt sabiedriskam lietošanas derīgumam, ko par naudu atzīst visi, sākot ar pārdevēju, banku, apdrošināšanas sabiedrību, biržu un beidzot, ar pašu valsti, iekasējot nodokļus un nodevas. Kas piešķir papīra zīmēm naudas vispārējo lietošanas derīgumu? Pirmā atbilde skan tā: to nodrošina valsts juridiskais spēks, likums, kas nosaka, ka šī papīra zīme kā nauda jāpieņem katram itin visos maksājumos. Otrā atbilde: nepieciešama uzticība valstij, tās spējai organizēt normālu naudas apgrozību. Interesanta aina bija vērojama pilsoņu kara laikā Krievijas sagrautajā naudas apgrozībā. Tie, kas naivi ticēja, ka carisms atgriezīsies, pretī ņēma pirmsrevolūcijas cara papīra naudu. Februāra revolūcijas piekritēji bija ar mieru pieņemt un krāt «kerenkus». Rajonā, kur kādu laiku valdīja anarhists batjka Mahno, cilvēki bija spiesti norēķināties ar vietējo naudu, ko emitēja anarhistu vadība; tie, kas ticēja boļševikiem, ņēma pretī to naudu, ko laida apgrozībā padomju valdība Maskavā. Trešā atbilde: lai atzītu naudas sabiedrisko lietošanas vērtīgumu, papīra naudai jāiegūst pirktspēja.

Papīra naudas pirktspēja. Pēdējā atbilde gan teorētiski, gan praktiski ir visai sarežģīta problēma. Vispirms noskaidrosim, cik pilnvērtīgas naudas noteiktā laika sprīdī nepieciešams apgrozībai, tirgus normālai apkalpošanai. Vienkārša formula palīdz šķetināt šīs problēmas kamolu.

$$M = \frac{a - b + c - d}{v}$$

kur

M – apgrozībai nepieciešamais pilnvērtīgās naudas daudzums;

a – preču cenu summa, kas pārdotas konkrētā laika periodā;

b – preču cenu summa, kas pārdotas uz parāda un par kurām nav jāmaksā minētajā laika periodā;

- c – parādu maksājumi konkrētā laika periodā;
- d – maksājumi, kas savstarpēji sedzas;
- v – naudas apgrozības ātrums, ko mēri ar vienāda nosaukuma monētu vidējo aprišu skaitu gadā.

Formula ir nepilnīga, jo tā ignorē pilnvērtīgas naudas izņemšanu no apgrozības un uzglabāšanu kā rezervi vai dārgmetālu monētu kā bagātības krājumu. Pieņemsim, ka apgrozās vienīgi papīra nauda un tās daudzums precīzi atbilst minētajai formulai. Kā zināms, papīra naudai vērtīguma nav (abstrahēsimies no papīra zīmju izgatavošanas izmaksām, kas, ievērojot papīra kvalitāti, sarežģītu zīmju, krāsu kombināciju, pretviltošanas līdzekļus, var būt paprāvas). Papīra nauda var būt tikai **representatīvs** maiņas vērtīgums, kas spēj pārstāvēt, reprezentēt vienīgi pilnvērtīgu naudu jeb preču naudu.

Ja apgrozībai ir nepieciešami 100 miljardi vienību noteiktas pilnvērtīgas naudas un katras naudas vienības cenu mērogs (zelta saturs) oficiāli ir viens grams tīra zelta, tad, laižot apgrozībā 100 miljardus papīra naudas zīmju, katra papīra naudas vienība tirgū pārstāvēs vienu gramu zelta. Citiem vārdiem, katras papīra naudas vienības pirktspēja līdzināsies pilnvērtīgās naudas vienības pirktspējai.

Reprezentatīvā pirktspēja. Analīzes nolūkā pieņemsim, ka apgrozās četri miljardi papīra naudas zīmju jeb četras reizes vairāk, nekā nepieciešams, pilnvērtīgu naudas zīmju. Elementāra loģika liek mums spriest, ka katra papīra naudas vienība tagad pārstāvēs tikai vienu ceturto daļu pilnvērtīgās naudas vienības jeb 0,25 g tīra zelta. Papīra naudas pirktspēja būs četras reizes samazinājusies; par to pašu papīra naudas daudzumu varēs nopirkt četras reizes mazāk preču (ražojumu un pakalpojumu). Proti, lai noskaidrotu papīra naudas pirktspēju, jāizdala apgrozībai nepieciešamais pilnvērtīgās naudas daudzums ar apgrozībā faktiski esošo papīra naudas daudzumu; dalot, iegūsim papīra

naudas reprezentatīvo pirktspēju, salīdzinot ar pilnvērtīgās naudas pirktspēju.

Vai šis it kā dzelžainās cēloņsakarības, kas regulē papīra naudas apgrozību, patiešām reāli atspoguļo naudas apgrozības procesus mūsdienās? Lasītājs jāsarūgtina! 21. gadsimta sākumā papīra naudas pirktspēju nosaka ievērojami sarežģītākas sakarības, ko minētais apraksts ignorēja.

Pirmkārt, reprezentatīvās pirktspējas koncepcija ir organiski saistīta ar darbvērtības teoriju, ko mūsdienu tirgus teorija neatzīst.

Otrkārt, zelts vairs nav naudas prece un papīra naudas reprezentatīvās pirktspēja salīdzinājums ar naudas vienības cenu mērogu zeltā ir zaudējis jēgu.

Treškārt, naudas zīmju emisija arvien plašāk ir saistīta ar kredītu, apgrozās kredītnauda – banknotes.

Ceturtkārt, nosakot nepieciešamo naudas daudzumu M , jāņem vērā konkrēto naudas veidu likviditātes pakāpe.

Irvinga Fišera līdzsvara formula. Mūsdienās papīra naudas pirktspējas noteikšanai pirmām kārtām monetāristi vispārējā veidā izmanto amerikāņu ekonomista Irvinga Fišera formulu, kas balstās uz tirgus (preču un naudas) līdzsvaru.

$$M \times V = Q \times P,$$

kur

M – naudas masa apgrozībā (būtībā $M1$),

V – vienveidīgo naudas zīmju vidējais aprišu skaits gadā,

Q – preču (visdažādāko ražojumu un pakalpojumu) kopējais daudzums, kas tiek piedāvāts,

P – piedāvāto preču cenas.

$Q \times P$ atspoguļo: $Q_1 P_1 + \dots + Q_i P_i + \dots + Q_n P_n$.

Pēc šīs formulas papīra naudas pirktspēju raksturo cenu līmenis un tā izmaiņas. Pārveidojot iepriekšējo formulu, mēs makrolīmenī iegūstam cenu līmeni:

$$P = \frac{M \times V}{Q}$$

Faktori, kas nosaka naudas pirktspēju. Ja P samazinās, papīra naudas pirktspēja kļūst lielāka; ja P pieaug, tad papīra naudas pirktspēja samazinās; ja P paliek iepriekšējā līmenī, tad arī papīra naudas pirktspēja nemainās. Elementāra analīze dod iespēju noskaidrot, kurš no trim faktoriem (M, V vai Q) un kādā mērā ir izmainījies papīra naudas pirktspēju. Daudzi šīs problēmas pētnieki pieņem V kā nemainīgu lielumu, kas neietekmē papīra naudas pirktspēju. Q samazināšanās, pastāvot nemainīgai naudas masai, izraisa cenu celšanos un papīra naudas pirktspējas krišanos. Te saskaramies ar M izlietošanas problēmu. Ja apgrozās zelta un sudraba monētas un apgrozībai nepieciešamais naudas daudzums, pēc darbvertības teorijas postulātiem, samazinās, tad «liekā» pilnvērtīgā nauda «izkrīt» no apgrozības; nauda sāk pildīt trešo funkciju, un notiek bagātības saglabāšana un uzkrāšana. Nepieciešamais preču un naudas līdzsvars automātiski atjaunojas, bet cenas pēc noteiktām svārstībām paliek iepriekšējā līmenī.

Līdzsvarošanas procesi ievērojami sarežģītāk notiek, ja apgrozās papīra nauda. «Liekā» papīra nauda «neizkrīt» no apgrozības, tā netiek uzkrāta kā bagātība, bet gan tiek mēģināts to pārvērst precēs. Pieprasījums pieaug, cenas ceļas, papīra naudas pirktspēja krītas. Tas pats notiek, ja tiek emitētas papildu papīra naudas zīmes, palielināts M.

Zinošs lasītājs iebildīs, ka arī papīra naudu daudzi cilvēki kaislīgi krāj kā bagātību, turklāt vēl dzenoties pēc augstiem procentiem. Jā, papīra naudu var noguldīt bankās kā terminētos un krājnoguldījumus. Uz laiku šie papīriši «izkrīt» no apgrozības, bet tikai uz laiku. Noguldījumi ir kredīta avots, un papīra nauda pa kredīta izsniegšanas kanāliem no jauna nonāk apgrozībā, nesamazinot M lielumu un palielinot P. Te nonākam līdz problēmai par naudas masas dažādo daļu atšķirīgo likviditāti.

2.4. Naudas masas elementi un to likviditāte

M1 un absolūtā likviditāte. Ar ko skaidrā nauda kabatā (vienalga, monētas vai papīra zīmes) dažkārt priecina sirdi? Ar savu absolūto likviditāti. Šo naudu var pēc pirmās vēlmes bez kavēšanās pārvērst ražojumos un pakalpojumos. Šādus naudas masas elementus apzīmē ar M1. Kas tad ietilpst šajā naudas masas elementu grupā? *Pirmkārt*, skaidrā nauda. *Otrkārt*, beztermiņa noguldījumi jeb tekošie rēķini, ko bankā var izņemt pēc pirmā pieprasījuma un tad jau skaidras naudas veidā lietot pēc patikas. Debetkaršu, viedkaršu un kreditkaršu īpašnieks var saņemt skaidru naudu ar bankomāta palīdzību gan iekšzemē, gan ārzemēs. *Treškārt*, ceļojumu čeki. Vēlamo summu var iemaksāt bankā brīvi konvertējamā valūtā. Ceļojot kādā zemē kaut aiz trejdeviņiem kalniem, čeku bankā bez kavēšanās var pārvērst skaidrā vietējā valūtā. Ja esat nodomājis doties ceļojumā vai komandējumā, varat iztikt ar nelielu kabatas naudu tikai pašam ceļam. Pārējo naudu jebkurā daudzumā jūs varat vest līdzī ceļojumu čeka veidā. Piemēram, Rietumu bankā jūs varat savu ceļojumam paredzēto naudu pārvērst ceļojumu čekos «American Express», ko atzīst un pieņem visā pasaulē. Pretstatā skaidrai naudai šie čeki jūs pasargā no zādzības, viltotas naudas, no uzbrukuma. Ja esat ceļojumu čeku pazaudējis, jums nav jāuztraucas. Vērsieties «American Express» tuvākajā pārstāvniecībā, un jums aizstās pazaudētos čekus ar jauniem! «American Express» čeks dod arī iespēju iepirkties veikalā, samaksāt par pakalpojumiem viesnīcā, tūrisma firmā, restorānā utt. Šis piemērs apstiprina ceļojumu čeku augsto likviditāti un pamato to ieskaitīšanu naudas masas elementā M1.

M2 likviditātes raksturojums. Bet tagad iedomāsimies citu situāciju. Kāds cilvēks mājās nevēlas turēt lielāku naudas summu. Baidās! Turklāt dīkā esoša nauda nekādi nevairojas. Izeja ir! Naudu var noguldīt bankā kā termiņdepozītu, proti, var noguldīt naudu uz

laiku – pusgadu, gadu, trīs gadiem. Nauda pieder jums, bet rīkoties ar to jūs nevarat. Mierinājums – nauda bankā pelna procentus, t.i., pieaug. Vienā jaukā dienā termiņnoguldījumu īpašniekam ir nepieciešama bankā noguldītā nauda, lai samaksātu par steidzamu pirkumu. Bet nekā! Nauda ir un naudas tomēr nav. Šajā gadījumā naudai ir zema likviditātes pakāpe. Jāraksta pazemīgs lūgums, lai banka naudu pēc 20 dienām izmaksā; turklāt tiek zaudēti līdz šim izmaksātie procenti. Bēda, jūsu bēda: jūs netiekat klāt pie pašam piederošās naudas. Ir bankas, kas termiņnoguldījumus ir ar mieru izmaksāt uzreiz, prasot par šādu pretimnākšanu dažus procentus no noguldījumu summas. Te esam nonākuši līdz naudas masas elementam M2, kas līdzinās M1 + termiņnoguldījumi bankā.

M3 un vēl zemāka likviditāte. Vai ir iespējama vēl zemāka naudas likviditātes pakāpe? Jā, ir iespējama! Runa ir par krājnoguldījumiem, kas bankām tiek uzticēti ilgākam laika posmam. Piedzimst bērniņš. Gādīgi vecāki nogulda bankā kādu naudas summu, ko mīļotā atvase līdz ar visiem procentiem varēs saņemt pilngadības sasniegšanas dienā. Meitenei šādā veidā var naudu noguldīt pūrā: kāzu dienā līgava, kas tagad kļuvusi par likumīgu sievu, var droši doties uz banku un saņemt skaidro naudu – viņai novēlēto krājnoguldījumu līdz ar visiem procentiem. Līdzīga situācija rodas, apdrošinot savu dārgo dzīvību, piemēram, uz desmit gadiem. Ja būsi pēc desmit gadiem vēl starp šīs pasaules dzīvajiem, saņemsi visu naudu, ko esi ik mēnesi maksājis apdrošināšanas sabiedrībai, ievērojot īpašu aprēķina kārtību. Te sastopamies ar dažādiem variantiem. Kāds naudīgāks vīrs samaksā visu apdrošināšanas summu uzreiz liguma noslēgšanas brīdī un tad pacietīgi gaida desmit gadus savu naudu. Cits variants būs, ja apdrošināšanas sabiedrība, pamatojoties uz iepriekšējām iemaksām, izsniedz aizdevumu, šādā veidā palielinot naudas likviditāti. Tā nonākam līdz naudas masas agregātam M3, kas līdzinās M2 + krājnoguldījums, kam ir zema likviditātes pakāpe.

Atsevišķās valstīs lieto dažādus kritērijus, lai raksturotu naudas masas agregātus M2 un M3. ASV M2 līdztekus M1 ieskaita nelielus termiņnoguldījumus, bet M3 vēl pievieno liela apjoma termiņnoguldījumus, kas pārsniedz 100 000 dolāru.

Kas ir M2X. Latvijas Bankas praksē lieto naudu plašā nozīmē – M2X, kas ietver, *pirmkārt*, skaidro naudu apgrozībā (bez atlikumiem banku kasēs); *otrkārt*, iekšzemes uzņēmumu un privātpersonu noguldījumus pēc pieprasījuma (būtībā tie ir tekošie rēķini bez termiņa); *treškārt*, termiņnoguldījumus latos un ārzemju valūtā. Šis naudas masas elementu kopums M2X ir tuvs M3.

Likviditātes paveidi. Speciālos darbos par naudas problēmām dažkārt vēl izdala M4, M5, M6. Attīstītās tirgus ekonomikas valstīs ir visai plašas un daudzpusīgas iespējas ieguldīt naudu, lai pelnītu procentus. Protams, likviditātes pakāpe dažādiem noguldījumiem, investīcijām ir visai atšķirīga. Piemēram, nauda tiek ieguldīta iekšējā aizņēmuma obligācijās. Latvijas Finanšu ministrija pārdod šīs obligācijas ar atmaksas termiņu pēc 28 dienām, 91 dienas, pusgada, t.i., ar dažādu likviditātes pakāpi. Pērkot akcijas, rodas jauna problēma – akciju likviditāte, proti, cik ātri var pārdot šos vērtspapīrus nolūkā saņemt skaidru naudu. Latvijā bija aktuāla privatizācijas sertifikātu likviditāte saistībā ar to pārdošanas cenu. Ja sertifikāta nominālas vērtīgums ir 28 lati, bet tiek piedāvāts viens lats, tad vēlme pārdot sertifikātu manāmi zūd.: sertifikāta likviditāte ievērojami samazinās.

Īsta nauda un kvazinauda. «Pilsoņtiesības» ir ieguvis termins «kvazinauda». Kāda ir šīs mazliet teiksmainās kategorijas būtība? Runa ir par finanšu aktīviem, tādiem kā bezceku krājkontiem, termiņa noguldījumiem, īstermiņa valsts vērtspapīriem. Būtībā kvazinauda ir dažāda veida termiņnoguldījumi. Kas vieno visus šos elementus? *Pirmkārt*, šīs naudas masas elementi tieši nefunkcionē kā apgrozāmie līdzekļi. *Otrkārt*, likviditāte, kas mazāka nekā tā piemīt agrēgātam M1, ja minētie naudas masas elementi tiek rakstu-

roti kā kvazinauda, tad kas jāuzskata par īsto naudu? Ekonomistu strīdi šajā jomā nerimstas, bet vairākums speciālistu par īsto naudu uzskata tikai M1. Tas ir loģiski, jo tikai naudas masas agregāts M1 spēj pildīt un arī reāli pilda itin visas trīs naudas funkcijas.

Nosacītajam teorētiskajam sadalījumam īstā naudā un kvazinauda ir tīri praktiska nozīme naudas apgrozībā.

Pirmkārt, M1 daudzums tieši ietekmē preču pieprasījumu. Tikai jāievēro, ka bagāti cilvēki, kam lielā daudzumā ir kvazinauda, M2 un M3, vienlaikus ir visai aktīvi pircēji un reti kad atgādina «skopo bruņinieku». Te veidojas sarežģītas attiecības starp naudas masas elementiem pieprasījuma jomā, kas ietekmē inflācijas norisi un intensitāti. Viens no 20. gadsimta populārākajiem ekonomistiem angļis Džons Meinards Keinss ir izvirzījis koncepciju par galējo tieksmi patērēt un galējo tieksmi taupīt: pieaugot ienākumiem, aug personiskais patēriņš, bet mazākā mērā neka ienākums; līdz ar to straujāk par visu ienākumu aug ietaupījums. Izcilais teorētiķis galējo tieksmi patērēt ir nosaucis par psiholoģisko pamatlikumu, kas ietekmē samēru izmaiņu starp īsto naudu un kvazinaudu par labu pēdējai.

Otrkārt, ja naudas daudzums M1 ir neliels, var rasties skaidrās naudas bads, kas sekmē centienus M2 pilnīgi pārvērst M1 un rosina skaidrās naudas emisiju.

Treškārt, M1, M2, M3 dažāda satura noteikšana ir cieši saistīta ar konkrētās valsts centrālās bankas naudas politiku. Te ir iespējami dažādi varianti. Nemainīgs koppieprasījums diktē nepieciešamību saglabāt nemainīgu M1 lielumu. Vienlaikus var rasties vajadzība palielināt M2, kas prasa no centrālās bankas noteiktu mērķtiecīgu rīcību naudas apgrozības jomā. Ja jau iepriekš ir pieņemts, ka M2 ir plašs saturs, tad centrālā banka naudas apgrozības procesos var neiejaukties, proporcija starp M1 un M2 veidosies pašregulēšanās ceļā.

Ceturtkārt, īstās naudas M1 lielums ir cieši saistīts ar ekonomiskās aktivitātes ciklu fāzēm: cikla virsotne prasa lielāku M1

daudzumu, lejupslīde un cikla iedobuma fāze sašaurina skaidrās naudas pieprasījumu.

Piektkārt, lielums M1 vēl ir saistīts ar proporciju starp skaidrās naudas un bezskaidrās naudas norēķiniem. Pēdējo īpatsvars arvien pieaug, un daudzi eksperti prognozē bezskaidrās naudas ēras iestāšanos trešā gadu tūkstoša sākumā.

Sestkārt, kvazinauda ir saistīta ar risku; banka var zaudēt maksāspēju, bankrotēt, un kvazinauda tad ir «ierakstāma skurstenī».

Ieskatu par naudas masas reālajām sastāvdaļām mums sniedz Latvijas banku sistēmas informācija.

2.2. tabula

Plašās naudas M2X struktūra¹

	2003. g. XII		2005. g. IX	
	milj. Ls	īpatsvars %	milj. Ls	īpatsvars %
<u>Plašā nauda M2X</u>	2258,7	100,0	3539,8	100,0
Iekšzemes naudas piedāvājums M2D no tā	1634,9	72,4	2349,3	66,4
<u>nauda M1</u>	1185,8	52,5	1732,4	48,9
skaidrā nauda apgrozībā (bez atlikuma banku kasēs)	601,1	26,6	717,1	20,2
uzņēmumu un privātpersonu pieprasījuma noguldījumi	584,7	25,9	1015,3	28,7
<u>kvazinauda</u>	1073,3	47,5	1807,4	51,1
uzņēmumu un privātpersonu termiņnoguldījumi latos	449,1	19,9	616,9	17,4
noguldījumi ārzemju valūtā	624,2	27,6	-784,1	

¹ Latvijas statistikas ikmēneša biļetens, 9/2005, 43. lpp.

Latvijas bankas dati

Plašā nauda M2X sastāv no naudas M1 un kvazinaudas, kas pārstāv M2 un M3.

Preču nauda un simboliskā nauda. Naudas masas dalījums grupās, kurām ir atšķirīgs raksturs, var notikt pēc dažādiem kritērijiem. Pamatdalījums ir dalījums preču naudā un simboliskā naudā. Pēdējā savukārt dalās papīra naudā un kredītnaudā. Papīra naudas izcelšanos un apgrozību mēs jau apskatījām. Turpmāk iepazīsimies ar kredītnaudu un tās evolūciju līdz mūsdienām.

2.5. Uzdevumi

<i>Dotie dati</i>	<i>(milj. Ls)</i>
1. Skaidra nauda apgrozībā	374,4
2. Skaidras naudas apgrozība bez atlikumiem banku kasē	340,2
3. Termiņnoguldījumi bankā	239,6
4. Krājnoguldījumi bankā	57,8
5. Ceļojumu čeki	10,8
6. Beztermiņa (pieprasījuma) norēķinu konti bankā	239,6
7. Vienveidīgo naudas zīmju vidējais aprišu skaits gadā (sākotnēji)	4,3 x
8. Naudas masa apgrozībā (sākotnējā)	624,8
9. Piedāvātais preču daudzums (sākotnējais)	2686,6
10. Piedāvāto precu daudzuma izmaiņas	+400
11. Naudas apgrozības izmaiņas	+500
12. Vienveidīgo naudas zīmju vidējā aprišu skaita izmaiņas gadā	4,5 x

1. uzdevums

Aprēķināt M1, M2, M3.

2. uzdevums

Aprēķināt M2D.

3. uzdevums

Aprēķināt M2X.

4. uzdevums

Aprēķināt kvazinaudu.

5. uzdevums

Aprēķināt vidēji svērto cenu makrolīmenī.

6. uzdevums

Aprēķināt vidēji svērto cenu makrolīmenī, ievērojot preču daudzuma izmaiņas.

7. uzdevums

Aprēķināt piedāvāto preču daudzumu, ja cenu līmenis paliek nemainīgs, bet mainās viena veida naudaszīmju vidējais aprišu ātrums.

2.6. Secinājumi

Vēstures attīstības gaitā mainījās naudas prece, naudas materiāla praktiskā izmantošana. Mūsdienu dārgmetālu monētas ar nedaudziem uzņēmumiem būtībā nepilda visas naudas funkcijas. *Pirmkārt*, šīs monētas «izkrit» no apgrozības, tās krāj

numismāti. *Otrkārt*, dārgmetālu monētas kalpo bagātības uzkrāšanai, runa ir par precēm, ko rūsa un kodes neēd.

Mūsdienų galvenā problēma ir papīrnaudas apgrozības cēloņsakarība. Loģiskā analīze prasa noskaidrot papīrnaudas nepieciešamību, iespējamību, uzticības problēmu, kam ir ciešs sakars ar valsts autoritāti.

Iedzīvotājus naudas materiāls būtībā neinteresē; katras ģimenes galvenais rūpju objekts ir naudas pirktspējas stabilitāte un ienākumu limenis. Papīra naudas pirktspēju nosaka amerikāņu zinātnieka Irvinga Fišera līdzsvara formula. Šīnī formulā naudas daudzums apgrozībā, reizināts ar naudas apgrozības ātrumu, pārstāv pieprasījumu, kam jālidzinās piedāvājumam, – preču masa, reizināta ar preču cenu. Tā ir tipiska līdzsvara formula. Mainoties formulas komponentiem, obligāti mainās papīrnaudas pirktspēja, lai saglabātos līdzsvars starp naudas un preču daudzumu.

Ciešā saistība ar papīrnaudas pirktspēju saskaņā ar līdzsvara formulu ($M \times V = Q \times P$) ir naudas agregātu likviditāte. Attiecībā uz naudu likviditāte ir ātruma raksturojums, kādā naudu var pārvērst precē. Šī likviditāte atšķirīgiem naudas agregātiem (naudas apgrozības un uzglabāšanas veidiem) ir dažāda. Vislielākā likviditāte ir agregātam M1, krietni mazāka likviditāte ir agregātam M2, vēl mazāka M3. Likviditāte ir tik nozīmīga, ka pastāv dalījums īstā naudā M1 un kvazinaudā M2 un M3 (atskaitot M1). Terminnoguldījumi un krājnoguldījumi likviditāti iegūst tikai pēc zināma laika pēc noguldījuma bankā. Noguldītājs (termins – un krājdepozīta) īpašnieks noteiktu laiku ar savu naudu nevar rīkoties, ar ko arī izskaidrojams raksturojums – kvazinaudā jeb gandrīz nauda. Īsta nauda un kvazinauda nosaka atšķirīgu pieprasījumu pēc precēm. Tas savukārt iespaido inflāciju.

Likviditātes problēma aptver ne tikai nacionālās naudas agregātus. Nozīmīga ir vērtspapīru likviditāte, ārzemju valūtas

likviditāte, nekustamo īpašumu likviditāte, mākslas darbu likviditāte, antikvāro preču likviditāte utt.

Cits dalījums ir preču nauda un simboliskā nauda, nauda ar reprezentatīvu pirktspēju. Šī pirktspēja pakļaujas jau pieminētajai Irvinga Fišera līdzsvara formulai.

2.7. Pamattermiņi

Irvinga Fišera līdzsvara (naudas apgrozības) formula	<i>Irving Fisher's equation of exchange (of money)</i>	формула равновесия (денежного обращения) Ирвинга Фишера
Kvazinauda	<i>near-money, quasi-money</i>	квази или почти деньги
Likviditāte	<i>liquidity</i>	ликвидность
Naudas agregāti M1, M2, M3	<i>monetary aggregates M1, M2, M3</i>	денежные агрегаты M1, M2, M3
Naudas pirktspēja	<i>purchasing power of money</i>	покупательная способность денег
Papīra nauda	<i>paper money</i>	бумажные деньги
Pilnvērtīga nauda	<i>valuable money</i>	полноценные деньги
Preču nauda	<i>commodity money</i>	товарные деньги
Simboliska nauda	<i>symbolic money</i>	символические деньги

2.8. Pašpārbaudes jautājumi

1. Vai mūsdienās dārgmetālu monētas pilda naudas funkcijas?
2. Ar ko atšķiras simboliska nauda no preču naudas?
3. Kāpēc papīrnauda radās vispirms Ķīnā?
4. Kā avantūrists Džons Lo kļuva par papīra naudas tēvu Francijā 18. gs.?
5. Kāpēc Džona Lo panākumi cieta krahū?

6. Kas nosaka papīrnaudas vēsturisko nepieciešamību?
7. Kāpēc ir iespējama papīrnaudas apgrozība?
8. Kas nosaka papīrnaudas pirktspēju?
9. Kāda ir valsts loma papīrnaudas apgrozībā?
10. Kā var pamatot Irvinga Fišera naudas apgrozības formulu?
11. Kas ir naudas likviditāte?
12. Kas veido naudas agregātus M1, M2, M3, M2 X?
13. Kāda atšķirība ir starp kvazinaudu un īsto naudu?
14. Kāds sakars ir naudas agregātiem ar ekonomikas konjunktūras svārstībām?

1. Kas nosaka papīrnaudas vēsturisko nepieciešamību?	2. Kāpēc ir iespējama papīrnaudas apgrozība?	3. Kas nosaka papīrnaudas pirktspēju?
4. Kāda ir valsts loma papīrnaudas apgrozībā?	5. Kā var pamatot Irvinga Fišera naudas apgrozības formulu?	6. Kas ir naudas likviditāte?
7. Kas veido naudas agregātus M1, M2, M3, M2 X?	8. Kāda atšķirība ir starp kvazinaudu un īsto naudu?	9. Kāds sakars ir naudas agregātiem ar ekonomikas konjunktūras svārstībām?
10. Kas nosaka papīrnaudas vēsturisko nepieciešamību?	11. Kāpēc ir iespējama papīrnaudas apgrozība?	12. Kas nosaka papīrnaudas pirktspēju?
13. Kāda ir valsts loma papīrnaudas apgrozībā?	14. Kā var pamatot Irvinga Fišera naudas apgrozības formulu?	15. Kas ir naudas likviditāte?
16. Kas veido naudas agregātus M1, M2, M3, M2 X?	17. Kāda atšķirība ir starp kvazinaudu un īsto naudu?	18. Kāds sakars ir naudas agregātiem ar ekonomikas konjunktūras svārstībām?
19. Kas nosaka papīrnaudas vēsturisko nepieciešamību?	20. Kāpēc ir iespējama papīrnaudas apgrozība?	21. Kas nosaka papīrnaudas pirktspēju?
22. Kāda ir valsts loma papīrnaudas apgrozībā?	23. Kā var pamatot Irvinga Fišera naudas apgrozības formulu?	24. Kas ir naudas likviditāte?
25. Kas veido naudas agregātus M1, M2, M3, M2 X?	26. Kāda atšķirība ir starp kvazinaudu un īsto naudu?	27. Kāds sakars ir naudas agregātiem ar ekonomikas konjunktūras svārstībām?
28. Kas nosaka papīrnaudas vēsturisko nepieciešamību?	29. Kāpēc ir iespējama papīrnaudas apgrozība?	30. Kas nosaka papīrnaudas pirktspēju?
31. Kāda ir valsts loma papīrnaudas apgrozībā?	32. Kā var pamatot Irvinga Fišera naudas apgrozības formulu?	33. Kas ir naudas likviditāte?
34. Kas veido naudas agregātus M1, M2, M3, M2 X?	35. Kāda atšķirība ir starp kvazinaudu un īsto naudu?	36. Kāds sakars ir naudas agregātiem ar ekonomikas konjunktūras svārstībām?
37. Kas nosaka papīrnaudas vēsturisko nepieciešamību?	38. Kāpēc ir iespējama papīrnaudas apgrozība?	39. Kas nosaka papīrnaudas pirktspēju?
40. Kāda ir valsts loma papīrnaudas apgrozībā?	41. Kā var pamatot Irvinga Fišera naudas apgrozības formulu?	42. Kas ir naudas likviditāte?
43. Kas veido naudas agregātus M1, M2, M3, M2 X?	44. Kāda atšķirība ir starp kvazinaudu un īsto naudu?	45. Kāds sakars ir naudas agregātiem ar ekonomikas konjunktūras svārstībām?
46. Kas nosaka papīrnaudas vēsturisko nepieciešamību?	47. Kāpēc ir iespējama papīrnaudas apgrozība?	48. Kas nosaka papīrnaudas pirktspēju?
49. Kāda ir valsts loma papīrnaudas apgrozībā?	50. Kā var pamatot Irvinga Fišera naudas apgrozības formulu?	51. Kas ir naudas likviditāte?
52. Kas veido naudas agregātus M1, M2, M3, M2 X?	53. Kāda atšķirība ir starp kvazinaudu un īsto naudu?	54. Kāds sakars ir naudas agregātiem ar ekonomikas konjunktūras svārstībām?
55. Kas nosaka papīrnaudas vēsturisko nepieciešamību?	56. Kāpēc ir iespējama papīrnaudas apgrozība?	57. Kas nosaka papīrnaudas pirktspēju?
58. Kāda ir valsts loma papīrnaudas apgrozībā?	59. Kā var pamatot Irvinga Fišera naudas apgrozības formulu?	60. Kas ir naudas likviditāte?
61. Kas veido naudas agregātus M1, M2, M3, M2 X?	62. Kāda atšķirība ir starp kvazinaudu un īsto naudu?	63. Kāds sakars ir naudas agregātiem ar ekonomikas konjunktūras svārstībām?
64. Kas nosaka papīrnaudas vēsturisko nepieciešamību?	65. Kāpēc ir iespējama papīrnaudas apgrozība?	66. Kas nosaka papīrnaudas pirktspēju?
67. Kāda ir valsts loma papīrnaudas apgrozībā?	68. Kā var pamatot Irvinga Fišera naudas apgrozības formulu?	69. Kas ir naudas likviditāte?
70. Kas veido naudas agregātus M1, M2, M3, M2 X?	71. Kāda atšķirība ir starp kvazinaudu un īsto naudu?	72. Kāds sakars ir naudas agregātiem ar ekonomikas konjunktūras svārstībām?
73. Kas nosaka papīrnaudas vēsturisko nepieciešamību?	74. Kāpēc ir iespējama papīrnaudas apgrozība?	75. Kas nosaka papīrnaudas pirktspēju?
76. Kāda ir valsts loma papīrnaudas apgrozībā?	77. Kā var pamatot Irvinga Fišera naudas apgrozības formulu?	78. Kas ir naudas likviditāte?
79. Kas veido naudas agregātus M1, M2, M3, M2 X?	80. Kāda atšķirība ir starp kvazinaudu un īsto naudu?	81. Kāds sakars ir naudas agregātiem ar ekonomikas konjunktūras svārstībām?
82. Kas nosaka papīrnaudas vēsturisko nepieciešamību?	83. Kāpēc ir iespējama papīrnaudas apgrozība?	84. Kas nosaka papīrnaudas pirktspēju?
85. Kāda ir valsts loma papīrnaudas apgrozībā?	86. Kā var pamatot Irvinga Fišera naudas apgrozības formulu?	87. Kas ir naudas likviditāte?
88. Kas veido naudas agregātus M1, M2, M3, M2 X?	89. Kāda atšķirība ir starp kvazinaudu un īsto naudu?	90. Kāds sakars ir naudas agregātiem ar ekonomikas konjunktūras svārstībām?
91. Kas nosaka papīrnaudas vēsturisko nepieciešamību?	92. Kāpēc ir iespējama papīrnaudas apgrozība?	93. Kas nosaka papīrnaudas pirktspēju?
94. Kāda ir valsts loma papīrnaudas apgrozībā?	95. Kā var pamatot Irvinga Fišera naudas apgrozības formulu?	96. Kas ir naudas likviditāte?
97. Kas veido naudas agregātus M1, M2, M3, M2 X?	98. Kāda atšķirība ir starp kvazinaudu un īsto naudu?	99. Kāds sakars ir naudas agregātiem ar ekonomikas konjunktūras svārstībām?
100. Kas nosaka papīrnaudas vēsturisko nepieciešamību?	101. Kāpēc ir iespējama papīrnaudas apgrozība?	102. Kas nosaka papīrnaudas pirktspēju?

3. KREDĪTNAUDA

3.1. Parādzīme – vekselis

Parādzīme. Uzņēmēju savstarpējā uzticība ir nozīmīga un visai cienījama ekonomisko attiecību forma. Uzņēmēja goda vārds aizstāj ne vienu vien birokrātisku papīru. Un tomēr bez parāda zīmēm mūsdienu uzņēmējdarbībā nevar iztikt. Drošs paliek drošs. Debitora parakstīta parādzīme ir tiesiski atzīts dokuments, kas apliecina parādu, sniedz garantiju kreditoram (parāda devējam), piespiež debitoru (parāda ņēmēju) laikā samaksāt parādu.

Kad rodas parāda zīme? *Pirmkārt*, tad, kad prece tiek pārdota uz parāda, t.i., ar maksājuma atlikšanu uz vēlāku laiku. Parāda zīmē fiksē to, kas, kam, cik parādā un kad parāds atmaksājams. *Otrkārt*, tad, kad tiek aizdota nauda; tā saskaņā ar vienošanos ir atmaksājama pēc noteikta laika kopā ar procentiem. Parādzīmes konkrēts paveids ir vekselis.

Vekseļa raksturojums. *Pirmkārt*, vekselis ir likumā noteiktā formā sastādīta parādzīme. *Otrkārt*, vekselis tiek obligāti apmaksāts ar zīmogmarkām – īpašu valsts nodevu. *Treškārt*, ja vekselis norādītajā termiņā netiek izpirkts, tas ar notāra starpniecību tiek protestēts un piespiedu kārtā iekasēta paredzētā naudas summa saskaņā ar notāra sastādīto izpildrakstu. Līdz ar to vekselis atšķiras no parastās parādzīmes, kad parādu var vienīgi piedzīt, pamatojoties uz tiesas lēmumu. Te būtiski ir tas, ka vekselim ir neapstrīdams raksturs.

Izšķir vienkāršo vekseli un pārvedu vekseli. Vienkāršais vekselis ir debitora parādzīme savam kreditoram, kur ievērotas visas vekseļa formālās prasības.

Pārvedu vekselis. To bieži dēvē par tratu. Tā ir kreditora (trasanta) rakstiska pavēle debitoram (trasātam) vekselī norādīto parāda summu paredzētā laikā un vietā samaksāt kādai treša-

jai personai (remitentam); šī trešā persona var arī būt pārvedu vekseļa uzrādītājs.

Galvojums. Kreditors, saņemot vekseli, ne vienmēr apmierinās ar debitora parakstu, bet prasa galvojumu, vēlas, lai neapstrīdamā parāda atmaksai būtu uzticams garants. Galvojumu uz vekseļa izdara ar speciālu uzrakstu «Galvoju» vai «Galvoju par debitoru N», kam seko galvotāja paraksts zem debitora paraksta. Gadījumā, ja parādnieks vekseli laikā neizpērk, tad tas jādara vekseļa galvotājam.

Starptautiskā Vekseļu konvencija. Vekseļu izrakstīšanu un apgrozību regulē starptautiska Vekseļu konvencija, ko 1930. gadā pieņēma Ženēvā. Latvija pievienojās šai konvencijai un 1938. gadā pieņēma savu konvencijai atbilstošu Vekseļu likumu. Šis likums, Latvijai pārejot uz tirgus ekonomiku, pilnībā ir atjaunots... un praktiski nedarbojas. Lasītājs ir izbrīnījies! Kāpēc mūsdienās neizmanto šādu neapstrīdamu, tiesiski drošu parāda zīmi? Atbilde ir sekojoša, *pirmkārt*, banku krīze, kuras dūksnājā slika daudzi uzņēmumi, lika vairīties no parāda darījumiem (komerckrēdita); *otrkārt*, arī turpmāk neuzticība pret debitoru. Tas rosina izmantot drošākas norēķinu formas. Tā daudzi uzņēmumi (valsts un privātie) pārdod savu preci tikai pret iepriekšēju samaksu vai izmanto akreditīvu.

Norēķins ar akreditīvu. Pēdējā gadījumā darbojas šāds mehānisms: uzņēmējs pasūtītājs deponē savā bankā noteiktu naudas summu, kas ir paredzēta samaksai par pasūtītām precēm. Naudas deponēšanas faktu apliecina noteiktas formas dokuments. Tikko piegādātājs savam partnerim preci ir nosūtījis, viņš savā bankā saņem samaksu par piegādāto produkciju vai veiktiem pakalpojumiem. Banka var bez kavēšanās piegādātāja rēķinus samaksāt, jo tās rīcībā ir dokuments par deponēto naudu pasūtītāja bankā.

Par to, ka parastais norēķinu mehānisms nav drošs, liecina

tiesas pašreizējā prakse: tiesās atrodas milzums lietu par nesamaksātām piegādēm, nesamaksātiem izpildītiem līgumiem.

Iepriekšējais apskats attiecās uz tā saucamo komercveksļu izmantošanu norēķinu sistēmā.

Vekselis kā noguldījuma apliecinājums. Latvija ir pieredze, ka vekseli kā parādzīmi izmanto bankas un citas kredītiestādes, pieņemot naudas noguldījumus par noteiktu procentu likmi. Klientam, naudas noguldītājam, banka neizsniedz noguldījuma jeb krājgrāmatiņu, bet izsniedz vekseli, kur ir norādīts, cik daudz naudas noguldīts jeb bankai aizdots un kādā datumā banka parādu dzēsīs kopā ar konkrētu procentu summu. Ja banka savas saistības nepildīs, ar šādu nesamaksātu vekseli var tieši vērsties pie notāra pēc izpildraksta. Īpatnība ir tā, ka noguldījums iegūst naudas parāda formu.

3.2. Vekselu apgrozība

Vekselu portfelis. Uzņēmumiem var krāties vekselu portfelis, kuriem vēl nav pienācis samaksas termiņš. Šādu vekselus uzņēmums ir tiesīgs tālāk nodot saviem kreditoriem. Pienāks termiņš, un debitors – vekseļa izrakstītājs – tajā minēto naudas summu samaksās jaunajam kreditoram. Šāda vekseļa nodošana obligāti prasa garantiju, ko pirmais kreditors apliecina ar savu parakstu – indosamentu.

Indosaments. *Pirmkārt*, indosaments ir pārveduma uzraksts uz vekseļa otrās puses, kas apliecina, ka parādzīme tiek nodota citai personai; *pēdējai* ir tiesības saņemt vekseli norādīto naudas summu; *otrkārt*, persona, kas ir parakstījusi indosamentu, tiek saukta par indosantu; tā garantē savlaicīgu vekseli minētās naudas summas samaksu indosātam (būtībā jaunajam kreditoram); *treškārt*, ja līdzās indosanta parakstam, t.i., indosamentam ir norādīts indosanta vārds, tad to sauc par vārda indosamentu. Šādā gadījumā vekseli tālāk nodot nevar. Pretstatā tam ir blanko

indosamenti. Indosamentu sauc par blanko, ja ir tikai indosanta paraksts (iepriekšējā vekseļa īpašnieka izdarīts paraksts). Vekseli ar blanko indosamentu var neskaitāmas reizes nodot tālāk citām personām bez jebkāda jauna apstiprinoša paraksta. Kas pēdējais uzrāda vekseli, tam kā likumīgam kreditoram – īpašniekam – jāsaņem vekseli norādītā summa. Daudzkārtīgi nodotie vekseli citām personām, neprasot jaunus indosamentus, neizslēdz parakstus – garantijas.

Pastāv vēl ordera indosamenti. Jau atzīmējām, ka vekselis ar vārda indosamentu tālāk nav nododams. Taču ir iespēja šādu aizliegumu apiet. Ir nepieciešams indosanta uzraksts: «Tikai šim indosantam vai arī citai personai, kuru viņš norāda.» Tā rodas ordera indosaments, un indosanta norādītā persona ir likumīga vekseli minētās summas saņēmēja.

Tādējādi blanko indosamenti kopā ar ordera indosamentiem nodrošina vekseļu apgrozību, bet paši vekseli ir raksturojami kā kredītnauda.

3.3. Vekseļu diskonts

Vekseļu pārdošana. Vai vekseli var pārdot? Nepārprotami! Ar vekseļu pirkšanu visvairāk nodarbojas bankas. Šādas operācijas veikšanu sauc par vekseļu diskontu. Kāda jēga ir šādām vekseļu pirkšanas un pārdošanas operācijām? Vekseļu īpašniekam steidzīgi ir nepieciešama nauda, jo daudzus rēķinus samaksāt ar vekseļiem nevar. Jāmaksā strādniekiem darba alga: tā maksājama naudā. Ir pienācis nodokļu maksāšanas termiņš – valsts ieņēmumu dienests vekseļus pretī neņem, jāmaksā naudā. Pat likumīgā sieva ģimenes uzturam prasa tikai skaidru naudu. Naktsbārā, kur tiek pavadīts vakars kopā ar draugiem, vekseļus noraidīs, pieņems tikai naudas zīmes. Ne cigaretes, ne alus kārbu, ne saldējuma porciju ar vekseli nevar nopirkt, jāliek galdā skaidra nauda. Tu vari būt bieza vekseļu portfeļa turētājs

un vienlaikus absolūti maksātnespējīgs. Izeja? Tā ir vekseļu pārdošana, to diskontēšana. Bankas, kas ir ar mieru pirkt vekseļus, nav nekādi labdari. Vekseļu diskonts ir kredīta forma, par ko pienākas procenti pēc diskonta likmes. Banka zina: pienāks vekseļa termiņš un visa tajā norādītā summa nonāks bankas rokās.

Diskonta procenti. Banka, diskontējot vekseli, sev paturēs diskonta procentus. Jo vairāk ir dienu līdz vekseli minētās naudas summas samaksas termiņam, t.i., jo ilgāks ir gaidīšanas laiks, jo lielāks ir bankas guvums diskonta procentu formā. Diskonta naudas summu D lēš pēc tā saucamās komerciālās metodes saskaņā ar gaužām vienkāršu formulu.

$$D = \frac{(K \times T \times \%)}{100 \times 360},$$

kur

K – naudas summa, kas termiņā jāmaksā saskaņā ar šo vekseli;

T – dienu skaits, kas atlicis līdz vekseļa samaksas termiņam;

$\%$ – diskonta procentu likme.

Pieņemsim, ka $K = \text{Ls } 1000$, $T = 100$ dienas, $\% = 10$.

$$D = \frac{1000 \times 100 \times 10}{36000} = \text{Ls } 27,8$$

Vekseļa īpašnieks par šo parādzīmi 1000 latu vērtībā, to diskontējot 100 dienas pirms vekseļa samaksas termiņa beigām, saņems 972,2 latus, bet bankas guvums būs 27,8 lati.

Bankas vekselis. Diskonta operāciju attīstības sākumā banka, pērkot vekseli, izmaksāja vekseļa īpašniekam pilnvērtīgu preču naudu. Pakāpeniski situācija mainījās. Bankas sāka aizstāt privātpersonas vekseli ar savu bankas vekseli, atskaitot diskonta procentus. Šīs operācijas jēga bija tā, ka bankas vekselim uztī-

cējās vairāk nekā parastiem fizisko vai juridisko personu vekseliem. Tāpēc bankas vekseliem bija plašākas apgrozības iespējas, plašāks lauks, kur tie reāli varēja cirkulēt kā kredīta nauda.

Centrālās bankas vekselis – banknote. Komercbankām, kurām bija sakrājis liels diskontēto vekseļu portfeli, pašām radās vajadzība pēc naudas. Kā šo vajadzību apmierināt? Ņemt kredītu centrālajā bankā, būtībā vēlreiz diskontēt jau diskontētos vekseļus. Vēsturiskā attīstība noveda pie tā, ka valstu centrālās bankas sāka aizstāt komercbanku jau vienreiz diskontēto vekseļu portfeli ar saviem vekseliem, t.i., banknotēm. Likumdošanas kārtībā šie vekseli – banknotes – tika pielīdzināti naudai un pildīja visas trīs naudas funkcijas; neierobežoti pildīja apgrozības līdzekļa un maksāšanas līdzekļa funkciju. Visi banknotes ņēma pretī pārdošanas operācijās, jebkuros komerciālos darījumos un krātīņ krāja vajadzības gadījumā. Tāds bija banknošu rašanās klasiskais ceļš, pamatojoties uz vekseļu galīgo diskontu. Banknote bija centrālās bankas vekselis. Vēsturiski vairākus gadsimtus apgrozījās daudzu un dažādu banku vekseli, kamēr tikai 19. gadsimta vidū centrālās bankas ieguva monopoltiesības emitēt īpašus vekseļus – banknotes. Radās nepieciešamība regulēt banknošu emisiju, reglamentēt to izlaidi apgrozībā.

Dažu valstu piemēri. Interesants ir Anglijas – banknošu izlaides pioniera – piemērs, kur šo procesu regulēja valsts. Tur 1694. gadā tika nodibināta Anglijas banka. Bet tikai 1833. gadā šīs bankas emitētās banknotes kļuva par nacionālo naudu, vispāratzītu maksāšanas līdzekli. Francijā banknotes par vispāratzītu naudu kļuva 1800. – 1803. gadā, Vācijā (Prūsijā) – 1846. gadā, Holandē – 1814. – 1830. gadā. Daudzās citās valstīs līdz 19. gadsimta otrai pusei banknošu emisija bija decentralizēta. Galvenokārt tika emitētas banknotes ar lielu nominālu, bet to apgrozība bija visai ierobežota.

Galvenā problēma bija un palika banknošu nodrošinājums un pasākumi, kā glābt banknotes no pirktspējas krišanās, citiem vārdiem, kā pasargāt naudas apgrozību no inflācijas sakarā ar iespējamo banknošu pārmērīgo emisiju.

3.4. Banknotes un to nodrošinājums

Neviens nenoliedz, ka valsts ir varens ekonomisks spēks. Valsts banka jeb centrālā banka bauda plašu uzticību. Iedzīvotājiem ir visa cieņa pret centrālās bankas vekseliem – banknotēm. Un tomēr tā visa nepietiek, lai garantētu banknošu stabilu pirktspēju. Naudai ir raksturīgi savi specifiski apgrozības likumi. Ar juridiskiem likumiem nekādi nevar nodrošināt banknotes. Izrādās, ka banknotes prasa pat divkāršu savas pirktspējas nodrošinājumu.

Divkāršais nodrošinājums. *Pirmkārt*, banknote prasa komercnodrošinājumu jeb kredītnodrošinājumu. Problēma ir vienkārša. Vekselis kā parādzīme tiek izrakstīts, pārdodot uz parāda precī vai aizdodot naudu. Vekselis, kas tiek tālāk diskontēts, un banknote, kas aizstāj vekseli, nerodas tukšā vietā, bet atspoguļo reālu preču masu vai naudu. Ja nenotiek nekādas blēdības vai arī vekseļu izrakstītājs nav bankrotējis, tad to nomināls atbilst reālām precēm un banknotei ir komercnodrošinājums jeb kredītnodrošinājums.

Piemērs: banknotes 1000 latu lielumā atspoguļo vekseli, kur parāda summa par preču piegādi ir 1000 lati. Precizitātes dēļ jāievēro arī diskonta procentu lielums.

Nenodrošināti papīriši. Nelaime ir tā, ka ar diskonta palīdzību var, galu galā emitēt banknotes, kas ir ne ar ko nenodrošināti papīriši. Iedomāsimies tādu gadījumu: diviem blēžiem ir tukšas kabatas; pastāv vienkāršs mehānisms, kā tikt pie naudas: abpusēji viens otram izraksta tā saucamo «draudzības vekseli». Blēži ir savstarpēji norēķinājušies. Tālākais gājiens ir uz atšķirī-

gām komercbankām un mēģinājums vekselus diskontēt. Ja tas izdodas, blēži iegūst naudu no nekā. »Draudzības vekseli» ar komercbanku vekseļu portfeļu starpniecību var nonākt centrālajā bankā un kalpot par pamatu banknošu emisijai. Tādu banknošu «nodrošinājums» ir blēžu tukšās kabatas un negodīga rīcība. Šo rindiņu autoram, pētot trīsdesmito gadu banku arhīvus, ne vienu reizi vien nācās sastapties ar «draudzības vekseļu» izmantošanu Latvijā. Tā revīzija atklāja, ka konfekšu fabrikas īpašnieks Rīgerts apmainījās ar «draudzības vekseliem» ar savas šķirtās sievas māti. Pāvila Roziša romānā «Ceplis» peļu slazdu fabrikants Nagainis, kaunu nepazīdams, izspieda «draudzības vekselus» no saviem darbiniekiem. Pēdējā laikā presē ir minēti fakti, ka vieni un tie paši objekti tiek izmantoti kā kredīta nodrošinājums, ko izsniedz dažādas bankas. Kredīts bez nodrošinājuma galu galā var būt kā nenodrošinātu banknošu emisijas katalizators un līdz ar to banknošu pirktpējas grāvējs.

Ko nozīmē zelta nodrošinājums? Kā padarīt banknotes absolūti drošas? Kā novērst jebkuras blēdības negatīvās sekas banknošu emisijas jomā? Pastāv tikai viens patiešām drošs līdzeklis banknošu pirktpējas nodrošināšanā, banknošu apgrozības pasargāšanā no inflācijas: emisijas bankai banknotes pēc pirmā pieprasījuma jāapmaina pret zeltu, t.i., īstu preču naudu. Šim nolūkam centrālajai bankai, kas emitē banknotes, ir nepieciešams zelta krājums. Tā lielums regulāri jāpublicē presē, lai ikviens banknošu īpašnieks varētu mierīgi gulēt, zinot, ka viņa banknotes ir nodrošinātas ar zeltu, ko vienmēr var saņemt kredītzīmju, faktiski papīra banknošu, vietā.

Tā zelts kļūst par otru nepieciešamo, turklāt izšķirošo, banknošu apgrozības stabilitātes nodrošinājumu.

Zelta nodrošinājuma nepieciešamie apmēri. Rodas jautājums, vai katrai emitētai banknotei bija nepieciešams zelta segums pilnā apjomā? No naudas apgrozības prakses viedokļa

raugoties, šāds pilnīgs zelta nodrošinājums pret to apmaināmām banknotēm nebūt nav vajadzīgs. Katrs banknošu īpašnieks taču nemitīgi neskries uz centrālo banku, lai mainītu banknotes pret zeltu. Galvenais ir garantēta iespēja pēc pirmās vēlmes centrālās bankas parādzīmes vietā pretī saņemt reālu naudu – zeltu. Tāpēc dažādu valstu banku likumdošana paredz atšķirīgus nosacījumus banknošu nodrošināšanai ar zeltu. Lielbritānijā saskaņā ar 1844. gada tā saucamo Pila aktu katra banknote, kas tika emitēta virs noteiktā limita – 14 miljonu sterliņu mārciņu –, bija pilnīgi jānodrošina ar zeltu. Tā britu banknotes tika iekaltas zelta važās, kas padarīja emisijas sistēmu visai neelastīgu, brīžiem radīja pat banknošu badu un mākslīgi grāva naudas apgrozību. Vācijā līdz Pirmajam pasaules karam bija jānodrošina tikai viena trešā daļa no banknošu emisijas. ASV kopš 1913. gada šis zelta normatīvs līdzinājās 40 % no banknošu izlaides. Krievijā 1897. gada likums noteica banknošu emisiju līdz 600 miljoniem rubļu, nodrošinot to ar zeltu 50 % apmērā. Virs šīs summas banknošu nodrošinājumam bija jābūt simtprocentīgam.

Krievijas viena rubļa paraugs

VALSTS KREDĪTA BIĻETE

VIENS RUBLIS

Valsts banka apmaina kredīta biļetes pret zelta monētu bez summas ierobežojuma (1 r. = 1/15 imperiāls, satur 17,424 daļas tīrā zeltā)

Pārvaldnieks / paraksts/

Kasieris / paraksts/

1898

Skaidrs, ka pret 10 rubļu kredītbilēti valsts iemaina 10 reizes vairāk zelta.

Zelta nodrošinājuma gals. Pirmais pasaules karš gandrīz visās valstīs pārtrauca banknošu apmaiņu pret zeltu. Noturējās vienīgi ASV. Šai valstij liktenīgais atvadu brīdis no apmaināmām banknotēm pret zeltu pienāca pēc «lielās depresijas» 1933. gada nogalē. Vēl vairāk, ASV visiem bija aizliegts turēt īpašumā monetāro zeltu.

Banknošu zelta nodrošinājumam bija pienācis gals. Zelta aizsargvalnis pret inflāciju bija novākts. Banknotes neatkarīgi no emisijas rakstura tika pakļautas papīra naudas apgrozības likumam. Visa nauda bez iebildumiem turpmāk ir raksturojama kā papīra nauda pilnīgi neatkarīgi no naudas materiāla. Nauda bija nostaigājusi garu vēsturisku ceļu no preču naudas līdz simboliskai naudai, jo papīra nauda būtībā ir simboliska nauda, kas apgrozībā pārstāv preču naudu.

Zelta krājumu loma. Lasītājs iebildīs, ka arī pēc Pirmā un pat pēc Otrā pasaules kara tika veikta banknošu emisija atkarībā no zelta krājumiem. *Pirmkārt*, Pirmā pasaules kara laikā kā banknošu nodrošinājumu sāka izmantot valsts vērtspapīrus, kas jau pārvērtā banknotes papīra naudā. *Otrkārt*, pēc Pirmā pasaules kara formāli tika paplašināta to banknošu kopsumma, ko emitēja neatkarīgi no zelta seguma. Tā Lielbritānijā šādu banknošu emisija varēja sasniegt 260 miljonus sterliņu mārciņu. Francijā sāka izlaist banknotes bez limita. *Treškārt*, banknošu nodrošinājuma lomu visbiežāk sāka pildīt devīzes (maksāšanas dokumenti ārzemju valūtās). Vācija varēja emitēt banknotes, tās nodrošinot 40 procentu apmērā ar zeltu un devīzēm.

Pēc Otrā pasaules kara Nīderlandē, Beļģijā, Pakistānā un Dienvidāfrikas Republikā turpināja darboties tiesiskie akti, kas paredzēja banknošu nodrošinājumu ar zeltu. Vairākums valstu atteicās no banknošu zelta nodrošinājuma vai uzskatīja šo pra-

sību par tīri formālu. *Ceturtkārt*, zelta krājumi centrālo banku rezervēs vairs nespēja glābt pilnvērtīgu kredītnaudu – banknotes no pārvēršanas papīrnaudā. Interesanti, ka 1921. gadā apstākļos, kad Eiropā naudas jomā valdīja pilnīgs haoss, tikai divās valstīs – Latvijā un Šveicē – bija oficiāli atļauts vietējo valūtu mainīt pret zeltu. Latvijā rubļus varēja mainīt šādā attiecībā: 50 Latvijas rubļi – viens zelta lats, t.i., 0,58 g tīra zelta = viens Latvijas rublis. Vēlākos gados latus pret zeltu nemainīja. Vienā otrā valstī papīra naudas veidiem bija banknošu lepna nosaukums, kas nekādi neatbrīvoja šo «banknošu» pakļaušanu papīra naudas apgrozības likumam. Atgriešanās pie «isto» banknošu emisijas prasītu atjaunot to apmaiņu pret zeltu pēc pirmā pieprasījuma. Pasaules ekonomika bija tā izmainījusies, ka šāda renesanse kļuva absolūti neiespējama. Pārkārtojumi naudas emisijā attīstījās pretējā virzienā. 1977. gadā zelts oficiāli tika «nosviests» no naudas troņa.

Galīgais secinājums skan tikai tā: nauda, kas formāli ir radusies kā kredītnauda, ja tā nav apmaināma pret zeltu, pēc sava sociāli ekonomiskā rakstura ir papīra nauda. Šis fundamentālais teorētiskais secinājums nebūt nav šķērslis, lai vienā otrā valstī tās kase emitētu papīra naudu, bet centrālā banka formāli – banknotes.

Latvijas pieredze. Piemērs tālu nav jāmeklē. Pirmskara Latvijas brīvvalstī apgrozībā bija gan papīra nauda (valsts kases zīmes un sīkmaiņas nauda), gan arī Latvijas Bankas emitētās banknotes.

Ekonomiskā stabilitāte un nepieciešamība pēc centrālajam bankām pāriet uz komercbanku veikēju portfeļa diskontu,

Naudas struktūra Latvijā 1929. gadā

(miljonos latu)

EMITENTS	
Finanšu ministrija	Latvijas Banka
Valsts kases zīmes 33,4	Banknotes 43,4
Maiņas nauda 23,3	
Kopā 56,7	43,4

Tādējādi Latvijas naudas apgrozībā banknošu īpatsvars nepārsniedza 40 %. Banknošu nodrošinājums bija ārzemju valūta 72,5 miljonu latu un zelts 9,2 miljonu latu apmērā. Īpatnēja situācija bija Vācijā līdz 2002. gadam. Visas monētas, kas bija izgatavotas no krāsaino metālu kausējuma, bija valsts kases zīmes, t.i., likumīga papīra nauda. Toties papīra naudas zīmes emitēja Vācijas «Bundesbank» kā banknotes. Šīm papīra zīmēm bija drukāts nosaukums «BANKNOTE». 5 DM tika izlaistas gan kā monētas (papīra nauda), gan arī kā banknotes (formāli), kas lieku reizi parāda šī dalījuma samāksloto raksturu. Parasti papīra naudas zīmēm nav banknošu lepnā nosaukuma. Uz ASV dolāra ir drukāts «Federal reserve note» (federālās rezerves sistēmas zīme). Uz latiem pēc to atjaunošanas 1993. gadā (sākot ar Ls 5) ir rakstīts «Latvijas Bankas naudas zīme». Citiem vārdiem, jautājums par to, vai šī naudas zīme ir papīra nauda vai banknote, tiek apiets. Nosaukums skan gaužām neitrāli: «naudas zīme». Tikai teorētiski skaidri apzinās, ka šobrīd itin visa emitētā nauda ir un var būt vienīgi papīra nauda, jo tā ir pakļauta papīra naudas apgrozības likumam. Tas nozīmē, ka jābūt vienmēr modriem un jāvairās no inflācijas kā velnam no krusta.

3.5. Uzdevumi

1. uzdevums

Pārdota partija preču par Ls 10 000 uz kredīta. Kredīta apmaksas termiņš beidzas pēc 3 mēnešiem, kredīta gada procentu likme ir 7,3 %. Aprēķināt, cik pircējam jāsamaksā par pirktu preci.

2. uzdevums

Pārdota partija preču uz kredīta par Ls 120 000. Kredīta gada procentu likme ir 12,26 %. Kredīta termiņš – 50 dienas. Aprēķināt, cik maksāja preču partija bez kredīta.

3. uzdevums

Izrakstīts vekselis par Ls 5000. Diskonta gada procentu likme ir 10 %. Vekselis tiek diskontēts 125 dienas pirms parāda nomaksas dienas. Aprēķināt, par kādu summu vekselis tiek diskontēts bankā.

3.6. Secinājumi

Ierindas pilsoņi bez profesionālas sagatavošanas bieži vien naudu aplami raksturo pēc naudaszīmes materiāla. Visai reta ir izpratne par papīrnaudas un kredītnaudas principiālo atšķirību.

Kredītnaudas izcelsme saistās ar parādzīmi. Parādzīme var, *pirmkārt*, tikt nodota citam kreditoram, pāriet no rokas rokā, būtībā pildot naudas maksāšanas, apgrozības līdzekļa funkciju; *otrkārt*, var tikt diskontēta, apmainīta par kredīta, diskonta procentiem pret pilnvērtīgu naudu pirms parāda atmaksāšanas termiņa.

Ekonomiskā atbilstība un nepieciešamība liek centrālajām bankām pāriet uz komercbanku vekseļu portfeļa diskontu,

vēsturiski galu galā emitējot savus centrālās bankas vekselus. Tā radās simboliskās naudas jauns paveids – kredītnauda jeb banknotes (bankas zīmes).

Banknošu galvenā problēma ir to drošība. Jārada nosacījumi, lai banknotes neiesaistītos inflācijas procesos. Banknotēm funkcionēšanas pirmajā posmā naudas veidā lietoja divus drošības sargus: *pirmkārt*, kredīta jeb komercnodrošinājumu, *otrkārt*, zelta nodrošinājumu. Tas praktiski nozīmēja, kas katrs banknošu īpašnieks varēja pēc pirmā pieprasījuma centrālajā bankā banknoti brīvi apmainīt pret juridiski paredzēto zelta daudzumu, tātad pret īstu preču naudu, kas inflācijai nav pakļauta. Naudas sistēma, kas nosaukta par zelta monētu standartu, sabruka Pirmā pasaules kara un turpmākās «lielās depresijas» iespaidā. Ar 1934. gada sākumu arī dolāra apmaiņa pret zeltu izbeidzās. Zelts vēl saglabājās centrālo banku rezervēs. 1978. gada 1. aprīlī zelts oficiāli pārstāj būt naudas prece. Būtiskas izmaiņas notika naudas sistēmā. Visa nauda neatkarīgi no naudas izgatavošanas materiāla pakāpeniski ekonomiski pārvērtās par **papīra naudu**. Pagātnē palika banknošu apmaiņa pret zeltu. Nebija vairs absolūtas drošības, diskontējot banknotes. Un galvenais: visa emitētā nauda pēc sava ekonomiskā rakstura kļuva par papīra naudu tāpēc, ka pilnīgi pakļāvās papīra naudas apgrozības likumam un līdz ar to naudai, t.sk. formāli izlaistām banknotēm, nebija vairs nekādu bruņu pret inflāciju. Inflācijas spirāles likumsakarībām tagad bija pakļauta it visa nauda no vissīkākās monētas līdz pat papīra zīmēm ar sešām, deviņām un pat vairāk nullēm aiz vieninieka. Pašlaik pasaulē valda papīra naudas ēra ar visām tās pozitīvajām un negatīvajām sekām, bet zelts ir demonetizēts.

3.7. Pamattermiņi

Banknote	<i>bank-note</i>	банкнота
Diskonta likme	<i>discount rate</i>	дисконтная (учётная) ставка
Indosaments	<i>endorsement</i>	индоссамент
Indosants	<i>endorser</i>	индоссант
Indosāts	<i>endorsee</i>	индоссат
Kreditnauda	<i>credit money</i>	кредитные деньги
Kreditnodrošinājums (komercnodrošinājums)	<i>credit (commercial) backing</i>	кредитное (коммерческое) обеспечение
Parādzīme	<i>bill, bill of exchange, promissory note</i>	долговая записка
Trata	<i>bill of exchange, draft</i>	трата
Vekselis	<i>bill</i>	вексель
Vekseļu apgrozība	<i>circulation of bills</i>	обращение векселей
Vekseļu diskonts	<i>bill discount</i>	дисконт (учёт) векселей
Zelta demonetizācija	<i>gold demonetizations</i>	демонетизация золота
Zelta nodrošinājums	<i>gold backing</i>	золотое обеспечение
Zelta nodrošinājums kā rezerve	<i>stock of gold as reserve</i>	золотой запас как резерв

3.8. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kā radās kredītnauda?
2. Kas ir vekselis?
3. Kā īstenojas vekseļu apgrozība?
4. Kāda loma vekseļu apgrozībā ir indosamentam?
5. Kas ir diskonts?
6. Uz kāda pamata centrālā banka emitē banknotes?
7. Ar ko atšķiras īstas banknotes no papīra naudas?
8. Kā divkārti tiek nodrošinātas banknotes?
9. Kāda loma ir zelta nodrošinājumam?
10. Kam vajadzīgs centrālās bankas zelta krājums?

11. Kas raksturīgs visai mūsdienu emitētai naudai?
12. Kāpēc mūsdienu nauda ekonomiski neatkarīgi no izgatavojamā materiāla tiek raksturota kā papīrnauda?
13. Kas nedraudēja pret zeltu apmaināmām banknotēm un draud papīra naudai un kāpēc?
14. Vai Latvijas Bankas apgrozībā laistās Ls 100 zelta monētas ir pakļautas inflācijai?

4. NAUDAS MASAS APKALPOŠANA BANKĀS

4.1. Čeki un to apgrozība

Kāpēc naudu glabā bankā? Kabatās, makos, zeķēs, kumodē, uzņēmumu un organizāciju kasēs vai seifos glabājas tikai neliela kopējās naudas masas daļa. Naudas lielākā tiesa atrodas bankās: kārtējām skaidras naudas operācijām monētu un papīra naudas zīmju veidā, bet galvenokārt kā elektroniska informācija ESM atmiņā.

Kas un kāpēc glabā naudu bankā? Bankā savu kontu atver uzņēmumi un organizācijas. Kontā ieskaita naudu, kas tiek pārskaitīta konta īpašniekam. No konta līdzekļiem tiek samaksāti tā īpašnieka izdevumi (rēķini, čeki). Kontos glabājas uzņēmumu un organizāciju uz laiku brīvie apgrozāmie līdzekļi, kā arī nauda, kas tiek krāta investīcijām, kredītu dzēšanai, peļņas, dividenžu izmaksai, gadu noslēdzot (akciju sabiedrībās, sabiedrībās ar ierobežotu atbildību, kooperatīvos); atsevišķi tiek glabāts amortizācijas fonds, visāda veida kredīti, sponsoru iemaksas.

No šīs naudas jāatšķir iedzīvotāju noguldījumi bankā. Šie noguldījumi var būt beztermiņa (tekošais rēķins), kas dod noguldītājam tiesības savu naudu no bankas saņemt pēc pirmā pieprasījuma, un termiņa noguldījumi, kad noguldītājs savu naudu kopā ar procentiem var saņemt tikai pēc noteikta laika.

Depozīti. Noguldījumi bieži tiek dēvēti par depozītiem. Šis nosaukums nāk no latīņu valodas – *depozitum* – nolikts glabāšanai; runa ir par naudas, vērtspapīru, dārgmetālu glabāšanu bankās vai citās kredītiestādēs.

Lai apkalpotu ievērojamo naudas masu, kas īsāku vai garāku laiku atrodas bankā, ir nepieciešams prātīgi konstruēts un teicami funkcionējošs mehānisms. Viens no šī mehānisma centrālajiem zobraatiem ir čeki.

Čeki kā naudas apkalpotāji bankā. Vispirms jāizdala nau-

das čeks – konta īpašnieka rakstiska pavēle bankai izmaksāt no viņa konta čekā uzrādītajai juridiskai vai fiziskai personai norādīto naudas summu. Ar čeku palīdzību skaidru naudu no sava konta var saņemt pats tā īpašnieks. Bezskaidras naudas norēķinu apstākļos plaši lieto konta īpašnieka rakstisku pavēli vai maksājuma uzdevumu pārskaitīt no viņa konta čekā minēto naudas summu tajā norādītajā juridiskās vai fiziskās personas kontā bankā, krājaizdevu sabiedrībā, krājkasē. Ar norēķinu čeku palīdzību var konkrētā kontā pārskaitīt piešķirto kredītu. Norēķinu čeku arī izmanto, lai kārtotu klientu savstarpējos norēķinus.

Saskaņā ar Ženēvas konvenciju ir noteikti čeku lietošanas noteikumi, paredzēta to standartizācija un visi obligātie čeku rekvizīti. 1938. gadā, ievērojot starptautiskos standartus, tika pieņemts Latvijas Čeku likums, ko ar nelieliem grozījumiem atjaunoja 1992. gadā. Tas pašlaik ir spēkā.

Čeku funkcijas. Vispārinot čeku izmantošanu saimnieciskajā dzīvē, var izdalīt trīs čeku funkcijas. **Pirmā funkcija** – skaidras naudas saņemšana no bankas konta. Uzņēmumi un organizācijas šo funkciju visbiežāk izmanto, lai saņemtu skaidru naudu darba algas samaksai, kārtējām saimnieciskām vajadzībām. No fiziskās personas konta – tekošā rēķina – pats konta īpašnieks var saņemt skaidru naudu arī bez čeka ar vienkāršu pieteikumu, uzrādot attiecīgās bankas karti ar paraksta paraugu. Rietumu pasaulē darba algas arvien biežāk tiek pārskaitītas darba ņēmēja kontā. No šī konta maksājumi tiek veikti ar čekiem, debetkartēm un kredītkartēm.

Otrā funkcija – apgrozības un maksāšanas līdzekļa funkcija. Ar čeku var samaksāt par pirkumu, pakalpojumu, var dzēst parādu. Ar šo funkciju ir saistītas čeku apgrozības iespējas, aizstājot naudu. Būtībā čeks spēj pildīt naudas pirmo funkciju, jo to var nodot citai personai, ir vairāki šādi nodošanas varianti. **Pirmkārt**, līdzīgi vekselim ar indosamentu (pārveduma uzrak-

stu) palīdzību čeku var nodot citai konkrētai personai. Šī persona saņemto čeku tālāk nodot nevar. *Otrkārt*, orderčeku var tālāk nodot jaunām personām bez ierobežojumiem, tikai ikreiz ir nepieciešams jauns pārveduma uzraksts. *Treškārt*, no apgrozības viedokļa raugoties, ir arī uzrādītāja čeks ko var nodot citām personām neskaitāmas reizes bez jebkāda indosamenta. Pēdējais čeka turētājs šajā apgrozības ķēdē var bankā pieprasīt samaksu naudā.

Trešā funkcija – bezskaidras naudas norēķinu funkcija, kuru mēs jau apskatījām. Šeit ar čeku starpniecību nauda kontā nemitīgi ienāk un regulāri to atstāj, jo lielākajā daļā maksājumu skaidra nauda nenotiek. ASV vairāk nekā 80 % visu norēķinu notiek bez skaidras naudas starpniecības. Rietumeiropā šis skaitlis ir par 15 – 20 % mazāks. Latvijā bezskaidras naudas norēķiniem sevišķi mazumtirdzniecībā un pakalpojumu apmaksā vēl jāpieaug. Praktiski sakarā ar kontrabandu un centieniem nodokļu maksājumus apiest ar likumu samaksa skaidrā naudā notiek no rokas rokā.

Trešā funkcija rada nosacījumus savstarpējai parādu dzēšanai. Čeku savstarpējā ieskaite var notikt arī banku sistēmas ietvaros, jo konti, pret kuriem ir vērstas čeku prasības, atrodas dažādās bankās un čeki cits citu nosedz.

Čeku kredīts. Teorētiski var runāt par čeku kredīta raksturu. Nav rets gadījums, ka čeka izrakstīšanas brīdī konts, no kura izrakstīts čeks, ir tukšs, tajā naudas nav. Čeka izrakstītājs cer, ka tā uzrādīšanas brīdī bankas kontā nauda jau būs ienākusi. Šajā sakarā nozīmīgi ir divi apstākļi.

Pirmkārt, maksājums ir izdarīts vai parāds dzēsts nevis čeka izrakstīšanas momentā, bet tā reālās samaksas brīdī bankā (skaidras naudas izsniegšana, pārveduma ienākšana čeka saņēmēja kontā).

Otrkārt, nozīmīgs ir laiks, kurā čeks jāuzrāda samaksai.

Čeks, kas ir uzrakstīts un samaksājams Latvijā, saskaņā ar likumu jāuzrāda samaksai astoņu dienu laikā. Citā valstī izrakstīts čeks viena kontinenta ietvaros jāsamaksā divdesmit dienu laikā. Toties, ja čeka samaksas vieta atrodas citā kontinentā, tā samaksas termiņš tad ir 70 dienas. Skaidrs, ka nav izslēgti varianti, ka čeka samaksa ir pastarpināta ar kredītu, bet pašam čekam tad piemīt kredītnaudas raksturs. Tas tomēr nenoliedz vispārējo tēzi, ka visa naudas masa ir papīra nauda.

Čeka nodrošinājums. Čeka samaksu var nodrošināt ar galvojumu par pilnu čeka summu vai arī tās daļu. Kas var būt nodrošinātājs? Tā var būt kāda trešā persona, kam partneri uzticas. Protams, ka šādu nodrošinājumu nevar garantēt pats maksātājs vai pat kāds no čeka parakstītājiem. Galvojums tiek uzrakstīts uz čeka vai tam pievienotas lapas. Galvojumu izsaka ar vārdiem «kā galvotājs» vai tml. To obligāti paraksta galvotājs.

Norēķina līdzeklis. Čeki mūsu saimnieciskajā praksē visbiežāk apkalpo juridisku personu norēķinus. Lai samaksātu par fiziskās personas pirkumu veikalā, čeks tiek izmantots reti. Ir nepieciešams, lai pircējam bankā būtu beztermiņa noguldījums, čeku grāmatiņa ar noplēšamām lapām, vienošanās starp banku un veikalu par čeku pieņemšanu.

Kontu apkalpošana ar čeku palīdzību prasa noteiktus tehniski organizatoriskus pasākumus. Čeku skaitam ir tendence strauji pieaugt.

Magnētiskā tinte. Čeku sasaiste ar noteiktiem kontiem, skaidrās naudas dokumentu izrakstīšana, naudas pārskaitīšana no konta kontā, čeku savstarpējā ieskaite ir darbietilpīgas operācijas, kas prasa maksimālu uzmanību un lielu laika patēriņu. Banku speciālisti nemitīgi domā, kā šos procesus automatizēt un palētināt. Viens no izgudrojumiem ir čeku teksta aizpildīšana ar magnētisku tinti. Tad speciāls automāts cilvēku vietā spēj nolasīt visus nepieciešamos čeka rekvizītus un veikt operācijas automā-

tiskā režīmā ar datoru un speciālu sakaru kanālu starpniecību. Šķērslis vairs nav attālumš – ne kalni, ne jūras, ne okeāni. Norēķinu ātrums ar čeku palīdzību strauji pieaug. Virknē gadījumu čekus sāk aizstāt moderna tipa debetkartes.

4.1. tabula

Čeku skaits ASV (miljardos)

Gads	Čeku skaits
1939	3,5
1972	26
1980	40
2000	160
2005	200 (novērtējums)

4.2. Norēķinu kartes

Elektronika un telekarte. Pirkt bez skaidras naudas?! Vai tas ir iespējams? Jā, jo čeki līdzināja ceļu šādai samaksas sistēmai. Varianti te bija divi. *Pirmkārt*, bankas kontā nauda jau gaidīja čeku. *Otrkārt*, čeka samaksa faktiski bija saistīta ar slēptu kreditu. Nav jāaizmirst arī akreditīvs, kad nauda samaksai par pirkumu nākotnē jau ir iemaksāta. Samaksas garantija ir pilnīga. Tas viss ir saistīts ar dokumentu aizpildīšanu, parakstu salīdzināšanu, vārdu sakot, ar birokrātisku karuseli.

Mūsdienu elektronika padara pirkšanu bez skaidras naudas maksimāli ērtu. Pircējam tikai jāiegādājas norēķinu karte. Vienkāršākā no tām ir telekarte, karte speciāliem «Lattelekom» telefona automātiem. Telekarte ir plastikāta karte. Tajā nepieciešamā informācija ir iekodēta uz magnētiskas svītras. Šīs kartes nesatur nekādus lietotāja rekvizītus; tās var lietot katrs. Pērkot šo karti, jāsamaksā noteikta naudas summa – Ls 2 vai 5, vai 10.

Mazākā summa praktiski ir domāta vietējām sarunām. Telekartē gudrie magnēti ikreiz konkrētās sarunas cenu atskaita no kartes atlikuma cenas (cena mīnus samaksa par visām iepriekšējām sarunām). Sarežģītāka elektroniskā iekārta ir pašā automātā, kas sarunas tarifu ar jebkuru vietu uz mūsu zemeslodes reizina ar norunāto minūšu skaitu. Katra jauna saruna samazina kartes atlikuma cenu, kamēr karte ir iztukšota līdz pēdējam santīmam. Tad jāpērk jauna karte, un atlikuma cenas samazināšanās sākas no jauna. Šī telekartē ir tipiska debetkarte. Kartes pircējs būtībā kreditē «Lattelekom», t.i, samaksā par nākamiem pakalpojumiem iepriekš. Katra saruna ir debetoperācija, pēc kuras debets pakāpeniski samazinās līdz nullei. 1995. gada pirmajos divos mēnešos tika jau pārdoti 18 tūkstoši telekaršu (80 procenti ar Ls 2 nominālu), kas liecina par šīs sistēmas lielu perspektīvu. Protams, jāsaģlabā arī zināms skaits teleautomātu, kur var izmantot monētas, lai cilvēkam bez telekartes vai iebraucējam pilsētā nebūtu liegta iespēja piezvanīt, nemeklējot telekarti par Ls 2.

4.2.1. Norēķinu karšu nepieciešamība Latvijā

Nauda ir, naudas nav. Latvijas neatkarības atjaunošana saistījās ar plašu ārzemju iebraucēju straumi. Nezinādami mūsu apstākļus, viņi mēģināja kārtot norēķinus ar starptautiski atzītajām norēķinu kartēm. Izveidojās sākotnēji paradoksāla situācija. Ārzemniekiem būtībā bija pilnas kabatas ar brīvi konvertējamo valūtu, bet par santīmu nopirkt sērkokciņu kastīti viņi nevarēja. Taču svešzemniekiem bija nevis naudaszīmes vai monētas, bet tikai dokuments, kas apliecināja naudas esamību. Vienlaikus bija vajadzīga sarežģīta elektroniska sistēma ar speciālu atmiņu. Izēja bija viena: Latvijā ieviest norēķinu kartes ar visu tehnisko aprīkojumu. To prasīja investīcijas, tūrisms, draugu, radu apciemošana, tranzītbraucieni. Citiem vārdiem, norēķinu kartes,

to apkalpošana un emitēšana kļuva par valsts attīstības obligātu nosacījumu. Elektroniskā nauda kādreiz, pirms pāris gadu desmitiem, bija fantāzija, sapnis. Tagad bija pienācis laiks, kad norēķinu kartes kļuva par neatliekamu nepieciešamību, fantāzija bija kļuvusi par realitāti, sapnis īstenojies. Arī Latvijai pavērās jauns uzņēmējdarbības lauks.

1992. gads – norēķinu karšu starts Latvijā. Attiecībā pret pārējo tirgus ekonomikas pasauli šis starts bija krietni nokavējies. «Labāk vēl, nekā nekad,» māca tautas gudrība. Minētajā gadā domubiedru un entuziastu kopa, kurā bija arī latviešu izcelsmes ASV pilsoņi, saistījās ar starptautisko norēķinu centru «Europay» un lielākajām Latvijas komercbankām un vienojās par norēķinu karšu apstrādes centra «Bankserviss» dibināšanu. 1993. gadā Rīgas Komercbanka drosmīgi ķērās pie pirmās Latvijā emitēto kredītkaršu emisijas «Visa Classic». Pēc neilga laika trīs vietējās komercbankas sāka piedāvāt ne bez riska savas «Eurocard / Mastercard» kredītkartes. Runa bija par visā pasaulē plaši pazīstamām un izplatītām naudas kartēm. Rīgas bankas kļuva par starptautisko centru filiālēm ar norēķinu karšu emisijas tiesībām.

Šajā pašā 1993. gadā brieda ideja laist apgrozībā pašmāju kartes. Sākās darbs pie vairākiem vietējiem projektiem. «Software House Riga» ar dažiem partneriem sāka emitēt «Latkarti» kā debetkarti.

Tehnikas pionieris. «Latkarte», kuru visplašāk lietoja Kurzemē, t. sk. Ventpilī, pat pasaules mērogā bija tehnikas pionieris. Kartē bija iemontēts miniatūrs dators «čips», kas deva plašas iespējas izmantot visdažādāko informāciju. Bija arī savas neērtības. Bija nepieciešama speciāla uzņemšanas iekārta. Ierobežota bija «Latkartes» lietošana. «Banka Baltija» sāka emitēt «Baltkarti». Vietēja nozīme bija dažām kartēm, kas apkalpoja noteiktas degvielas uzpildes stacijas.

Banku krīze likvidē dažas norēķina kartes. Kad likās, ka norēķinu karšu lietotāju skaits pieaug, sistēmas attīstību pārtrauca 1995. gada Latvijas komercbanku krīze. Līdz ar «Bankas Baltija» noguldītājiem savu naudiņu zaudēja «Baltkartes» īpašnieki. Līdzīgs liktenis piemeklēja Depozītu bankas klientus, kas iegādājās un uzticējās šīs bankas emitētām «Eurocard / Mastercard» kartēm. «Izlaida garu» «Latkarte» ar visu supermoderno «čipu».

Drosmīgiem atveras vārti. Gandrīz vai banku krīzes apogejā novembrī Saules banka, pareizi novērtējot perspektīvu, atklāja savu karšu apstrādes centru un sāka «Maestro» debetkaršu izdošanu. Pašlaik debetkarte ar čipu jau / plaši izplatīta.

4.2.2. Debetkarte

Elektroniskais maciņš. No divām norēķinu kartēm – debetkartēm un kredītkartēm – Latvijā visizplatītākā ir debetkarte. Tas ir likumsakarīgi. Princips *pay now* – maksā tagad – ir izdevīgs gan bankai, gan karšu īpašniekiem. Banka ir brīva no riska, ka jāizsniedz kredīts, ko var arī neatgūt. Pēc banku krīzes uzticība kredītkartēm ir strauji mazinājusies, kas arī veicināja debetkaršu izplatību. No pārtērēšanas, kredītriska ir brīvs arī debetkartes īpašnieks. Viņš ir brīvs no rūpēm sagādāt naudu kredīta un samērā augstu kredīprocentu regulārai samaksai. Debetkarte ar lielāku apgrozījumu attiecīgā bankā palīdz nostiprināt uzticību klientam. Stabila sadarbība uz drošas *pay now* bāzes rosina banku spert soli tālāk, ar atvieglotiem noteikumiem piešķirt kredītu dzīvokļa pirkšanai vai līzingu automašīnas ilgtermiņa nomai. No debetkartes uz kredītkarti tas ir loģiskais attīstības ceļš. Uzticība ir šā ceļa pamats.

«Maestro» – tipiska debetkarte. Starptautiskā debetkarte «Maestro» ierobežo operācijas ar to naudas daudzumu, kas tobrīd ir kartes īpašnieka kontā. Pirkumi, naudas izsniegšana no

bankomātiem ne par santīmu, ārzemēs ne par centu nevar pār-
sniegt naudas daudzumu kontā. «Maestro» kartes konkurences
cīņā ar sāncenšiem guva noteiktus panākumus. Vairākas citas
Latvijas komercbankas ne bez sekmēm sāka izlaist «Maestro»
kartes. Šo karšu īpašnieku skaits vērsās plašumā. Kaut gan norē-
ķinu karšu sistēmā Latvijā daudz kas darāms un mēs atpaliekam
no mazākās Igaunijas, problēma kopumā ir atrisināta: visdažā-
dāko norēķinu karšu īpašnieki var bez sevišķām grūtībām ar
savām kartēm pirkt, ko sirds vēlas, un centīgi tukšot skaidras
naudas bankomātus.

Algas, pensijas un norēķinu karte. Jūs negribat stāvēt
rindā pēc algas? Jūs gribat būt drošs, ka naudu neviens jums
nenozags? Jūs gribat ērtā vietā un laikā bez skaidras naudas
lietošanas samaksāt par komunāliem, pakalpojumiem? Tas viss
kļūst iespējams, ja jūs savu sūrā darbā nopelnīto algu pārskaitāt
bankas kontā un norēķinus veicat ar debetkarti. Tas vēl nav viss.
Vairāki simti veikalu jums dod atlaides. Banka nāk jums pretī un
vajadzības gadījumā izsniedz algu pirms noteiktās algas izmak-
sas dienas. Te paveras avansa un kredīta iespējas.

Kas jādara, lai algu saņemtu ar norēķinu kartes starpniecī-
bu?

Pirmkārt, jānoslēdz līgums ar banku, kuras emitētās kartes
jūs turpmāk apkalpos.

Otrkārt, darba vietā jāpaziņo, ka alga pārskaitāma bankā, ar
kuru noslēgts līgums.

Treškārt, banka atver kontu un izsniedz norēķinu karti, pat
divas atšķirīgas kartes.

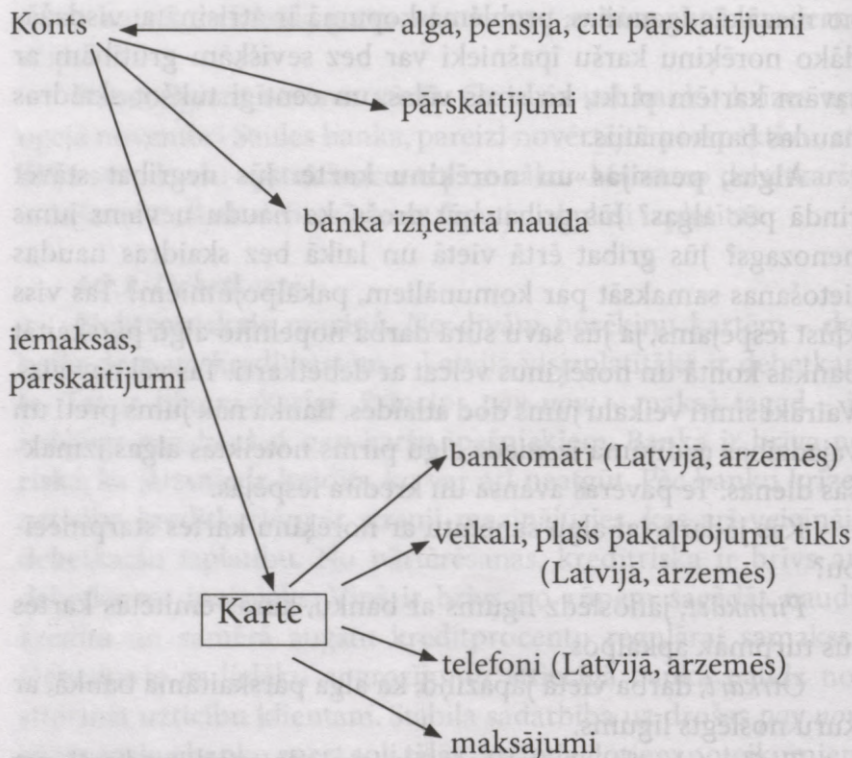
Ceturtkārt, apkalpošana klientam maksā vienu latu mēnesī
(pensionāriem un studentiem bez maksas).

Banku automātu pakalpojumi: Latvijā bez maksas, ārze-
mēs – Ls 1 +1 %; veikalos ārzemes – 0,75 % no pirkuma sum-
mas (Saules bankas piemērs).

Piektkārt, līdz ar norēķinu karti konta īpašnieks saņem PIN (personisko kodu), kurš jāizmanto banku automātos un POS terminālos.

4.1. shēma

Kā strādā naudas īpašnieka konts un norēķinu karte

Ir bankomāti, kas spēj pieņemt komunālos maksājumus.

Studentiem stipendijas ar «Globuskarti». Jau šobrīd var runāt par debetkaršu daudzveidību Latvijā. Reģionālā triju Baltijas valstu norēķinu karte ir «Globuskarte». Tā veidota uz «Eurocard / Mastercard» bāzes. Kartes īpašniekus apkalpo tie

paši veikali vai pakalpojumu punkti, kas apkalpo pasaulē plaši pazīstamās norēķinu kartes. «Globuskartes» būtiskā priekšrocība ir tā, ka kartes īpašniekam, kas pērk preci citā Baltijas valstī, nav jārūpējas par valūtas konvertēšanu: to sekmīgi automātiski veic attiecīgo valstu bankas.

Starptautiskā debetkarte. Latvijas bankas izvērsš aktīvu darbību starptautisko debetkaršu izplatīšanā. Tā 1995. gada otrajā pusē Latvijas Krājbanka sāka izplatīt jaunu norēķinu karti «Visa International» – debetkarti «Visa Electron». Katrs pirkums ar «Visa Electron» karti tiek pārbaudīts ar speciāla termināla starpniecību. Tiek konstatēts, vai attiecīgajā kontā ir nepieciešamā naudas summa. Vienlaikus arī pašā kartē tiek atskaitīta pirkuma cena. Kartei ir arī pievilcīgs papildpakalpojums – «Visa Electron» kartes īpašnieka apdrošināšana ceļojuma laikā. Pašlaik Latvijas Krājbanka izsniedz viedkarti «Visa Electron» ar magnētisku svītru un ar «čipu». Tieši «čips» paplašina šīs kaites lietošanu pasaulē. «Čips» ir arī viedkartei «Maestro».

4.2.3. Degvielas karte – debetkartes paveids

Šoferiem speciālas debetkartes. Visizplatītākās debetkartes ir degvielas kartes. Pašlaik Latvijā firmas un individuālie braucēji izmanto daudz dažādu degvielas karšu. Ar šo karšu starpniecību galvenokārt tiek pirkti benzīns, arī dīzeļdegviela; vienā otrā uzpildes stacijā ar degvielas karti var samaksāt arī par citiem pakalpojumiem. Degvielas kartes saviem šoferiem pērk galvenokārt uzņēmumi, firmas. Tas arī ir saprotams, jo, pērkot karti, būtībā notiek iepriekšēja samaksa. Šādu kredītu var atļauties tikai naudīgs klients. Privāts šoferis no uzpildes stacijas «kreditēšanas prieka» parasti atturas. Aptaujas rezultāti liecina, ka 70 procenti degvielas karšu lietotāju ir juridiskas personas. Firmām šīs kartes ir visai ērtas. *Pirmkārt*, nav jāizsniedz šoferiem skaidra nauda degvielas iegādei. *Otrkārt*, nav vajadzīga izsniegto līdzekļu mērķtiecīgas izmantošanas speciāla kontrole. *Treškārt*, vienkārša

un ērta ir degvielas izlietojuma uzskaitē, jo firma saņem oficiālu dokumentu par to, ko, cik, kas un kur ir pircis.

Konkurence degvielas karšu Latvijas tirgū ir pietiekami asa ar plašumā vērsšanās tendenci. Konkurē «Neste», Zemes bankas, «Statoil», «Unitrade Petroleum» un citas debetkartes. Galvenā problēma, kas vispirms interesē degvielas karšu lietotājus, ir iespēja izmantot plašākā teritorijā lielāku skaitu uzpildes punktu un saņemt atlaidi.

1995. gada jūnijā AS «Visbija» atklāja Siguldā savu septīto degvielas uzpildes staciju un vienlaikus prezentēja «Visbijas» degvielas karti. Šo debetkarti var izmantot «Visbijas» un «Fas-sko» stacijās. Norēķinoties ar šo karti, tiek saņemta atlaide: 5 % no jebkura veida degvielas iegādes summas; 8 % no automobiļu piederumu un smērvielu iegādes summas; 10 % no pārtikas, alkohola, tabakas pirkuma summas; 5 % no sniegto pakalpojumu cenām. Maksa par šīs debetkartes iegādi ir Ls 3.

«Shell» cīnās par plašu tirgu. Īstu apvērsumu Latvijas degvielas karšu tirgū veic britu un holandiešu pasauleslavenais koncerns «Shell», kuram uzpildes stacijas jau bija Latvijas brīvvalstī (firmas zīme – gliemežvāks). Vērā ņemams ir tas, ka «Shell» degvielas kartes bez jebkādiem papildu dokumentiem pieņem liekumi lielais skaits uzpildes staciju, kas pieder vienai no lielākajām pasaules naftas kompānijām «Exxon». Ja Eiropā jūs redzēsiet autoceļa malā uzpildes staciju «Esso» un jums ir «Shell» karte, brauciet droši klāt: «Esso» ir «Exxon» Eiropas filiāle, kas «Shell» kartes nebūt nesmādē. Vēršoties plašumā autotūrismam, «Shell» degvielas kartes kļūst populāras. Degvielas kartes ir visai «kustīgas»: mainās pašas kartes un to lietošanas nosacījumi. Grāmatas iznākšanas brīdī var jau darboties citi spēles noteikumi.

4.2.4. Kredītkarte

Kāda ir kredītkarte. Kredītkarte (*payabber*) parasti ir plastikāta karte ar magnētisku svītru (mūsdienās arī ar «čipu»).

Kartē tiek fiksēts īpašnieka vārds, uzvārds, paraksta paraugs, ciparu kods. Atsevišķos gadījumos drošību kartē garantē vēl īpašnieka krāsaina fotogrāfija. Ievadot kredītkarti īpašā pieņemšanas iekārtā, kas fiksē pirkumu un tā cenu, nav zināms pircēja konta stāvoklis. Mēneša beigās kredītkartes īpašnieks saņem rēķinu kopā ar visu pirkumu norādījumu. Rēķins īsā laikā ir jāsamaksā. Ja kredītkartes īpašnieks to nesteidzas samaksāt, viņš saņem attiecīgās kredītkaršu sabiedrības kredītu, kam parasti ir relatīvi augsta gada procentu likme. Pārdevēji saņem samaksu par pārdotiem ražojumiem vai sniegtiem pakalpojumiem bez kavējuma, bet pircējs saņem precī, uzrādot vienīgi kredītkarti. Kredītkartes vēl dod iespēju bankomātā ik dienas saņemt ierobežotu skaidras naudas summu. Tāda ir kredītkaršu izmantošanas principiālā shēma.

Latvijas banku kredītkartes. Latvijā bankas saviem drošajiem klientiem piedāvā starptautiski atzītas kredītkartes, piemēram, «Visa» kredītkarti. Raksturojot šīs kredītkartes darbības steru, jāpiemin, ka to pieņem 200 valstīs 10,5 miljonus vietu – veikalos, restorānos, lidostās, dzelzceļa stacijās, kuģu piestātnēs un daudzās citās pakalpojumu sniegšanas vietās. 350 tūkstošos vietu, uzrādot «Visa» kredītkarti, tiek izdota skaidra nauda. Dažādās valstīs ir uzstādīti 65 tūkstoši naudas izsniegšanas automātu. Par klasisko «Visa» karti fiziskām personām gadā jāmaksā vismaz 100 USD. Bez tam bankā jābūt pietiekami «sālitam» garantijas depozītam – 3000 dolāriem. Juridiskās personas var iegādāties Biznesa «Visa» karti, ko var lietot kādas firmas pārstāvji, braucot ārzemju komandējumos. Biznesa «Visa» kartes cena – 70 USD. Bez tam bankā firmai, organizācijai jābūt tekošajam kontam, kura minimālais atlikums nedrīkst būt mazāks par 1000 USD. Bankas ņem papildu maksu par apkalpošanu: piemēram, par katru pirkumu jāmaksā 1 %; ja klients vēlas saņemt skaidru naudu, tad banka prasa samaksāt 2 % no saņemamās summas.

Starptautiskā «Visa» kredītkarte, ko sniedz «Parex banka», saistās ar 28 gada procentu likmi par kredītu. Katrai bankai šis procentu likmes ir atšķirīgas un mainās laika gaitā. «Visa» sīvākā konkurente ir «Eurocard / Mastercard» kredītkarte.

Trīs kredītkaršu paveidi. Pastāv trīs dažādu veidu «Eurocard / Mastercard» kartes.

Pirmkārt, klasiskā karte, kas ir paredzēta klientiem – fiziskām personām – personisko maksājumu kārtrošanai;

otrkārt, zelta karte, kas ir pieejama tikai tiem klientiem, kuri ir iekarojuši bankas uzticību lielam kredīta limitam (virs 50 000 ASV dolāru mēnesī);

treškārt, sudraba karte, kas ir paredzēta kompānijām, firmām, lai samaksātu savu darbinieku komandējumu u. tml. izdevumus.

Šī karte, tāpat kā citas līdzīgas kredītkartes un debetkartes, atbrīvo to īpašniekus no nepieciešamības nēsāt kabatā skaidru naudu gan dzīvesvietā, gan tālos ceļojumos; tā kalpo arī kā nodrošinājums iebraukšanas un uzturēšanās atļauju saņemšanai ārzemēs. Ar starptautisko «Eurocard / Mastercard» var norēķināties aptuveni 120 valstīs vairāk nekā 10 miljonus vietu, proti, visur tur, kur vien ir redzama «Eurocard / Mastercard» simbolika. Karti var lietot tikai tā persona, kuras vārds un paraksts ir fiksēts kartē. Ar savu parakstu jāapliecina pirkums un par to maksājamā summa.

Kredītkartes kontu var lietot arī citas personas, kuras kartes īpašnieks ir pilnvarojis. Pēc rakstiska pieprasījuma banka izdod karti citai personai, par kuras darījumiem ar norēķina karti ir atbildīgs konta īpašnieks visu līgumā paredzēto laiku.

Kā saņemt skaidru naudu? Kā praktiski var izņemt skaidru naudu ar kredītkartes palīdzību? Skaidru naudu, uzrādot «Eurocard / Mastercard» karti, var saņemt, *pirmkārt*, jebkurā pasaules bankā vai banku automātā. Lai saņemtu skaidru

naudu automātos, ar kredītkarti vien nepietiek. Ir nepieciešams saņemt personas identifikācijas numuru (PIN), kas kalpo kā kartes lietotāja paraksta aizstājējs. Praktiski PIN kods ir četru ciparu šifrs. Ievadot šo šifru kopā ar karti naudas automātā, tiek identificēta kredītkarte, kas dod iespēju, uzrādot vēlamu summu, izņemt skaidru naudu.

Viena no problēmām šajā jomā ir kredīta limita lielums. To nosaka banka, ievērojot kartes lietotāja kredīta līdzšinējo vēsturi un uzrādītās garantijas. Ja kredītkartes īpašniekam kredīta vēsture vēl nav iesākta, banka piedāvā noguldīt drošības depozītu par esošiem procentiem un to uzrādīt kā norēķinu kartes atļautā kredīta garantiju.

Arī Latvijas Krājbanka izsniedz «Eurocard / Mastercard» kredītkartes. Jau minējām, ka Latvijas Krājbanka sākotnēji izsniedza tikai debetkartes. Kad bankas darbinieki pārlicinās, ka klienta ienākumi ir pietiekami lieli, stabili un regulāri, tie ir ar miera izsniegt kredītkarti līdz ar personas identifikācijas kodu naudas automātu lietošanai. Latvijas Krājbanka starptautiskās kredītkartes īpašniekam prasa garantijas depozītu 2000 USD apmērā; minimālās bilances lielums ir 2000 USD. Citiem vārdiem, lai Latvijas Krājbankā iegādātos «Eurocard / Mastercard» kredītkarti, kas ir lietojama visā pasaulē, bankā jāiemaksā 4000 USD.

Kas lieto «Diners Club» kartes? Latvijā tiek apkalpota arī visvecākā norēķinu karte «Diners Club». To veic Rietumu banka. Šai kredītkartei nav kredīta limita un apkalpošanas maksas vai procentu meslu, īpatnība ir tā, ka procentus maksā nevis pircēji, bet veikali – pārdevēji. Te jāņem vērā, ka «Diners Club» ir elitāra karte, ko lieto turīgi klienti, iepērkoties dārgos veikalos. Dati liecina, ka tie pārdevēji, kas pieņem šo kredītkarti, ātri un ievērojami palielina savu apgrozījumu.

«American Express». Cita starptautisko norēķinu karte, ko

pieņem Latvijā, ir «American Express» karte. (Plaši ir pazīstams «American Express» ceļojumu čeks.)

Bankomāti konkurē ar ceļojumu čekiem. Ceļojumu čeku bīstams konkurents ir starptautiskās norēķinu kartes, ko apkalpo banku automāti. Vienādas funkcijas, tikai cita tehnoloģija padara konkurenci sevišķi asu. Eksperti apgalvo, ko ceļojumu čeki pēc ieraduma savas pozīcijas nezaudē. Bet norēķinu kartes ar iespēju saņemt nacionālo valūtu banku automātos jebkurās valstīs min ceļojumu čekiem uz pēdām. Tomēr ceļojumu čekiem ir dažas priekšrocības. Dažās valstīs iedzīvotāji labprāt pārķ ceļojumu čekus cietā valūtā. Tas ir aizsarglīdzeklis, kā pasargāt savus uzkrājumus no būtiskiem zaudējumiem, kas var rasties, kaļ nacionālā valūta ārzemju ceļojumu laikā tiek devalvēta vai zaudē pirktpēju vietējā tirgū inflācijas iespaidā. Šis finanšu korporācijas kredītkarti izmanto galvenokārt samaksai par tūrisma un viesnīcu pakalpojumiem. Tāpēc ir likumsakarīgi, ka «American Express» oficiālais pārstāvis Latvijā ir tūrisma aģentūra «Latvia Tours». Minētā tūrisma aģentūra nodarbojas ar «American Express» kredītkaršu visaptverošāko apkalpošanu Latvijas teritorijā. Parastā kārtība ir tāda, ka visi, kas vēlas sadarboties ar «American Express», vispirms viesnīcas, restorāni, dažādas tūrisma apkalpes vietas, patstāvīgi slēdz līgumus ar šo kredītkaršu apkalpojošām organizācijām Zviedrijā vai Vācijā. Visbiežāk «American Express» norēķinu kartes izmanto ārzemnieki mūsu viesnīcās: «Hotel de Rome», «Rīga», «Metropole» u.c. Sākušas darboties arī vietējās kredītkartes.

Kredītkarte degvielai. Rietumu valstīs īpatnēja kredītkarte ir lietojama degvielas uzpildes stacijās. Šī karte ir speciālas konfigurācijas metāla žetons (katram klienta žetonam ir specifiska forma), ko iebāž degvielas pildīšanas automātiskās iekārtas speciālā caurumā. Viss pārējais notiek automātiski: degvielas markas, tās daudzuma un cenas fiksācija konkrētam

klientam. Mēneša beigās žetona lietotājs saņem rēķinu. Šī rēķina samaksa notiek saskaņā ar kredītkaršu lietošanas principiem.

Vietējā «Mastercard» latos. Latvijas Krājbanka un Unibanka sāka izplatīt vietējo «Mastercard» karti latos. Tā būs lietojama tikai Latvijas teritorijā, toties tās priekšrocības būs relatīvais lētums salīdzinājumā ar starptautiskām kredītkartēm. Ērtība ir tā, ka šo vietējo kredītkarti varēs lietot visās vietās, kur pieņem «Eurocard / Mastercard» kartes. Skaidrs, ka norēķini notiks tikai latos. Šīs vietējās «Mastercard» priekšrocība būs tā, ka ar tās starpniecību varēs ne tikai pirkt, bet arī samaksāt par komunālajiem pakalpojumiem, telefonu. Principiāli svarīgi ir tas, ka uzņēmumiem ir iespēja savu darbinieku kontā, ko apkalpo šī karte, pārskaitīt darba algu. Ievērojot Latvijas Krājbankas nodaļu izplatību visā Latvijas teritorijā, ir radīti skaidras naudas saņemšanas nosacījumi ikvienā šīs bankas nodaļā pilnīgi neatkarīgi no naudas iemaksāšanas vietas. Atgādināsim, ka Latvijas Krājbankai ir 600 pārstāvniecību ar gandrīz 2 miljoniem norēķinu kontu, kas visi ir iekļauti vietējā «Mastercard» sistēmā.

Baltijas valstu banku karšu sadarbības. Tālākais solis «Mastercard» izplatībā ir «Globus Mastercard» kredītkaršu izsniegšana un apkalpošana trijās Baltijas valstīs. Latvijas Krājbanka kā šo kredītkaršu piedāvāšanas iniciators ir izveidojusi Baltijas valstu komercbanku asociāciju, kas dos iespēju aptvert lielu skaitu banku filiāļu. Tā projekta dalībniecei Lietuvas Krājbankai ir vairāk nekā 300 filiāļu. Nacionālās valūtas nebūs šķērslis «Globus Mastercard» izmantošanā. Latvijas iedzīvotājs, nopircis precī Lietuvā par litiem, mēneša beigās dabūs samaksas rēķinu latos; latos viņš samaksās arī par precēm, ko Igaunijā būs iegādājies par kronām, uzrādot «Globus Mastercard».

Daudzas kredītkartes, sevišķi zelta un platīna kartes, paredz saviem īpašniekiem apdrošināšanas pakalpojumu sniegšanu.

Beidzot nodaļu par kredītkartēm, uzskaitīsim norēķinu karšu lietošanas galvenos virzienus, kad tiek kārtoti maksājumi. Tie ir šādi: vietējās un starptautiskās telefona sarunas; komunālie maksājumi; preču pirkšana mazumtirdzniecībā; dažādu pakalpojumu samaksa; viesnicu pakalpojumu samaksa; restorānu, bāru rēķinu samaksa; aviobiļešu iegāde; dzelzceļa biļešu iegāde; automašīnu nomas samaksa; tūrisma pakalpojumu samaksa; skaidras naudas saņemšana bankās un naudas automātos.

Debetkaršu valstība. Aprakstot kredītkartes, mēs vairāk akcentējām šo karšu potenciālās iespējas nekā to praktisko funkcionēšanu. Uzticības deficīta sekas ir visai nelielais piešķirto (nopirkto) kredītkaršu skaits. Norēķinu karšu tirgus dominante ir debetkartes un to paveidi. Latvija ir debetkaršu valstība, kas arī atbilst tirgus loģikai.

4.2.5. Depozīta sertifikāts – alternatīva nauda

Teorijā M1 tiek raksturota kā īstā nauda, bet termiņnoguldījumi bankā – kā kvazinauda. Banka var pārnest tiltu no kvazinaudas uz īsto naudu, izlaižot depozītu sertifikātus. Šo sertifikātu darbības mehānisms ir gaužām vienkāršs. Termiņdepozīta īpašniekam banka izsniedz apliecību, kas liecina par naudas noguldījumu bankā un bankas kā debitora saistībām. Šī apliecība ir īpašs vērtspapīrs, kas noteiktos ietvaros var apgrozīties un pildīt maksāšanas līdzekļa funkciju. Banka izlaiž gan vārda sertifikātus (uz sertifikāta norādīts depozīta īpašnieka uzvārds un vārds), gan arī anonīmus sertifikātus. Pēdējā gadījumā sertifikāta uzrādītājs ir šī vērtspapīra pilntiesīgs īpašnieks. Šie sertifikāti ir bankas parādzīme, kas pēc sava rakstura daudz neatšķiras no vekseļa. Proti, ja sertifikātus pārdod, tiek paredzēts to diskonts. Piemēram, depozīta sertifikāts ir 100 latu, tā termiņš – viens gads, diskonta procentu likme – 15. Cik

maksās pircējam šis sertifikāts? 100 latu mīnus diskonta procenti 15 latu = 85 lati. Kad pienāks depozīta samaksas termiņš, tad sertifikāta uzrādītājs bankā saņems 100 latus. Pircējs var būt apmierināts, jo ir nopelnīti 15 lati.

Taču galvenais ir tas, ka ar depozīta sertifikātu var norēķināties, maksāt un brīvi nodot to jebkurām fiziskām vai juridiskām personām, tajā skaitā saviem kreditoriem. Lai sertifikāts būtu reāla alternatīva nauda, tai jābūt pilnīgi likvidai. Tā ir galvenā problēma, kas obligāti jānodrošina. Citiem vārdiem, depozīta sertifikāta īpašniekam jābūt praktiskai iespējai to jebkurā brīdī apmainīt pret īstu naudu, kad vēl nav iestājies depozīta samaksas termiņš. Šo depozītu emitents var apņemties atmaksāt naudu jau trešajā dienā pēc sertifikātu emisijas. Protams, atmaksājamā summa būs mazāka par sertifikāta nominālu, jo tā ir termiņnoguldījuma pirmstermiņa izmaksa. Sertifikātu emitents gādā, lai sertifikāti būtu pieejami cilvēkiem ar dažādu «kabatas biezumu» (no 100 latiem līdz 1000 dolāriem), kā arī to samaksas dažādiem termiņiem (15, 30, 60, 90, 180, 360 dienām; pēdējais termiņš ir paredzēts tikai nacionālajai valūtai; tas ir saistīts ar iespējamām valūtas kursa svārstībām). Mēs raksturojām depozītu sertifikātu kā tiltu no kvazinaudas uz īstu naudu. Jāatzīst, ka kustību pa šo tiltu kavē psiholoģiska barjera – gan fiziskās, gan juridiskās personas vēl lāgā negrib atzīt, ka depozīta sertifikāts ir alternatīva nauda, maksāšanas līdzeklis, kam var droši uzticēties. 1995. gada banku krīze neuzticību palielināja. Maksājumos cilvēki prasīja īstu naudu un tikai to. Pašlaik, kad banku sistēma pilnīgi atveseļojusies, uzticība bankām atjaunota, cilvēki pakāpeniski adaptējas depozīta sertifikāta kā maksāšanas līdzekļa atzīšanā. Attaisnojas apakšnodaļas virsraksts «Depozīta sertifikāts – alternatīva nauda», un kvazinaudas noteikta daļa, pateicoties sertifikātiem, tiks atzīta par īstu naudu.

4.2 6. Bankomāts – naudas maks uz ielas stūra

1998. gada nogalē Latvijā vien bija emitētas 200 000 norēķinu kartes. Šis skaits nemitīgi aug, un, kad lasītāju rokās nonāks šī grāmata, norēķinu karšu skaits būs ievērojami lielāks. Šī karšu masa ir mērķtiecīgi un kvalitatīvi jāapkalpo.

Kas ir bankomāts? Īsi sakot, elektroniski sarežģīta iekārta ar sakaru kanāliem. Septiņdesmitajos gados izgudrotāji radīja principiāli jaunu iekārtu «ATM – Automated Teller Machine». Tas bija pasaulē pirmais bankas automāts, kas, nemitīgi pilnveidojoties, nodrošināja norēķinu karšu apkalpošanu un līdz ar to izplatību. Elektroniskās naudas sapnis it kā sāka īstenoties. Naudas apgrozībā tika sperts revolucionārs solis. 1999. gada sākumā Latvijā dažādas bankas jau uzstādīja ap 200 bankomātu; pašlaik to skaits ir palielinājies.

Ko spēj bankomāts? Galvenā funkcija – norēķinu kartes īpašniekam noteikta limita ietvaros izsniegt skaidru naudu. Bankomātā jāievada karte, slepenās atslēgas PIN kods, ciparu kombinācija, ko drīkst zināt tikai norēķinu kartes īpašnieks, lai saņemtu vēlamu naudas daudzumu. Bankomāts ir visai neticīgs subjekts. Tas pārbauda norēķinu karti, PIN, zibens ātrumā noskaidro, vai norādītajā kontā ir nepieciešamā naudas summa, ārzemēs Latvijā iemaksātus latus automātiski pārrēķina dotās valsts valūtā pēc oficiālā kursa un, ja viss ir kārtībā, nekas neliecina par blēdišanās briesmām, «izspļauj» klientam pieprasīto naudas summu.

Bet tas vēl nav viss. Sarežģītāki bankomāti pēc kartes īpašnieka rīkojuma var naudu no konta, ko apkalpo bankomāts, pārskaitīt klienta parastajā kontā (depozītā), nomaksāt «Lattelekom» un «Baltkom» tēriņu, mobilo telefonu rēķinus. «Gudrs» bankomāts spēj nolasīt rokrakstā uzrakstītu čeku, ir reizē arī rakstītprātējs, kas izdara ierakstu krājgrāmatiņā, spēj atšķirt parakstus (atklāt viltotus) u.c.

Naudas glabātājs un sargs. Ko sīkajam tirgotājam vakarā darīt ar dienā ietirgoto naudu? Gribas arī panākt, lai būtu droši – ba pret jebkādiem tehniskiem speciālistiem – garnadžiem (bankomātu naudas zagļiem – hakeriem). Domāts – darīts! Naudu var mierīgu sirdi uzticēt bankomātam.

Bankomāts ir tik «laipns», ka pat piedāvā aploksni, kur naudu ielikt. Aploksne ar naudu tiek noglabāta bankomātā. Nav jāšaubās, ka šādi noguldīta nauda patiešām nonāks bankas depozītā. Ar karti var atvērt kontu un pārskaitīt depozītā aploksnei uzticēto naudu. Bankā jāgādā, lai ar aploksni pārskaitītā nauda tiktu rūpīgi pārbaudīta. Ja bieži kļūdisies bankas darbinieki, banku var mierīgi slēgt. Ja banku mēģinās piekrāpt klients, no negodīga partnera banka atteiksies. Šādi bankomāti ar bagātīgu operāciju klāstu līdzinās nelielai bankas filiālei ar vienu būtisku starpību – nav vajadzīgi operatori, operācijas tiek veiktas automātiski.

Bankomātā «anatomija». Bankomāts visupirms ir personāls dators ar monitoru. Tam pievienots seifs, arī speciāla drukājamā iekārta. Viena no bankomātā svarīgākajām sastāvdaļām ir ierīce naudas izsniegšanai – dispensers. Seifs ir domāts tam, lai tur ievietotu īpašas rozetes ar naudu. Ziņkārīgs lasītājs vēlēties uzzināt, cik naudas var ievietot minētajās rozetēs. Šī informācija nav valsts noslēpums, bet bankas darbinieki šajā jautājumā mēdz turēt mēli aiz zobiem. Priekšstatu par naudas daudzumu pilnā bankomātā var gūt šādi: ja «IBM» bankomātu pildītu ar Ls 500 naudaszīmēm, tad kopsummā sanāktu ap 6 miljoniem latu. Jo mazāks ir naudaszīmju nomināls, jo mazāku naudas summu var ietilpināt bankomātā. Lai naudas saņemšana būtu ērta, bankomāts pildāms ar dažāda nomināla naudaszīmēm. Ja bankomātā ietilpinās vienīgi Ls 5 naudaszīmes, šī automātiskā naudas krātuve tiks ātri iztukšota un sadārdzināta bankomātā apkalpošana.

Izņemamās naudas daudzums. Katrai bankai ir savs vienreizējais naudas izsniegšanas limits, ko nosaka vairāku faktoru kombinācija. Nozīmīgi ir tas, cik norēķinu karšu emitējusi banka, kas uzstādījusi bankomātu, kādas kartes apkalpo bankomāts, vai tiek apkalpotas debeta vai kredītkartes. Nozīmīga ir bankomātā uzstādīšanas vieta. Bet limits katrai dienai ir ap Ls 300. Šim limitam ir arī psiholoģiska nozīme, lai naudas kārie pārāk ātri neiztukšo bankomātu un lai bankomātā lietotājs pārāk aizrautīgi neizņem vienā reizē visu savu naudu. Limits nedrīkst būt pārāk mazs: bankomāts tad zaudē savu pievilcību. Naudas summai, ko gudru prātu izsniedz bankomāts, jābūt pielāgotai vidēji dārgam pirkumam.

Tirgotājiem jāvienojas ar banku. Norēķinu karšu sistēmā obligāti darbojas tirgotāji un pakalpojumu sniedzēji (viesnīcas, tūrisma firmas, visdažādākās pakalpojumu organizācijas). Ekonomiskās attiecības par karšu apkalpošanu jānoformē juridiski. Karšu pieņēmējam obligāti jānoslēdz tirdzniecības līgums ar banku un bankā jāatver savs konts. Visi nepieciešamie līguma rekvizīti tiek paziņoti karšu apstrādes centrā. Tālāk nepieciešamā informācija tiek ievadīta attiecīgās kartes starptautiskā centra tīkla datu bāzē. Obligāta ir prasība uzstādīt veikalā, pakalpojumu sniegšanas vietā visu tehnisko aprīkojumu. Atbildīgs darbs ir kadru apmācība.

Veikali, pakalpojumu vietas pēc sava apgrozījuma ar norēķinu kartēm ir dažāda lieluma. Tas prasa atšķirīgu tehnisku aprīkojumu. Veikalos ar lielu apgrozījumu likumsakarīga ir POS terminālu uzstādīšana, kas automātiski savieno ar datu centru. Pēdējais ar maksimālu ātrumu konstatē, vai kontā ir pietiekami daudz naudas, lai norēķinātos par pirkumu. Veikalā pienāk pozitīva vai negatīva atbilde. Ja atbilde ir pozitīva, pirkums tiek noformēts; iekārta izraksta rēķinu, ko saņem pircējs. Veikalos un pakalpojumu vietās ar nelielu apgrozījumu

aprobežojas ar tehniski samērā vienkāršām un lētām dažādām nolasīšanas iekārtām. Pārdevējs neapmierinās ar norēķinu kartes informācijas nolasīšanu no magnētiskās svītrās. Dažkārt tiek pieprasīts personu apliecinošs dokuments ar fotoattēlu. Īstenojas sakari ar karšu apstrādes centru, kam tiek paziņots kartes numurs un citi nepieciešami rekvizīti, saprotams, pirkuma summa. Ja pārbaude dod pozitīvu rezultātu, datu bāze pretējā virzienā paziņo autorizācijas kodu. Tas nozīmē, *pirmkārt*, ka pirkums ir īstenojies; *otrkārt*, ka pirkuma apmaksa ir garantēta. Tirgotājs krāj čeku pie čeka un, ja to sakrājies noteikts daudzums, tos nosūta uz karšu apstrādes centru. Kartes automātiski šķiro un tad ievada attiecīgas kartes grozā (sistēmā). Kartes tālākais ceļš ved uz to banku, kas karti emitējusi. Banka savukārt pēc automātiskās uzskaites datiem pārdevējam par pirkumu samaksā.

Dārgs prieks, bet relatīvi ātra atdeve. Norēķinu karšu apkalpošanas sistēma saistās ar ievērojamām investīcijām. Termināli vien maksā ap 500 – 600 ASV dolāru. Prāvu naudu prasa automātiski sakari, visāda šķirošanas aparātūra, nosūtīšanas izdevumi utt. Lēš, ka ne ilgākā laikā par pieciem gadiem investīcijas atmaksājas un dod tīru peļņu. Norēķinu karšu lietotājiem jānes savs krusts un maksāšanas pakalpojums jāapmaksā. Likmes dažādām bankām un kartēm ir daudzkārt raibākas par dzeņa vēderu.

4.2.7. «Ko diena nākama mums sola?»

Čipkarte (viedkarte) – «elektroniskais maciņš». Trešā gadu tūkstoša sākumā līdzšinējās norēķinu kartes plaši tiek mainītas pret čipkartēm (viedkartēm). Mēģinājums tās ieviest Latvijā «Latkartes» veidā mazam klientu skaitam banku krīzes iespaidā cieta neveiksmi. Lai čipkarte ar minidatoru sekmīgi darbotos, visā pasaulē nepieciešams viens standarts. Ceļā uz

šo standartu šodien ir visas lielākās norēķinu karšu sistēmas. Čipkarte paver plašas iespējas karti izmantot daudzpusīgi. Tā spēj pat aizstāt autovadītāja tiesības. Kārtot visus komunālos maksājumus, sēžot mājās uz mīksta dīvāna, nav problēma. Čipkarte ir spējīga operatīvi sniegt daudzpusīgu informāciju par konta stāvokli.

Eiropas vadošās maksājumu karšu apkalpošanas un bezskaidrās naudas norēķinu organizācijas «Europay International S.A.» valde pieņēmusi lēmumu pēc iespējas drīzāk veicināt pāreju no kartēm ar magnētisko svītru uz čipkartēm. Čipkaršu masveida ieviešana, investējot vairāk nekā 1 miljardu eiro (1,2 miljardi USD), pašlaik pamatos pabeigta.

«Tāpat kā kompaktdiski iekaro mūzikas ierakstu industriju, arī elektroniskie čipi pakāpeniski aizstās magnētiskās svītras uz maksājumu kartēm,» komentē «Europay International» izpilddirektors Rons Viljamss. «Šī nākamās paaudzes tehnoloģija maksājumu biznesu padarīs daudz drošāku, tā dos iespēju karšu īpašniekiem un veikalniekiem izmantot arī plašu papildu pakalpojumu klāstu, kas, lietojot magnētiskās kartes, nebija pieejams.»

Risina vienotas standartizācijas problēmu. Pasaules ietekmīgākās norēķinu karšu organizācijas – «Europay», «Mastercard» un «Visa» – veic sadarbību, risinot globālas čipkaršu standartizācijas jautājumus. Pašlaik ir publicēta pirmā daļa no kopumā paredzēta trīsdaļīga standartu krājuma, sagatavošanā ir otrā daļa. Jaunais standartu krājums būs labs atspēriens karšu un to apkalpošanas terminālu ražotājiem nākotnē.

Lai elektronisko maksājumu industriju padarītu maksimāli efektīvu, tiek ražoti termināli, kas vienlaikus apkalpo kā magnētiskās, kā arī čipkartes (viedkartes).

Nauda jāsargā arvien rūpīgāk. «Maksājumu business, neskatoties uz rentabilitātes samazināšanos, bija un paliks

viens no visperspektīvākajiem,» stāsta «Europay International» komercdirektors Francis van der Bošs. «Ņemot vērā to, ka šis bizness ir cieši saistīts ar naudu, par to vienmēr ir interesējusies arī kriminālpasaule. Turklāt agrāk viss aprobežojās tikai ar karšu zādzībām, bet tagad tās jau tiek viltotas, bet profesionāli programētāji (hakeri) mēģina iekļūt maksājumu informācijas datortīklos. Tādējādi maksājumu industrija ir spiesta nepārtraukti uzlabot un atjaunot savas tehnoloģijas.»

Magnētiskā svītra sevi ir izsmēlusi, un tās papildu aizsardzība izmaksā nesamērīgi dārgi. Pašlaik perspektīvākais virziens ir čipkaršu tehnoloģija, kas daudzviet jau ir ieguvusi plašu izplatību. Labākie sasniegumi ir Francijā, kur, pateicoties čipkartēm, banku zaudējumi šajā sfērā piecu gadu laikā samazinājušies piecas reizes.

Norēķini caur internetu. Meklējumi, meklējumi, meklējumi... Kā savienot norēķinu karti ar savu datoru dzīvoklī? Kā padarīt norēķinu karšu lietošanu vēl ērtāku, neizejot no dzīvokļa?

«Europay» un «IBM» speciālisti šo problēmu atrisināja ar interneta tīkla palīdzību. Minēsim vienkāršu sadzīves piemēru. Jūs gaidāt viesus. Gribat tos garšīgi pacienāt. Nav nekādas vajadzības skraidīt pa veikaliem un meklēt augstas kvalitātes ēdamo. Šim nolūkam var izmantot datoru. Ar tā palīdzību jūs varat pasūtīt vēlamos gardumus ar piegādi mājās. Bet kā norēķināties par pasūtījumu? Skaidrā naudā? Anahronisms! Izmantojiet savu debetkarti vai kredītkarti! Šim nolūkam datoram jāpievieno īpaša karšu nolasīšanas ierīce. Tālākais ir pavisam vienkāršs un ierasts. Datorā karšu nolasīšanas atverē jāievieto sava norēķinu karte līdz ar PIN (personālo identifikācijas numuru), jāfiksē pirkuma cena un lieta darīta; par pirkumu tiek samaksāts ar norēķinu kartes palīdzību, ievērojot tās atšķirības, kas ir saistītas ar debetkaršu un kredītkaršu darbības mehānismu.

Šis ērtais jauninājums (interneta tīkls) paplašina norēķina karšu izmantošanas iespēju. Jaunu impulsu gūst datoru ražošana, jo kļūst lietderīgi iegādāties tādus datorus, kur jau ir ievietota karšu nolasīšanas iekārta. Nesauz arī konkurenti. Gudras galvas jau ir paredzējušas, kā norēķinu karšu nolasīšanas ierīcēm iemontēt telefonos un pat televizoros. Neizejot no dzīvokļa, var pasūtīt iespējami daudz pakalpojumu (no daudzveidīgās datoru informācijas līdz aviobiļetēm un dzelzceļa biļetēm) un to izpildes brīdī tūlīt norēķināties ar savām kartēm.

Šobrīd pasaulē interese par interneta tīklu arvien pieaug.

EMV standartam atbilstošas debeta un kredīta čipkartes.

Eiropas lielākā maksājumu karšu organizācija «Europay International» beigusi sagatavošanas darbus principiāli jauna maksājumu karšu produkta laišanai tirgū. Jaunās čipkartes, kurās būs fiksēta precīzāka un pilnīgāka informācija, nekā iespējams pazīstamo plastisko norēķinu karšu magnētiskajās svītrās, ļaus veikt drošus un ērtus maksājumus interneta. Paredzams, ka jau tuvākajā laikā tiks laistas klajā ap 100 miljonu EMV standartam (1996. gadā «Europay», «Mastercard» un «Visa» kopīgi izstrādātais standarts, kas apzīmē «Eurocard», «Mastercard» un «Visa» tehnoloģiju savstarpējo savietojamību) atbilstošas debeta un kredīta čipkartes. Eiropas un pasaules komercbankas ir akceptējušas čipkartes kā tehnoloģiju, kas nomaina līdz šim pazīstamās norēķinu kartes ar magnētisko svītru.

Pasaulē pieaug mazumtirdzniecība ar interneta starpniecību, kas nozīmē preces atrašanu, izvēli un apmaksu caur pasaules datortīklu. Ja norēķini par izvēlēto preci notiek ar maksājumu kartes palīdzību, tad norēķinu kartes īpašnieka banka šādā darījumā ir kā starpnieks starp pircēju un pārdevēju un maksājuma garantētājs preces pārdevējam.

Jauno čipkaršu īpašnieki izdara maksājumus ne tikai no sava datora, bet no jebkura personālā kompjuātera, kurš aprīkots

ar speciālu čipkaršu nolasīšanas ierīci. EMV standarta čipkaršu nolasīšanas ierīce izstrādāta sadarbībā ar datorkompāniju «IBM», ar to iespējams apriķot jebkuru modernu datoru, līdzīgi ka, piemēram, datoru var apriķot ar kompaktdisku nolasīšanas ierīcēm.

Lai varētu veikt drošus maksājumus tīklā, interneta lietotājiem nepieciešama tikai EMV standarta čipkarte un tās nolasīšanas iekārta datorā. Tehnoloģijas pamatā ir jau esošā interneta infrastruktūra un pastāvošās datu aizsardzības metodes, kas ļaus bankām un tirgotājiem, kas savas preces un pakalpojumus piedāvā iegādāties ar interneta palīdzību, ātri un lēti šo sistēmu ieviest.

Patlaban tieši starptautisko norēķinu karšu lietotāju skaits un interneta izmantošana Latvijā strauji pieaug, un var prognozēt, ka tuvākajos gados arī Latvijas tirgotāji sāks aktīvi izmantot šo tirdzniecības formu, kas dod iespēju ar minimālām izmaksām piegādāt savus pakalpojumus tieši uz potenciālā patērētāja mājām vai biroju.

Banku kontu informatīvā apkalpošana. Uzņēmumu, firmu, organizāciju pārstāvji šķiež ne mazums laika, lai uzzinātu sava klienta konta stāvokli bankā. Tiek arī tērēts bankas darbinieku laiks, elektroniska mašīna ar printeri sagatavo speciālu drukātu informāciju. Dzēlīgs kritiķis teiks: «Neracionāli, neražīgi, laika zagšana, elektronikas neefektīva izmantošana.» Vai šī sistēma ir maināma? Vai nepieciešamās informācijas saņemšanas efektivitāti ir iespējams kāpināt? Noteikti! Pozitīvu pavērsienu šajā jomā jau parāda čipkartes ar attiecīgo pieņemšanas terminālu. Taču čipkarte ir dārgs prieks.

Pa citu ceļu ir gājusi Rietumu banka. Šī banka saviem klientiem izsniedz magnētisko karti, kas satur šifrētu informāciju un paroli. Šīs kartes vienīgais uzdevums ir sniegt klientam informāciju par līdzekļu kustību viņa kontā. Autori raksturo šo

karti kā caurlaidi iekļūšanai norēķinu sistēmā. Bankas darbinieki nav jātraucē, visu nepieciešamo informāciju var redzēt kā uz delnas – kas, kam, cik. Perspektīvā šo magnētisko karti var pilnveidot, un tā var sākt pildīt tādu pašu maksāšanas līdzekļa funkciju kā Rietumu bankas čeku grāmatiņa. Ievērosim, ka šīs bankas čekus norēķinos pieņem bez ierobežojumiem.

Latu nomainīa ar eiro likvidēs kursu pārrēķina nepieciešamību ar eirozonas valstu valūtām.

4.2.8. Norēķinu karšu sistēmas attīstības tehniskās un sociāli ekonomiskās problēmas

Norēķinu kartes ir zinātniski tehniskā progresa bērni. Magnētiskās svītras, minimikroprocesori, elektronisko signālu pārraide, informācijas uzkrāšana ESM atmiņā, karšu pieņemšanas un informācijas atšifrēšanas un pārbaudes termināli ir vismodernākās tehnoloģijas paraugi. Arvien asāka kļūst problēma – bankas naudas sargāšana. Sākotnēji norēķinu kartes zaga, bet tagad arvien biežāk tās vilto. Visrafinētākais zagšanas paņēmieni ir profesionālu programmētāju rīcība, kuri naudu «izvelk» ar speciāliem paņēmieniem, iekļūstot datortiklos. Ir nepieciešami arvien «gudrāki» aizsarglīdzekļi, kas būtiski sadārdzina norēķinu apkalpošanu. Speciālisti uzskata, ka magnētiskām svītrām vairāk iespēju nav. Aktuāla ir problēma radīt, ražot un iegādāties norēķinu karšu pieņemšanas terminālus, kas varēta vienlaikus «nolasīt» kā magnētiskās kartes, tā arī čipkartes. Tiek ierosināts sarežģītākus un dārgākus terminālus aizdot uz lizinga pamatiem. Radikāls risinājums ir vispusīga pāreja uz čipkartēm ar to plašajām iespējām.

Čipkaršu masveida ieviešana ir nepārprotami dārgs priekšs. Tiek lēsts, ka nepieciešamās investīcijas varētu pārsniegt 1,2 miljardus dolāru. Prognozētāji vērtēja, ka šai tehnoloģiskajai revolūcijai norēķinu karšu jomā ir nepieciešami 5 – 10 gadi. Tā tas arī ir īstenojies.

No sociāli ekonomiskā viedokļa raugoties, norēķinu karšu plaša lietošana ir nepārprotams progress. Samazinās skaidras naudas daudzums apgrozībā; tehnoloģiski pilnīga, būtībā automatizēta kļūst noguldījumu daļas apkalpošana bankās; ērti ir banku klientiem, jo viņiem nav jābaidās no naudas zādzības ne mājās, ne uz ielas; pazaudētā norēķinu karte ir viegli atjaunojama. Kredītkartes paplašina pirkšanas iespējas brīdī, kad potenciālajam pircējam nav naudas. Tiek veicināts preču apgrozījums. Vienlaikus tiek izteikta kritika par augstu kredīta procentu likmi, kā arī par to, ka pirkšanas iespējas neatkarīgi no pircēja rīcībā esošā konkrētā naudas daudzuma veicina jaunas parāda verdzības formas rašanos. Kritiska nostāja pret kredītkartēm ir labi atspoguļota pazīstamā amerikāņu rakstnieka Artura Heilija romānā «Naudas mijēji». Tur vispirms atrodam kredītkaršu reklāmu paraugus, tos psiholoģiskos magnetus, kas pievelk pircējus ar tukšām kabatām un cerībām uz ienākumiem nākotnē.

Lūk, šo reklāmu paraugi:

KĀPĒC RŪPĒTIES PAR NAUDU? LIETOJIET
KREDĪTKARTES!
DODIET MUMS IESPĒJU RŪPĒTIES PAR JUMS!

RĒĶINI VAIRS NERADA SĀPES, JA JŪS SAKĀT:
«MAKSĀJIET AR DEBETKARTI»!

KĀPĒC GAIDĪT? RĪTDIENAS SAPNI VARAT ĪSTENOT
JAU ŠODIEN!
IEGĀDĀJIETIES KREDĪTKARTES!

Romāna varone ļauj vaļu savam sašutumam: «Cik īstu bēdu

brāļu līdz ausīm ieslīgs parādos, un viss jūsu nolādēto kredītkaršu dēļ. Kā vārdā? Lai nopirktu visādu draņķi, dzērienus, skaņu plātes, dažādus niekus. Viss liekas tik viegli. Nost bažas par rītdienu. Toties šodien viss ir tik vienkārši. Saņemt pie jums graša vērtu kredītu ir gaužām viegli. Tie paši graši, ja tos izņemtu no kabatas kā naudu, tomēr būtu ierobežojošs apstāklis. Lūk, tā cilvēkus pavērdzina uz daudziem gadiem. Ir izveidojusies jauna parādnieku suga, kas naivi izdala savus nākotnes ienākumus «draudzīgajai» bankai.»

Šos vārdus var apstrīdēt un uzskatiem nepiekrīst, var kredītkarti nevis pelt, bet slavēt. Acīmredzot kredītkarte rosina pirkt, samazina vajadzību pēc skaidrās naudas. Kas tur slikts, ja rītdienas sapni var īstenot jau šodien? Jāzina tikai mērs, jāpakļaujas pašdisciplīnai. Latvijā kredītkartēm vēl jāiekaro plats lielceļš. Nākotnē pirkumi bez skaidras naudas vērsīsies plašumā. Norēķinu kartēm, it sevišķi čipkartēm, pieder naudas apgrozības nepārprotama rītdiena.

4.3. Secinājumi

Iesakņojies uzskats, ka trešais gadu tūkstotis būs elektroniskās naudas laikmets. Nauda kā informācijas nesēja nemainās atkarībā no naudas materiāla. Nauda vienmēr ir un paliek īpašuma attiecību forma, kas izsaka cilvēku sociāli ekonomiskās attiecības. Pēc savas ekonomiskās dabas, pēc apgrozības likuma nauda šodien ir un paliek papīra nauda, kaut arī elektronisko signālu veidā. Iedomāsimies investoru. Ir pilnīgi vienalga, kāda ir investētā nauda pēc sava materiāla. Investors var atnest diplomātu, pilnu ar papīrnaudas zīmēm; izrakstīt čeku, ko apkalpos banka ar sava datora atmiņu, kur elektroniski fiksēta informācija par naudu. Galu galā naudu var līdzīgā veidā investēt ar naudas norēķinu karšu starpniecību. Nauda vienmēr paliek nauda, ja tā godprātīgi pilda savas trīs pamatfunkcijas.

jauninājumus, nemainot naudas sociāli ekonomisko dabu. Mainās pirkumu apmaksas tehnoloģija. Apmaksa kļūst ērta, parocīga. Norēķinu kartes visupirms dalās divās lielās grupās: debetkartes (*pay now*) un kredītkartes (*pay later*). Praktiski Latvijā visaptveroši lieto debetkartes. Kredītkaršu skaits ir neievērojams. To nosaka nevis samērā augsta kredītprocentu likme, bet uzticības jautājums. Ja tu lieto debetkarti, tu spēj veikt un apmaksāt pirkumu, kas pēc summas nepārsniedz naudas daudzumu tavā kontā. Uzticības problēma nerodas. Paliek tehniskā problēma, cik ātri un precīzi sakaru linijas sniedz pārdevējiem informāciju par konta stāvokli.

Izsniedzot kredītkarti, bankai jābūt drošai, ka kredīts savlaicīgi ar procentiem atgriezīsies. Klientam jābūt uzticamam, var pieprasīt drošības depozītu, kādas bagātas juridiskās personas garantiju.

Debetkaršu veidu ir daudz un tie ir dažādi. Arvien populārāka kļūst algu izmaksa ar debetkaršu palīdzību. Tam vajadzīga tehniski sarežģīta aparatūra – bankas automāti (bankomāti), kas izsniedz skaidru naudu pēc pieprasījuma.

Degvielas pārdošanas dižfirmas izlaiž speciālas degvielas debetkartes. Savas kartes izlaiž lielas tūrisma firmas, kas apdrošina pret slimībām, arī pret avārijām pašu klientu un viņa braucamo. Vajadzības gadījumā klientu ievieto slimnīcā, nogādā mājās, mašīnu (ja iespējams) remontē.

Kāda ir norēķinu karšu šodiena? *Pirmkārt*, parasto karšu ar magnētisko svītru nomaina pret čipkartēm (viedkartēm). Norēķinu kartē tiek iemontēts miniatūrs dators, kas sniedz daudzveidīgus pakalpojumus, arī klienta informatīvo apkalpošanu. Norēķinu karte tiek savienota ar internēta apkalpošanu. Mājās var pasūtīt jebkuru vēlamu preci un to tūlīt ar internēta starpniecību apmaksāt gan debeta, gan kredītkartes režīmā.

Ar norēķinu kartēm saistās dažas psiholoģiska rakstura problēmas. Naudas maks ir tēriņa barjera. Norēķinu karte, it sevišķi kredītkarte, ir vēlmju īstenotāju katalizators. Tā veidojas nosacījumi dzīvot pāri līdzekļiem, īpašs parādu jūgs. Tomēr jāuzsver, ka pozitīvais, ko sniedz norēķinu kartes, būtiski pārsniedz to negatīvo, ko nes sev līdzī visjaunākā tehnika naudas izmantošanas jomā.

4.4. Pamattermiņi

Bankomāts	<i>cash – machine</i>	банкомат
Čipkarte	<i>chip card</i>	чипкарта
Debetkarte	<i>debit card</i>	дебеткарта
Eiro norēķinu kartes	<i>euro payment card</i>	расчётные карты евро
Informatīvā apkalpošana	<i>informative service</i>	информационное обслуживание
Kredītkarte	<i>credit card</i>	кредитная карта
Norēķinu karte	<i>payment card</i>	расчётная (денежная) карта
Personāls dators ar monitoru	<i>personal computer</i>	персональная ЭВМ с монитором
POS termināls	<i>POS terminal</i>	ПОС терминал
Skaidras naudas izņemšanas limits	<i>cash withdrawal limit</i>	лимит изъятия наличных денег

4.5. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kādas ir norēķinu karšu priekšrocības?
2. Kā darbojas bankomāti?
3. Kā saņemt darba algu ar norēķinu karti?
4. Kas ir čipkarte (viedkarte)?
5. Kā saistās norēķinu karte ar internētu?
6. Kā darbojas degvielas kartes?
7. Ko jaunu norēķinu karšu jomā ieviesīs latu nomaiņa eiro?

8. Kam nepieciešams PIN?

9. Kādu psiholoģisku problēmu katalizators ir norēķinu kartes?

10. Kāpēc paredzēts skaidras naudas izņemšanas dienas limits bankomātos?

5. NAUDAS MASAS APGROZĪBAS REGULĒŠANA

Latvijas iedzīvotāji kā patērētāji kaislīgi vēlas, lai lats nezaudētu savu pirktspēju, lai tautas dzīves līmenis neciestu no inflācijas, kuras nepielūdzamie «žokļi neganti aprij» mūsu ieņēmumus. Jauki būtu, ja lata pirktspēja laika gaitā augtu, lai mēs varētu baudīt deflācijas augļus.

Tā nav «Dieva sodība». Vai naudas pirktspējas samazināšanās ir «Dieva sodība», kas nav pārvarama? Nekādā gadījumā! Cenu līmenis nebūt nav nejaušības auglis. Visam pamatā ir objektīvas cēloņsakarības. Ja uzsveram cenu veidošanās objektīvo raksturu, tas nenozīmē, ka esam bezspēcīgi naudas pirktspējas regulēšanas jomā. Ekonomikā objektīvais tiek īstenots ar subjektīvā palīdzību, ar mērķtiecīgu cilvēku rīcību. Naudas pirktspējas cēloņsakarību izpratnei kalpo jau minētā papīra naudas apgrozības formula. Šajā formulā reāli regulējamais lielums vispirms ir naudas masa. Brīnišķīgi, teiks lasītājs, naudu (papīra zīmes, monētas) emitē centrālā banka, kas itin viegli var regulēt naudas masu apgrozībā un emitēt tikai noteiktu tās daudzumu, kā arī var stāvēt naudas pirktspējas drošā sardzē. Ja tas būtu tik vienkārši, tad naudas masas, naudas pirktspējas problēmas būtu itin viegli risināmas. Pieredze liecina, ka problēmas ir visai sarežģītas. Naudas masas veidošanos nosaka daudzi faktori, no kuriem daļa ir pašregulētāji. Atcerēsimies, ka ievērojama daļa naudas operāciju tiek veiktas kā bezskaidras naudas norēķini: figurē naudas masa, bet nav reālo naudas zīmju. Naudas masas veidošanas kamolā īpašu vietu ieņem **banku naudas** tapšanas mehānisms. Nē, te nav runa par centrālās bankas rīcību, emitējot naudu. Banku naudu, mijoties pasīvām un aktīvām operācijām, rada komercbankas. Naudas masas regulēšanas apskatu sāksim ar banku naudas tapšanas analīzi.

5.1. Banku naudas tapšana

Komercbanku sistēma. Naudas plūsmas uzņēmējdarbībā ir visai samudžinātas. Tāpēc banku naudas veidošanas procesu apskatīsim ar primitīva piemēra palīdzību. Lai saprastu notiekošos procesus, ievērosim, ka, no vienas puses, darbojas atsevišķa komercbanka, bet, no otras puses, funkcionē komercbanku sistēma, kur bankas cita ar citu ir cieši saistītas. Komercbanku sistēmā nosacīti izdalīsim 1. banku, 2. banku, 3. banku, 4. banku utt. Analīzei izmantosim bankas bilances uzbūvi, dalot komercbankas naudas līdzekļus pasīvā un aktīvā. Pasīvā uzskaitīsim līdzekļu avotus, naudas ieplūšanu bankā; aktīvā fiksēsim bankas līdzekļu izlietojumu, t. i., pasīvā ienākošo līdzekļu novirzīšanu noteiktu mērķu īstenošanai. Pasīvu veido noguldījumi, bet banka pret attiecīgo summu ir debitors, parādnieks. Aktīva summas liecina, ka banka ir kreditors, tā naudu ir aizdevusi.

Vienkāršots, bet principiāls piemērs. Mūsu vienkāršotā piemērā pasīva summas pārstāv vienīgi bankas klientu noguldījumus neatkarīgi no to termiņa. Aktīva līdzekļi pārstāv, *pirmkārt*, komercbankas obligāto rezervi centrālajā bankā 10 procentu apmērā no noguldījumu summas; šī rezerve glabājas bezprocentu kontā; *otrkārt*, kredītus, kura avots ir noguldījumi mīnus obligātā rezerve centrālajā bankā. Pieņemsim, ka pirmajā bankā klienti – gan juridiskas, gan fiziskas personas – ir noguldījuši 1000 latu. Šī summa ir ieskaitīta bankas pasīvā. Aktīvā vispirms ir ieskaitāmi 100 lati, t. i., obligātā rezerve, kas uzglabājama centrālajā bankā. Otrs aktīva postenis ir kredīti, kuru summa nevar būt lielāka par Ls 900 (1000 latu noguldījumi mīnus 100 latu obligātā rezerve). Rezerve naudas apgrozībā tālāk nepiedalās. Cita lieta ir kredīti. Tie pārvēršas investīciju precēs, darba algā, kas savukārt kalpo patēriņa preču iegādei, tiek daļēji izlietoti nodokļu samaksai, lai tālāk pārvērstos valsts budžeta

daudzpusīgajos izdevumos utt. Galu galā šie kredīta līdzekļi ar norēķinu sistēmas starpniecību īslaicīgi vai ilglaicīgi nonāk kā noguldījumi citās komercbankās un naudas aprīte turpinās: no pasīva naudas līdzekļi nonāk aktīvā.

Šo aprītes procesu shematiski var attēlot šādi:

1. banka

	Aktīvs	Pasīvs
	Ls 100 rezerve Ls 900 kredīti	Ls 1000
Kopā	Ls 1000	Ls 1000

2. banka

	Aktīvs	Pasīvs
	Ls 90 rezerve Ls 810 kredīti	Ls 900
Kopā	Ls 900	Ls 900

Atbilstoši šai cēloņsakarībai var naudas kustības un pieauguma procesu turpināt.

3. banka

	Aktīvs	Pasīvs
	Ls 81 rezerve Ls 729 kredīti	Ls 810
Kopā	Ls 810	Ls 810

4. banka

	Aktīvs	Pasīvs
	Ls 72,9 rezerve Ls 656,1 kredīti	
Kopā	Ls 729	Ls 729

Naudas multiplikators. Turpinot šos vienkāršotos aprēķinus, mēs nonāksim līdz 10. bankai. Izrādīsies, ka visu šo 10 banku pasīvu kopsumma būs Ls 10 000, bet aktīvu kopsumma arī būs Ls 10 000. Šis process nav bezgalīgs, jo galu galā vairs nebūs naudas, ko ieskaitīt n bankas pasīvā un izdalīt naudu aktīvā obligātai rezervei un kredītiem.

Mūsu piemērā sākotnēji noguldītā naudas summa 1. bankas pasīva pusē – Ls 1000 – banku sistēmā ir pieaugusi desmitkārtīgi. Tas pats attiecas uz aktīvu. Tā ir veidojusies banku nauda ar reizinātāju (naudas multiplikatoru) 10. Naudas masa bez jebkādas speciālas centrālās bankas naudas emisijas ir pieaugusi desmitkārtīgi ar visām iespējamām sekām, atbilstoši papīra naudas apgrozības formulai. Taču tā vēl nav pēdējā patiesība. Reālā saimniekošanā notiek arī tieši pretēji procesi: noguldījumi tiek ilgstoši izņemti ne tikai no bankas, bet arī no naudas aprites un noglabāti zeķē vai zem matrača. Banku naudas veidošanas process tiek iedarbināts pretējā virzienā, un naudas masa sarūk arvien vairāk un vairāk. Sevišķi aktīvi šis process noris panikas laikā, kad kādai bankai vai pat bankām draud darbības apstāšanās un perspektīvā iespējams bankrots. Tā tas reāli notika 1995. gada maijā banku krīzes laikā, kad noguldītāji «šturmēja» «Banku Baltija», atprasot savus noguldījumus. Vēl mazliet agrāk trīs mēnešu moratoriju saviem maksājumiem (maksājumu pārtraukšanu) izsludināja «Baltijas Vērtspapīru nams», lai glābtu savu naudu.

Negatīvās sekas. Visai negatīvi tautsaimniecību un banku sistēmu ietekmē visu maksājumu pārtraukšana, ko veic komercbankas. «Bankā Baltija» savi čeku konti bija aptuveni 20 000 uzņēmumu, firmu, organizāciju, kā arī daudzām pašvaldībām. Tiek apturēti norēķini. Uzkrātā nauda algām, izjvielām, iekārtām, parādu nomaksai ir uz nezināmu laiku iesaldēta. Netiek maksāti nodokļi. Pašvaldības nevar saņemt savu

naudu un ir uz sēkļa. Bankās neienāk, kā iepriekš norādīts, jauna nauda. Uzņēmumi, firmas, organizācijas dod rīkojumus tām pienākošos naudu nepārskaitīt uz tām bankām, kas jau izmaksas pārtraukušas vai atrodas bīstamā zonā. Veikali, saņēmuši skaidru naudu, vairās to nodot bankā. Bezskaidras naudas norēķinu vietā sāk praktizēt skaidrās naudas maksājumus. Perspektīvā var rasties skaidrās naudas bads. Centrālā banka būs spiesta apsvērt naudas emisijas iespēju.

5.2. Centrālās bankas sviras naudas masas apgrozības regulēšanā

Centrālās bankas atbildība. Iepriekš apskatītais variants ir galējais variants, kad centrālā banka mierīgi dus uz lauriem un naudas apgrozību atstāj pašplūsmai. Taču šai bankai ir vesela virkne sviru, kas tai dod iespēju selektīvi regulēt naudas masu apgrozībā. Regulēšanas procesā vienmēr jāievēro šādas parādības: naudas par daudz – ir inflācija, naudas par maz – ir deflācija, skaidrās naudas pavisam maz – ir naudas bads. Tāpēc centrālās bankas atbildību par stāvokli naudas apgrozībā grūti apstrīdēt.

Apgrozībā esošās naudas masas regulēšanas sviras, kas ir centrālās bankas rīcībā. *Pirmkārt*, normatīvi, kas ierobežo komercbanku kredītu izsniegšanu. Tā, piemēram, Latvijas Banka ir noteikusi, ka bankas kredīti un galvojumi nedrīkst vairāk par 10 reizēm pārsniegt bankas pašu kapitālu. Šis normatīvs tieši ierobežo bankas naudas radīšanu. Bankas pašu kapitāls ir pasīva postenis, bet kredīti un galvojumi – aktīva elementi. Jo lielāka ir šī starpība starp pasīva un aktīva attiecīgajām daļām, jo lielāka būs bankas nauda. 1995. gada pavasara banku krīzes laikā noskaidrojās, ka viena otra banka vieglu roku šo normatīvu nebija ievērojusi, it sevišķi brīvi bija rīkojusies ar galvojumiem. Kā liecina lietu izskatīšana Saimnieciskajā tiesā, daudzi kredīti

netika savlaicīgi atmaksāti un bankai galvotājai bija jāsamaksā nauda maksātspējīga debitora vietā. Rodas iespaids, ka galvojumi ir izsniegti itin viegli, bez rūpīgas pārbaudes, ka brīžiem ir valdījusi īsta «onkuļbūšana». Galvojums lidzināja ceļu kredītam, bet pēdējais – bankas naudai.

Otrkārt, centrālā banka var regulēt (palielināt vai samazināt) obligāto rezervju normatīvu. Ja normatīvs ir lielāks, mazāk naudas paliek kredītam un otrādi. Te ir tiešs sakars ar bankas naudas veidošanas lielumu. Latvijas komercbankas saskaņā ar Latvijas Bankas normatīvu obligāto rezervju veidā iemaksāja 8 procentus, tagad 18 % no visu noguldījumu summas.

Treškārt, nozīmīgs regulators ir noteiktā diskonta procentu likme. Augsta diskonta procentu likme ierobežo sava vekseļu portfeļa diskontēšanu un līdz ar to savu vekseļu – banknošu (pēc rakstura papīra raudas zīmes) emitēšanu mazākos apmēros centrālai bankai. Tas ierobežo naudas masu apgrozībā. Samazinot diskonta procentu likmi, naudas emisija pieaug, naudas masa apgrozībā palielinās. Vekseļu diskontēšana centrālajā bankā vēršas plašumā.

Ceturtkārt, lombarda operācijas, īstermiņa kredītu izsniegšana pret vērtspapīru nodrošinājumu. Šo operāciju nosacījumi – procentu likme, termiņi – var veicināt vai ierobežot naudas masas lielumu apgrozībā.

Piektkārt, operācijas atklātajā tirgū: centrālā banka pērk un pārdod iekšējā aizņēmuma obligācijas. Pērkot obligācijas, centrālā banka palielina naudas masu apgrozībā. Pārdodot obligācijas, pircēja nauda tiek izņemta no apgrozības, samazinās naudas masa. Latvijas Valsts kopbudžets veidojas ar deficītu. Šai sakarībā Latvijas Banka Finanšu ministrijas uzdevumā aktīvi pārdod iekšējā aizņēmuma obligācijas, kam jāsedz caurums budžetā. Obligāciju atmaksas termiņi ir 28 dienas, 91 diena, pusgads, vēl arī gads un divi gadi. Vienas obligācijas nomināls ir

100 000 latu. Procentu likmi nosaka izsole; tās līmenis svārstās virs 25 procentiem. Obligāciju pircēji ir tikai komercbankas, kam tiesības 100 000 latu obligācijas «saskaldīt» un otrreizējā tirgū pārdot ar ievērojami mazāku nominālu. No 1995. gada jūnija Finanšu ministrija ar Latvijas Bankas starpniecību sāka pārdot 3000 latu obligācijas. Tās ir pieejamas fiziskām personām; līdz ar to paplašinās pircēju loks un samazinās naudas masa apgrozībā; rodas iespēja droši noguldīt naudu.

Sestkārt, Latvijas Banka izsniedz kredītus komercbankām, kas tos tālāk piešķir uzņēmumiem investīcijām, uzņēmējdarbības izvēšanai. Acīmredzot līdz ar to aug bankas nauda. Atmaksājot šos kredītus, bankas nauda samazinās. Šo procesu iespaido Latvijas Bankas kredītu procentu likmes, zemākas likmes – lielāks kredīta pieprasījums.

Septītkārt, īpašs latu emisijas veids, latu daudzuma palielināšana un naudas masas regulēšanas svira ir latu pārdošana, brīvi konvertējamās valūtas maiņa pret Latvijas nacionālo valūtu. Ja Latvijas Banka latus pērk, brīvi konvertējamo valūtu pārdod pret latiem, efekts ir pretējs: naudas daudzums apgrozībā (lati) kļūst mazāks.

Naudas masas lielums Latvijā ir augošs lielums, kuru mērtiecīgi regulē Latvijas Banka. Latvijā skaidrā nauda apgrozībā pa gadiem pieaug.

5.1. tabula

Skaidrā nauda apgrozībā¹ (perioda beigās, miljonos Ls)

Gadi Ceturkšņi		I	II	III	IV
2001	556,0	476,4	500,4	515,8	556,0
2002	622,6	532,8	546,1	569,0	622,0
2003	682,1	604,9	628,8	632,4	682,1
2005	877,3	717,8	766,7	800,6	877,3

¹Latvijas statistikas ikmēneša biļetens. – 2006/2, 6. lpp.

5.3. Uzdevumi

1. uzdevums

1. banka

Aktīvs

8% rezerve

atlikums kredītam

Pasīvs

Ls 80 000 noguldījumi

Aprēķināt:

- 1) pasīvu banku sistēmas piektajā bankā;
- 2) kopējo banku naudas daudzumu;
- 3) naudas multiplikatoru dotajam banku naudas daudzumam.

2. uzdevums

Dati tie paši. Komercbankas rezerves likme centrālajā bankā ir 10 procenti. Aprēķināt tos pašus rādītājus un salīdzināt 1. un 2. uzdevumu, uzrakstīt secinājumus.

5.4. Secinājumi

Irvinga Fišera formula par naudas daudzumu un pirktspējas nosacījumiem liecināja, ka centrālā banka ir spējīga regulēt naudas daudzumu apgrozībā. Tas vēl nenozīmē, ka centrālajai bankai ir objektīvs spēks jebkurā situācijā nepieļaut vai apturēt inflāciju. Bet naudas masu apgrozībā ierobežot vai arī palielināt ir centrālās bankas spēkos.

Viens no faktoriem, kas ierobežo centrālās bankas rīcības brīvību naudas daudzuma noteikšanā, ir banku naudas tapšana, naudas multiplikatora darbība. Nauda pastāvīgi vairojas ar kredītmehānisma palīdzību banku sistēmas ietvaros. Nosacītās pirmās bankas pasīvs noguldījuma veidā ir avots kredītam. Kredītu kopējais lielums ir atkarīgs no komercbankas rezerves

likmes procentos centrālajā bankā. Šī rezerves likme ir viena no centrālās bankas naudas daudzuma regulēšanas svirām. Pirmās bankas piešķirtie kredīti nonāk kā noguldījumi (pasīvi) banku sistēmas citās bankās un no jauna kalpo par kredīta avotu. Šis process būtībā nav regulējams un jauc centrālās bankas kārtis. Naudas multiplikators tikai fiksē šā procesa rezultātu, informē, kāds daudzums banku naudas nonācis apgrozībā. Centrālajai bankai šis rezultāts jāievēro, lai ar savu sviru (normatīvu sistēmu) mērķtiecīgi regulētu naudas daudzumu apgrozībā.

Arī nauda noguldījumos (kvazinauda) ir tieši neregulējams lielums, kas apgrūtina centrālās bankas regulēšanas pasākumu vēlamo panākumu gūšanu. Cīņa par naudas pirkjspēju, pret inflāciju ir centrālās bankas galvenais, jā, vissvētākais pienākums.

5.5. Pamattermiņi

Banku nauda	<i>banks money (money creation)</i>	банковские деньги
Diskonta likme	<i>discount rate</i>	дисконтная (учётная) ставка
Iekšējā aizņēmuma obligācijas (valsts iekšējās parādzīmes)	<i>government treasury bonds</i>	облигации внутреннего пользования (государственные долговые записки)
Naudas apgrozības regulēšana	<i>regulation of money stock</i>	регулирование денежной массы
Naudas masas regulēšana	<i>regulation of money stock</i>	регулирование денежной массы
Naudas multiplikators	<i>money multiplier</i>	денежный мультипликатор
Obligāto rezervju normatīvs	<i>required reserve ratio</i>	норматив обязательных резервов
Operācijas atklātā tirgū (lombarda operācijas)	<i>open market operations (lombard operations)</i>	облигации внутреннего пользования (государственные долговые записки)

5.6. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kāpēc ir iespējams regulēt naudas daudzumu apgrozībā?
2. Kas kavē naudas daudzuma regulēšanu apgrozībā?
3. Kā veidojas banku nauda?
4. Kas ir naudas multiplikators?
5. Kāpēc komercbankas rezerves likme centrālajā bankā regulē naudas daudzumu apgrozībā?
6. Kā naudas daudzumu apgrozībā regulē diskonta procentu likme?
7. Kā naudas daudzumu apgrozībā regulē lombarda operācijas?
8. Kas ir operācijas atklātajā tirgū, kāda ir to loma naudas daudzuma regulēšanas mehānismā?
9. Kāpēc jāemītē iekšējā aizņēmuma obligācijas?
10. Kāds ir iekšējā aizņēmuma obligāciju emitēšanas mehānisms?
11. Kāpēc centrālā banka izsniedz īstermiņa kredītus komercbankām?
12. Kāda loma naudas daudzuma regulēšanā ir ārzemju valūtas pārdošanai pret nacionālo valūtu un nacionālās valūtas pārdošanai pret ārzemju valūtu?

6. LATS – LATVIJAS NACIONĀLĀ VALŪTA

6.1. No lata vēstures

Ar zeltu nodrošināta nauda. Lata vēsture īsumā ir šāda: neatkarīgās Latvijas Republikas pirmā valūta bija Latvijas rublis. Pēc Pirmā pasaules kara tam tika noteikta zelta bāze – 0,058 g tīra zelta vienā rublī. Latvijas rublis grūtajos pēckara apstākļos, lai cik dīvaini liktos, bija konvertējama un ar zeltu nodrošināta valūta. Tās stabilitāti garantēja toreizējā Latvijas Krājbanka un kredītbanka, kuras pildīja centrālās bankas funkcijas. Latvijas Banka (LB) tika nodibināta ar LR Ministru kabineta 1922. gada 19. septembra lēmumu. Kā emisijas banka tā sāka savu darbību 1922. gada 1. novembrī ar statūtu fondu 10 miljonu latu.¹

Kad sākās lata emisija? Lats kā nacionālā naudas vienība tika laists apgrozībā, pamatojoties uz 1919. gada 16. jūlija likumu un attiecīgiem «Noteikumiem par naudu», kurus apstiprināja 1922. gada 3. augustā. Sākās lata emisija un apgrozība. Latu apmainīja pret Latvijas rubli šādā proporcijā: 50 Latvijas rubļi = 1 lats. Tas tikai apstiprināja jau faktiski izveidojušos stāvokli Latvijas naudas tirgū. Šī iemesla dēļ principiālā naudas reforma iedzīvotāju materiālās intereses neskāra. Lats apkalpoja Latvijas brīvvalsts naudas apgrozību astoņpadsmit gadus. Lats funkcionēja arī padomju okupācijas sākuma mēnešos: ar Latvijas PSR TKP 1940. gada 25. novembra lēmumu 1 lats tika pielīdzināts 1 PSRS rublim. No šī brīža lats un rublis – pēc kursa 1 lats = 1 rublis – apgrozībā atradās paralēli, kamēr 1941. gada 25. martā lats tika anulēts un tā apgrozību Latvijā pārtrauca.² Sākās PSRS rubļu ēra. (Mēs šeit nepieminam Otrā pasaules kara laiku, kad Latvija kļuva par Vācijas okupēto zemi, kur daļēji apgrozījās PSRS rubļi, bet galvenokārt okupācijas nauda – *Ostmark*).

¹ Ē. Vēciņš. Naudas lietas: Skaidrojošā vārdnīca. – R.: Zvaigzne. – 1993. 79. lpp.

² Turpat.

6.2. Latvijas rublis – atjaunotās neatkarīgās Latvijas pirmā nacionālā pagaidu nauda

Neatkarības pasludināšana un nauda. Latvijas neatkarības pasludināšana 1990. gada 4. maijā vēl neatbrīvoja valsti no PSRS okupācijas varzām. Joprojām apgrozībā atradās padomju rubļi un kapeikas. Latvijas Banku kā centrālo valsts kredītiestādi formāli nodibināja 1990. gada 2. martā ar LPSR AP likumu. Pēc pāris mēnešiem tika apstiprināti jaunās Latvijas centrālās bankas pagaidu statūti. Taču Latvijas Banka faktiski nestrādāja, naudu neemitēja. Okupētajā Latvijas teritorijā naudas apgrozības saimnieks joprojām bija PSRS Valsts bankas Latvijas Republikāniskais kantoris.

Pēc 1991. gada augusta notikumiem Latvija kļuva neatkarīga *de jure* un *de facto*. Tas Latvijas Bankai deva iespēju ieņemt tai pienācīgu vietu kā reālai Latvijas Republikas centrālajai bankai. Bija jāveic līdzšinējās banku sistēmas plaša reorganizācija: PSRS specializēto banku filiāles, kas darbojās Latvijā, tagad neatkarīgās valsts teritorijā bija jālikvidē, tās iekļaujot Latvijas Bankā. 1991. gada 3. septembrī Latvijas Banka sāka klientu pastāvīgu apkalpošanu. Nobrieda vajadzība Latvijas Bankai pieņemt jaunus statūtus. Tos apstiprināja 1992. gada 19. maijā ar atsevišķu Latvijas Republikas likumu; bankas statūtu fonds tika noteikts 93,5 miljonu PSRS rubļu apmērā. Jaunāks lasītājs brīnīsies, kāpēc neatkarīgas valsts centrālās bankas pamatkapitāls ir svešas valsts valūtā. Latvija veica vēl tikai pirmos soļus neatkarības atjaunošanā. Savas nacionālās naudas tai vēl nevarēja būt tīri tehnisku iemeslu dēļ. Atkarība no PSRS rubļa pagaidām bija neizbēgama. Līdz 1991. gada beigām varēja runāt pat par divvaldību. Turpināja pastāvēt arī PSRS Valsts bankas Latvijas Republikāniskais kantoris. Kad gada nogalē saira Padomju Savienība un līdz ar to arī tās centrālā banka, Latvijā savu darbību izbeidza arī PSRS Valsts bankas filiāle.

Nepieciešama neatkarīga nacionāla valūta. Kopš 1992. gada Latvijas Banka ir kungs un saimnieks naudas un kredīta jomā Latvijā. Taču šīs bankas reālais spēks bija ierobežots: LB neemitēja naudu, neregulēja tās apgrozību, Latvija joprojām bija cieši saistīta ar Krievijas rubli un atradās rubļa zonā. Situācija diktēja radikālu stāvokļa maiņu. Nebija pieļaujams, ka sveša valsts regulē neatkarīgās Latvijas naudas apgrozību. Tāds stāvoklis brīžiem draudēja ar skaidrās naudas badu, brīžiem – ar inflācijas importu no Austrumiem. Vienotais rublis bijušajā PSRS teritorijā tagad tikai translēja ekonomikas jukas, kas izvērtās kādreizējā lielvalstī, uz Latviju. Secinājums bija nepārprotams: Latvijai jāizraujas no rubļa zonas, jāpāriet uz neatkarīgu nacionālo valūtu. Latvijas Bankai šī valūta jāemītē un jāregulē tās apgrozība valstī. Daži apstākļi paātrināja šo procesu. Latvijā valdīja zināma trauksme par naudas apgrozību šeit tuvākā nākotnē. Bija atklīdušas kopijas no projektu uzmetumiem par to, ka Krievijas varas gaitenīs gatavo tūlītēju visaptverošu naudas reformu. Tika prognozēts arī rubļa bads. Bija skaidrs, ka tad, ja Krievija ievieš savu naudu un Latvija neatbildēs ar to pašu, visa nauda, kas citās teritorijās būs neapmaiņīta vai pasludināta par nederīgu (kā Krievija vienubrīd mēdza darīt!), plūdis šurp un pārplūdinās Latviju. Tas būtu kara stāvoklis finanšu jomā. Šādā situācijā tika pieņemts Latvijas Bankas ierosinājums drukāt pagaidu naudu tepat uz vietas, valstī, izmantojot «Paraugtipogrāfiju». Tika mobilizēti arī savi mākslinieki un speciālisti. Pēc papīra brauca uz Somiju. Un tieši Ziemassvētkos izdevās pierunāt Somijas papīra ražotājus atvērt un iedarbināt papīra fabriku. Tā šī nauda tapa un tika krauta seifos (sk. interviju ar E. Repši laikrakstā «Diena» 1993. gada 30. decembrī).

Latvijas rubļa emisijas loma. Rubikona tika pārieta (t.i., sperts izšķirošs solis) 1992. gada maijā. Saskaņā ar Latvijas Republikas Naudas reformas komitejas 4. maija lēmumu Latvijas

Bankai bija uzdots laist apgrozībā LB pagaidu naudas zīmes ar nominālvērtību 1, 5, 20, 200 un 500 Latvijas rubļu (LVR). Ievērojot jaunās naudas apgrozības pieredzi, Latvijas Banka sāka emitēt arī 2 un 10 Latvijas rubļu zīmes. Juridiski tika noteikts, ka LVR turpmāk ir maksāšanas līdzeklis visā Latvijas teritorijā, kas obligāti jāpieņem visos darījumos. Vairākus mēnešus LVR bija apgrozībā paralēli PSRS un Krievijas rubļiem pēc kursa 1:1. No 20. jūlija apgrozībā bija tikai un vienīgi LVR.

Šī naudas reforma nozīmēja: *pirmkārt*, Latvijai kā suverēnai valstij bija sava nacionālā valūta – Latvijas rublis; *otrkārt*, Latvija atstāja Krievijas rubļa zonu, kas sekmēja valsts ekonomiskās neatkarības nostiprināšanos; *treškārt*, negatīvie procesi NVS valstu naudas apgrozībā nespēja vairs tieši ietekmēt Latvijas ekonomiku; *ceturtkārt*, Latvijas iedzīvotāji varēja brīvi, bez steigas apmaiņīt PSRS un Krievijas rubļus pret Latvijas rubļiem attiecībā 1:1; tas nozīmēja, ka naudas reforma Latvijā notika bez konfiskācijas vai nullifikācijas – neviens vecais rublis netika konfiscēts vai pielīdzināts nullei; *piektkārt*, vārda «rublis» saglabāšana Latvijas nacionālās naudas nosaukumā nebūt nenozīmēja, ka nav pārrautas saites ar Krievijas rubļa zonu; *sestkārt*, Latvijas rublis bija pagaidu valūta, pārejas nauda uz tuvās nākotnes latu, bet ar visām nacionālās valūtas pazīmēm; *septītkārt*, Latvijas Banka emitēja gan LVR, gan arī regulēja nacionālās naudas apgrozību; *astotkārt*, LVR patstāvīga emisija un nacionālās naudas apgrozības regulēšana deva iespēju Latvijas Bankai uzkrāt pieredzi tik nozīmīga jautājuma risināšanā kā pāreja uz latu; *devītkārt*, kļuva iespējams LVR patstāvīgi mainīt pret citu valstu valūtām, noteikt Latvijas rubļa valūtas kursu.

Lata sagatavošana. Vienlaikus Vācijā ritēja intensīvs darbs, lai nodrukātu augstas kvalitātes naudas zīmes – latus. Daudz tika domāts par drošības pasākumiem, kas padarītu neiespējamu latu viltošanu.

6.3. Latu ienākšana apgrozībā

Latvijas rubļa kā nacionālās pagaidu un pārejas valūtas mūžs bija samērā īss. 1993. gada 5. martā paralēli LVR apgrozībā sāka parādīties pirmās lata (Ls) naudas zīmes. Radikāli tika izmainīts cenu mērogs: vienu latu pielīdzināja 200 LVR. Pirmā lata naudas zīme bija Ls 5. Citas lata naudas zīmes vai monētas Latvijas Banka sākotnēji neizlaida. Šāda rīcība izpelnījās sabiedrībā bargu kritiku.

Pirmkārt, nebija pietiekami solīda pamatojuma apmaiņas attiecībai: $Ls\ 1 = 200\ LVR$. Pārejas periodā, kad apgrozībā atradās gan lati, gan arī Latvijas rubļi, veikalos, pakalpojumu punktos radās pārrēķināšanas neērtības, kas lika cilvēkiem norēķinoties lieki lauzīt galvu un zaudēt laiku. Negodīgi pārdevēji aprēķinu grūtības dažkārt izmantoja pircēju apmānīšanai. Vienmēr jāievēro, ka nauda vienlaikus ir ekonomisks, politisks, organizatorisks un psiholoģisks fenomens. Ja apgrozās dažāda nauda, norēķiniem ir jābūt organizatoriski ērtiem.

Otrkārt, noteiktā maiņas attiecība sadārdzināja par pussantīmu visas preces, kuru cenas līdz šim beidzās ar nepāra skaitli. Pieņemsim, ka prece līdz lata ieviešanai maksāja 395 LVR. Tās cena latos bija $(395:200) 1,975$ jeb noapaļoti – 1,98. Cenu kāpums Latvijas rubļos ir $= 1\ LVR\ (0,5\ santīmi \times 200)$.

Treškārt, saņemot algu Ls 5 zīmēs, pircējs devās uz veikalu un, pērkot preci, kuras cena bija zemāka par Ls 5, saņēma starpību Latvijas rubļos. Lata zīme līdz ar to neapgrozījās, bet jau pēc pirmā pirkšanas akta pārvērtās daļēji par LVR. Piecu latu naudas zīmes ātri vien atgriezās bankā vai tās uzkrāja pārdevēji.

Ceturtkārt, maiņas proporcijas dēļ – $Ls\ 1 = 200\ LVR$ – lats tīri voluntāriski valūtas tirgū ir dārgāks par dolāru, ekiju, DM un visām pārējām valūtām. Lats kļuva par vienu no dārgākām valūtām pasaulē. Vienīgais prātīgais arguments par labu minētai

maiņas proporcijai: ja ir mazāks latu daudzums apgrozībā, tad mazāki ir izdevumi lata zīmju drukāšanai un monētu kalšanai.

Protams, aprakstītais bija galvenokārt pārejas perioda grūtības, kamēr paralēli apgrozībā bija lati un Latvijas rubļi. Pakāpeniski Latvijas Banka apgrozībā laida Ls 10 un 20 zīmes, parādījās metāla Ls 1 un Ls 2, 1 santīms, 2, 5, 10, 20 un 50 santīmi. Latu rindu pabeidza 50 un 100 latu naudas zīmes. Pārejas periods, kad Ls un LVR apgrozījās paralēli, ilga vairākus mēnešus un tā laikā cilvēki adaptējās jaunajai naudai. Visi Latvijas rubļi tika apmainīti pret latiem un santīmiem; kopš 1993. gada 18. oktobra lats ir vienīgā nacionālā nauda Latvijā. Aizkavējušies cilvēki varēja Latvijas Bankā LVR apmainīt pret latiem vēl sešus mēnešus 1994. gadā. Beidzās būtisks naudas reformas posms, kura nozīme bija gan politiska, gan ekonomiska. Ekonomiskās problēmas, kas nostiprināja Latvijas suverenitāti un atbrīvoja Latvijas naudas apgrozību no rubļa zonas važām, jau bija atrisinātas līdz ar Latvijas rubļa kā vienīgā maksāšanas līdzekļa ieviešanu. Divpakāpju naudas reformu Latvijā veica teicamā stilā; iedzīvotāji nezaudēja ne kapeikas, ne santīma. Droši var apgalvot, ka tā bija paraugreforma. Latvijas iedzīvotāji zaudēja savus ietaupījumus nevis naudas maiņas, bet gan inflācijas dēļ.

Kad bija pabeigta pāreja uz latu, palika valūtas veikalu problēmas. Vesela virkne elitāru veikalu noteica cenas savām precēm USD un DM un kā samaksu pieņēma tikai brīvi konvertējamu valūtu. Tā bija īpatnēja lata diskriminācija, kas vājināja mūsu nacionālo valūtu. Lats bija it kā otršķirīga nauda, par kuru varēja pirkt tikai zemākas kvalitātes precēs. Pakāpeniski šo anomāliju likvidēja: *pirmkārt*, tika noteikts, ka visām cenām obligāti jābūt latos; *otrkārt*, samaksa jāpieņem latos; *treškārt*, pakāpeniski lats kļuva par praktiski vienīgo maksāšanas līdzekli arī kādreizējos valūtas veikalos, kas nomira dabiskā nāvē. Jāpiemin, ka Rietumu valstīs veikalos par svešas zemes brīvi konvertējamu valūtu preces nepārdod.

6.4. Latu masas lielums

Problēma par īsto naudu un kvazinaudu tieši skar arī latus. Vienlaikus tā ir problēma par latu masas struktūru.

Naudas bāze. Baņķieri lieto kategoriju «naudas bāze MO». Tā aptver skaidro naudu apgrozībā un banku depozītus Latvijas Bankā. Cik liela ir šī naudas bāze latos?

6.1 tabula

Naudas bāze 1995., 1998. un 2005. gada dažos mēnešos¹

(atlikumi perioda beigās; miljonus Ls)

Naudas bāzes elementi	1995. g. janvāris	1998. g. novembris	2005. g. septembris
Skaidra nauda apgrozībā	284,5	365,5	800,6
Banku depozīti Latvijas Bankā	231,8	74,8	402,1
Kopā naudas bāze	516,3	440,3	1202,7

Kā redzam, skaidras naudas jeb īsto latu daudzums svārstās diezgan būtiski. Laikā no 1998. gada novembra līdz 2005. gada septembrim skaidrās naudas daudzums palielinājās 2,2 reizes. Bet cik liels Latvijā ir kvazinaudas daudzums? 1998. gada novembrī tās daudzums līdzinājās 328,4 milj. latu, 2005. gada augustā – 1724,5 milj. latu, pieaugums – 5,3 reizes.

Notiek kvalitātes maiņa: iedzīvotāji steidzas uz banku un nogulda tur īsto naudu, kas termiņnoguldījumos pārvēršas kvazinaudā; uzņēmumi, firmas, organizācijas saskaņā ar likumu ir spiestas savu naudu glabāt bankā, t.i., daļēji turēt savos kontos kvazinaudu. Vērā ņemams ir tas fakts, ka 1995. gada martā pieprasījuma depozīti bija 246,1 miljons latu, bet termiņdepozīti – 221,7 miljoni latu. Pirmie – būtībā tekošie rēķini – attiecas uz M1 un tiem ir augsta likviditātes pakāpe. Taču izrādās, ka jebkuri depozīti ir tikai kvazinauda. Banku

¹ Latvijas statistikas ikmēneša biļetens, 9/2005, 43 lpp.

krīze 1995. gada pavasarī liecināja, ka kvazinauda pārvēršas čikā; konkrētam noguldītājam depozīts – šī «gandrīz» nauda – beidz eksistēt. Rūgtas asaras par zaudēto nelej tikai tie, kas ir glabājuši zeķē vai zem matrača īsto naudu vai noguldījuši to drošā bankā. Ap 20 tūkstoši noguldītāju – juridisku personu – un 200 tūkstoši banku noguldītāju – fizisku personu – uz savas ādas ir izbaudījuši, ko nozīme īstā nauda un kāda metamorfoze var notikt ar kvazinaudu.

6.5. Lata nodrošināšana

Lats pēc sava sociāli ekonomiskā rakstura ir papīra nauda, kas nav apmaināma pret zeltu un pakļaujas papīra naudas apgrozības likumam. No tā izriet vairāki būtiski secinājumi. *Pirmkārt*, lats nav brīvs no inflācijas draudiem, turklāt tā ir ne tikai teorētiska varbūtība, bet gan Latvijas naudas sistēmas neganta realitāte. *Otrkārt*, Latvijas Bankas pirmais uzdevums ir veikt antiinflatorku regulēšanu, vienmēr būt šajā jomā kaujas gatavībā; lata emisijai jāiekļaujas nepieciešamā lata daudzuma rāmjos. *Treškārt*, LB jāgādā par lata nodrošinājumu, noteiktā daudzumā jāglabā un jāsargā brīvi konvertējamās valūtas un zelta rezerves kā glābšanas riņķi ārkārtējā situācijā, kā arī lata apmaiņas kursa atbalstam.

Cik lielas ir Latvijas Bankas ārzemju valūtas rezerves jeb tirie ārējie aktīvi?

6.6. Latvijas zelta rezerves

Sīkstais zelts. Teorētiķi daudz pūlējās, lai beidzot Starptautiskais valūtas fonds 1976. gadā pieņemtu lēmumu par zelta nomešanu no vispārējās naudas preces pjedestāla. Centrālajām bankām pat bija ieteikts pārdot zeltu, ņemot to no savām rezervēm. Taču zelts izrādījās sīksts. Tā gadsimtu ilgā un no teicošā nozīme naudas apgrozībā, augstā likviditāte, bagātība,

kas nezaudē pirktspēju un neiesaistās inflācijas virpulī, galu galā lika centrālo banku vadītājiem saglabāt zelta krājumus savās rezervēs. Viena otra banka savas papīra naudas segumam pat pirka zeltu. Piemēram, par divām tonnām savus zelta krājumus papildināja Taivāna.

Valstīm, kam ir vislielākā zelta ieguve pasaulē, – Dienvidāfrikas Republikai, Krievijai, ASV un Uzbekijai –, šī cēlmetāla pircēju netrūkst. Tiek lēsts, ka pasaules potenciālie zelta krājumi ir 30 tūkstoši tonnu.

Latvijas brīvvalsts zelta krājumi. Savs zelta krājumiņš bija arī Latvijas brīvvalstij. Daļa zelta piederēja Latvijas Bankai, daļa – valstij (faktiski Finanšu ministrijai). Pirms okupācijas 1940. gada 1. janvārī Latvijas Bankai saskaņā ar bilanci piederēja zelts 42,9 miljonu latu kopsummā, tajā skaitā stieņos – 42,6 miljoni latu, bet ārzemju monētās – 328 tūkstoši latu. Valstij piederēšais zelta krājums līdzinājās 28,2 miljoniem latu. Tādējādi Latvijas kopējais zelta krājums – rezerve naudas izteiksmē – bija 71,1 miljons latu. Šis zelts svēra 12,2 tonnas.

Zelta glābšana. Otrā pasaules kara draudi, rūpes par to, lai Latvijas zelts neklūtu par kara laupījumu, spieda zelta lielāko daļu deponēt drošā vietā bankās Šveicē, Francijā, Anglijā, ASV. Jau pēc padomju okupācijas 1941. gada 1. janvārī bankas¹ bilancē tika konstatēts, ka 10,6 tonnas zelta jeb 86,9 % kopējā krājuma ir deponēti ārzemēs, bet 1,6 tonnas glabājās Rīgā PSRS Valsts bankas Latvijas Republikāniskajā kantorī. Kad karā iesaistījās arī Padomju Savienība, šo zeltu steidzīgi aizveda uz Maskavu. Pēc kara PSRS Valsts banka ļoti pūlējās Baltijas valstu ārzemēs deponēto zeltu pārņemt savā īpašumā. Tā sarežģītu kombināciju veica ar Latvijas zeltu, kas bija deponēts Anglijas bankās. Anglijai bija savas pretenzijas pret PSRS sakarā ar Anglijas pilsoņiem un firmām piederošo īpašumu nacionalizāciju sociālistiskās

¹ PSRS Valsts bankas Latvijas Republikāniskais kantoris.

revolūcijas laikā. Tika panākta nelikumīga vienošanās, saskaņā ar kuru aptuveni 16 tonnas Baltijas valstu zelta Padomju

Savienība nodeva Anglijai kā kompensāciju par nacionalizētajiem īpašumiem. No starptautisko tiesību viedokļa raugoties, tas bija pirātisma akts, jo tika atdots svešs īpašums. Kad Latvija atjaunoja savu neatkarību, Anglija oficiāli atzina, ka rīkojusies nelikumīgi, un Latvijas zeltu atdeva tā īstajam saimniekam – Latvijas Republikai – 7 tonnu apmērā.

Atjaunotās Latvijas zelta rezerves. Atjaunotās Latvijas Bankas bilancē sākumā bija mazliet vairāk par 2 tonnām zelta. Tas bija pirms kara ārzemēs deponētais zelts, ko bankas – zelta glabātājas – atzina par Latvijas tiesiski pamatotu īpašumu. Latvijas Banka tai piederošo zeltu pakāpeniski pārņēma, un 1994. gada beigās tās zelta rezerves bija 8,3 tonnas. 1994. gada beigās pēc pasaules tirgus cenām šī zelta krājuma novērtējums dolāros bija 102,2 miljoni USD. Sakarā ar zelta cenas pieaugumu 1995. gada jūnija nogalē Latvijas Bankas zelta rezerve dolāros pieauga līdz 104,4 miljoniem USD.

Latvijas Bankas zelta krājumu veidošanās procesu un kustību raksturo 6.2. tabulas dati.

Vērtējot šīs tabulas saturu, jāievēro, ka Latvijas Banka vienas unces zelta cenu aprēķinos pielīdzina 300 USD, kas ir vairāk nekā mazāk par pašreizējo zelta pasaules tirgus cenu. (Iekavās zelts ir aprēķināts tirgus cenās.)

1993. gadā Latvijas Banka pārdeva 1,18 tonnas zelta, samazinot savu zelta rezervi. Cik lielas bija Latvijas Bankas konvertējamās valūtas un zelta rezerves 1995. gada pirmā ceturkšņa beigās? Te jāsummē 231,5 miljoni USD konvertējamā valūtā un zelts 104,4 miljonu USD vērtībā. Tātad Latvijas Bankas valūtas un zelta krājumi bija 335,9 miljonu USD vērtībā. Pārreķinot latos, šī rezerve bija 174,7 miljonus latu vērts. Tas nozīmē, ka Latvijas Bankas rezerve 1995. gada marta beigās

sedza 75 procentus no skaidrās naudas latos. Šis procentu līmenis, protams, ir mainīgs lielums, jo skaidras naudas daudzums nemitīgi pieaug un svārstās.

6.2. tabula

Latvijas Bankas zelta krājumu kustība¹

(tonnās un miljonos latu)

Pozīcijas	1940	1992	1993	1994				
	t	Ls	t	Ls	t	Ls	t	Ls
Gada sākumā	-	-	-	-	2,24	16,9	8,07	43,3 (56,3)
Anglijas bankas atdota zelts	-	-	-	-	7,0	37,6	-	-
ASV FRS atdota zelts	-	-	-	-	-	-	0,21	1,2
Pārdots	-	-	-	-	1,18	6,3	-	-
Gada beigās	12,2	42,9	2,24	16,9	8,07	43,3 (56,3)	8,3	40,9 (52,3)

Varam secināt, ka Latvijas Bankas konvertējamās valūtas un zelta rezerves ir pietiekamas, lai latu neapdraudētu pēkšņas kataklizmas.

6.7. Uzdevumi

1. uzdevums

Plašā nauda M2 X = Ls 750 milj.

Kvazinauda = Ls 430 milj.

Aprēķināt M1.

¹ Tabula sastādīta pēc avotiem: Latvijas zelts. – Bizness & Baltija. – 1995.19. jūnijā; Ē. Vēciņš. Naudas lietas: Skaidrojošā vārdnīca. – R.: Zvaigzne. – 1993. 133., 134. lpp.

2. uzdevums

Naudas bāze MO = Ls 570 milj.

Skaidrā nauda apgrozībā = Ls 450 milj.

Aprēķināt banku noguldījumus Latvijas Bankā.

3. uzdevums

Preces A cena ir 1950 LVR.

Ls 1 tiek mainīts pret 150 LVR.

Aprēķināt preces A cenu latos.

4. uzdevums

Preces C iepriekšējā cena ir 5525 LVR.

Preces jaunā cena ir Ls 22,10.

Aprēķināt, kādā proporcijā tika mainīti LVR pret latiem.

6.8. Secinājumi

Visus padomju okupācijas gadus Latvijas PSR apgrozībā bija PSRS rublis. Emisijas noteicēja un regulēja bija PSRS centrālā banka. PSRS Valsts bankas Latvijas Republikāniskajam kantorim nebija patstāvības naudas emisijas jautājumos, nepieciešamos aprēķinus gan veica Rīgā.

Latvijas politiskā neatkarība bija neatdalāma no ekonomiskās neatkarības. Viens no šīs neatkarības obligātajiem nosacījumiem bija izrauties no PSRS rubļa ķetnām, pāriet uz patstāvīgu neatkarību sākumā no PSRS, vēlāk no Krievijas naudas emisijas. Konkrēti apstākļi spieda steidzīgi pāriet uz savu nacionālo valūtu, vispirms uz Latvijas rubli (LVR) kā nacionālu pārejas naudu, pēc tam uz latu. Jau pāreja uz LVR nozīmēja, ka neatkarīgai valstij ir sava neatkarīga nauda, ka Latvijas Banka ir neatkarīgs nacionālās naudas emisijas organizators. Latvijas

naudas apgrozības joma tika atdalīta no tā haosa, kas valdīja Krievijā. Latvijas ekonomika ieguva savu patstāvīgu naudas bāzi. Pāreja uz nacionālo valūtu notika bez nullifikācijas un konfiskācijas. Iedzīvotāju prāvo zaudējumu cēlonis bija inflācija, bet nevis naudas maiņa, pāreja uz nacionālo naudu.

Nekur mēs neatrodam argumentāciju, kāpēc pilnvarotais triumvirāts E. Repše, I. Godmanis, O. Kehris lēma Ls 1 apmainīt pret 200 LVR. Lats kļuva par vienu no «smagākajām» valūtām pasaulē. Šim subjektīvi administratīvajam solim nebija nekāda sakara ar stāvokli Latvijas tautsaimniecībā. Lats bija «smagāks» par USD, sterliņu mārciņu, tagad arī par eiro. Šim tīri voluntāriskajam pasākumam bija tālejošas, pamatos negatīvas sekas. Izvirzījās teorija, ka lats ir nenovērtēts (loģiskais secinājums, ka lats esot jārevalvē), augstais lata kurss pret brīvi konvertējamām valūtām darbojās kā eksporta bremze (izvesto preču sadārdzinājums) un lētā importa veicinātājs. Pašmāju ražojumi tika it vienkārši izkonkurēti. Vienīgais attaisnojums lata maiņas kursam pret Latvijas rubli ir šī administratīvā pasākuma relatīvais lētums, jo apgrozība prasīja mazāku naudas daudzumu.

Latu masas lielumu vērtē pēc t.s. naudas bāzes, kuru veido skaidra nauda apgrozībā un banku noguldījumi Latvijas Bankā.

Cits nozīmīgs naudas masas rādītājs ir plašā nauda M2 X. Tā aptver iekšzemes naudas piedāvājumu M2 D, no tā M1, tajā skaitā skaidra nauda apgrozībā (bez atlikumiem banku kasēs), uzņēmumu un privātpersonu noguldījumi latos plus kvazinauda (termiņnoguldījumi latos un ārzemju valūtā).

Lata nodrošinājumu veic Latvijas Bankas valūtas krājumi un zelta rezerves. Šīs ārējās rezerves ir pietiekamas, lai sargātu latu apgrozību no kataklizmām.

6.9. Pamattermiņi

Lata apdrošināšana	<i>lat backing</i>	обеспечение лата
Lats	<i>lat (LVL)</i>	лат
Latvijas centrālā banka	<i>central bank of Latvia</i>	центральный банк Латвии
Latvijas rublis	<i>Latvian ruble</i>	латвийский рубль
Nacionālā nauda	<i>national currency</i>	национальные деньги
Naudas apgrozības regulēšana	<i>regulation of money stock</i>	регулирование денежной массы
Naudas bāze MO	<i>reserve money MO</i>	денежная база MO
Plašā nauda M2X	<i>broad money M2X</i>	обширные деньги M2X
Zelta rezerves	<i>gold reserves</i>	золотой резерв

6.10. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kāpēc Latvijai bija jāatstāj Krievijas rubļa zona?
2. Kāpēc Latvijas rublis uzskatāms par atjaunotās neatkarīgās Latvijas nacionālo valūtu?
3. Kāpēc bija nepieciešams Latvijas rublis kā pārejas valūta uz latu?
4. Kādas bija LVR ieviešanas pozitīvās sekas?
5. Kā un kad notika pāreja uz latu?
6. Kāds pamatojums ir maiņas proporcijai, pārejot no Latvijas rubļa uz latu?
7. Kas ir naudas bāze MO?
8. Kāds ir plašās naudas M2X sastāvs?
9. Kas nodrošina Latvijas nacionālo valūtu?
10. Kā veidojas Latvijas Bankas zelta rezerves pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas?

7. INFLĀCIJA – LATVIJAS EKONOMIKAS POSTS

7.1. Kas ir inflācija?

Kas nosaka naudas pirktspēju. Papīra naudas apgrozības likumu ar likumu apiet nevar. Šeit valda stingra jo stingra cēloņ-sakarība. Arī pircēju un pārdevēju motivācija nav bērnu spēlīte, kas rosina fantāzijas lidojumu patvaļīgu darbību. Motivācija izraisa ekonomisku rīcību, kas stingri pakļauta ekonomiskās spēles nepielūdzamiem noteikumiem.

Atkārtoti pievērsīsimies Irvinga Fišera formulai.

$$M \times V = Q \times P$$

Tā ir makroekonomiskā līdzsvara formula. Vienlaikus neaizmirsīsim, ka līdzsvars var būt, pastāvot visai atšķirīgiem formulas elementu skaitliskiem lielumiem.

Vārds «inflācija» tulkojumā nozīmē «uzbriešana». Parasti uzbriest naudas masa M ; līdzsvars tiek grauts, koppieprasījums pārsniedz koppieprasījumu. Tautsaimniecība tiecas uz jaunu līdzsvaru, un tas tiek panākts, augot cenām sabiedrības mērogā.

$$P = \frac{M \times V}{Q}$$

No jauna tiek panākts makroekonomiskais līdzsvars, tikai ar būtisku atšķirību, jo ir cēlušās cenas. Būtībā te darbojas četru skaitļu (ekonomisko lielumu) kombinācija. Variantu ir daudz. Tā cenas var pieaugt neatkarīgi no naudas masas, bet gan sašaurinoties ražošanas un pakalpojumu apjomam Q vai palielinoties naudas apgrozības ātrumam. Jebkura cenu celšanās nav raksturojama kā inflācija. Neizbēgamas ir lauksaimniecības produktu un dažu rūpniecības ražojumu sezonas cenu svārstības. Atsevišķas preces vai preču grupas cenu celšanās var būt saistīta ar konkrētu pieprasījuma pieaugumu, kam neseko

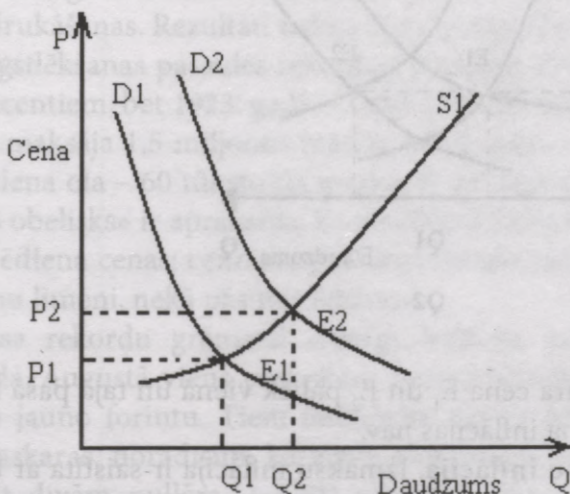
izlīdzinoša piedāvājuma palielināšanās. Monopoli un oligopoli (pretēji likumdošanai) centīsies diktēt augstākas cenas. Arī monopolistiskā konkurence var paaugstināt cenu līmeni.

Inflācijas klasifikācija. Principiāli jāizšķir **pieprasījuma inflācija** un **izmaksu inflācija**. Par inflāciju dēvē **vispārēju** cenu celšanos. Šīs parādības cēloņi var būt dažādi. Ārējie simptomi ir vienādi, bet diagnoze ir atšķirīga. Taču, ja slimību ir izraisījuši atšķirīgi cēloņi, jālieto atšķirīgas ārstniecības metodes un zāles.

Pieprasījuma inflācija. Pieprasījuma inflācijas raksturošanai var izmantot labi zināmu shēmu.

7.1. shēma

**Pieprasījuma inflācija – koppieprasījums pārsniedz koppie-
dāvājumu**

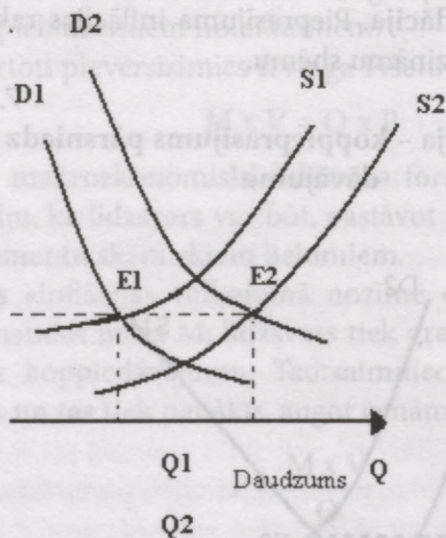

Pieprasījums D aug. Piedāvājums S paliek nemainīgs (nav iespējas pielāgoties augošam pieprasījumam). Līdzsvara cena P_2 ir augstāka par līdzsvara cenu P_1 . Papīra naudas pirktspēja krītas. Inflācija ir klāt.

Pieprasījums un piedāvājums aug proporcionāli. Shēmas cēloņsakarības nebūt nav obligātas. Var būt acumirklīga līdzsvara variants. Pieprasījuma pieaugumam bez vilcināšanās seko piedāvājuma pieaugums. Šo situāciju attēlosim 7.2. shēmā.

7.2. shēma

Pieprasījums un piedāvājums aug proporcionāli

Līdzsvara cena E_1 un E_2 paliek vienā un tajā pašā līmenī P_1 . Pieprasījuma inflācijas nav.

Izmaksu inflācija. Izmaksu inflācija ir saistīta ar to, ka aug ražošanas resursu cenas. Lai «neizlidotu skurstenī», pārdevējs ir spiests kāpināt cenas.

7.2. Pieprasījuma inflācijas cēloņi

Pieprasījuma un piedāvājuma makroekonomiskajai nelīdzsvarotībai ir ļoti daudz cēloņu.

Nepamatota papīrnaudas emisija. *Pirmkārt*, valsts neatliekamam izdevumu segšanai, kuriem nav līdzekļu avota, emitē ne ar ko neseltu papīra naudu, t.i., liek ar pilnu jauodu strādāt naudas zīmju iespiešanas mašīnai. Šis primitīvais paņēmieni maksāšanas līdzekļu sagādāšanā izraisa īpatnēju sacensību starp naudas masu un cenām. Aug naudas daudzums, bet vēl straujāk aug cenas, kas piespiež drukāt arvien jaunas un jaunas papīra naudas zīmes. Rodas iespaids, ka ekonomikā ir ieperinājies kāds elles mehānisms, kas cenas ar negantu spēku dzen arvien uz augšu. Šādas hiperinflācijas piemēri vēsturē ir labi zināmi.

1921. gadā Vācijai tika iesniegts fantastisks rēķins 32 miljardu vācu zelta marku apmērā reparāciju samaksai sabiedrotajiem. Šādas summas savākšana nodokļu veidā bija nereāla. Lai segtu savu augošo budžeta deficītu, Veimāras valdība ķērās pie naudas drukāšanas. Rezultāti nebija ilgi jāgaida. Cenas sāka uzstādīt augstlēcšanas pasaules rekordus, pieaugot 1922. gadā par 5470 procentiem, bet 1923. gadā – 1 300 000 000 000 reizes. 400 g sviesta maksāja 1,5 miljonus marku, 400 g gaļas – 2 miljonus marku, viena ola – 60 tūkstošus marku. E. M. Remarka romānā «Melnais obelisks» ir aprakstīts, kā pusdienas laika īsajās minūtēs cēlās ēdiena cenas: cenrādis pusdienu beigās jau rādīja augstāku cenu limeni, nekā pasūtot ēdamo.

Ginesa rekordu grāmatai cienīga inflācija bija Ungārijā 1946. gadā. Augustā viens pirmskara forints līdzinājās 829 oktiljoniem jauno forintu. Tiem lasītājiem, kas ar šādiem skaitļiem nesaskaras, norādīsim, ka viens oktiljons ir vieninieks ar divdesmit divām nullēm. 1 USD atbilstoši tika mainīts pret 3×10^{22} forintiem.

Pēc kara oriģināli rīkojās japāņi. Viņi naudu (papīra zīmes un monētas) svēra, tā taupot laiku naudas skaitīšanā.

«Pilsoņa» tiesības ieguva termini «divzīmju, trīszīmju,

četrzīmju inflācija». 1985. gadā inflācijas temps Bolīvijā sasniedza 3400 (četrzīmju inflācija) procentus, bet 1987. gadā Brazīlijā šis rādītājs līdzinājās 400 procentiem (trīszīmju inflācija). Latvijai 90. gadu pirmajā pusē bija raksturīga divzīmju, brīžiem pat trīszīmju inflācija.

Piedāvājuma samazināšana. *Otrkārt*, cenas formula (atvasināta no Irvinga Fišera formulas) pārliecinoši norāda, ka tās celšanos var izraisīt visdažādākie procesi ekonomikā, kas sašaurina ražošanas un pakalpojumu apjomu (rādītāju Q). Apskatītā fantastisko apmēru hiperinflācija parasti tika pastiprināta, samazinoties preču piedāvājumam kara un pēckara apstākļos. Ekonomiskais mehānisms darbojas visai vienkārši: strauji samazinās naudas pirktpēja (seko 7.3. shēma), ražošanas un pakalpojumu apjomi sarūk cenas un līdz ar to pieprasījuma inflācija augtin aug.

Neefektīvs kredīts. *Treškārt*, cenu kāpumu nosaka kredītu neefektīva izmantošana. Kredīts tiek izsniegts, izsaimniekots, kredīta mērķi netiek sasniegti, kredīta veidā izsniegtā nauda ar visādiem aplinkus ceļiem palielina naudas masu; šai papildu papīra naudai seguma nav, pieprasījums neizbēgami aug, velkot sev līdzī cenā. Tā iznīkoto kredīts kļūst par pieprasījuma inflācijas katalizatoru. Daudzu G-24 ietvaros piešķirto kredītu «izkūpēšana», izlietošana neparedzētiem mērķiem ir pašu zemes inflācijas faktora piemērs.

Darba alga apsteidz darba ražīgo spēku. *Ceturtkārt*, neefektīvi izmantota darba alga palielina nesegtu naudas masu apgrozībā. Darba algai pretī jāstāv darba augļiem, kas nozīmē, ka izmaksātā istā nauda ir nodrošināta ar precī – ražojumu vai pakalpojumu. Rodas arī iespēja nomaksāt sociālo un ienākumu nodokli budžetā, kam tāpat ir preču nodrošinājums. Bet, ja darba algu maksā nevis par reālu rezultātu, bet gan par ierašanos darbā, par krēsla sildīšanu vai pabalsta vietā, tad nepamatoti aug naudas

masa, pieprasījums un cenas. Tas pats, tikai citā mērogā notiek tad, kad darba algas līmenis ir nesamērīgi augsts salīdzinājumā ar darba atdevi. «Tukšā» naudas masa algu veidā, tiecoties pēc makroekonomiskā līdzsvara, «dzen» cenas uz augšu.

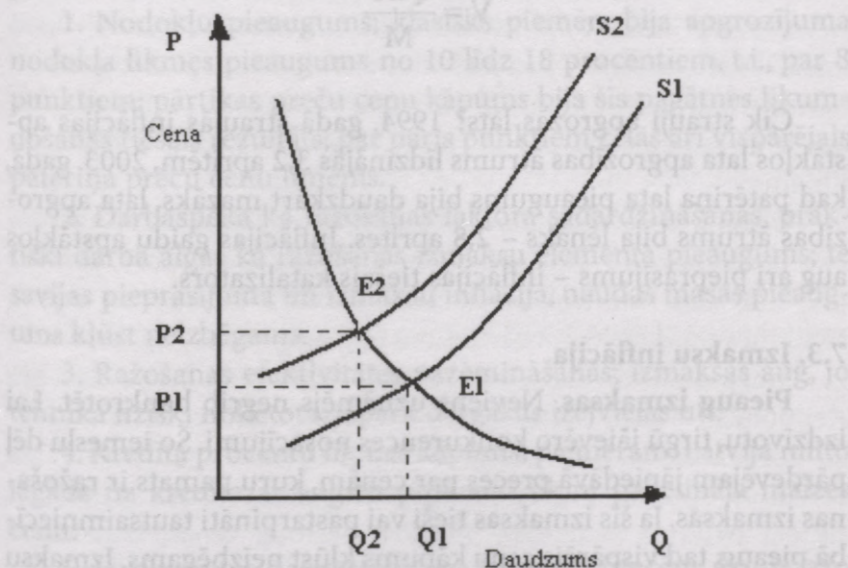
To pārliciecināši rāda Īrvinga Fišera formulas cita modifikācija:

$$M = \frac{Q \times P}{V}$$

P (cenu) pieaugums spēj nodrošināt līdzsvaru.

7.3. shēma

Piedāvājuma mazināšanās un inflācija

Inflācijas gaidas. Piektkārt, inflāciju pastiprina tās gaidas. Ko tas nozīmē? Ja jūs kā parasts pircējs patērētājs vai kā uzņēm-

mējs zināt, ka rīt, parīt, pēc nedējas vai mēneša cenas noteikti celsies, tad normāla motivācija jums liek apsvērt iespēju negaidīt cenu celšanos, bet pirkt šodien par zemāku cenu un radīt pat lētāku preču krājumus, kas nākotnē sola brangāku peļņu. Likumsakarīgi aug pieprasījums gan mazumtirdzniecībā, gan vairumtirdzniecībā. Tikpat likumsakarīgi aug cenas. Cenu kāpums te ir tieši saistīts ar naudas apgrozības ātruma pieaugumu. Nauda, ko jūs normālos apstākļos būtu iztērējuši nākotnē, nonāk apgrozībā šodien. Arī tirgotājs cenšas naudu ātrāk izlietot pirms sagaidāmās cenu celšanās. Makroekonomisko līdzsvaru te regulē naudas apgrozības ātrums. To rāda pārveidotā papīra naudas apgrozības likuma formula:

$$V = \frac{Q \times P}{M}$$

Cik strauji apgrozās lats? 1994. gadā straujās inflācijas apstākļos lata apgrozības ātrums līdzinājās 3,2 apritēm, 2003. gadā, kad patēriņa lata pieaugums bija daudzkārt mazāks, lata apgrozības ātrums bija lēnāks – 2,8 aprites. Inflācijas gaidu apstākļos aug arī pieprasījums – inflācijas tiešais katalizators.

7.3. Izmaksu inflācija

Pieaug izmaksas. Neviens uzņēmējs negrib bankrotēt. Lai izdzīvotu, tirgū jāievēro konkurences nosacījumi. Šo iemeslu dēļ pārdevējam jāpiedāvā preces par cenām, kuru pamats ir ražošanas izmaksas. Ja šīs izmaksas tieši vai pastarpināti tautsaimniecībā pieaug, tad vispārējs cenu kāpums kļūst neizbēgams. Izmaksu inflācija rodas kā objektīva nepieciešamība.

Pieprasījuma inflācijas variantā cenu celšanās ir raksturojama kā sekas, bet izmaksu inflācija būtībā ir cēlonis,

kas spiež centrālo banku emitēt papildu naudu, palielinot tās masu. Pievērsīsimies atkal formulai:

$$P = \frac{M \times V}{Q}$$

Papildu naudas emisija. Ka var panākt makroekonomisko līdzsvaru, ja izmaksu pieauguma ietekmē ir palielinājušās cenas P? Ja abstrahējamies no Q un V lielumu izmaiņām, tad vienīgā iespēja ir papildu naudas emisija. Izmaksu inflācija pāraug pieprasījuma inflācijā, kas savukārt palielina izmaksu inflāciju. Naudas un pircēju pirktspēja krītas.

Izmaksu inflāciju noteicēji faktori. Tie iedalāmi divās grupās: iekšējos faktoros un ārējos faktoros. Iekšējie faktori ir šādi.

1. Nodokļu pieaugums; klasisks piemērs bija apgrozījuma nodokļa likmes pieaugums no 10 līdz 18 procentiem, t.i., par 8 punktiem; pārtikas preču cenu kāpums bija šīs pagātnes likumdošanas tiešais rezultāts; par pāris punktiem cēlās arī vispārējais patēriņa preču cenu līmenis.

2. Darbaspēka kā ražošanas faktora sadārdzināšanās, praktiski darba algas kā ražošanas izmaksu elementa pieaugums; te savijas pieprasījuma un izmaksu inflācija, naudas masas pieaugums kļūst neizbēgams.

3. Ražošanas efektivitātes pazemināšanās; izmaksas aug, jo tehnika fiziski nolietota; jāpērk dārgākas izejvielas utt.

4. Kredīta procentu likmes kāpums; piemēram, Latvijā miltu iegāde uz kredīta ar augstu procentu likmi palielināja maizes cenu.

5. Ievedmuitas paaugstināšana importa precēm, ko neražo pašu zemē.

6. Dabas untumi, kad neražas dēļ aug lauksaimniecības

produktu cenas: šādai izmaksu inflācijai ir pārejošs raksturs, jo nākamajā gadā lauksaimniecības produktu cenas var samazināties.

Ārējie faktori ir šādi.

1. Importa resursu cenu kāpums; energoresursu, metālu, ķīmikāliju sadārdzinājums skars visu tautsaimniecību un izraisīs vispārēju cenu pieaugumu.

2. Citu valstu eksportmuitu paaugstināšana.

3. Nacionālās valūtas kursa pazemināšana, kas sadārdzina itin visas importpreces.

Latvijā patērētājs galvenokārt cieš no izmaksu inflācijas.

7.4. Inflācijas aprēķināšana

Sava kabata – savs indikators. Skeptiķi kroņa statistikai netic, it sevišķi inflācijas jomā. Iedzīvotājiem savs indikators – sava kabata, savs maciņš – bez jebkādas elektronikas, pastāvot stabilam mēneša ienākumam un patēriņa struktūrai, reāli sajūt, kādas ir cenu izmaiņas, par cik tās ir pieaugušas, kāds ir inflācijas līmenis.

Oficiālā statistika inflācijas rādītājus aprēķina katru mēnesi pēc patēriņa cenu indeksa. Lai šo indeksu aprēķinātu, jāvadās pēc noteiktas un turklāt stabilas patēriņa struktūras. Bet šī struktūra mainās. Vai statistiķi tad negūst greizā spoguļa ainu?

Starptautiska metodika. Kopš 1992. gada jūlija Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja patēriņa cenu indeksu aprēķināšanā lieto starptautiski pieņemto metodiku. Tika izveidots speciāli svērts preču, t.sk. pakalpojumu grozs, t.i., fiksēta patēriņa struktūra noteikta perioda cenās, izmantojot maksimāli iespējamu un pieejamu informāciju par Latvijas iedzīvotāju patēriņu. Lai «groza» preču un pakalpojumu cenas būtu salīdzināmas, vienreiz noteikto patēriņa struktūru Eiropas valstīs saglabā vismaz vienu vai pat divas piecgades. Bet tavu

nelaimi! Latvijā 1992. gada vasarā noteikto struktūru reālā dzīve «salauza» jau tā paša gada rudenī: strauji pieauga komunālo maksājumu, it sevišķi apkures un karstā ūdens īpatsvars. Faktiskajā patēriņā izveidojās jauna patēriņa struktūra, bet LR Valsts statistikas komitejas dokumentos saglabājās veca struktūra, kas jau bija paguvusi ievērojami novecot. 1993. gada decembrī Latvijā nācās veidot jaunu fiksēto patēriņa grozu, kurā ietvēra 379 preces un pakalpojumus. Šī starptautiski atzītā metodika deva iespēju no 1994. gada janvāra līdz šai dienai saņemt precīzāk nopamatotu informāciju par patēriņa cenu kustību Latvijā.

Patēriņa groza svāri, %¹

Preču, t.sk. pakalpojumu grupējums	1998. g.	2005. g.
Pavisam	100,0	100,0
01 – pārtika un bezalkoholisko dzērieni	41,0	27,5
02 – alkoholiskie dzērieni un tabaka	5,6	6,2
03 – apģērbs, apavi	6,1	7,2
04 – mājoklis, ūdens, elektroenerģija, gāze un cits kurināmais	17,3	13,2
05 – mājokļa iekārta, mājturības preces, mājas uzkopšana	2,6	5,1
06 – veselība	4,1	4,3
07 – transports	7,3	11,6
08 – sakari	2,1	5,4
09 – atpūta un kultūra	4,8	7,7
10 – izglītība	1,0	1,5
11 – viesnīcas, kafejnīcas, restorāni	4,0	5,5
12 – dažādas preces, t. sk. pakalpojumi	3,8	4,8

Ceturtkārt, 7.1. tabulā mēs redzam LR vidējos «svarus», kas šīs dažādu grozu būtiskās atšķirības notuše. Var droši apgalvot, ka Rīgā inflācija sit augstāku vilni nekā Kārsavā vai kādā Kurzemes pagastā. Neaizmirsīsim, ka daudzi ļaudis dzīvo pusnaturālās saimniecības apstākļos.

Piektkārt, «svāri» svārstās atkarībā no ģimenes kopējā ieņēmuma.

Sestkārt, «svāri» ietekmē ģimenes locekļu veselības stāvoklis; tas pirmām kārtām attiecas uz izdevumiem medikamentu iegādei, kuri bieži pamatīgi patukšo maku.

Septītkārt, atšķirīga ir patēriņa groza struktūra ģimenēm, kas dzīvo privatizētā dzīvoklī, savā mājā un tām, kas dzīvokli irē no īpašnieka; ja īres griezti tiks atcelti, īres maksa varenī pieaugs, salaužot īrnieku ģimeņu līdz šinējā patēriņa groza struktūru.

¹ Latvijas statistikas ikmēneša biļetens, 1/2006, 53. – 55. lpp.

Statistiķi sola nākotnē aprēķināt patēriņa cenu indeksu ne tikai visai valstij kā līdz šim, bet arī vairākās atsevišķās pilsētās un obligāti Rīgā. Nav šaubu, ka tad, ja cenas tiktu apsekotas citā LR objektu kopumā, inflācijas rādītāji atšķirtos no tiem, ko šobrīd sniedz LR Valsts statistikas pārvalde.

Faktiski katrai ģimenei ir savs patēriņa grozs un līdz ar to sava inflācija, kas pastāvīgi mainās.

Patēriņa cenu indeksa (PCI) izmaiņas formula. Inflāciju lēš pēc PCI izmaiņām. Paša PCI aprēķināšanai lieto šādu Laspeiresa tipa formulu:

$$I = \sum \frac{P_t W_t}{P_0},$$

kur

I – kopējais PCI;

P_t – preces vērtības cena patēriņa grozā pārskata periodā;

P_0 – preces vienības cena patēriņa grozā bāzes periodā;

W_t – preces relatīvie «svari» jeb tēriņa grozā pārstāvēto preču īpatsvars kopējos iedzīvotāju izdevumos bāzes periodā.¹

Starptautiski parasti «svarus» regulāri maina, koriģē atbilstoši izmaiņām katrus piecus gadus. Latvijas īpatnība ir tā, ka preču grupas «svarus» maina krietni biežāk. To nosaka galvenokārt cenu pieaugums, kas izmaina patēriņa struktūru. Tā transporta vai sakaru tarifu celšanās rosina pircēju samazināt citus pirkumus. Līdz ar to patēriņa cenu indeksam, kas raksturo inflācijas dinamiku, ir lielāka vai

Atkarībā no situācijas inflācijas jomā patēriņa groza «svari» tika mainīti 1996. gadā oktobrī, pēc tam 1997. gada janvārī, lai noturētos deviņus mēnešus; jauni «svari» tika lietoti, sākot

¹ Patēriņa cenu indeksi – 9/2000, R.: 2000, oktobris, 5. lpp. mazāka novirze no patēriņa realitātes.

ar šī paša gada oktobri. XXI gadsimtā «svarus» mainīja katru gadu. Raksturīga ir «svaru» korekciju tendence galvenajai preču grupai «Pārtika un bezalkoholiskie dzērieni»: 2001. gadā – 32,1 %, 2002. gadā – 33,6, 2003. gadā – 31,6, 2005. gadā – 28,4. Šīs izmaiņas liecina ne tikai par nevienmērīgu cenu pieaugumu preču grupās, bet pēdējos gados arī par iedzīvotāju vidējā ienākuma pieaugumu ar jaunu patēriņa struktūru.

Inflācijas bāze. Lai aprēķinātu patēriņa cenu izmaiņas Latvijā 2005. gadā, Rīgā un 14 rajonu centros, ik mēnesi 423 precēm apmēram 2,4 tūkstošos dažādu tirdzniecības un maksas pakalpojumu objektos tiek reģistrētas ap 18 tūkstošu cenu. Novērotu preču, t. sk. pakalpojumu konkrētais klāsts visu gadu tiek saglabāts nemainīgs. Saprotams, tiek ievērotas cenu atlaides konkrētām precēm.

Salīdzināšanas bāze. Nosakot cenu izmaiņas, ļoti nozīmīga ir salīdzināšanas bāze. Šāda bāze vispirms ir iepriekšējā mēneša cenu līmenis. Tālāk cenas tiek salīdzinātas ar iepriekšējā gada attiecīgā mēneša cenām. Lai iegūtu cenu izmaiņu gada rādītāju, ir divas iespējas: *pirmkārt*, gada divpadsmit mēnešu cenu pieauguma indeksu summu izdalīt ar 12; *otrkārt*, viena gada decembra cenu līmeni attiecināt pret iepriekšējā gada decembra cenu līmeni. Tā lēšot gada rādītāju pēc diviem variantiem, gūsim atšķirīgus rezultātus. Cenu izmaiņu aprēķinam lieto arī citas salīdzināšanas bāzes – 1990. gadu, 2000. gadu.

Piemēram, 2004. gada janvārī, salīdzinot ar iepriekšējo mēnesi, PCI pieaugums Latvijā lidzinājās 1,2 %, pret iepriekšējā gada janvāri – 3,9 %; 2004. gada jūnijā attiecīgie rādītāji bija 0,6 % un 6,1 %. Ja par salīdzināšanas bāzi pieņem 1990. gada decembri, PCI lidzinās 2004. gada janvārim – 11529 %, jūnijam – 12018 %, ja par salīdzināšanas bāzi pieņem 2000. gada attiecīgo mēnesi, 2004. gada janvāra PCI lidzinās 110,2 %, jūnija – 114,9 %, 2005. gada vidējais cenu pieauguma rādītājs pret

iepriekšējā gada atbilstošu līmeni tika lēsts 6,7 %, gada rādītājs, attiecinot decembri pret iepriekšējā gada decembri, jau ir 7,0 %; atšķirība būtiska. Tuvāk realitātei ir otrais rezultāts, kas arī būtu jāņem par pamatu, indeksējot pensijas. Pensionāri, saprotams, šogad tērē nevis pēc **pagājušā gada** vidējām cenām, tāpēc pensiju indeksēt pēc šī vidējām cenām nozīmējāt pensionāru aizsardzību no inflācijas.

Vai var ārstēt pēc slimnieku vidējās temperatūras slimnīcā? «Mulķīgs jautājums!» skan atbilde. Vidēji svērts PCI rādītājs, kas nekādi nespēj atspoguļot konkrētās ģimenes faktiskos zaudējumus no inflācijas, būtībā līdzinās slimnieku vidējai temperatūrai slimnīcā. Neviena ārsts pasaulē pēc šī rādītāja slimnieku neārstē. Ekonomikā mēs tieši tā rīkojamies. Tiek aizmirsti konkrētās ģimenes izdzīvošanas nosacījumi, tas, ka katrai ģimenei ir sava inflācija, savs preču grozs ar saviem «svariem». Pensijas ik gadus indeksē pēc valsts vidēji svērtā patēriņa cenu indeksa, kam ir maz kopēja ar pensionāru dzīves līmeņa izmaiņām inflācijas iespaidā. Tas nav abstrakts apgalvojums, bet reāls fakts. «Ziņojums par mājsaimniecību budžetu pētījuma rezultātiem 2003. gadā» liecina, ka šinī gadā, salīdzinot ar 2002. gadu, pensionāru rīcībā esošais ienākums, rēķinot uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī latos, pieaudzis par 1,6 %. Šī nelielā izaugsme ietver arī indeksikācijas rezultātu, 2003. gada PCI – 2,9 % (pensionāriem tas bijis augstāks). Neapstrīdams secinājums: pensionāru reālie ienākumi samazinājušies. Sevišķi cieta vientuļi pensionāri.

Indeksācija jādiferencē. Kāda izeja? Krona statistiķiem jāveic visai sarežģīts darbs – lēst patēriņa cenu izmaiņas pēc ģimeņu ienākuma lieluma un teritoriālajā skatījumā. Sākotnēji pensijas būtu jāindeksē pēc valsts PCI, kas palielināts pēc novērtējuma koeficientiem.

7.5. Inflācijas pakāpes

Inflācijai atkarībā no PCI pieauguma tempa ir trīs pakāpes: mērenā inflācija, aulekšojošā inflācija un hiperinflācija.

Mērenā inflācija. Ja patēriņa cenu kāpums notiek relatīvi lēni un ir prognozējams, šīs cenu izmaiņas raksturo kā *mērenu* inflāciju. Šai inflācijas pakāpei nepieciešams skaitlisks kritērijs: t. s. vienzīmju inflācija – PCI no 1,0 līdz 9,9 % – ir ar mērenās inflācijas pazīmēm. Minētais PCI izmaiņu diapazons ir plašs: inflācija 1,0 – 2,0 % līmeni gandrīz neskar tautsaimniecisko procesu norisi, iedzīvotāju pirktspēju. Bīstamās slimības raksturs ar daudzām klaji negatīvām pazīmēm jau ir inflācijai, ja PCI līdzinās 8,0 %. Šī iemesla dēļ mērenā inflācija lietderīgi iedalīt mēreni zemā un mēreni augstā inflācijā. Nosacīts rubikons, kas atdala šos divus mērenās inflācijas atšķirīgos posmus, varētu būt PCI 5,0 % līmenis. Saprotais, starp PCI 4,9 % un 5,1 % pēc iedarbības sekām būtiskas atšķirības nav; to gan nevar apgalvot par PCI 4,0 % un 6,0 % – postošais spēks jau ir cits, uzticība naudai jau ir atšķirīga, arī ierindas pircēju un uzņēmēju reakcija uz cenu kāpumu nav identiska.

Aulekšojošā inflācija. Šo inflācijas pakāpi raksturo divzīmju un trīszīmju PCI no 10 – 20 % līdz 150 – 200 %, brīžiem pat vēl augstāks cenu kāpums. Šo inflāciju zemākajā līmenī pārdzīvoja dažas industriāli attīstītās valstis, piemēram, Itālija; XX. g.s. 70. – 80. gados daudzās Latīņamerikas valstīs, tādās kā Argentīna un Brazīlija ikgadējais cenu pieaugums svārstījās no 50 % līdz pat 700 %. Latvija, pārejot no plānsaimniecības, komandekonomikas uz tirgus ekonomiku, līdzās citām postsociālistiskajām valstīm pārdzīvoja aulekšojošo inflāciju: pakāpeniski augot inflācijas tempam, 1993. gada decembrī pret iepriekšējā gada decembri PCI sasniedza 958,6 %.

Aulekšojošā inflācija grauj uzticību nacionālajai naudai, saimnieciski līgumi tiek noslēgti ar speciālām «inflātoriskajām»

atrunām vai tikai stabilā ārzemju valūtā, attīstos bartera darījumi, patērētāji drudžaini pērk preces un atbrīvojas no naudas, kas zaudē savu pirkjspēju, tiek grautos normālas kreditattiecības, jo kreditprocentu likmes uzstāda arvien jaunus augstlēcšanas rekordus; rezultātā aug preču bads, pazeminās iedzīvotāju dzīves līmenis; šīs inflācijas ieguvēji – veikli spekulanti.

Hiperinflācija. Šo inflācijas pakāpi raksturo patēriņa cenu pieaugums, kas gadā sasniedz miljoni jeb triljoni reižu. Teorijā tiek apgalvots: ja aulekšjošās inflācijas apstākļos valstīs vēl spēj izdzīvot, tad hiperinflācija liecina par pirmsnāves stadijas iestāšanos; valstu tautsaimniecības un finanšu sistēma sabrūk tiešā nozīmē; plašas iedzīvotāju masas grimst absolūtā nabadzībā; uz veikalu jādodas ar smagu kurvi naudas, lai atgrieztos ar maizes mazumiņu. Mēs jau minējām Vācijas un Ungārijas pēckara hiperinflācijas piemērus. Ekonomiskā un morālā pagrimuma atmosfēra ir labvēlīga augsne fašisma un komunisma ideju dīgšanai. Daži autori uzskata, ka Hitlers ar savām totāli cilvēkaidīgajām idejām ir Vācijas hiperinflācijas tiešs auklējums.

7.6 Inflācijas sekas

Inflācijai (gan pieprasījuma, gan izmaksu), graužot makroekonomiskās proporcijas un radot tautsaimniecības nelīdzsvaru, ir tālejošas sekas praktiskajā saimniekošanā.

Inflācijas spirāle. *Pirmkārt*, tiek iedarbināta inflācijas spirāle: cenas ceļas arvien augstāk un augstāk. Pieņemsim, ka spirāle sākas ar pieprasījuma inflāciju. Cenas pieaug. Naudas pirkjspēja samazinās. Lai kompensētu cenu kāpumu, arodbiedrības neatlaidīgi cīnās par algas pieaugumu. Panākumi šajā cīņā izraisa izmaksu inflāciju, jo aug izmaksu elements – darbaspēka cena uzņēmējam. Samazinās peļņa un peļņas norma. Lai kompensētu zaudējumus un noturētos tirgū, pārdevējs spiests

paaugstināt cenas. Arodbiedrību atbilde ir adekvāta: jauns algas pieaugums – cenu pieauguma katalizators, tātad izmaksu inflācija, bet jau cenu spirāles augstākā vītņē.

Ja spirāles sākumu saistām ar pieprasījuma inflāciju, tad rezultāts – vispārēja cenu celšanās spirālveidīgi arvien pieaug. Cenu pieaugumu neatkarīgi no cēloņa var kompensēt tikai ar jaunu cenu palielināšanu. Cenu spirālei objektīvi jātiecas uz augšu, savijoties pieprasījuma un piedāvājuma inflācijai. Naudas pirktpēja neizbēgami samazinās.

Piedāvājuma rosināšana. *Otrkārt*, mērena pieprasījuma inflācija rosina piedāvājumu. Pēdējā sekmē ražošanas attīstību. Tiek radīts īslaicīgs līdzsvars.

Ienākumu pārdalīšana. *Treškārt*, notiek ienākumu pārdalīšana. Budžeta un citu iestāžu un organizāciju darbinieku fiksētās algas parasti atpaliek no cenu pieauguma. Šo darbinieku reālie ienākumi sarūk. Pat tad, ja algas aug vienlaikus ar cenām, ir vērojama zināma laika atstarpe, un reālās darba algas samazināšanās uz laiku kļūst neizbēgama. Notiek īpatnējs process, kad algas nemitīgi «dzenas pakāļ» cenām. Šīs skriešanas laikā alga vienmēr paliek otrajā vietā.

Veiklas kombinācijas. Inflācija ir dažādu veiklu kombināciju auglīgs pamats: tiek pirkti lētāk, bet pārdots dārgāk. Latvijā viens otrs jaunbagātnieks ir nosēdies uz zaļā zara, veikli izmantojot šo elementāro mehānismu. Inflācijas laimes lutekļu saujiņai pretī stāv zaudētāju masa.

Inflācijas zaudētāji. Var iebilst, ka konkrētā situācijā inflācijas apstākļos valsti aug reālā darba samaksa un iedzīvotāju dzīves līmenis neslīd lejup. Par to liecinot arī Latvijas pēdējo gadu pieredze.

Reālā darba samaksa ir vidēji svērts statistisks rādītājs, kas nekādi neraksturo konkrēto darba samaksas saņēmēju dzīves līmeņa izmaiņu. Lai liecina sekojošs aprēķins.

Patiešām Latvijā 2004. gada PCI lidzinājās + 6,2 %, strādājošo reālās darba algas indekss – + 2,4 %. 2005. gadā attiecīgi – + 6,7 % un + 9,7 %. Vientuļš darbinieks saņēma minimālo darba algu neto 80 Ls mēnesī. Tik pat daudz saņēma vientuļš pensionārs (tuvu vidējai pensijai Republikā). Kādas privātās firmas pārvaldnieks (arī bez ģimenes) mēnesī saņēma neto 800 Ls. Kā 2005. gadā izmainījās šo darbinieku patēriņa grozs? Latvijas patēriņa grozā pēc kura rēķina PCI pārtikas, alkoholisko dzērienu un tabakas «svars» lidzinājās 33,7 %. Minimālās algas un pensijas saņēmējam šis «svars» ir krietni lielāks – vismaz 55 % jeb 44 Ls. Lielpelnītājam toties šis «svars» ir ievērojami mazāks – ap 25 % jeb ap 200 Ls. 2005. gadā pārtikas grupas cenas vidēji pieaugušas par 8,5 %. Tas nozīmē, ka mazpelnītājiem bija «jāupurē» pārtikai jau ap 48 Ls jeb 60 % ienākuma, toties lielpelnītājam izdevumi pārtikai pieauga līdz 217 Ls jeb 27 % ienākuma. Ievērojot, ka aptuveni tāda pat mērā palielinājās pārējie izdevumi, mazpelnītājiem pārtikai, alkoholiskiem dzērieniem, tabakai palika ap 41,0 Ls jeb ap 52 % ienākuma, bet bija nepieciešams 48 Ls jeb 60 % ienākuma: josta bija jāsavēl cietāk. Bez tālākiem aprēķiniem var secināt: *pirmkārt*, inflācijas zaudētāji, tiešie upuri ir maznodrošinātie iedzīvotāji; *otrkārt*, lielpelnītāji inflācijas asos zobus jūt samērā maz; *treškārt*, reālās darba samaksas pieaugums inflācijas apstākļos skar tikai daļu darba ņēmēju. Jāievēro, ka pensiju indeksikācija notiek pēc iepriekšējā gada inflācijas kopējā rādītāja.

Debitori iegūst, kreditori zaudē. *Ceturtkārt*, iegūst debitori, bet zaudē kreditori. Debtors nomaksā parādu sākotnēji norunātajā apmērā un ... iegūst, jo naudas pirktpēja ir samazinājusies. Kredits saņem norunāto summu un ... zaudē šī paša iemesla dēļ. Tam ir tīri praktiskas sekas. 90. gadu pirmajā pusē aulekšajās inflācijas apstākļos:

- a) auga kredīta procentu likmes, lai pasargātu kreditorus

no zaudējumiem inflācijas dēļ. Latvijas komercbankas izsniedza kreditus ar procentu likmi 120, bet atsevišķas bankas prasīja pat 1% dienā;

b) komercbankas izsniedza galvenokārt īstermiņa kreditus uz dažām nedēļām vai mēnešiem. Ilgtermiņa kredīti uz vairākiem gadiem nebija paredzēti. Kā izteicās kāds bankas vadītājs, «mēs (t.i., bankas) neesam kamikadzes, lai inflācijas apstākļos nodarbotos ar ilgtermiņa aizdevumiem, kas «garantē» zaudējumus»;

c) kreditus saņēma galvenokārt tirdzniecības uzņēmumi, kam ir ātra līdzekļu aprīte un līdz ar to augsta gada peļņas norma, kas dod iespēju maksāt augstu procentu likmi par īstermiņa kredītu. Ražošanas uzņēmumi saņēma gaužām maz kredītu; tas bija tiešs šķērslis Latvijas rūpniecības pārstrukturizēšanai;

d) augstu procentu likmi komercbankas paredzēja arī par termiņnoguldījumiem, lai noguldītāji nebūtu lieli zaudētāji. Raksturīgi, ka augstas inflācijas apstākļos «Banka Baltija» maksāja par gada noguldījumiem nacionālajā valūtā 90 %, bet par šādu pašu noguldījumu brīvi konvertējamā valūtā – 18 %. Paze-minoties inflācijai, saruka arī procenti par noguldījumiem. 1995. gadā «Bankā Baltija»' gada procentu likme par termiņnoguldījumu pazeminājās līdz 20 %. Procentu likme par noguldījumiem brīvi konvertējamā valūtā palika bez izmaiņām. Samazinājās arī procenti par kredītiem. Latvijas Bankas gada procentu likme par kredītiem komercbankām samazinājās no 120 % līdz 27 %.

Mazinās ekonomiskā efektivitāte tautsaimniecībā. Tirgus ekonomikas apstākļos ekonomisko efektivitāte tautsaimniecībā nodrošina uzņēmēju un patērētāju mērķtiecīgā reakcija uz atgriezeniskas saiknes signāliem. Šo signālu sistēmā ievērojama loma ir cenu limenim. Inflācija cenu sistēmu deformē. Pie augstās inflācijas cenu signāli motivē tādu uzņēmēju un patērētāju rīcību, kas grauj efektivitāti.

Pirmkārt, skaidra nauda ir naudas aktīvs, kura procentu likme līdzinās nullei. Ja inflācija pieaug no 0 līdz 10 %, šī skaidrās naudas procentu likme ir 0 līdz – 10 % gadā. Cilvēku reakcija uz šo atgriezeniskās saiknes signālu ir skaidri prognozējama: naudas rezerves tiks izlietotas, lai tās glābtu no pirktspējas krišanās; tiek pirkti ražošanas resursi un patēriņa priekšmeti, kas nav saistīti ar efektīvām investīcijām un reālo vajadzību apmierināšanu. Tas nozīmē, ka naudas efektīvās izmantošanas pakāpe krītas.

Vēl ļaunāk, ja naudas rezerves inflācijas gaisotnē tiek izlietotas spekulatīviem darījumiem.

Otrkārt, inflācija sekmē «rāmju slīdēšanu» nodokļu sistēmā. Normālos apstākļos nodokļu sistēma sekmē līdzsvara īstenošanu ekonomikā. Inflācija palielina nominālos ienākumus un līdz ar to arī nodokļu maksājumus. Pie dažām nodokļu sistēmām, piemēram pie progresīvā ienākumu nodokļa, paaugstinās arī nodokļu likme. Tas arī nozīmē nodokļu «rāmju slīdēšanu» jeb nodokļu sloga palielinājums bez likuma, kas mazina saimniecības efektivitāti.

Treškārt, inflācijas apstākļos var mazināties iespēja realizēt paredzētā apjomā investīcijas. Pēdējo apjoms nominālā izteiksmē pieaug. Uzņēmējiem var nepietikt reālās peļņas sadārdzinātiem kapitālieguldījumiem.

Līdzīgs liktenis var apdraudēt arī valsts investīciju apjomu: valsts nekoriģē budžeta izdevumu lielumu, kaut arī kapitālieguldījumu prasa prāvākus ieasignējumus.

Tas pats attiecas uz valsts sociālajām programmām; rezultāti sabiedrībā netiek sasniegta efektivitāte.

Ceturtkārt, inflācijas maksu «galdu karte». Šis ironiskais nosaukums raksturo to, ka inflācija saistās ar plašu papildus izmaksu klāstu, kas cenu minimālā kāpuma apstākļos ir liekas. Tā arvien no jauna jāizdod preiskuranti, katalogi ar cenu norādi, visādi reklāmas izdevumi, restorānos, bāros – galda kartes,

jāpārstāda automāti u. tt. Līdzekļi tiek atrauti no patiesi efektīvās izlietošanas.

Efektivitāti tautsaimniecībā pazemina arī iepriekš pamatoti kreditoru zaudējumi.

Inerces inflācija. Mūsdienu attīstītajās valstīs inflācija, reizē atmodusies, ir ar lielu inerces spēku. Tas praktiski nozīmē, ka tā ilgi var noturēties vienādā līmenī, kamēr kaut kādi notikumi ekonomikā to neizkustina. Dzīvais ekonomikas teorijas klasiķis P. Semjuelsons šādu inerces inflāciju salīdzina ar vecā, slinka suņa uzvedību. Suns mierīgi gulēs, kamēr to kāds spēriens vai kaķis neiztraucēs. Uzlecis kājās, suns var mestiem kaķim pakāļ, bet tad viņš agri vai vēlu atkal apgulsies līdz nākošam grūdienam. Līdzīgi inflācija: tās mierīgais plūdums ar samērā mērenu PCI tempu var ilgi vilkties, kamēr kāds šoks, piemēram, naftas cenu straujš kāpums, uz laiku liks patēriņa un ražotāju cenas ievērojami pieaugt; kad cenu augstās izaugsmes potenciāls būs izsmelts, nojauno darbosies inerces inflācija. Pēdējo nosaka īpašs **pašuzturēšanas** mehānisms, būtība jau aprakstītā inflācijas spirāle, tikai vājinātā veidā. Pielāgojoties cenu kāpumam, pieaug darba samaksa, procentu likmes u. t., rezultāta aug pieprasījums un cenas, kas savukārt stimulē piedāvājumu; tas iegrožo inflāciju. Šīs sakarības atkārtojas, kas ļauj runāt par inerces inflāciju.

Optimālais inflācijas temps. Sakarā ar inerces inflāciju aktuāls kļūst jautājums par optimālo inflācijas tempu. Runa iet par tādu PCI kāpumu, kas negrauj ekonomisko efektivitāti, nepazemina iedzīvotāju pirktspēju un vienlaikus sekmē IKP izaugsmi. Mūsdienu tirgus ekonomikas attīstības realitātes izslēdz problēmas ideālu risinājumu. Pieredze liecina, ka nodrošināt gadu no gada stabilu cenu līmeni ir praktiski neiespējami. Deflācija saistās ar recesiju. ASV un ES – 15 praksē optimālais inflācijas temps svārsties ap 2 % līmeni, nedrīkstot pārsniegt 3 % gadā. ASV Federālā rezerves sistēmas un Eiropas

Centrālās Bankas monetārā politika cenšas noturēt inflāciju minētajās robežās. Šī problēma ir visai aktuāla Baltijas valstīm, Latvijai.

7.7. Inflācija un nodarbinātība

Bezdarba pazemināšana it visās tirgus ekonomikas valstīs ir un paliek nozīmīgs ekonomisks un sociāls uzdevums. Gan liels bezdarbs, gan augsta inflācija liecina par makroekonomisko nestabilitāti, par traucēto līdzsvaru. Kāds sakars ir starp šīm divām negatīvajām parādībām?

Dž. M. Keinsa nostāja. Saskaņā ar Dž. M. Keinsa vienkāršoto modeli mērena inflācija rosina pieprasījumu, līdz ar to sekmē IKP pieaugumu, attīsta ražošanu, pakalpojumu sniegšanu. Pieprasījums darbojas kā piedāvājuma katalizators, sarūk bezdarbs. Ideālā variantā, pastāvot pilnai nodarbinātībai, nav inflācijas, cenas kļūst stabilas. Reālā saimniekošanā ideāli modeļi praktiski neīstenojas. Izrodas, ka sakarība starp nodarbinātību un inflāciju ir visai sarežģīta.

Filipsa likne, klasiskais variants. 1958. gadā angļu ekonomists A. Filipss publicēja statistisku pētījumu par bezdarba un algas pieauguma samēriem Anglijā laikā no 1862. līdz 1957. gadam. Šis nelielais darbs, kura apjoms bija tikai 17. lpp., neka vējoties papildināja ekonomikas teoriju.

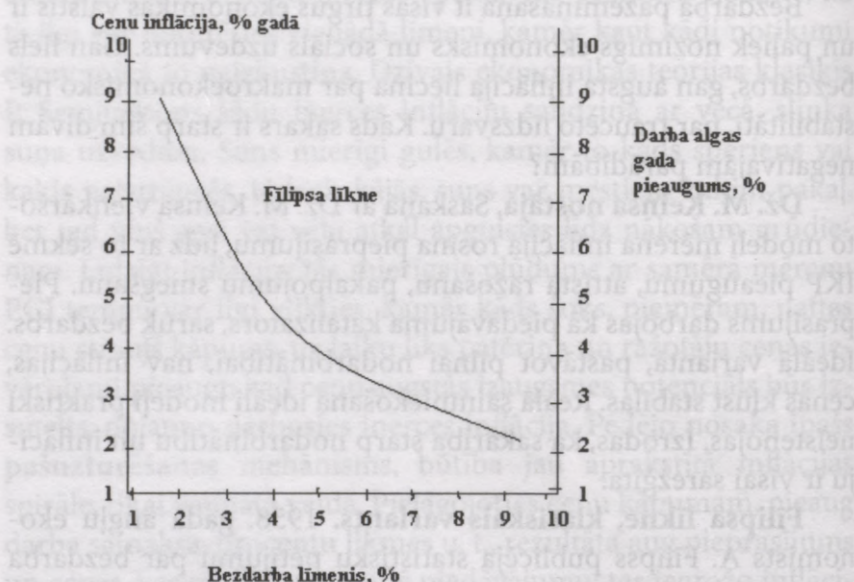
Šinī rakstā galvenais bija divi secinājumi: *pirmkārt*, jo augstāku vilni sit inflācija, jo mazāks ir bezdarbs; *otrkārt*, varena inflācija un liels bezdarbs ir nesavienojamas parādības.

Sakarības ir visai loģiskas: liels bezdarbs vājina darba ņēmēju «apetīti» pēc augstākās darba apmaksas, arī arodbiedrības ir mazāk uzstājīgas darba apmaksas ziņā; toties pilnās nodarbinātības apstākļos, it sevišķi ja virknē jomās ir darba roku, it sevišķi speciālistu trūkums, situācija ir tieši pretējā – darba apmaksa palielinās. Tiek lietots jēdziens «darba algas

inflācija», kas nosaka cenu pieaugumu, tā tad «cenu inflāciju». Šīs sakarības reljefi izsaka Filipsa likne.

7.4. shēma

Filipsa likne

Filipsa likne grafikā apstiprina sekojošo cēloņsakarību: augsta inflācija saistās ar zemu bezdarba līmeni (shēmas kreisā puse); savukārt zema inflācija raksturīga pie augsta bezdarba līmeņa (shēmas labā puse).

7.4. shēma raksturo arī skaitlisku attiecību starp darba algas pieaugumu un cenu kāpumu: gadā darba ražīgais spēks pieaudzis par 2 %, darba alga – par 10 %, inflācija – par 8 % (skaitļi nosacīti). Vispārinot praksi, izstrādāta formula:

inflācijas temps: darba algas pieauguma temps – darba ražīgā spēka pieauguma temps.

Saskaņā ar ekonomikas teorijas atziņām Filipsa liknes cēloņsakarības ir spēkā īslaicīgam periodam. Ilglaicīgā saimniekošanas praksē dažādu faktoru iespaidā īstenojas citi attīstības varianti. Neparedzēti šoki spēj ekonomikas realitātes ievirzīt arī abstraktās teorijas neparedzētā gultnē.

Bezdarba dabiskais līmenis. Lai izskaidrotu prakses novirzes no augšā attēlotas Filipsa liknes, augsti mācīti ekonomisti piedāvā ievērot jaunu kategoriju, t. s. **bezdarba dabisko līmeni**, Filipsa modeļa modificēto variantu. *Pirmkārt*, Filipsa likne ar tās negatīvo noslieci īstenojas tikai īsā laika sprīdī. *Otrkārt*, ilgstošā periodā ir tikai viens bezdarba līmenis, kas pastāv saskaņoti ar stabilu inflācijas tempu; tas arī ir **bezdarba dabiskais līmenis**. *Treškārt*, ilgstošā periodā Filipsa likne ir vertikāla.

Kā tiek nopamatotas šīs sakarības. **Bezdarba dabiskais līmenis** īstenojas apstākļos, kad faktori, kas nosaka inflācijas un darba samaksas pieauguma tempu kāpumu vai mazināšanos, viens otru līdzsvaro, kas arī determinē stabilu inflācijas tempu; inflācijas pastiprināšanai vai novājināšanai nav vietas. Konkrētā valstī bezdarba dabiskais līmenis, ir viszemākais bezdarba līmenis, kas nodrošina iespēju ilgstoši uzturēt zemu inflāciju. Tas arī ir ideāls variants, jo praktiski faktiskais bezdarba līmenis ir augstāks vai zemāks nekā tā dabiskais līmenis; mainās arī inflācijas dinamika. Pieprasījumu un piedāvājumu darba spēka tirgū iespaido liels faktoru skaits, kuru iedarbības analīze nav šī mācību līdzekļa uzdevums.

Virkne ekonomistu apšaubā bezdarba dabiskā līmeņa koncepcijas pareizību. Nevarot pieņemt tēzi par bezdarba dabiskā līmeņa stabilitāti. Ilgstošs bezdarbs izsauc dzīvē papildus bezdarba palielināšanas faktorus kā rezultātā bezdarba dabiskais līmenis pieaug. Ja iekšzemes kopprodukta izaugsme temps kļūst lēnāks, ražošanas jaudas tiek nepilnīgi izmantotas, aug ražošanas izmaksas un gala rezultātā arī cenas. Kaut arī bezdarbs pār-

sniedz savu dabisko līmeni, inflācija var sasniegt augstu līmeni.

Tikai valstu ekonomiskās attīstības detalizētā analīze noteiktā laika sprīdī, visu saimniekošanas procesu dalībnieku iekšējā motivācijas noskaidrošana, spēj atbildēt uz jautājumu kā mijiedarbojas nodarbinātība un inflācija, kāda cēloņsakarība šai jomā praktiski īstenojas.

Stagflācija. Par stagflācību dēvē parādību, kad recesija (IKP apjoms samazinās un bezdarbs strauji pieaug), arī stagnācija (ekonomikas mīdīšanās uz vietas, liels bezdarbs) savijās ar augstu inflāciju. No pirmā acu uzmetiena šāda sakarība nekādi neatbilst teorijas atziņām, arī Filipsa modelim (liels bezdarbs un augsta inflācija esot nesavienojama).

Stagflācija spīlgti izpaudās 1974. – 1975. gadā Rietumu pasaules recesijā. IKP apjoma kritums (salīdzināmās cenās) no maksimuma līdz minimumam līdzinājās Japāna 21,0 %, Itālijā – 19,3 %, Francijā – 16,3 %, ASV – 13,7 %, VFR – 12,3 %. Bezdarba līmenis cēlās no 4 – 5 % līdz 9 – 12 %. Dzīves dārdzība inflācijas rezultātā attīstītajās valstīs divos recesijas gados pieauga par 25,4 % (1975. gadā – par 11,2 %). Šo stagflāciju noteica nevis parastā cikliskā svārstība, bet ārējais šoks: nopietna militārā un politiskā krīze Tuvējos Austrumos kā rezultātā jēlnaftas cenas uzlēca rekorda augstā līmenī – pieaugums 16 reizes. Neizbēgamā izmaksu inflācija likumsakarīgi iedarbināja inflācijas spirāli.

90. gadu pirmajā pusē par stagflācijas upuriem kļuva visas postsociālistiskās valstis. Sabruka līdzšinējā komandekonomika ar tās plānsaimniecību, darbu pārtrauca daudzas neefektīvās un konkurencnespējīgās ražotnes, tika pārcirsts liels skaits agrāko ekonomisko sakaru. Šos neizbēgamos attīrīšanas procesus pavadīja iekšzemes kopprodukta ievērojams samazinājums un augsta inflācija.

Visai postoši stagflācija izpaudās Latvijā. Tās iekšzemes kopprodukts 1993. gadā, salīdzinot ar 1990. gadu, saruka uz pusi,

darbu sāka meklēt (bija bezdarbnieki) ap 20 % visu darba spējīgo iedzīvotāju; 1992. gada nogalē, salīdzinot ar iepriekšējā gada nogali, patēriņa cenas pieauga 9,5 reizes. Bezdarbs un inflācija pazemināja daudzu iedzīvotāju dzīves līmeni.

Postsociālistiskajās valstīs stagflāciju noteica pārejas perioda šoki.

7.8. Inflācijas norise Latvijā (90. gadi)

Inflācijas uzliesmošanas cēloņi. 1991. gada rudenī, kad bija iegūta Latvijas neatkarība, kuru atzina starptautiski, izvirzījās jautājums par LR ekonomikas tālāko attīstību ārpus PSRS vienotā tautsaimniecības kompleksa. Latvijai bija jāatgriežas Eiropā; vispirms tas nozīmēja pāreju no centralizētās komandekonomikas uz normālu tirgus ekonomiku, veicot enerģiskus pasākumus. Nebija pieņemami nekādi tirgus sociālisma varianti. Runa bija par pāreju uz to sociāli ekonomisko sistēmu, kas sekmīgi darbojās visā Rietumu pasaulē un kuru Skandināvijas valstīs un Vācijā bieži dēvēja par sociālo tirgus saimniecību. Šis tirgus ekonomikas centrā bija cilvēks ar tā vajadzībām.

Cenu liberalizācija. Teorētiski šī ceļa stratēģija bija skaidra: privatizācija, konkurences attīstība, cenu brīvlaišana. Taktiski šī pāreja uz tirgus saimniecību izrādījās visai sarežģīts process, kas lielā mērā skāra pasākumu īstenošanas secību un tempus. Šī problēma bija visai akūta jaunas cenu sistēmas veidošanas jomā. Nepārprotama bija atziņa, ka tirgus ekonomika nav savienojama ar valsts diktēto, t.i., direktīvo cenu sistēmu.

1991.	12.3	2.5	4.1	1.2	1.2
1992.	13.1	0.8	4.1	1.2	1.2
1993.	11.1	-1.3	4.3	1.2	1.2
1994.	12.6	2.0	4.3	1.2	1.2
1995.	18.0	2.8	4.3	1.2	1.2
1996.	18.4	8.8	4.3	1.2	1.2
1997.	14.8	2.1	4.3	1.2	1.2

Latvijas patēriņa cenu inflācija¹

Gads	Mēnesis	Patēriņa cenu indekss	Indeksācijas izmaiņas procentos		
			Pret iepriekšējo mēnesi	Pret iepriekšējo ceturksni	Pret iepriekšējā gada beigām
1990	Decembris	100,0			
1991	Janvāris	129,0	29,0		29,0
	Februāris	147,3	14,2		47,3
	Marts	155,0	5,2	58,4	55,0
	Aprīlis	178,7	15,3		78,7
	Maijs	182,6	2,2		82,6
	Jūnijs	186,5	2,1	27,0	86,5
	Jūlijs	190,0	1,9		90,0
	Augusts	192,1	1,1		92,1
	Septembris	209,2	8,9	7,9	109,2
	Oktobris	220,7	5,5		120,7
	Novembris	242,1	9,7		142,1
1991	Decembris	362,4	49,7	39,6	262,4
1992	Janvāris	549,7	64,1		64,1
	Februāris	883,7	48,6		143,9
	Marts	1182,5	33,8	222,5	226,3
	Aprīlis	1312,6	1,0		262,2
	Maijs	1485,9	13,2		310,0
	Jūnijs	1711,8	15,2	69,5	372,3
	Jūlijs	2047,3	19,6		464,9
	Augusts	2380,0	16,3		556,9
	Septembris	2669,0	12,1	57,4	636,4
	Oktobris	3339,0	25,1		821,3
	Novembris	3739,7	12,0		931,8
1992	Decembris	3863,9	2,6	53,8	958,6
1993	Janvāris	3997,3	4,2		4,2
	Februāris	4113,6	2,9		7,2
	Marts	4210,7	2,4	12,9	9,7
	Aprīlis	4224,6	0,3		10,1
	Maijs	4212,7	-0,3		9,8
	Jūnijs	4310,5	2,3	3,5	12,3
	Jūlijs	4346,7	0,8		13,3
	Augusts	4273,7	-1,7		11,4
	Septembris	4359,6	2,0	1,8	13,6
	Oktobris	4527,0	3,8		18,0
	Novembris	4924,9	8,8		28,4
	Decembris	5174,1	5,1	12,7	34,8

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – R.: Ekonomikas ministrija. – 1994. – 19. lpp.

Cenām bija brīvi jāveidojas atkarībā no pieprasījuma un piedāvājuma samēra. Tās bija jāatbrīvo no administratīvā diktāta važām. Cenu brīvā veidošanās nevarēja neizraisīt to celšanos. Inflācija kļuva neizbēgama kā stratēģisks solis Latvijas ekonomikas liberalizācijas gaitā. Starta cenu brīvlaišanai tika dots jau 1991. gada sākumā. Grūtību bija bezgala daudz, jo Latvija vēl bija *de jure* PSRS sastāvā, bet *de facto* mēģināja ievadīt neatkarīgu tirgus politiku. Pakāpeniski LR atbrīvoja no valsts un pašvaldību cenu kontroles arvien lielāku preču, proti, ražojumu un pakalpojumu klāstu. Cenas kļuva arvien brīvākas. Šis process aktīvi turpinājās līdz 1995. gada vidum. Nozīmīga joma bija ārējā tirdzniecība, kuru vajadzēja liberalizēt. Valdība spēra drošu soli: 1992. gada jūnijā Latvijas ārējā tirdzniecībā praktiski tika atcelti visi līdzšinējie ierobežojumi, visādas eksporta un importa kvotas un licences. Tika likti droši pamati liberālai ārējai tirdzniecībai un valūtas sistēmai. Tuvākajos gados šai ekonomiskajai brīvībai bija būtiska loma tirgus attiecību izveidē Latvijā. Taču šiem pozitīvajiem procesiem bija negatīvs pavadoņs – inflācija.

Vislabāko ieskatu par inflācijas attīstības tempu Latvijā 1991. – 1993. gadā lasītājam sniedz 7.2. tabula.

Kā rāda tabulas dati, visstraujākais patēriņa cenu kāpums bija 1992. gadā. Nākamajā gadā inflācijas temps jau noplaka. Pilnīgāku priekšstatu par inflācijas norisi Latvijā sniedz 7.3. tabula, kurā cenu pieaugums ir diferencēts pa iekšzemes kopprodukta izlietošanas virzieniem.

Gads	Patēriņa cenu indeksa izmaiņi (%)	Valsts pārvaldes un uzdevu izpildes izdevumi (%)	Valsts pārvaldes un uzdevu izpildes izdevumi (%)	Valsts pārvaldes un uzdevu izpildes izdevumi (%)
1991.	10,1	10,1	10,1	10,1
1992.	10,1	10,1	10,1	10,1
1993.	10,1	10,1	10,1	10,1
1994.	10,1	10,1	10,1	10,1
1995.	10,1	10,1	10,1	10,1
1996.	10,1	10,1	10,1	10,1
1997.	10,1	10,1	10,1	10,1
1998.	10,1	10,1	10,1	10,1
1999.	10,1	10,1	10,1	10,1
2000.	10,1	10,1	10,1	10,1
2001.	10,1	10,1	10,1	10,1
2002.	10,1	10,1	10,1	10,1
2003.	10,1	10,1	10,1	10,1
2004.	10,1	10,1	10,1	10,1
2005.	10,1	10,1	10,1	10,1
2006.	10,1	10,1	10,1	10,1
2007.	10,1	10,1	10,1	10,1
2008.	10,1	10,1	10,1	10,1
2009.	10,1	10,1	10,1	10,1
2010.	10,1	10,1	10,1	10,1
2011.	10,1	10,1	10,1	10,1
2012.	10,1	10,1	10,1	10,1
2013.	10,1	10,1	10,1	10,1
2014.	10,1	10,1	10,1	10,1
2015.	10,1	10,1	10,1	10,1
2016.	10,1	10,1	10,1	10,1
2017.	10,1	10,1	10,1	10,1
2018.	10,1	10,1	10,1	10,1
2019.	10,1	10,1	10,1	10,1
2020.	10,1	10,1	10,1	10,1
2021.	10,1	10,1	10,1	10,1
2022.	10,1	10,1	10,1	10,1

Latvijas iekšzemes kopprodukta deflatori¹ (pieaugums procentos attiecībā pret iepriekšējo periodu)

	1992	1993	1993. gada ceturkšņi			
			1	2	3	4
Iekšzemes kopprodukts	993	74	6,6	1,7	12,0	0,8
Privātais patēriņš	995	109	4,6	3,5	1,8	12,7
Valsts patēriņš	706	85	-33,2	54,1	-12,5	66,0
Pamatkapitāla veidošana	1276	144	21,2	8,8	14,5	9,9
Eksports	1284	72	-4,9	32,6	-5,0	0,5
Imports	1419	90	-11,9	-1,7	5,8	11,1

Inflācija noplok. Tirgus ekonomikas pamatu nostiprināšana, cenu svārstību regulējošā iedarbība, Latvijas Bankas pūles ierobežot naudas daudzumu apgrozībā lika soli pa solim cenu pieaugumam mazināties.

Patēriņa cenu pārmaiņas, %²

Gads	Kopā	Tajā skaitā				Pakalpojumi
		Visas preces	no tām			
			pārtika	alkohols, tabaka	nepārtikas preces	
1991	172,2	180,0	237,0	69,0	184,2	121,1
1992	951,2	695,7	748,0	961,5	651,7	2723,6
1993	109,2	89,5	93,4	61,9	88,3	240,2
1994	35,9	33,5	33,2	15,9	37,1	41,1
1995	25,0	20,9	16,1	30,1	30,6	36,9
1996	17,6	15,2	12,4	15,6	21,9	23,5
1997	8,4	6,5	2,5	6,5	11,3	16,2
1998	4,7	2,8	1,3	5,6	4,0	11,5
1999	2,4	1,5	-1,1	6,9	3,3	5,1
2000	2,6	1,8	0,7	6,9	2,2	5,4
2001	2,5	2,7	4,8	2,7	0,8	2,0
2002	1,9	2,1	3,4	2,7	0,9	1,3
2003	2,9	3,2	2,6	1,7	4,0	2,1

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – R.: Ekonomikas ministrija. 1994. – 20. lpp.

² Patēriņa cenu indeksi, LS, 6/2004, 6. lpp.

Kā redzam, pāreja no trīsžīmju inflācijas uz divžīmju inflāciju notika 1993. gadā, pāreja no pēdējās uz vienzīmju inflāciju – 1997. gadā. Turpmākajos gados svārstīgās patēriņa cenu pārmaiņas bija mērenas; 2004. gadā vērojams straujāks inflācijas kāpums.

7.9. Mūsdienu inflācija Latvijā

7.9.1. Patēriņa cenu pārmaiņas

Statistika liecina. Vispirms ieskatīsimies 7.5. tabulā.

7.5. tabula

Patēriņa cenu pārmaiņas,
(% pret iepriekšējā gada atbilstoša periodu)

	2002	2003	2004	2005	2006
I – XII	1,9	2,9	6,2	6,7	
I	3,5	1,4	3,9	6,6	
II	3,3	2,1	4,3	6,9	
III	3,2	2,2	4,8	6,4	
IV	2,9	2,5	5,0	6,9	
V	2,0	2,5	6,2	6,3	7,5
VI	0,9	3,7	6,1	6,3	6,9
VII	1,0	3,8	6,7	6,1	6,5
VIII	0,9	3,5	7,8	6,1	6,1
IX	1,0	3,1	7,7	7,2	
X	1,6	3,3	7,2	7,6	
XI	1,6	3,6	7,2	7,4	
XII	1,4	3,6	7,3	7,0	

Inflācijas izaugsme skaidri iezīmējās 2004. gada pirmajos mēnešos, tomēr pāreja no «normālās» uz relatīvi augsts inflāciju (virs 5 %) notika maijā, jūnijā (6,2 un 6,1 %). Turpmāk patēriņa cenas svārstījās uz augšu no 6 – 7 % līmeņa.

Izvirzās jautājums vai tā ir pieprasījuma vai izmaksu inflācija? Praktiskajā saimniekošanā šie inflācijas veidi cieši savijas; teorētiskajā analizē šī pēc cēloņiem dažādā inflācija ir jāatšķir.

Šai sakarībā mūsdienu inflācija Latvijā visu pirms raksturojuma kā izmaksu inflācija. To galvenokārt nosaka administratīvi regulējamo tarifu izaugsme elektroenerģijai, gāzei, siltumam, naftas produktu cenu kāpums pasaules tirgū, importa patēriņa preču un resursu cenu pieaugums. Izmaksu palielinājums neizbēgami izraisa patēriņa priekšmetu un pakalpojumu cenu un tarifu inflātorisko kāpumu. Sekas – sāk darboties inflācijas spirāle.

Inflācijas spirāle darbībā. Patēriņa cenu izaugsme likumsakarīgi pazemina lata pirkstspēju un iedzīvotāju reālos ienākumus. Lai nepazeminātos iedzīvotāju dzīves līmenis nepieciešams darba algu un pensijas indeksēt atbilstoši cenu pieaugumam, t. i. palielināt. Sakarā ar inflācijas gaidām (rīt un parīt cenas būs vēl augstākas) aug pieprasījums pēc patēriņa precēm un rezultātā to cenas. Latvijas Bankai jāemītē vairāk latu, palielinās skaidrā nauda apgrozībā. Sākotnējā izmaksu inflācija pāraug pieprasījuma inflācijā; pēdējā no jauna iekustina izmaksu inflāciju, jo augstākā darba apmaksa palielina visās jomās izmaksas, neizbēgams ir jauns patēriņa un ražotāju cenu kāpums. Inflācijas spirāles pirmā vītne pāraug otrajā, tā trešajā u. t. t. Katra jauna vītne nosaka augstāku patēriņa un ražotāju cenu līmeni. To rāda arī 7.5. tabulas informācija. Ja 2005. gada februārī, salīdzinot ar 2003. bāzes gada februāri patēriņa cenas pieauga par 9,6 %, tad 2006. gada februārī jau par 18,3 %. Gaidāms, ka 2006. gada decembrī patēriņa cenas pret 2003. gada decembri pieaugs vismaz par 21,8 % (2006. gadam piesardzīgā prognoze – + 5,5 %).

Patēriņa cenu pieauguma faktori. Saskaņā ar Ekonomikas ministrijas speciālistu analīzi 2005. gadā straujo patēriņa cenu pieaugumu noteica sekojošie faktori:

- *naftas pasaules cenu kāpums*, kas būtiski ietekmēja iekšzemes degvielas cenu pieaugumu (par 19,4 %) un atbilstoši patēriņa cenu kāpumu gada laikā par 0,84 procentpunktiem. Jāņem vērā arī degvielas cenu pakārtotā ietekme uz citu preču,

arī pakalpojumu cenām, kas ietekmi uz patēriņa cenu līmeni dubulto;

- *augstais eiro kurss attiecībā pret latu*, kas būtiski palielināja importēto preču cenas – 2005. gadā par 12,6 %;

- *pārtikas produktu cenu pieaugums* sakarā ar Latvijas iekļaušanos kopējā ES lauksaimniecības politikā;

- *administratīvi regulējamo cenu pieaugums*, it īpaši sākoties apkures sezonai, 2005. gada oktobrī pieauga sašķidrinātās gāzes un siltumenerģijas cenas attiecīgi par 29,9 % un 5,7 %;

- *2004. gada pietiekoši augstās inflācijas otrās kārtas efekts (inflācijas inerce)*. 2005. gadā inflācijas augstais temps būtībā nesamazinājās, kam pamatā bija kredītēšanas straujais pieaugums un realizētie iepriekšējā perioda inflāciju kompensējošie mehānismi – algu, pensiju un citu maksājumu indeksēšana.¹

Papildinot šo analīzi, minēsim, ka 2005. gadā strādājošo vidējā neto darba samaksa pieauga par 17,0 %, vecuma pensijas – par 13,6 %, mazumtirdzniecības apgrozījums – par 21,2 %, skaidra nauda apgrozībā – par 20,6 %². Šie dati liecina par pieprasījuma ievērojamu pieaugumu.

Latvijai diemžēl ir visaugstākā inflācija Eiropas Savienībā.

7.9.2. Salīdzinājums ar Lietuvu un Igauniju.

Katrai valstij ir savas attīstības īpatnības, konkrēta nozaru struktūra, dažāds valūtas kurss un nepieciešamība importēt patēriņa preces un noteiktus resursus, dažāds antiinflātorisko pasākumu klāsts un efektivitāte. Vienlaikus atzīmēsim, ka Baltijas valstīm pamatos ir kopēji ārējie saimniekošanas nosacījumi. Mēģināsim noskaidrot, kādi saimniekošanas apstākļi nosaka to, ka Latvijā patēriņa cenu kāpums jau trešo gadu ievērojami apsteidz attiecīgo rādītāju Lietuvā un Igaunijā. Ieskatīsimies nākošajā tabulā.

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību, EM, 2005. gada decembris, 53.lpp.

² Latvijas statistikas ikmēneša biļetens, 1/2006, 6., 12., 14., 22. lpp.

Patēriņa cenu pārmaiņa Baltijas valstīs³
(2006. gada janvāris % pret 2005. gada janvāri)

Patēriņa grupa	Latvija	Lietuva	Igaunija
Pārtika	9,5	4,4	3,0
Alkoholiskie dzērieni, tabaka	9,1	-0,9	2,0
Apģērbs un apavi	1,1	-0,4	3,3
Dzīvokļu īre, ūdens, elektrība, apkure	11,4	4,9	8,7
Mājas iekārtošana un uzturēšana	3,1	-0,3	1,2
Veselības aprūpe	10,8	5,9	1,3
Transports	10,6	14,0	10,5
Sakari	-7,0	-4,4	0,3
Atpūta un kultūra	3,7	1,8	3,8
Izglītība	9,1	-1,3	1,9
Viesnīcas, sabiedriskā ēdināšana	11,3	3,7	3,4
Pārējie	5,6	-0,3	3,3
Kopā	7,5	3,5	4,6

7.6. tabulā mūsu uzmanību visupirms saista visaugstākais cenu kāpums – dzīvokļu īres, ūdens, elektrības, apkures patēriņa grupa, kur salīdzinot ar Lietuvu tarifi pieauguši vairāk nekā divas reizes. Arī 2004. gada jūnijā, kad skaidri iezīmējās pāreja no «normālās» inflācijas uz augsta, minētajā grupā cenas (tarifi) gada skatījumā mūsu Republikā kāpa augšup ievērojami straujāk nekā kaimiņu valstīs (Latvijā – 8,8 %, Lietuvā – 1,3 %, Igaunijā – 4,1 %). Runa iet par valsts un pašvaldību orgānu administratīvi regulējamiem tarifiem. Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijai valsts līmenī un pašvaldību regulatori nav spējusi iegrozīt Latvenergo, Latgāzes, citu enerģijas piegādātāju un pakalpojumu sniedzēju pārmērīgās prasības. Arī dzīvokļu īrei vēl nav nobrieduši apstākļi brīvi veidoties (nav konkurences, brīvā piedāvājuma). Cenu (tarifu) pieaugums minētā patēriņa grupā saistās ar tipisku izmaksu inflāciju, kas iedarbina

³ Latvijas statistikas ikmēneša biļetens 1/2006, 110. lpp.

inflācijas spirāles, kādas reakciju, paaugstināt arī ražotāju cenas. Acīm redzami cenu kāpumam šajā jomā jā iededzina sarkanais «stop» signāls.

Iedzīvotāju absolūtā vairākuma interesēs uz laiku jāierobežo cenu izaugsmi veselības aprūpē (2004. gada jūnijā, salīdzinot ar iepriekšējā gada atbilstošo mēnesi Latvijā – 16,7 %, Lietuvā – 9,4 %, Igaunijā – 6,8 %). Regulēšanas pasākumiem jāpakļauj arī strauji augošās cenas izglītībai. Veidot attīstīto sabiedrību, plaši ieviest augstās tehnoloģijas apstākļos, kad speciālā izglītība kļūst daudziem par dārgi, nav iespējams.

7.9.3. Antiinflātoriskās politikas nepieciešamība

Tirgus «fiasko». Autors nebūt neaicina visnotaļ efektīvo cenu tirgus regulēšanu aizstāt ar principā neefektīviem administratīviem pasākumiem. Nozīmīga ir liberālās ekonomikas teorijas atziņa, ka ir situācijas kas raksturojas ar tirgus «fiasko» un kļūst nepieciešama valstiskā regulēšana. Lai savaldītu inflāciju, jāīsteno antiinflātoriskā politika.

Latvijas Bankas pasākumi. Savu iespēju robežās Latvijas Banka mēģina bremzēt kredītu piešķiršanu (inflāciju veicinošs faktors). LB 2004. gadā divas reizes paaugstināja refinansēšanas likmi par 0,5 procentpunktiem, to paceļot līdz 4 %; tāpat no 3 % līdz 4 % šī paša gada jūlijā tika palielināta komercbanku rezervju norma Latvijas Bankā; 2005. gada augustā šo normu pacēla līdz 6 %, decembrī – līdz 8 %. Šie LB pasākumi nespēja vērā ņemami samazināt inflāciju Republikā. To noteica vairāki apstākļi: *pirmkārt*, fiksētais valūtas kursa režīms; *otrkārt*, zemais rezidentiem izsniegto kredītu īpatsvars iekšzemes kopproduktā; *treškārt*, banku vieglā pieeja ārvalstu resursiem; *ceturtkārt*, samērā liels ārvalstu valūtās izsniegto kredītu īpatsvars kredītu struktūrā.

Šai sakarībā, lai mazinātu strauji augošo Latvijas banku aizņemšanos ārvalstu bankās, Latvijas Banka 2005. gada janvārī

obligāto rezervju bāzē ietvēra banku saistības pret ārzemju bankām un ārvalstu centrālajām bankām ar noteiktu termiņu vai brīdinājuma termiņu līdz 2 gadiem.¹ Jāpieskaidro, ka kredīti no ārzemju bankām iekļaujas iekšzemes pieprasījuma mehānismā.

7.9.4. Izaugsme un inflācija

Latvijai Eiropas Savienībā ir visaugstākais IKP pieauguma temps un reizē arī vislielākā inflācija. Izvirzās jautājums, vai ātrā izaugsme ir vai nav cenu kāpuma veicinātāja. Latvijas IKP 2004. gadā pieauga par 8,5 %, 2005. gadā vēl straujāk – 10,3 %. Loģiski pieņemt, ka straujāka attīstība palielina pieprasījumu gan pēc resursiem, gan patēriņa precēm. Šis nepārprotamais apstāklis vēl nenosaka cenu kāpumu. Pieprasījuma inflācija reāli īstenojas vienīgi tad, ja pieprasījums nav līdzsvarots ar piedāvājumu. Svarīgi ievērot, ka IKP izaugsme palielina ne tikai pieprasījumu, bet vienlaikus arī piedāvājumu; nav problēma nepieciešamā daudzumā importēt resursus un patēriņa preces no ārvalstīm. Secinājums viens: starp izaugsmi un inflāciju nav cēloņsakarības – izaugsme nav cēlonis un inflācija tā sekas.

To apstiprina arī empīriskie dati. Latvijā 2002. gadā inflācija bija zema. IKP izaugsme samērā strauja – 6,5 %, 2003. gadā līdzīgā situācija – IKP palielinājās par 7,2 %. Igaunija 2005. gadā pēc IKP pieauguma tempa tikai nedaudz atpalika no Latvijas, inflācijas līmenis – ap 40 % zemāks; šinī pat gadā Lietuvas IKP izaugsme – ap 7 %, inflācija vairāk nekā divas reizes pārsniedz Latvijas inflācijas pakāpi. Secinājumu, ka nav cēloņsakarības starp IKP pieaugumu inflāciju apliecina arī Ķīnas attīstība – IKP izaugsme ap 9 %, inflācija – ap 1 % (2005. g.).

Būtiski cits izaugsmes un inflācijas samērs ir NVS grupā: 2005. gadā IKP pieaugums 6 %, patēriņa cenas – 12,8 %, tai skai-

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību, EM, R., 2005. gada decembris, 70. lpp.

tā Krievijā attiecīgi – 5,5 % un 12,8 %; 2006. gada prognoze NVS grupā IKP izaugsme – 5,7 %, patēriņa cenas – 10,7 %, Krievijā attiecīgi 5,3 % un 10,7 %.¹ Minētās sakarības nosaka specifiski apstākļi, NVS dalībvalstu tautsaimniecības disproporcijas.

Raksturīga ir Ekonomikas ministrijas speciālistu prognoze 2006. gadam. Latvijā iekšzemes kopprodukts pieaugšot par 8,5 %, patēriņa cenas – par 5,5 %. Zemākā inflācija tiek paredzēta tāpēc, ka vairs nav gaidāms naftas produktu cenu kāpums, kā arī tālāk neaugšot administratīvi regulējamās cenas. Lietuvā izaugsmes un inflācijas rādītāji līdzināšoties 6,5 % un 2,7 %, Igaunijā – 6,0 % un 2,8 %.²

Inflācija var sekmēt iekšzemes kopprodukta izaugsmi, jo pieprasījuma palielinājums rosina piedāvājumus paplašina iekšējā tirgus ietilpību.

7.9.5. Mūsdienu inflācijas sociālās sekas.

Ielūkojoties statistikas izdevumos, var rasties priekšstats, ka Latvijā īstenojas «labvēlīgs» inflācijas variants: strādājošo reālā darba samaksa nevis sarūk, bet palielinās; 2004. gadā šis rādītājs pieauga par 2,4 %, 2005. gadā – pat par 9,7 %. Faktiskā situācija nebūt nav tiek rožaina: *pirmkārt*, mēneša skatījumā reālā darba samaksa 2005. gadā četros mēnešos kritā (salīdzinot ar iepriekšējo periodu), divos mēnešos palika iepriekšējā līmenī; *otrkārt*, darba samaksa neaptver visus iedzīvotājus un visus ienākumus; *treškārt*, vienai algoto darbinieku daļai darba samaksa nepieauga, bet bija konstanta; *ceturtkārt*, statistikas aprēķinātie vidēji svērtie rādītāji neatspoguļo darba samaksas un ienākumu diferenciāciju, to iedzīvotāju reālā dzīves līmeņa izmaiņu, kas saņem zemus ienākumus. Pēdējo problēmu aplūkosim tuvāk.

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību, EM, R., 2005. g. decembris, 9., 14., 15. lpp.

² turpat, 14. lpp.

2005. gada decembrī iedzīvotāju iztikas minimums līdzinājās 109,80 latiem, vidējā vecuma pensija – 86,51 lati, vidējais bezdarbnieku pabalsts – 70 lati (vērtējums), minimālā darba alga – 90 lati. (Neapspriedīsim cik pamatots ir norādītais viena iedzīvotāja iztikas minimums.) Minētā statistikas informācija liecina, ka daļai pensionāru, bezdarbnieku ienākumu līmenis ir vēl zemāks nekā augšā norādīts; minimālā darba alga līdzinās tikai ap 51 % no strādājošo mēneša vidējās neto darba samaksas, ko statistika ievēro savas reālās darba samaksas aprēķinos.

7.6. tabulā redzam, ka Latvijā 2006. gada janvārī, salīdzinot ar iepriekšējā gada atbilstošo mēnesi, cenas visstraujāk (virs vidējā kāpuma) pieauga tieši pārtikai, mājoklim, veselībai, transportam, t. i. tiem patēriņa priekšmetiem un pakalpojumiem, kuriem trūcīgo iedzīvotāju izdevumos ir krietni lielāks īpatnējais svars nekā vidēji Republikā. Darbojas praksē daudz kārtīgi apstiprinātā cēloņsakarība: jo mazāki ir mājtsaimniecības ienākumi, jo lielāks īpatnējais svars ir izdevumiem pārtikai. Šo atziņu var droši attiecināt uz izdevumiem dzīvoklim, transportam, veselības aprūpei. Mēs jau minējām, ka katrai mājtsaimniecībai (ģimenei) ir savs patēriņa grozs un savs specifiskais inflācijas līmenis. Šai sakarībā jo zemāks ir mājtsaimniecības ienākums uz vienu tās locekli, jo augstāks ir attiecīgais inflācijas līmenis. Secinājums sekojošs: patreizējās inflācijas upuri, kam samazinās reālie ienākumi ir *pirmkārt*, tā Latvijas iedzīvotāju daļa, kam ienākumi nomināli nepaaugstinās; *otrkārt*, tie, kam relatīvi zems ienākums. Rezultātā palielinās iedzīvotāju sociālā polarizācija pēc reālā ienākuma līmeņa.

Inflācija un reālie ienākumi Latvijas reģionos. LR CSP ikmēneša biļetens nesniedz informāciju par cenām un iedzīvotāju ienākumiem Republikas reģionos. Ziņas par šo problēmu mēs daļēji atrodam CSP 2004. gada publikācijā «Ziņojums par mājtsaimniecību budžeta pētījumu rezultātiem 2003. gadā». Priekšstatu par ienākumu atšķirībām Latvijas pilsētās, laukos, reģionos sniedz nākošā tabula.

7.7. tabula

Rīcībā esošais ienākums procentos pret vidējo visu mājsaimniecību līmeni¹

	Procentos pret vidējo valsti	
	2002. g.	2003. g.
Visas mājsaimniecības	100,0	100,0
Pilsētas	109,5	113,3
7 republikas pilsētas	115,7	122,4
Rīga	130,7	144,1
Lauki	79,9	72,1
Reģioni		
Rīgas reģions	128,0	136,1
Vidzemes reģions	84,4	83,8
Kurzemes reģions	85,4	78,4
Zemgales reģions	88,8	85,9
Latgales reģions	73,1	65,4

Absolūtā izteiksmē mājsaimniecību rīcībā esošais ienākums uz vienu tās locekli 2002. gadā vidēji līdzinājās 80,0 Ls, 2003. gadā – 86,88 Ls, pieaugums – 8,6 %, Rīgā attiecīgi 104,53 Ls un 125,23 Ls, pieaugums – 19,8 %, laukos – 63,93 Ls un 62,61 Ls, samazinājums – 2,1 %, Latgalē – 58,44 Ls un 56,83 Ls, samazinājums – 2,8 %.

Patēriņa cenu indekss (inflācija) 2003. gadā bija 2,9 %, viena mājsaimniecības locekļa vidējā pirktspēja cēlās par 5,8 %, toties laukos tā kritās par 5,1 %, Latgalē – par 5,7 %. Te jāatzīmē, ka minētas pirktspējas izmaiņas nav precīzas. To nosaka vairāki cēloņi: *pirmkārt*, apsekojums aptvēra 3631 mājsaimniecības, tajā skaitā 2444 pilsētās un 1187 laukos; šāds statistisks kopums spēj sniegt tikai aptuvenu ainu Latvijas tautsaimniecībā; *otrkārt*, kategorija «rīcībā esošais ienākums» ietver sevī arī ienākumus natūrā, kas inflācijai nav piekļauti; lauku mājsaimniecības ienā-

¹ Ziņojums par mājsaimniecību budžetu pētījumu rezultātiem 2003. gadā, LR CSP, 2004, 10. lpp.

kumi natūrā veidoja ap 16 % no visiem ienākumiem, pilsētās – ap 3,7 %; *treškārt*, pilsētās, laukos, reģionos ir atšķirīga patēriņa struktūra un līdz ar to atšķirīgs patēriņa cenu pieaugums.

Izvērtējot visus ar inflāciju saistītos apstākļus, varam secināt, ka inflācijas pabērni acīmredzot vidēji ir lauku, Kurzemes un sevišķi Latgales reģionu mājsaimniecību locekļi.

2005. gadā, salīdzinot ar apsekoto, 2003. gadu, mājsaimniecību ienākumi visumā vērā ņemami pieauguši; vienlaikus 2,3 reizes straujāk sakāpa patēriņa cenas. Tas nozīmē, ka iepriekšējais secinājums par inflācijas pabērniem saglabā savu spēku.

Inflācija sociālekonomiskajās grupās. Jau iepriekš formulēta atziņa par saistību starp ienākuma lielumi un inflācijas limeni. Pētījums par mājsaimniecību budžetiem dod iespēju ieskatīties ienākumu diferenciācijā sociālekonomiskajās grupās Latvijā.

7.8. tabula

Mājsaimniecības rīcībā esošais ienākums sociālekonomiskajās grupās 2003. g.¹

(vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī)

	Mājsaimniecības					
	visas	algotu darbu strādājošās	uzņēmēju un pašnodarbināto	pašnodarbināto lauksaimniecībā	pensionāru	citas
Rīcībā esošais ienākums, Ls 2003. g. pret 2002. g.	86,88	94,81	147,90	48,72	64,88	40,28
	108,6	108,9	122,9	77,0	101,6	108,7

2003. gadā inflācija reālos ienākumus pazemināja mājsaimniecību locekļiem pašnodarbināto grupā lauksaimniecību un pensionāriem. 2006. gadā situācija domājams bija tāda pat.

Ienākumu polarizāciju visai reljefi izgaismo mājsaimniecību iedalījums kvintilēs (viena piektā daļa no visām mājsaimniecībām) pēc ienākuma lieluma uz vienu iedzīvotāju.

¹ Ziņojums par mājsaimniecību budžetu pētījumu rezultātiem 2003. gadā, 11. lpp.

Mājsaimniecības rīcībā esošais ienākums

(kopā naudā un natūrā)²

(vidēji mēnesī, Ls)

	Vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli	Vidēji uz vienu ekvivalento patērētāju		
	2003. g.	2003 % pret 2002	2003. g.	2003 % pret 2002
Visas saimniecības	86,88	108,9	110,12	108,2
1. kvintile	31,87	101,5	42,55	100,9
2. kvintile	56,19	103,5	70,32	102,1
3. kvintile	70,25	102,9	86,48	102,4
4. kvintile	94,75	103,0	119,56	103,6
5. kvintile	196,50	109,9	243,02	110,1

Visupirms atzīmēsim, ka gada laikā mājsaimniecību polari-
zācija pieaugusi: 2002. gada 5. kvintiles ienākums bija 5,7 reizes
lielāks nekā 1. kvintiles ienākums, 2003. gada – 6,2 reizes, 2003.
gadā patēriņa cenu pieaugums lidzinājās 2,9 %. Tas nepārpro-
tami nozīmē, ka 20 % (1. kvintile) mājsaimniecību locekļiem
reālie ienākumi samazinājās. Ievērojot ienākumu zemo līmeni,
šāds samazinājums iespējams skāra arī 2. un 3. kvintiles māj-
saimniecības (jāapsver ienākumu lomu natūrā).

Papildus ieskatu ienākumu polarizācijā sniedz aprēķina
rādītājs «ienākums vidēji uz vienu ekvivalento patērētāju».
Mājsaimniecības locekļa ienākums atkarīgs no pieaugošo un
bērnu skaita un vecuma. Lai ievērotu šo īpatnību, lēšot minēto
rādītāju pirmais pieaugušais tiek pielīdzināts 1,0, katrs nākošais
mājsaimniecības loceklis vecumā no 14 gadiem – 0,7, bet bērni
vecumā līdz 13 gadiem – 0,5. (OECD – Ekonomikas sadarbības
un attīstības organizācijas metodika).

² Ziņojums par mājsaimniecību budžeta pētījuma rezultātiem 2003. gadā, 12. lpp.

Pēc rādītāja «ienākums vidēji uz vienu ekvivalentu patērētāju» ienākumu polarizācija ir nedaudz mazāka: 2002. gadā 5. kvintila pret 1. kvintili ir 5,2 reizes lielāka, 2003. gadā – 5,7 reizes.

2005. gadā patēriņa cenu vidējs kāpums Republikā lidzinājies 6,7 %. Kāds arī nebūtu ienākumu pieaugums pa kvintilēm var droši apgalvot, ka 20 % Latvijas iedzīvotāju bija inflācijas upuri, jo to reālie ienākumi samazinājās. Iespējams, ka reālo ienākumu sarukšana aptvērusi arī otro mājsaimniecības locekļu kvintili vai tās daļu; pamatotiem secinājumiem nepieciešama jaunāka un plašāka informācija.

7.9.6. Ražotāju cenu pārmaiņas

Daudz šķautņainā inflācijas procesa organiskā sastāvdaļa ir ražotāju cenu kāpums. Šīs cenas aug, ja attiecīgo preču pieprasījuma palielinājums netiek līdzsvarots ar šo preču piedāvājumu, gan tāpēc, ka izaugušas ražošanas izmaksas, tai skaitā sakarā ar ražošanas resursu sadārdzinājumu. Ražotāju cenu izaugsme ir ievērojama inflācijas spirāles mehānismā.

Pastāv liela ražotāju cenu daudzveidība, to dažāda klasifikācija. Valsts statistika publicē sekojošus ražotāju cenu indeksus: rūpniecības, būvniecības cenu indeksus, lopkopības vidējo iepirkumu cenu indeksus, eksporta un importa vienības vērtības indeksus.

Ražotāju cenu indekss rūpniecībā (RCI). Šīs cenas reģistrē produkcijai, kas ražota Latvijā. Tiek apsektas faktiskās ražošanas cenas (bez pievienotās vērtības un akcīzes nodokļa) par kādām preces realizē citiem visu nozaru uzņēmumiem.

2006. gadā cenu novērošanas izlasē ir iekļauti ap 500 uzņēmumu. To īpatsvars visā rūpniecības realizācijas apjomā 2004. gadā pārsniedza 70 %. Rūpnieciskā produkcija, kuru cenu pārmaiņas tiek uztvertas, sagrupēta: starp patēriņa precēs, ražoša-

nas līdzekļi, ilgstošā patēriņa precēs, īslaicīgā patēriņa – precēs, enerģijā; katra no šīm preču grupām sīkāk sadalās vietējā tirgus precēs un eksportprecēs. Citā klasifikācija rūpniecības preces iedala: a) ieguves rūpniecības un karjeru izstrāžu preces ar divām apakšgrupām; b) apstrādes rūpniecības precēs ar divdesmit apakšgrupām; c) elektroenerģijas, gāzes un ūdens apgādes precēs ar divām apakšgrupām; visas pamatgrupas un apakšgrupas tālāk iedalās vietējā tirgus precēs un eksportprecēs; it preču grupu cenām tiek noteikts savs īpatnējais svars (svari) rūpniecības cenu masīvā.

Būvniecības izmaksu indekss (BII). Aprēķinot BII, tiek salīdzinātas izmantoto būvmateriālu cenas, būvniecībā nodarbināto darba samaksa, izmaksas celtniecības mašīnu un mehānismu uzturēšanai un ekspluatāciju. Šo indeksu aprēķina, pamatojoties uz atsevišķiem unificētiem modeļiem. Sākot ar 2000. gadu būvniecības izmaksu indeksa aprēķinos izmanto 13 unificētos modeļus. 2005. gadā datus par resursu cenām sniedza ap 140 būvuzņēmumu un ap 40 būvmateriālu tirdzniecības uzņēmumu.

Lopkopības produktu vidējo iepirkumu cenu indekss. Lopu un putnu vidējās iepirkumu cenas uztver kā vidējās vienošanas cenas par kurām lopkautuves, ieskaitot lopkautuves pārstrādes uzņēmumos, iepērk lopus un putnus no visu veidu saimniecībām.

Piena iepirkuma cenas ir vidējās iepirkumu cenas par kurām piena pieņemšanos un pārstrādes uzņēmumi iepērk pienu no visu veidu saimniecībām.

Statistikajās publikācijās atrodam lopu un putnu (dzīvmasā) vidējās iepirkumu cenas Ls par tonu, t. sk. cenas liellopiem, cūkām, atsevišķi pienam.

Ārējās tirdzniecības (eksporta un importa) vienības vērtības indeksi (EVVI, IVVI). Aprēķinot EVVI, 2005. gadā tika atlasītas 816 pozīcijas, kuru īpatsvars Latvijas eksportā 2004. gadā bija 82 %.

Aprēķinot IVVI tika atlasītas 1759 pozīcijas ar īpatsvaru visā valsts importa vērtībā iepriekšējā gadā 73 %.

Minēto indeksu aprēķini tiek veikti reizi ceturksnī, izmantojot faktiskās FOB cenas eksporta, bet IVVI cenas importa indeksu lešanai.

Ražotāju cenu dinamika. Informāciju par ražotāju cenu pārmaiņām pēdējos 11 gados atrodam 7.10. tabulā.

7.10. tabula

Ražotāju cenu pārmaiņas, % pret iepriekšējo gadu¹

Gads	Rūpniecībā	Būvniecībā	Eksportā
1995	11,9	40,0	16,1
1996	13,7	8,0	6,2
1997	4,1	7,9	1,6
1998	1,9	11,0	-0,2
1999	-4,0	4,4	-3,6
2000	0,6	-1,9	-1,3
2001	1,7	-5,0	2,6
2002	1,0	-4,2	2,7
2003	3,2	-1,3	7,9
2004	8,6	6,4	13,4
2005	7,8	11,4	10,3

Salīdzinot patēriņa cenu indeksa dinamiku ar ražotāju cenu indeksu rūpniecībā līdz 2003. gadam, redzam vērā ņemamu starpību: mazumtirdzniecības pakalpojumu un cenas auga straujāk. Te vainīgas ir ne tikai transporta izmaksas, nodokļi, kredīta augstā procentu likme, ko maksā tirdzniecība, bet arī garu garā starpnieku ķēde, kas pietiekami savtīgi savieno ražotāju ar tirgotāju. Šis brīžiem gaužām liels starpnieku skaits ir viena no tirgus attiecību veidošanās problēmām Latvijā; tas tikai sadārdzina preci, kamēr tā nonāk uz veikala letes. Tirgus pašregulēšana vēl ir par vāju, sevišķi importa preču jomā, lai nocir-

¹ Lata pirktpējas aprēķins izdarīts pēc «Patēriņa cenu indeksa», 6/2004, datiem, 5. lpp.
Patēriņa cenu pārmaiņas, LR CSP preses izlaidums, 08.03.2006.

stu visus liekos starpposmus. Starpniecība brīžiem ir saistīta ar mafiju; te barojas rekets, kas ir ieinteresēts šos liekos starpniekus saglabāt un izmantot. Bez šo faktu ievērošanas inflācijas cēloņu izpratne Latvijā būs nepilnīga.

2004. un 2005. gados ražotāju cenas rūpniecībā aug nedaudz straujāk nekā patēriņa cenas; to nosaka šo cenu veidošanos konkrētās atšķirības, gan tirgus konjunktūra.

Būvniecības izmaksu pārmaiņas īpatnība ir tā, ka 2000. – 2003. gadā attiecīgās cenas mazinājās, bet 2004. gadā no jauna pieauga. Šo dinamiku nosaka gan būvmateriālu cenu izmaiņas, gan konkurences nosacījumi.

Lata apmaiņas kursa svārstības, pret eiro un ASV dolāru, konkurences ārējā tirgū ievērojami regulē eksporta produkcijas cenu līmeni.

7.9.7. Lata pirkspējas dinamika

Ko nozīmē lata stabilitāte? Lata kā valūtas stabilitāte un lata pirkspējas stabilitāte iekšējā tirgū ir atšķirīgas ekonomiskas kategorijas. No 1994. g. februāra lats bija «piekalts» Starptautiskā valūtas fonda norēķinu vienībai SDR pēc nemainīgas, tātad stabilās attiecības $1 \text{ SDR} = 0,7997 \text{ Ls}$. Pret pasaules brīvi konvertējamām valūtām un mikstajām valūtām lata apmaiņas kurss «peldēja», tas ir nemitīgi svārstījies uz augšu un leju. No 2005. gada 1. janvāra lats piesaistīts eiro pēc stabilās attiecības $1 \text{ eiro} = 0,702804$. Pret citām valūtām lata apmaiņas kurss svārstos līdz ar eiro kursa attiecīgajām svārstībām. Tāds ir lata kā valūtas nosacītais stabilitātes aspekts.

Inflācijas apstākļos lata pirkspēja iekšējā tirgū nekādi nevar būt stabila.

Lata pirkspēja iekšējā tirgū. Vienoto iekšējo tirgu būtība veido vairāki atšķirīgi tirgi kā patēriņa priekšmetu un pakalpojumu tirgus, ražošanas līdzekļu tirgus, kas tālāk dalāms

vēl citos tirgos, piemēram, starp patēriņapreču tirgū, enerģijās resursu tirgū u. c. Katram no daudzajiem tirgiem ir savs cenu līmenis un tā izmaiņas un līdz ar to atšķirīga lata pirktspēja.

Kādas valsts naudas pirktspēju iekšējā tirgū saista ar iedzīvotāju privāto patēriņu, ar spēju pirkt šinī tirgū patēriņa priekšmetus un pakalpojumus. Šo pirktspēju nosaka patēriņa cenu līmenis un dinamika.

Kā kritusies lata pirktspēja? Inflācijas attīstība un naudas vienības pirktspējas krišanās ir vienas un tās pašas medaļas divas nesaraujami saistītas puses. Zinot patēriņa cenu pieaugumu noteiktā laika periodā, it viegli aprēķināt lata pirktspējas izmaiņas. Pieņemsim par 100 šo cenu līmeni 1993. gada februārī, tieši pirms lata ieviešanas apgrozībā. 1996. gada februārī patēriņa cenu pieaugums bija 206 %. Lata pirktspēja samazinājās uz pusi.

Inflācijas gaitā patēriņa cenas 2005. gada februārī, salīdzinot ar 1993. gada februāri, augstinākas ir līdz 359 % jeb 3,5 reizes (vērtējums)¹. Tas nozīmē, ka lata līdzšinējā apgrozības laikā no lata sākotnējās pirktspējas palika ap 29 %. Citiem vārdiem, preces, kas 1993. gada marta sākumā maksāja Ls 1, pašlaik vidēji var iegādāties, «atvieglējot» maku par aptuveni 3 Ls.

Var iebilst, ka šinī laikā vēl straujāk izauguši iedzīvotāju ienākumi. Tas ir neapstrīdami. Latvijas patērētāju reālo ienākumu pieaugums jau ir «cita dziesma».

7.10. Uzdevumi

1. uzdevums

$M = 5000$ milj. USD; $V = 5x$; $Q = 125$ milj. t

Aprēķināt preču vidējo svērto cenu.

2. uzdevums

Preču cenu kopsumma = Ls 1000 milj.

Naudas masa apgrozībā M = Ls 200 milj.

Aprēķināt naudas apgrozības vidējo ātrumu V .

3. uzdevums

$M = 3000$ milj. EUR; $V = 4x$; $Q = 24$ milj. t.

M pieaug līdz 360 milj. EUR

Aprēķināt: 1) vidēji svērtās P izmaiņas absolūtos skaitļos;

2) PCI.

4. uzdevums

$M = 300$ milj. EUR; $Q = 24$ milj. t. V pieaug no $4x$ līdz $6x$.

Aprēķināt PCI izmaiņas %.

5. uzdevums

$M = \text{Ls } 400$ milj.; $V = 4x$; $Q = 1000$ t

Rādītāju izmaiņa I: $M = \text{Ls } 600$ milj.; pārējie nosacījumi iepriekšējie.

Rādītāju izmaiņa II: preču cenu summa = Ls 2800 milj.

Pārēji norādījumi iepriekšējie.

Aprēķināt PCI pēc rādītāju izmaiņas I.

Kāds inflācijas tips īstenojas?

Paskaidrot, kāds inflācijas tips īstenojas, ņemot vērā rādītāju izmaiņu II.

7.11. Secinājumi

Makroekonomiskās nestabilitātes spilgta izpausme, kas graužoši iedarbojas uz ekonomiku, ir inflācija. Problēmas paradokss saistās ar faktu, ka centieni pārvarēt nestabilitāti rosina nestabilitāti, kas savukārt ir jaunas nestabilitātes (inflācijas) pa-

mats. Cēloņsakarības, kas saistās ar inflāciju, ir visvienkāršāk izsekot pēc pazīstamā amerikāņu ekonomista Irvinga Fišera formulas $M \times V = Q \times P$, kas ir tipiska līdzsvara un stabilitātes formula. Klasiskā formā un visvienkāršākā veidā inflācija izceļas, pārkāpjot elementāru līdzsvara – koppieprasījums pārsniedz koppieprasījumu tautsaimniecības līmenī. Neizbēgamais rezultāts – cenu celšanās. Savukārt koppieprasījuma pieauguma pamats, kas saārda līdzsvaru, ir nesamērīgs naudas masas pieaugums. Formulā to var izteikt šādi:

$$P + \Delta P = \frac{M + \Delta M \times V}{Q}$$

Tā viselementārākā veidā izpaužas pieprasījuma inflācija $M + \Delta M \times V > Q$, kur naudas masas pieauguma reizinājums ar naudas aprites ātrumu pārstāv pieprasījumu, kas pārsniedz preču masu – piedāvājumu. Ja pieprasījums pieaug vienādā mērā un saskaņoti ar pieprasījumu, inflācija nerodas, jo līdzsvara cena paliek iepriekšējā līmenī.

Pieprasījuma inflācija stingri jāatšķir no izmaksu inflācijas. Pēdējās cēlonis ir izmaksu pieaugums, kas grauj līdzsvaru, un tā atjaunošanai, uzņēmumu normālai izdzīvošanai jākāpina cenas. Tā izceļas jauns līdzsvars, stabilitāte ar jaunu augstāku cenu līmeni. Praktiskā saimniekošanā pieprasījuma un izmaksu inflācija savijas inflācijas spirālē, kas cenas nemitīgi dzen uz augšu: pieprasījuma inflācija sadārdzina izmaksas, izmaksu inflācija rosina līdzsvara vārdā pieprasījuma inflāciju, kļūst nepieciešams palielināt naudas masu. Spirāles vītnes dzen cenas uz augšu, un šo cenu augšupejošo kustību ir grūti apturēt. Izmaksu inflāciju sekmē monopolcenas, it sevišķi dabisko monopolu cenu kāpums. Gan pieprasījuma, gan izmaksu inflācija (cenu līmenis) neizbēgami atpaliek no iedzīvotāju ienākumu līmeņa pieauguma un samazina reālo darba apmaksas līmeni.

Latvijā pēc neatkarības atgūšanas inflācijai ir vairākas būtiskas īpatnības. *Pirmkārt*, cenu liberalizācija deva spēcīgu grūdienu cenu celšanai, līdzināja ceļu tirgus ekonomikai ar līdzsvara cenām un cenu konkurenci. *Otrkārt*, jau 1992. gada nogalē straujš komunālo maksājumu kāpums (dabisko monopolcenu izpausme) praktiski apturēja pieprasījuma inflāciju (pieprasījums sāka atpalikt no piedāvājuma, ko vēl sekmēja imports). Latvijā tipiska kļuva izmaksu inflācija. *Treškārt*, Latvijā inflācija izpaudās vispostošākajā formā kā stagflācija: vienlaikus saruka ražošana un pakalpojumi, bet nemitīgi auga cenas. Stagflācija tika pārvarēta 1996. gadā, kad pēc banku krīzes sāka augt iekšzemes kopprodukts. 90. gadu nogalē inflācija (cenu celšanās) arvien mazinājās. No 1999. gada līdz 2003. gadam tās līmenis svārstījās no 1,9 līdz 2,9 % gadā. Kopš 2004. gada vasaras inflācija Latvijā ievērojami pieauga.

Patēriņa cenu tālākais pieaugums saistās ar inflācijas spirāles darbību pēc lavīnas principa: neliela akmens lejup slīde var iekustināt lielu akmens lavīnu. Latvijas inflācijas gadījumā cenu kāpuma rosinātājs domājams bija administratīvi regulējamo cenu pacelšana. Salīdzinājums ar Lietuvu un Igauniju, kur patēriņa cenu izaugsme iz vismaz divas reizes mazāka, šādu diagnozi apstiprina. Jāpārbauda cik pamatota ir Latvenergo, Latgāzes un citu komunālo pakalpojumu sniedzēju tarifu paaugstināšana. Jautājums ir principiāls: nedrīkst pieļaut, lai inflācijas upuri būtu tieši materiāli mazāk nodrošinātie iedzīvotāji.

Darbojas likumsakarība: jo mazāks ir viena mājsaimniecības locekļa ienākums, jo lielāks īpatsvars viņa izdevumos ir pārtikas pirkumu un komunālo pakalpojumu apmaksas īpatsvars; runa iet par cenām un tarifiem, kas Latvijā pieauguši visvairāk. Tas nozīmē, ka inflācija galvenokārt mazina to iedzīvotāju reālos ienākumus, kuriem šo ienākumu ir pieticīgi.

Nedrīkst ignorēt inflācijas reģionālo aspektu: laukos ienākumu limenis ir ievērojami zemāks nekā pilsētās, tas pats vērojams Kurzemes reģionā un atsevišķi Latgales reģionā, salīdzinot ar Rīgas reģionu. Vienlaikus jāatzīmē, ka lauku iedzīvotāji pērk mazāk pārtikas un komunālos pakalpojumus nekā pilsētnieki. Paliek spēkā secinājums: jo mazāks neto ienākums, jo augstākā inflācija un zemāks reālais ienākums.

Naudas pirktpēja visupirms saistās ar iedzīvotāju spēju pirkt patēriņa preces un pakalpojumus. Sakarā ar to, ka pēdējos 13 gados patēriņa cenas pieaugušas 3,5 reizes viena lata pirktpēja 2006. gadā bija aptuveni 3 reizes zemākā nekā 1993. gadā.

7.12. Pamattermiņi

Bāzes periods cenu salīdzinājumam	<i>base period for price comparisons</i>	период сравнения цен
Būvniecības cenas	<i>construction price</i>	цены строительства
Eksporta cenas	<i>export unit value</i>	экспортные цены
Inflācija	<i>inflation</i>	инфляция
Inflācijas gaidas	<i>expectations of inflation</i>	инфляционные ожидания
Inflācijas spirāle	<i>inflation spiral</i>	инфляционная спираль
Izmaksu inflācija	<i>cost – push inflation</i>	инфляция издержек
Kopindekss	<i>total index</i>	общий индекс
Patēriņa cenu indekss (CPI)	<i>consumer price index (PCI)</i>	индекс потребительских цен (ИЦУ)
Pieprasījuma inflācija	<i>demand inflation</i>	инфляция спроса
Preču un pakalpojumu grupējums atbilstoši COICOP klasifikācijai	<i>COICOP Heading of goods and services</i>	группировка товаров и услуг в соответствии с классификацией COICOP
Ražotāju cenas	<i>producer price</i>	цена производителя

7.13. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kāda ir inflācijas ekonomiskā būtība?
2. Ar ko atšķiras pieprasījuma inflācija no izmaksu inflācijas?

3. Kāpēc Latvijā pašlaik darbojas galvenokārt izmaksu inflācija?
4. Kā darbojas inflācijas spirāle?
5. Kā tiek aprēķināts PCI?
6. Kāds PCI precīzāk izsaka inflāciju: PCI no viena gada decembra līdz otra gada decembrim vai gada vidējo indeksu salīdzinājums?
7. Kādas tendences raksturīgas rūpniecības ražotāju cenu, būvniecības cenu un eksportcenu indeksiem?
8. Vai lats ir stabils?
9. No kā ir atkarīga lata pirktpēja? Kāda ir lata pirktpējas tendence?
10. Kādi ir patēriņa cenu kopindeksa trūkumi?

8. LATI APRITE UN 1995. GADA BANKU KRĪZE

8.1. Banku krīzes raksturojums

Aprites kanāli. Latu aprites ceļš nebūt nav rozēm klāts. 1995. gada pavasarī to normāla apgrozība atdūrās pret daudzu «solīdu» banku maksātnespējas valni. Mēs jau norādījām, ka īstā nauda (būtībā galvenokārt skaidrā nauda) tiek noguldīta termiņdepozītos un pārvēršas kvazinaudā. Tālāk lata aprite notiek pa vairākiem kanāliem. Pirmais kanāls – kredīts, kad ar algu izmaksām kvazinauda tiek izsniegta kā īstā nauda; dažkārt skaidrās naudas izmaksas notiek arī kredīta gadījumā neatkarīgi no algu izsniegšanas. Algu lielākā daļa ar tirdzniecības starpniecību un samaksu par komunālajiem pakalpojumiem inkasācijas ceļā atkal nonāk bankā un uz laiku no jauna pārvēršas kvazinaudā. Latu «riņķa dancis» atkārtojas no jauna un no jauna. Otrs kanāls – nodokļu, muitas un citi maksājumi budžetā. Šeit nauda ilgi neatrodas, bet kā budžeta iestāžu darbinieku algas, pensijas, pabalsti, stipendijas un citi maksājumi nonāk apgrozībā un veic savu «riņķa danci». Trešais kanāls – juridisko personu noguldījumi bankā (pārejošie atlikumi, amortizācijas atskaitījumi, peļņas uzkrāšana kapitālieguldījumiem, kā arī dividenžu izmaksai u.tml.). Arī šī nauda netiek «iesaldēta», bet gan tiek laista apgrozībā ar kredītu, algu izmaksu, kārtējo izdevumu starpniecību, tādējādi notiek vēl viens «riņķa dancis». Līdz ar to nauda atrodas nemitīgā kustībā un veic apriti pēc aprites.

Banku bankrots. Bet te pēkšņi latu masas vienas daļas apritei bija «stop» signāls! Viens otrs kredīts netika atmaksāts. Nauda bankā neatgriežas. Vēl ļaunāk! Kredīts tika uzskatīts par bezcerīgu. Nelīdz ne galvojumi, ne ķīla, kas brīžiem izradās nelikvīda, ne arī Latvijas Bankas dižvīru propagandas hipnotizējoši paziņojumi, ka lats ir superstabils.

Kad relatīvi īsā laikā 19 bankas Latvijā «izlidoja skurstenī»

un tika pasludinātas par maksātnespējīgām, latu aprite tika pamatīgi bremsēta. Situāciju pasliktināja tas apstāklis, ka nemaksāšanas mēris bija aptvēris tādas it kā solīdas bankas kā «Banka Baltija», Depozītu banka, «Olimpija», Centra banka, Latvijas Tautas banka, Kredo banka. Trīs mēnešu izmaksu pārtraukšanu pasludināja Baltijas Vērtspapīru nams, 1995. gada jūlijā uz bankrota robežas bija korporācija «Bonus», kuras vekselus nodrošināja zelts. Rodas iespaids, ka kāds negants spara rats dzen uz priekšu banku krīzi. Viena laikus Latvijas ekonomiku un lata apriti satrieca vēl viena nopietna nelaime – diendienā auga budžeta deficīts. Uzticība bankām bija vējā. Ekonomiskās aktivitātes nožēlojamās atliekas saruka vēl vairāk. Naudas nodokļu samaksai nebija. Nodokļu nemaksātāju – blēžu – nekaunība pieauga. Kontrabandisti nedomāja rimties. Miljoniem latu aizplūda garām budžetam.

Banku krīzes cēloņi. Diendienā nedrīkst aizmirst Latvijas normālās attīstības nosacījumu: veidot valstī normālu tirgus ekonomiku, sociālo tirgus saimniecību ar patiesi stabilu nacionālo valūtu. Viena laikus jāievēro, ka mēs pārgājām uz tirgu no administratīvo žņaugu plānsaimniecības. Divu principiāli atšķirīgu sistēmu Rubikonas pāreja ir saistīta ar daudzām grūtībām un īpatnībām, ko nepazīst Rietumu tirgus ekonomikas pasaule. Mēģinājums vienā lēcienā tirā veidā ieviest liberālismu monetārisma variantā ir bīstama avantūra ar *a priori* negatīvu rezultātu. Tam vēl pievienojas pieredzes trūkums, cēloņsakarību nezināšana un neizpratne. Vadītāji, kas uz savas ādas nav izbaudījuši nepārdomāto pasākumu sekas, dzīvo īpatnējos eiforijas apstākļos, kad liekas, ka panākumu atslēga ir saistīta ar citu valstu veiksmīgās ekonomiskās politikas kopēšanu. Arvien no jauna jāatkārto: Latvija nav ne Vācija, ne Zviedrija, ne Īrija, ne Singapūra, ne Austrija, ne Šveice, ne Somija; Latvija ir valsts, kurā piecdesmit gadus bija padomju okupācija; tai ir savi kadri un dzīves pieredze.

Bet tagad konkrētāk par Latvijas komercbanku krīzes cēloņiem. Tuvredzīgi ekonomisti un politiķi priecājās: jau 1994. gadā LR darbojās vai bija tiesīgas darboties 57 komercbankas. Latvija kļūst par otru Sveici! Jautājums, cik Latvijai ir nepieciešams komercbanku, ir nekorekts, jo mazam skaitam banku var būt plašs filiāļu tīkls. Pamatproblēma ir saistīta ar tā saucamo «kabatas banku» skaitu.

«**Kabatas bankas**». «Kabatas banku» dibina savā starpā sastīti uzņēmēji vai kāds lieluzņēmējs, vai koncerns, lai šajā bankā dabūtu sev kreditus. Arī noguldījumu pieņemšana un citas bankas operācijas kalpo tieši šim mērķim. «Kabatas bankas» īpašnieki viņiem izdevīgā brīdī var saņemt maksimālas kredīta summas, apzināti pārkāpt Latvijas Bankas normatīvus ar iepriekšēju nodomu kredītu neatdot. «Kabatas bankas» īpašnieki «savu» banku vienkārši izlaupa. Latvijas Banka – šis komercbanku virsuzraugs – svētās dusmās pasludina banku par «grēcinieku», ar Saimnieciskās tiesas starpniecību – par maksātnespējīgu, atņem tai darbības licenci. Noguldītājiem, kontu īpašniekiem atliek smagi nopūsties par savu naudu, ko gandrīz droši var uzskatīt par vējā izkūpējušu.

Katrai «kabatas bankai» ir sava specifiska likvidācijas vēsture, bet būtība ir viena: bankas līdzekļus piesavinās dibinātāji.

Jāatzīst, ka Latvijas Bankai ir visai sarežģīti uzcelt nepārvaramu aizsprostu «kabatas banku» dibināšanai. Ja licences saņemšanai iesniegtie dokumenti ir sastādīti juridiski korekti un ievērotas visas prasības, Latvijas Bankai nav pamata, lai atteiktu izsniegt banku darbības licenci. Acīmredzot Latvijas Bankai jāprasa pretendentiem sīki detalizēts uzņēmējdarbības plāns un rūpīgi jāseko, kā šis plāns tiek pildīts. Taču notika pretējais: liberālisma eiforijas apstākļos komercbanku masveida dibināšana likās kā panākums, nozīmīgs ieguldījums, veidojot Latvijā tirgus ekonomikas pamatus. Nelaime bija tā, ka pavisam bija aizmirsta

tautas gudrība: «Neskati vīru no cepures.»

Kredītus neatdod. Banku krīzes galvenā problēma bija kredītu neatmaksāšana. Likās, ka komercbankas piešķir kredītus tikai pēc virspusējas pārbaudes; eksperti skrupulozi pētīja kredītu pieprasījuma pamatojumus, darbojās speciālas komisijas, vaiga sviedros pūlējās Saimnieciskās tiesas tiesneši, lai palīdzētu atgūt aizdoto naudu, bet parādi bankām augtin auga. Atgūt atpakaļ aizdotos latus izdevās pārāk reti.

Spalgi briesmu signāli atskanēja pietiekami savlaicīgi sakarā ar kredītu G-24. Viens otrs bankas vadītājs stingri paziņoja: «Nejaucieties mūsu iekšējās kredītlietās; pienāks kredīta atmaksas termiņš, tad prasiet atbildību!»

Kredītu izlietošanas pārbaudes mehānisms, raugoties gan no Latvijas Bankas, gan no komercbanku viedokļa, izrādījās gaužām neefektīvs. Bankas atteicās no stingras un regulāras kredītu izmantošanas kontroles, jo tirgus ekonomika it kā ir pret ekonomiskās brīvības un iniciatīvas ierobežošanu. Šī «iniciatīva» brīžiem izpaudās dažādās formās: kredītu lati pārvērtās lepnos limuzīnos, kalpoja parādu nomaksai vai pavisam citiem uzņēmējdarbības pasākumiem, nekā tas bija sākotnējos plānos; kredīts tika ieguldīts pat bankās procentu pelnīšanai. Latvijas Banka ne bez Ministru kabineta un Saeimas atbalsta dziļi kļūdaini uzskatīja, ka mūsu banku ekonomiskajai brīvībai kredītu jomā nav ne par matu jāatšķiras no Rietumu valstu banku brīvības rāmjiem. Taču nedrīkst ignorēt faktu, ka daudzu banku prezidenti un citi atbildīgi darbinieki ir pavisam jauni cilvēki, kuriem nav vajadzīgo speciālo zināšanu un pieredzes.

Krimināla rīcība. Diemžēl vienā otrā komercbankā esam saskārušies ar godīguma deficītu. 1995. gada jūlijā Prokuratūra bija ierosinājusi 14 krimināllietas sakarā ar banku vadības noziedzīgo rīcību. Tieša blēdība un avantūrisms banku darbībā diemžēl nebija izņēmums. Tūkstošiem neaizsargātu cilvēku un

uzņēmumu zaudēja savu naudu. Viņu nākotnes nodomi izkūpēja kā migla.

Klimata maiņa. Banku krīzi arī būtiski sekmēja ekonomiskā klimata maiņa.

Pirmkārt, pakāpeniski samazinājās brīvi konvertējamās valūtas plūsma no NVS valstīm uz Latviju, kas «baroja» daudzu komercbanku pasīvu. Austrumu Šveices sapnis izčākstēja. Nau-da sāka plūst pretējā virzienā.

Otrkārt, sakarā ar iekšējo kredīta resursu samazināšanos un lielāku kreditēšanas risku var aizkavēties gaidāmo procenta likmju samazināšanās.

Treškārt, samazinoties inflācijai, saruka arī depozītu procentu likme. «Bankai Baltija» tā samazinājās no 90 % līdz 20 %. Eksperti apgalvo, ka «Banka Baltija» un vēl viena otra cita banka pārāk vēlu sāka pazemināt procentu likmes, kas sekmēja šo banku maksātnespēju 1995. gada pavasarī. Depozītu procentu likmju būtiska samazināšana atturēja Rietumu biznesmeņus no savu brīvo naudas līdzekļu ieguldīšanas Latvijas komercbankās.

Ceturtkārt, mainījās kreditēšanas objekti. Vairākus gadus galvenokārt tika kreditēta tirdzniecība starp Austrumiem un Rietumiem, kā arī imports uz Latviju, kam raksturīga ātra līdzekļu aprīte un zema riska pakāpe, bet vēlāk kredīti pakāpeniski tika novirzīti uz investīcijām, kurām ir lēna aprīte un augsta riska pakāpe. Komforta gaisotnei Latvijas komercbanku darbībā samērā ātri pienāca gals. Presē bija daudz cildinošu rakstu par banku darbības rezultātiem 1994. gadā, bet 1995. gada pavasarī daudzu banku tālākais liktenis bija apdraudēts. Banku sistēmu klāja negaisa mākoņi.

Banku krīzes negatīvās sekas. Kādas bija banku krīzes sekas? Bija zudusi uzticība bankām, tādēļ strauji samazinājās fizisko personu noguldījumi bankās. Presē izteikta doma, ka vispār ir zaudēta uzticība krāšanas idejai. Turklāt nav runa tikai

par bankām. Latvieši ir krājēju tauta, bet šis veselīgais process tiek traucēts. Galvenie zaudētāji ir uzņēmēji. Viņi ir zaudējuši līdzekļus, kurus varētu laist apgrozībā vai arī izlietot investīcijām, t.i., uzņēmumu paplašināšanai, jaunu darba vietu radīšanai. Attīstības problēmu nomainīja izdzīvošanas problēma. Ja parādījās lieka nauda, tā drošības dēļ tika pārskaitīta uz ārzemēm.

Konkrēti skaitļi liecina, ka reāli saruka naudas piedāvājums; samazinājās gan skaidrās naudas daudzums apgrozībā, gan arī noguldījumi komercbankās. Laikā no 1995. gada jūnija vidus līdz septembra vidum nozīmīgais radītājs M2X jeb «plašā» nauda Latvijā bija samazinājusies no 693,7 līdz 635,3 miljoniem latu, t.i., par 58,4 miljoniem latu jeb par apmēram 9 procentiem. Šeit nav rēķināti tie noguldījumi, ko juridiskās un fiziskās personas nepārprotami zaudēja bankās, kas ir izsludinātas par maksātnespējīgām neatkarīgi no kompensācijas. Šī zaudējuma kopējā summa varētu līdzināties aptuveni 100 miljoniem latu, būtiski samazinot rādītāju M2X.

Presē tika norādīts, ka finanšu krīze ir pazeminājusi investīciju reitingu Latvijas ekonomikā. «Hermess» Vācijā to mainīja no 3, kas raksturo vidēju risku, uz 4 – augstāku risku. Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības banka pārvietoja Latviju no valstu grupas ar vidēju riska pakāpi uz grupu ar augstu riska pakāpi. Juridiskās personas kādu laiku vairījās bezskaidrās naudas norēķinus veikt ar banku starpniecību, krāja skaidro naudu un ar to arī kārtoja savstarpējos norēķinus. Pieauga pieprasījums pēc skaidrās naudas. Banku darbība saruka, līdzekļi kredītiem samazinājās, negatīvi tika ietekmēti iekšzemes kopprodukta lielums. Norēķinu karšu, sevišķi debetkaršu, izplatība tika kavēta. Vairs nebija lietojama «Baltkarte», Depozītu bankas izsniegtās «Mastercard / Eurocard». Pazuda «Latkarte», kā arī citas kartes, praktiski gandrīz vairs neizsniedza kredītkartes.

Pozitīvas sekas. Kredīti kļūst drošāki, to atmaksa ir lielākā mērā garantēta.

Šī banku krīze ir rūgta mācība Latvijas Bankai. Lielmanīgi deklarējot, ka tās galvenā rūpe ir lata kursa stabilitāte (būtībā revalvācija), tā atstāja novārtā komercbanku darbības īsto kontroli. Latvijas Bankas signāli par komercbanku maksātnespēju faktiski nāca ar novēlošanos; tā nevienu nebrīdināja un neglāba.

Latvijas Bankas veiktai kontrolei jābūt savlaicīgai un koriģējošai. No tā lielā mērā būs atkarīga latu normāla apgrozība.

Banku krīze, tās bēdīgās sekas, Latvijas Bankas nevarība glābt noguldītājus no savu depozītu zaudēšanas lika valdošajām aprindām domāt par glābšanas pasākumiem. Saeima steidzīgi sāka izskatīt un pieņemt likumus par bankām. Latvijas Banka paziņoja, ka no 41 bankas noguldījumus drīkst pieņemt tikai 16 «drošas» bankas. Pēc Latvijas Bankas vērtējuma, no šīm 16 bankām pavisam drošas ir tikai 6 bankas. Potenciāliem noguldītājiem pirms savas naudas uzticēšanas kādai bankai būtu jāvadās pēc šādiem drošības kritērijiem: *pirmkārt*, pēc tā, vai bankas pašu kapitāls pārsniedz 2 miljonus latu; *otrkārt*, vai pēdējos divos gados pēc kārtas bankas darbu ir pārbaudījusi starptautiska auditoru firma, dodot tās darbības rezultātiem pozitīvu vērtējumu. Nav šaubu, ka šis lēmums bija gan nokavējies, gan dīvains. Normālā komercbankā tiek veikts liels skaits visdažādāko operāciju, ar kurām tiek arī nopelnīts. Aizliegt pieņemt noguldījumus nozīmē bankai laupīt iespēju savākt naudu kredītu piešķiršanai un procentu saņemšanai. Šāds solis draudēja novest pie komercbanku likvidācijas. Komercbanka, kurai ir liegtas tiesības pieņemt noguldījumus, vairs nav pilnvērtīga kredītiespēja. Rodas jautājums, cik komercbanku Latvijai vajadzīgas, lai apkalpotu LR tautsaimniecību. Briest tendence komercbankām apvienoties, kā ietekmē samazināsies to skaits. Latvijā nedarbojas neviens kaut cik nozīmīga ārzemju banka, kas būtu svētīgs konkurents pašu zemes kredītiestādēm.

Lata nākotne pirmām kārtām ir atkarīga no Latvijas taut-

saimniecības attīstības, no pašu zemes ražošanas un pakalpojumiem. Latvijas banku sistēmai jābalsta LR ekonomika, to apgādājot ar lētiem kredītiem, īstenojot ātrus norēķinus, gādājot par noguldījumu drošību un normālu latu apriti. Latvijas Bankai jārūpējas ne tikai par lata kursu, bet visnotaļ jāgādā, lai latu apgrozība sekmētu Latvijas ekonomikas attīstību, tās iedzīvotāju labklājību.

8.2. Secinājumi

1995. gada banku krīze bija cieši saistīta ar naudas apgrozību. Tās cēloņi slēpās gan pašu banku sistēmā, gan naudas apgrozībā. Banku sistēma bija manāmi pārsātināta ar komercbankām, no kurām daļa bija «kabatas bankas». Pirms okupācijas 1940. gadā Latvijā darbojās tikai astoņas komercbankas. 1995. gada pavasarī līdz pat 57 komercbankām (2005. gadā Latvijā bija 22 bankas un viena ārzemju bankas filiāle). Daudzas bankas bija tipiskas «kabatas bankas», kuru vienīgais uzdevums bija to īpašniekiem radīt maksimāli labvēlīgus apkalpošanas un kredītēšanas nosacījumus. Bankās ielavījās dažādi kriminālelementi, kas veidoja t.s. piramīdas. Noguldījumi tika savākti, lai sākotnēji it kā godīgi tos atdotu un maksātu procentus, bet izdevīgā brīdī ar noguldījumu atlikumu veikli pazustu. Kredīti tika ņemti uz neatdošanu. Daudziem banku vadītājiem trūka pieredzes.

Terminnoguldījumi, t.s. kvazinauda, tiek uzticēta bankām, vadoties pēc augstāko procentu principa. Visai nepilnīga bija Latvijas Bankas kontrole pār komercbanku darbību. Sekas neilka sevi gaidīt. 19 bankas dažādu iemeslu dēļ bankrotēja. Samazinājās naudas daudzums apgrozībā un noguldījumi bankā. Bankas vairījās piešķirt kredītus, iedzīvotāji, pat firmas sāka naudu glabāt zeķē un samazinājās kvazinauda terminnoguldījumu veidā. Uzticība banku sistēmai bija sagrauta. Tas skāra arī investīcijas.

Banku atveseļošanas process noritēja kopumā ātri. Ar 1996. gadu sāka pieaugt IKP. Tas sekmēja naudas daudzuma pieaugumu apgrozībā. Pakāpeniski krājās termiņnoguldījumi, vairojās kvazinauda. 1997. gadā bankās daudz no zaudētā bija atgūts. Gaisma tuneļa galā kļuva arvien spilgtāka.

1998. gada augustā Latvijas komercbankas saņēma negaidīti spēcīgu triecienu: finanšu krīze Krievijā. *Pirmkārt*, bija zaudēta vietējo banku nauda, kas bija ieguldīta Krievijas valsts parādzimēs. *Otrkārt*, saimnieciskās darbības apstāšanās starp Krieviju un Latviju nesa bankām lielus zaudējumus. Ar Ls 60 milj. tiek vērtēta Latvijas komercbanku peļņas izkūpēšana, noslēdzot bilanci 1998. gadā. Sava loma naudas apgrozībā bija arī Latvijas eksportētāju spējai iekarot vietu zem Rietumu tirgus saules.

8.3. Pamattermiņu tulkojums

Auditoru firmu pārbaude	<i>audit</i>	проверка аудиторных фирм
Banku krīze	<i>banking crisis</i>	банковский кризис
Banku krīze Krievijā	<i>banking crisis in Russia</i>	банковский кризис в России
Banku piramīda	<i>pyramid of banks</i>	банковская пирамида
Budžeta deficīts	<i>budget deficit</i>	бюджетный дефицит
Kabatas banka	<i>pocket bank</i>	карманный банк
Latu aprīte	<i>circulation of lats</i>	оборот лата
Naudas piedāvājuma samazinājums	<i>reduction of money supply</i>	сокращение предложения денег
Nepilnīga LB kontrole	<i>Imperfect supervision of Bank of Latvia</i>	несовершенный контроль Банка Латвии

8.4. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kādi ir banku krīzes cēloņi Latvijā 1995. gadā?
2. Kāpēc tiek dibinātas «kabatas bankas»?

3. Kā darbojas piramīda?
4. Kādas sekas bija augstām noguldījumu procentu likmēm?
5. Kādas bija banku krīzes sekas?
6. Kā notiek latu aprīte?
7. Kādas bija pretrunas kredīta jomā?
8. Kāda ir Latvijas bankas atbildība par stāvokli banku sistēmā un naudas apgrozībā?
9. Kāpēc Krievijas banku krīze 1998. gada augustā iespaidoja Latvijas banku stāvokli?
10. Kā īstenojās banku atveseļošana?

Indekss	2000. g.	2001. g.	2002. g.	2003. g.	2004. g.	2005. g.	2006. g.	2007. g.	2008. g.	2009. g.	2010. g.	2011. g.	2012. g.	2013. g.	2014. g.	2015. g.	2016. g.	2017. g.	2018. g.	2019. g.	2020. g.	2021. g.	2022. g.	2023. g.	2024. g.	2025. g.	2026. g.	2027. g.	2028. g.	2029. g.	2030. g.
1. Kopējais banku aktīvu apmērs (mln. USD)	10000	11000	12000	13000	14000	15000	16000	17000	18000	19000	20000	21000	22000	23000	24000	25000	26000	27000	28000	29000	30000	31000	32000	33000	34000	35000	36000	37000	38000	39000	40000
2. Kopējais banku pasīvu apmērs (mln. USD)	10000	11000	12000	13000	14000	15000	16000	17000	18000	19000	20000	21000	22000	23000	24000	25000	26000	27000	28000	29000	30000	31000	32000	33000	34000	35000	36000	37000	38000	39000	40000
3. Kopējais banku kapitāla apmērs (mln. USD)	10000	11000	12000	13000	14000	15000	16000	17000	18000	19000	20000	21000	22000	23000	24000	25000	26000	27000	28000	29000	30000	31000	32000	33000	34000	35000	36000	37000	38000	39000	40000
4. Kopējais banku likviditātes apmērs (mln. USD)	10000	11000	12000	13000	14000	15000	16000	17000	18000	19000	20000	21000	22000	23000	24000	25000	26000	27000	28000	29000	30000	31000	32000	33000	34000	35000	36000	37000	38000	39000	40000
5. Kopējais banku kredītu apmērs (mln. USD)	10000	11000	12000	13000	14000	15000	16000	17000	18000	19000	20000	21000	22000	23000	24000	25000	26000	27000	28000	29000	30000	31000	32000	33000	34000	35000	36000	37000	38000	39000	40000
6. Kopējais banku noguldījumu apmērs (mln. USD)	10000	11000	12000	13000	14000	15000	16000	17000	18000	19000	20000	21000	22000	23000	24000	25000	26000	27000	28000	29000	30000	31000	32000	33000	34000	35000	36000	37000	38000	39000	40000
7. Kopējais banku procentu apmērs (mln. USD)	10000	11000	12000	13000	14000	15000	16000	17000	18000	19000	20000	21000	22000	23000	24000	25000	26000	27000	28000	29000	30000	31000	32000	33000	34000	35000	36000	37000	38000	39000	40000
8. Kopējais banku izdevumu apmērs (mln. USD)	10000	11000	12000	13000	14000	15000	16000	17000	18000	19000	20000	21000	22000	23000	24000	25000	26000	27000	28000	29000	30000	31000	32000	33000	34000	35000	36000	37000	38000	39000	40000
9. Kopējais banku ienākumu apmērs (mln. USD)	10000	11000	12000	13000	14000	15000	16000	17000	18000	19000	20000	21000	22000	23000	24000	25000	26000	27000	28000	29000	30000	31000	32000	33000	34000	35000	36000	37000	38000	39000	40000
10. Kopējais banku zaudējumu apmērs (mln. USD)	10000	11000	12000	13000	14000	15000	16000	17000	18000	19000	20000	21000	22000	23000	24000	25000	26000	27000	28000	29000	30000	31000	32000	33000	34000	35000	36000	37000	38000	39000	40000

9. MŪSDIENU INFLĀCIJA PASAULĒ

9.1. Inflācija attīstītajās valstīs

Mēs jau vairākkārt uzsvērām, ka jāatšķir pieprasījuma inflācija un izmaksu inflācija. Šī fundamentāla atziņa pilnā mērā attiecas uz ikvienu valsti pasaulē.

Pieprasījuma inflācija visciešāk saistīta ar pieprasījuma un piedāvājuma samēru konkrētai precei, ar naudas masas pieaugumu apgrozībā. No šī viedokļa ir noteikts sakars starp iekšzemes kopprodukta pieauguma apmēru, budžeta deficīta lielumu un patēriņa cenu kāpumu. Ieskatīsimies 9.1. tabulā.

9.1. tabula

Attīstīto valstu daži makroekonomiskie rādītāji¹

	IKP pieaugums			Patēriņa cenas			Tekošā konta stāvoklis (% pret IKP)			Budžeta deficīts (% pret IKP)		
	ASV	ES - 15	Japāna	ASV	ES - 15	Japāna	ASV	ES - 15	Japāna	ASV	ES - 15	Japāna
2003	2,7	1,3	1,4	2,3	2,0	-0,2	-4,7	0,1	3,2	-4,6	-3,0	-7,8
2004	4,2	2,5	2,7	2,7	2,2	0,0	-5,7	0,1	3,7	-4,0	-2,8	-7,2
2005 P	3,5	1,6	2,0	3,1	2,1	-0,4	-6,1	-0,1	3,3	-3,7	-3,1	-6,7
2006 P	3,3	2,1	2,0	2,8	1,9	-0,1	-6,1	-0,2	3,0	-3,9	-3,2	-6,2

P – SVF prognoze

Tieši izsekot korelāciju starp 9.1. tabulā fiksētām vai prognozētām patēriņa cenu izmaiņām un pārējiem rādītājiem nekādi nav iespējams. Sakarības ir visai sarežģītas. Pamatos

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību, 2005. g., decembris, 13.lpp.

budžeta deficīts palielina pieprasījumu, IKP pieaugums – gan pieprasījumu, gan piedāvājumu.

IKP dinamiku noteicošie faktori ir ar dažādu iedarbību: darba samaksas izaugsme kāpina pieprasījumu, eksports – palielina IKP, bet ir vienaldzīgs pret pieprasījumu, imports samazina IKP un vienlaikus palielina piedāvājumu Utt. Eksporta – importa samērs atspoguļojas maksājumu bilances tekošā konta stāvoklī. Ja šis konts tiek noslēgts ar mīnuszīmi, imports ir lielāks par eksportu, ja ar pluszīmi – situācija ir tieši pretēja. Ārējās tirdzniecības bilanci vēl iespaido valstu apmaiņas kursi. Patēriņa cenu izmaiņas var būtiski iespaido attiecīgo preču ražošanas izmaksas.

2005. gadā patēriņa cenu kāpuma visā pasaulē noteica naftas cenu ievērojams kāpums: tās ticās uz 65 – 70 USD par 1 barelu. 2006. gada 1. ceturksnī naftas cenas sākotnēji kritās un stabilizējās ap 60 USD līmeni. Draudi sakarā ar Irānas atomprojektu, notikumi Nigērijā, nestabilitāte Irakā cenas kāpināja, tās pārsniedza 70 USD robežu par 1 barelu. Prognoze sola tālāku naftas cenu pieaugumu.

Īpaši jāatzīmē, ka ASV Federālā Rezervju sistēma no 2005. gada janvāra līdz 2006. gada martam soli pa solim paaugstināja savu kredīta procenta likmi no 2,25 % līdz 4,5 %. Visai iespējams, ka šī likme gada beigās sasniegs 5 %. Šādai politikai ir divējāda iedarbība: *pirmkārt*, dārgāks kredīts to iegrožo, mazinot pieprasījumu iekšējā tirgū, ir antiinflātorisks pasākums; *otrkārt*, pievelk naudu no ārvalstīm.

Savs konkrēts izskaidrojums ir deflācijai Japānā. To nosaka gan relatīvi lieli piedāvājuma apmēri, gan veiksmīgs ražošanas izmaksu mazinājums.

Inflācijas procesus attīstītās valstīs iespaido arī valūtu kursu svārstības, visupirms ASV dolāra kursa pazeminājums pret eiro un jenu, tas veicina ASV eksportu un ierobežo importu. Japānā tam ir pretējā iedarbība. Jēnas zemais kurss pret ASV dolāru (1

USD = 188.81 JPY) līdzina Japānas eksportam ceļu visā pasaulē.

Īpašas valūtas attiecības saista ASV ar Ķīnu. Lētais imports no Ķīnas appludinājis ASV iekšējo tirgu. To nosaka gan Ķīnas preču zemās ražošanas izmaksas, gan juaņa zemais kurss pret ASV dolāru (1 USD = 8,0495 juaņas). Ķīnas eksports uz ASV ievērojami pārsniedz ASV eksportu uz Ķīnu. Rezultātā Ķīnas Centrālajā Bankā uzkrāti varen lielas dolāru rezerves. Šie dolāri tiek aktīvi izmantoti, lai pirktu ASV aizņēmumu parādzīmes – obligācijas Ķīna līdz ar to kļuvusi par ASV bīstamu kreditoru. ASV vairākkārt rosinājusi Ķīnu revalvēt savu valūtu. Ķīnas vadība tam nepiekrīt. Ķīnas Centrālā Banka mērķtiecīgi uztur juaņas apmaiņas kursu nemainīgi, kas nodrošina eksportam teicamu konkurentsphēju. Ja Ķīnas komunistiskie vadītāji kādu dienu nolems ASV «sodīt», tā var pasaules tirgū piedāvāt savus dolāru krājumus un ASV obligācijas, kas strauji pazeminās USD apmaiņas kursu ar graujošo iedarbību uz ASV pozīcijām.

Lētas Ķīnas preces ASV patērētājiem ir izdevīgas, palielina viņu pirktsphēju, iegrožo inflāciju.

Kopumā inflācija attīstītajās valstīs ir mērena bez katastrofālām sekām tautsaimniecībai un iedzīvotāju dzīves līmenim.

Tuvāk raksturosim cenu kāpumu ES dalībvalstīs.

9.2. Inflācija Eiropas Savienībā

Inflācija vecajā integrētajā Eiropā. Secinājums par mērenu inflāciju pilnā mērā attiecināms uz visām ES – 15 valstīm.

Saskaņotā patēriņa cenu pārmaiņa, procentos¹

	<u>2003</u> 2002	<u>2004. XIII</u> 2003. XII	<u>2005. XII</u> 2004. XII
Austrija	1,3	2,5	1,6
Beļģija	1,5	1,9	2,6
Dānija	2,0	1,0	2,2
Francija	2,2	2,2	1,8
Grieķija	3,4	3,1	3,5
Īrija	4,0	2,4	1,9
Itālija	2,8	2,4	2,1
Lielbritānija	1,4	1,6	2,0
Luksemburga	2,5	3,5	3,4
Nīderlande	2,2	1,2	2,1
Portugāle	3,3	2,6	2,5
Somija	1,3	0,1	1,1
Spānija	3,1	3,3	3,7
Vācija	1,0	2,2	2,1
Zviedrija	2,3	0,9	1,3
ES – 15	2,0	2,2	2,2

Katrai no ES – 15 dalībvalstīm ir sava inflācijas realitāte. Īrija ar labvēlīgu situāciju ekonomikā pēc patēriņa cenu kāpuma 2003. gadā bija «čempione» – 4,0 %. Turpmāk mērenāka inflācija – ap 2 %. Portugāle kā ES – 15 visvājāk attīstītā dalībvalsts 2003. gadā bija cenu kāpuma «vicečempione» (3,3 %); 2005. gadā cenu kāpums bija par 0,6 procentpunktiem zemāks. Šī gada inflācijas līderis ir Spānija – 3,7 %, seko Grieķija – 3,5 %, bet «bronzas medaļa» pienākas Luksemburgai – 3,4 (2003. gadā – 2,5 %). Saskatīt kaut kādas kopējās inflācijas līmeņa un pārmaiņu cēloņsakarības ES – 15 dalībvalstīm nav iespējams. Spānija un Grieķija ir ar zemāku ekonomikas attīstības pakāpi, toties mazā Luksemburgai ir vislielākais IKP uz vienu iedzīvotāju, to kaimiņvalstīm ir zemāks cenu kāpums. Nav pamata apgalvot, ka tieši valstis, kas veido eiro-

¹ Latvijas statistikas ikmēneša biļetens, 1/2005, 123. lpp., 12/2005, 120. lpp.

zonu ir ar augstāku inflācijas līmeni; Somijai ir viszemākais cenu pieaugums, bet «bezeiro» Dānijai un Lielbritānijai 2005. gadā raksturīgs vidējais inflācijas līmenis.

Imports, eiro kurss un inflācija. Patēriņa preču cenu līmeņa pārmaiņu būtiski iespaido importēto preču cenas ES – 15 valstīs. Naftas cenu kāpums bija ievērojams inflāciju veicinošs faktors. Imports no Ķīnas, Japānas, citām Āzijas valstīm (apģērbs, apavi, elektronika plašā sortimentā) inflāciju bremsēja. Inflācijas procesu izpratnē jāievēro pasaules valūtu kursu svārstību loma.

Eiro kurss šai ziņā daudzpusīgi ietekmē importēto cenu līmeni: *pirmkārt*, apvienots eiro apgrozības lauks 12 eirozonas valstīs nozīmē, ka imports starp valstīm ir pilnīgi brīvs no valūtu svārstību iedarbības; citu valstu valūtas kursu ietekme uz eirozemju importu ir vienāda; *otrkārt*, eiro relatīvi augstais kurss pret ASV dolāru palētina importu; tā 1 eiro = 9,5870 juaņa, 1 eiro = 141,5027 jenas, 1 eiro = 48,8063 bati (Taizeme), 1 eiro = 4,4281 ringits (Malaizija), 1 eiro = 52,8328 rūpija (Indija), 1 eiro = 11028,0 rūpija (Indonēzija); *treškārt*, eiro kursa kāpums, sadārdzina importu; tas attiecas uz importu no ASV, Lielbritānijas, Šveices, dažām citām valstīm; importu no Ķīnas, Japānas un Āzijas valstīm tas praktiski neskar, importa preces ir lētas un šo valstu valūtu kursi visai zemi.

Pretrunīgas intereses. ES – 15 dalībvalstis arodbiedrības ir vērā ņemams organizēts spēks. Darba ņēmēji, arodbiedrību biedri ir ieinteresēti deflācijā vai pēc iespējas zemākā patēriņa cenu kāpumā. Arodbiedrību aktivitātes, prasības arvien nojauno paaugstināt darba samaksu arī atbilst darba ņēmēju materiālajām interesēm. Minēto prasību realizācija paaugstina gan ražošanas izmaksas, gan palielina pieprasījumu, sekmējot kā izmaksu tā pieprasījuma inflāciju. Veidojas pretrunīga situācija un pārcirst šo pretrunu mezglu ir problemātiski. Darba samaksas kāpinājums, ir vēlams, lai novērstu inflācijas negatīvo iespaidu

uz algoto darbinieku dzīves līmeni. Tas tomēr nemaina šādas rīcības pretrunīgo raksturu.

ECB kredīta procentu likmes paaugstināšana. Eiropas Centrālā Banka gandrīz visu 2005. gadu nesevoja ASV Federālās rezervju sistēmai un savu kredīta procentu likmi 2,0 % nepaaugstināja. Maisam gals bija vaļā šī gada decembrī – procenta likmi norīse 2,25 % līmenī, 2006. gada martā – 2,50 %. Tiek prognozēts, ka līdz 2006. gada beigām šī procentu likme sasniegs 3,0 % līmeni.

ECB vadība skaidro, ka tā ir preventīva rīcība pret inflācijas pieaugumu, kas nekavēšot eirovalstu ekonomisko attīstību.

Vai vērojama stagflācija? Stagnācija ekonomikā 2003. gadā bija vērojama Vācijā un Francijā. Vai var runāt par stagflāciju šīs valstīs, kad stagnācija iet roku rokā ar inflāciju? Minētajā gadā Vācijā patēriņa cenu indekss līdzinājās tikai 1 %, Francijā – 2,2 %. Ciktāl šis cenu kāpums ir pieticīgs, nav pamata runāt par patiesu ekonomiku graužošu stagflāciju.

Pāreja uz eiro un inflācija. Mēs savā analizē balstījāmies uz oficiālās statistikas (*Eirostat*, SVF) datiem. 2002. gada 1. janvārī 12 ES valstīs nacionālo valūtu nomainīja Eiropas valūtas ūnijas (EMU) starptautiskā nauda – eiro. Visās EMU valstīs patērētāji sūdzējās, ka pāreja uz eiro izraisīja ievērojamu patēriņa cenu pieaugumu – patēriņa grozam līdz pat 30 %. Oficiāla statistika šādu cenu kāpumu nefiksē – cenu pieaugums esot bijis parastā līmenī – nedaudz pāri 2 %. Kāpēc šāda patērētāju vērtējuma un statistikas nesakritība? *Pirmkārt*, statistikas aprēķiniem pieņemtais patēriņa grozs nesakrīt ar konkrētā patērētāja cenu grozu. *Otrkārt*, patērētāja vērtējums neuztver regulārus cenu pazeminājumus, bet tikai sāpīgi izjūt cenu kāpumu; statistika operē ar vidēji svērtām cenu izmaiņām, kad mīnusi kaut daļēji kompensē plusus. Jāatzīst, ka minētie apstākļi nespēj līdz galam izskaidrot 2002. gada inflācijas vērtēšanas fenomenu.

Prognozējamā nākotnē vecajās ES dalībvalstīs būtiskas izmaiņas inflācijas norisēs nav gaidāmas.

Inflācija jaunajās ES valstīs. Eiropas Savienības paplašināšanās, uzņemot 10 jaunas valstis, palielināja šīs integrētās apvienības neviendabīgumu. Jau iepriekš trīs valstis – Spānija, Portugāle, Grieķija – bija ar zemāku ekonomiskā briedumi pakāpi nekā 12 šīs savienības locekles. Sākotnēji arī Īrija bija ES pastarītis. Bet šī salu valsts strauji palielināja savu IKP. Šodien ES sastāvā ir 8 postsociālistiskas dalībvalstis, kam nepieciešams ilgāks vēsturiskais periods, lai nolīdzinātos ar līdzšinējām ES locekļiem pēc ekonomiskās attīstības pakāpes un iedzīvotāju dzīves līmeņa. Plānsaimniecības komandekonomikas sakņu izravēšanu, sociālisma sārņu iznīdēšanu pavadīja noteikts saimniecības sabrukums un neizbēgams augsts inflācijas līmenis ar visām likumsakarīgi negatīvām sekām.

Nostiprinoties tirgus ekonomikai, inflācija soli pa solim noplaka. ES jaunajās dalībvalstīs tā šodien izpaužas ar dažādu spēku. Par to liecina 9.3. tabula.

9.3. tabula

Saskaņotā patēriņa cenu indeksa izmaiņas procentos ES jaunās dalībvalstīs¹

	2003 2002	2004. XII 2003. XII	2005. XII 2004. XII
Čehija	-0,1	2,5	1,9
Igaunija	1,4	4,2	3,6
Kipra	4,0	3,9	1,4
Latvija	2,9	7,3	7,0
Lietuva	-1,1	2,9	3,0
Malta	2,6	1,9	3,4
Polija	0,7	4,4	0,8
Slovākija	8,5	5,8	3,9
Slovēnija	5,7	3,3	2,4
Ungārija	4,7	5,5	3,3

¹ Latvijas statistikas ikmēneša biļetens, 1/2005, 123. lpp., 12/2005, 120. lpp.

Kiprai un Maltai nav likteņu kopības ar pārējām 8 ES dalībvalstīm. Pēdējās 2003. gadā pēc patēriņa cenu indeksa var iedalīt vairākās grupās: pirmajā – valstīs ar deflācijas iezīmēm (Čehija, Lietuva) vai ar nelielu cenu kāpumu (Polija); otrajā – valstīs ar mērenu inflāciju (Igaunija, Latvija); trešajā – valstīs ar relatīvi augstu inflāciju (Ungārija, Slovēnija, Slovākija). Katra no šīm valstīm savā attīstības ceļā atduras pret specifiskām problēmām naudas apgrozībā, cenu līmeņu izmaiņā, kas arī nosaka visai atšķirīgus patēriņa cenu indeksus, deflācijas, inflācijas pakāpi.

Valstu dalījums minētajās grupās nebūt nav stabils. 2004. gadā ne Čehijā, ne Lietuvā vairs nav ne miņas no deflācijas, pazeminājusies inflācija Slovēnijā, relatīvi augsta inflācija atzīmēta Ungārijā, Slovākijā, Latvijā; pēdējai kopš 2004. gada vasaras pieredz apšaubāmais inflācijas «čempiona gods» starp 25 ES dalībvalstīm.

2005. gadā inflācija jaunajās ES valstīs, salīdzinot ar iepriekšējo gadu, visumā mazinājās. Atzīmējams Polijas sasniegums. Patēriņa cenas straujāk pieauga Maltā. Augsts inflācijas līmenis saglabājās Latvijā. Pieredze liecina: inflāciju iespējams iegrožot.

9.3. Secinājumi

Jaunā gadu tūkstoša pirmajos četros gados attīstītajās valstīs inflācija vērtējama kā mērena (līdz 2,5 % gadā). Japānā patēriņa cenu izmaiņas pat liecina par nelielu deflāciju. Nav tieša korelatīva sakara starp IKP pieauguma tempu un inflāciju. Faktori, kas nosaka IKP apjomu, visai atšķirīgi iedarbojas uz inflācijas līmeni. Tā imports samazina IKP izlietojamo lielumu, bet importa cenas iespaido patēriņa cenu līmeni. Jēlnaftas un citu resursu pasaules cenas iedarbojas uz ražošanas un apgrozības izmaksām, bet pēdējās nosaka izmaksu inflāciju. Mērenās inflācijas raksturojums attiecināms uz visām ES vecajām dalībvalstīm. ES

jaunās dalībnieces ir ar visai atšķirīgu inflācijas līmeni. Latvija, Slovākija, Ungārija 2004. gadā attīstīja savu ekonomiku ar relatīvi augstu inflāciju. Lietuvā atsevišķos periodos bija pat vērojams neliels patēriņa cenu kritums. Latvija pēc inflācijas līmeņa 2004. gada vasarā izvirzījās par ES inflācijas «lideri».

Inflācijas jomā zūd atšķirības starp ES vecajām un jaunajām dalībvalstīm.

9.4. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kas pašreiz raksturo inflāciju attīstītajās valstīs?
2. Kāda ir patēriņa cenu pārmaiņas tendence ES – 15 dalībvalstīs?
3. Kā pašlaik var raksturot inflāciju ES jaunajās dalībvalstīs?
4. Kā patēriņa cenu līmeni iespaidu pašmāju un citu valstu valūtas kurss?
5. Kāds sakars ir starp naftas cenām pasaules tirgū un inflāciju?
6. Kādā nolūkā tiek paaugstināta Eiropas Centrālās Bankas kredīta procenta likme?
7. Kā arodbiedrību politika iespaido inflāciju?
8. Kas postsociālistiskajā ES dalībvalstīs noteica visai augstu inflāciju 90. gados?

10. STARPTAUTISKĀS VALŪTAS ATTIECĪBAS

10.1. Zelta monētu standarts

Kāpēc vēršas plašumā starptautiskie naudas norēķini?

Jo vairāk attīstās starptautiskās ekonomiskās attiecības (starptautiskā tirdzniecība, kredīts, tūrisms u.c.), jo aktuālāka kļūst starpvalstu naudas norēķinu problēma. Visvienkāršāk un ērtāk būtu, ja katra valsts, katrs pilsonis kārtotu itin visus maksājumus pa plašo zemeslodi savā nacionālajā valūtā. Bet izrādās, ka tā ir utopija: ne visu valstu centrālo banku emitētās naudas zīmes partneris ņem pretī. Tiek prasīta brīvi konvertējama valūta. Šim jautājumam ir gara «bārda». Bet, lai saprastu norēķinus mūsdienās, to problēmas un untumus, kaut vai īsumā jāpakavējas pie problēmas vēstures.

Zelta monētu standarts. No 19. gadsimta otrās puses līdz Pirmajam pasaules karam starptautiskie norēķini stabili balstījās uz tā saucamo zelta standartu. Starpvalstu naudas norēķinus kārtoja, *pirmkārt*, ar zelta monētām (ņemot vērā to svaru un zelta raudzi) un, *otrkārt*, ar banknotēm, ko brīvi varēja mainīt pret zelta monētām jeb stieniem. *Treškārt*, norēķinus, it sevišķi starp bankām, valstīm, īstenoja zelta stienos, kam bija precīzs svars. *Ceturtkārt*, centrālā banka uzturēja ciešu samēru starp savu zelta krājumu un iekšējo naudas (zelta monētu, pret zeltu apmaināmu banknošu) pieprasījumu. *Piektkārt*, zeltu varēja brīvi no valsts izvest un ievest. Šī sistēma, kas balstījās uz zelta svaru samēru, mierīgas attīstības apstākļos bija visai stabila un droša. Pieņemsim, ka divi amerikāņu dolāri pēc svara ir pielīdzināti vienai angļu mārciņai. Tā kā valūtas kurss ir vienas valsts valūtas cena, citas valsts valūtā viena angļu mārciņa līdzinās diviem amerikāņu dolāriem vai arī viens amerikāņu dolārs – 0,5 angļu mārciņām. Visur pasaulē varēja par šādu kursu pirkt angļu mārciņas un amerikāņu dolārus.

Šo sistēmu zelta standarta ietvaros sauc par zelta monētu jeb stieņu standartu. Šī sistēma bija parocīga, jo droši varēja plānot perspektīvu. Šādi norēķini sevišķas problēmas neradīja.

Zelta punkti. Šo it kā visai vienkāršo sistēmu sarežģī viens apstāklis. Naudas pārsūtīšana no valsts uz valsti prasa izdevumus (transporta, iesaiņošanas, uzglabāšanas, apdrošināšanas). Šie izdevumi ir jāsedz vai nu zelta naudas saņēmējam, vai nosūtītājam. Tas attiecīgi palielina valūtas cenu par dažiem punktiem. Lai kompensētu angļu mārciņas pārsūtīšanas izdevumus, viena angļu mārciņa tiek pielīdzināta 2,05 amerikāņu dolāriem. Šie papildu 0,05 amerikāņu dolāri tiek dēvēti par eksporta zelta punktiem. Otrādi, ja notiks pretēja operācija, kurss būs par pieciem centiem zemāks; tas būs importa zelta punkts. Tā, ievērojot zelta punktus, zelta standarta apstākļos veidojas fiksēti kursi visām operācijām.

Pirmā pasaules kara laikos «sadeg» zelta standarts. Nav jādedomā, ka zelta monētu kravas un banknošu saišķi stingrā apsardzībā masveidā diendienā ceļoja no valsts uz valsti. Tajā laikā jau bija attīstījusies banku sistēma, kas veica starpvalstu bezskaidras naudas norēķinus ar monētām un pret zeltu apmaināmām banknotēm. Zelta monētu norēķiniem vajadzēja gaužām maz. Nepieciešamības gadījumā zeltu un banknotes varēja brīvi izvest no valsts un ievest jebkurā valstī. Šīs naudas attiecības «sadega» Pirmā pasaules kara ugunīs. Centrālās bankas vairs nemainīja savas banknotes pret zeltu; to kā stratēģisku cēlmētālu tika aizliegts izvest. Notika pāreja uz papīra naudas emisiju bez jebkāda sakara ar zeltu un centrālo banku zelta krājumiem. Tikai ASV palika uzticīgas zelta monētu standartam.

1922. gadā Genujas konferencē noslēdza vienošanos par pāreju uz zelta devīžu standartu. Par starptautisko norēķinu regulatoriem kļuva zelta aizstājēji. To lomu pildīja dažas nacionālās valūtas.

Pēckara valūtas haoss. Ņemot vērā inflācijas postošo ietekmi daudzās valstīs pēc Pirmā pasaules kara, it īpaši inflācijas fantastisko vērienu Vācijā, radās manāma nostalgija pēc zelta standarta. Tas sāka atdzimt jaunā ietērpā, proti, zelta stieņu standarta formā 1924. – 1928. gadā. Šo greznību – ieviest zelta stieņu standartu – atļāvās tikai valstis ar lieliem zelta krājumiem – Lielbritānija un Francija. Praktiski šis jaunais zelta standarts nozīmēja tiesību mainīt banknotes nevis pret zelta monētām, bet tikai pret zelta stieņiem, kam bija solids svars. Lielbritānijā varēja iemainīt zelta stieni, kura svars līdzinājās 12,4 kg un maksāja 1700 angļu mārciņu. Francijā bija jāliek galdā 215 tūkstoši franku, lai iemainītu 12,7 kg smagu zelta stieni. Ekonomiski vājākās valstis – Vācija, Dānija, Austrija, Norvēģija u.c. – varēja apmainīt savu nacionālo valūtu pret zelta stieņiem tikai netiešā ceļā: sākumā vajadzēja markas, kronas un citu valūtu apmainīt pret to valstu banknotēm, kas tika mainītas pret zelta stieņiem. Pēc tam «dižciltīgo» naudu varēja mainīt pret zeltu. Tā tika ievadīta pāreja uz zelta devīžu standartu, kas «krāšņi uzziedēja» pēc Otrā pasaules kara.

Zelta stieņu standarta īsaīs mūžs. 1929 – 1933, gada «lielā depresija» – kapitālistisko pasauli aptveroša dziļā krīze, sociālās kataklizmas – lika atteikties no banknošu apmaiņas pret zelta stieņiem. Papīra naudas emisija no jauna svinēja uzvaru. Nacionālās valūtas maiņai atkal bija raksturīgi visādi ierobežojumi. Lai 1939. gadā Latvijā apmainītu latus pret igauņu kronām tūrisma vajadzībām, bija nepieciešama speciāla inspekcijas atļauja.

1933. gada nogalē kapitulēja ASV dolārs. *Pirmkārt*, šo it kā spēcīgo valūtu devalvēja. *Otrkārt*, pārtrauca dolāra apmaiņu pret zeltu jebkurām fiziskām un juridiskām personām. *Treškārt*, aizliedza glabāt īpašumā monetāro zeltu. *Ceturtkārt*, ASV oficiāli apņēmas citu valstu centrālajām bankām un tikai šīm bankām mainīt to dolāru krājumu par fiksētu cenu: 35 dolāri par vienu unci (31,1 g) tīra zelta. *Piektkārt*, par šādu pašu samaksu ASV

bija ar mieru pirkst zeltu. Kopš 1934. gada sākuma zelta standarta maksimāli ierobežotais variants stājās spēkā. ASV ļoti negribīgi mainīja citu valstu dolārus pret zeltu.

Otrais pasaules karš pamatīgi sajauca norēķinu sistēmu. Nesakārtotība, brīžiem patvaļa starptautiskos norēķinos, maksājumu atlikšana uz labākiem laikiem, it īpaši norēķinu atlikšana par piegādēm militārām vajadzībām, pasaules sadale trīs grupās – divās karojošās nometnēs un neitrālās valstīs, arī padomju rubļa nulles vērtīgums starptautiskajā jomā līdz pašiem pamatiem saārdīja zelta standartu. Vajadzēja domāt par glābšanas pasākumiem.

10.2. Bretonvudsas valūtas sistēma

10.2.1. Bretonvudsas valūtas sistēmas izveidošanās un raksturīgās pazīmes

Kā dzima jaunā sistēma. «Slīcēju glābšana ir pašu slīcēju rokās.» Ar tādu noskaņu 1944. gada svelmainajās jūlija dienās ASV Ņūhempšīras štata klusā kūrortpilsētiņā Bretonvudsā notika starptautiska konference par pēckara valūtas sistēmas izveidošanu. Ieradās 44 valstu finanšu speciālisti, kas pārstāvēja anti-hitlerisko koalīciju, ieskaitot sabiedrotos, arī PSRS, un neitrālās valstis. Vēl dunēja liелgabali, lija karavīru asinis, fašistu nāves nometnēs gāzes kamerās masveidā zaudēja dzīvību antifašisti un genocīda upuri. Bet finanšu pasaules varenajiem nebija šaubu par šī masveida slaktiņa uzvarētājiem. Bija jāņem vērā 20. gadu sākuma drūmā pēckara pieredze. Valūtas norēķini jau pirmajos pēckara gados bija jāievada civilizētā gultnē.

Pazīstamie Rietumu pasaules teorētiķi – anglis Džons Meinards Keinss un amerikānis Harijs D. Vaits piedāvāja savus projektus. Vienošanās tika panākta. Sākot ar 1947. gada 1. martu, Bretonvudsas valūtas sistēma sāka darboties.

Bretonvudsas sistēmas raksturojums. *Pirmkārt*, pirmo reizi ekonomikas vēsturē tika radīta starpvalstu regulējama pasaules valūtas sistēma. Līdzšinējie norēķini balstījās uz naudas pašregulēšanās mehānismiem, kam pamatā bija zelts, kas pildīja itin visas naudas funkcijas.

Otrkārt, tika nodibināts Starptautiskais valūtas fonds (SVF), t.i., virsnacionāla organizācija, kuras statūtu ievērošana un sekošana regulējošiem pasākumiem bija obligāta neatkarīgām valstīm un to centrālajām bankām, kas principā bija visai neatkarīgas institūcijas. SVF gādāja ne tikai par valūtas sistēmas stabilitāti un kārtību starptautiskajos norēķinos, bet sniedza arī konsultatīvu palīdzību valstīm – fonda dalībniecēm, piešķīra kredītus, kā arī vajadzības gadījumā nodarbojās ar nacionālo valūtu glābšanas operācijām.

Treškārt, ciešai sadarbībai ar SVF tika nodibināta Starptautiskā Rekonstrukcijas un attīstības banka jeb Pasaules banka (PB), kuras uzdevums bija analizēt valstu – bankas locekļu – ekonomikas attīstības tendences, sniegt konsultatīvu palīdzību, piešķirt mērķa kredītus. Šīs tendences kļuva par ietekmīgu spēku pasaules mērogā. Valstis parasti neuzdrošinājās strīdēties ar SVF un PB, bet sekoja to ieteikumiem. SVF locekļi ir visas rūpnieciski attīstītās valstis (izņemot Šveici), gandrīz visas trešās pasaules valstis, kas alkst pēc ārējās starptautiskās palīdzības. Pakāpeniski SVF sāka iestāties arī sociālistiskās valstis – Dienvidslāvija, Rumānija, Ungārija, Polija, pat Vjetnama un Laosa. 1980. gadā savu «jāvārdu» SVF teica Ķīnas Tautas Republika. Pārkārtojumi PSRS spieda arī šo lielvalsti iestāties SVF un PB. Pēc PSRS sabrukuma šajās ar lielu autoritāti apveltītajās organizācijās iestājās arī neatkarīgās Baltijas valstis, ieskaitot Latviju. SVF un PB par locekļēm tika uzņemtas NVS valstis, kuras cerēja uz šo organizāciju palīdzību. 1995. gadā SVF ietilpa vairāk nekā 170 valstu.

Ceturtkārt, par pasaules valūtas sistēmas enkuru tika atzīts ASV dolārs, kas vienlaikus bija arī galvenā rezerves valūta. Pali-ka spēkā Amerikas Savienoto Valstu solījums citu valstu centrālajām bankām ASV dolārus mainīt pret zeltu. Tā kā ASV dolārs bija vienīgā nacionālā valūta, ko centrālās bankas varēja apmai-nīt pret zeltu, ASV likumsakarīgi bija noteicošā loma SVF. Otrā rezerves valūta – «enkura palīgs» – bija angļu sterliņu mārciņa, ņemot vērā tās lomu pasaules tirdzniecībā.

Piektkārt, visu valstu nacionālajām valūtām tika noteikts zelta saturs (stingri fiksēts gramu skaits). Taču principiālā īpat-nība bija tāda, ka šo zelta saturu noteica pastarpināti; vispirms noteica valūtu kursu salīdzinājumā ar dolāru; ņemot vērā dolāra zelta saturu (0,89 g tīrā zelta), proporcionāli dolāra kursam tika noteikts zelta svars nacionālām naudas vienībām. Tā Breton-vudsas valūtas sistēma nostiprinājās kā zelta standarta pēdējais paveids – zelta dolāra standarts.

10.2.2. Bretonvudsas valūtas sistēmas attīstība un sairšana

Dolāru bads. Sākumā jaunās valūtas sistēma darbojās nor-māli. Grūtību elementu radīja dolāru bads. Lai norēķinātos, val-stīm bija nepieciešami dolāri vai zelts. Populārs kļuva lozungs: dolārs ir tikpat vērts kā zelts. ASV superpatrioti pārtrumpoja iepriekšējo lozungu un pasludināja, ka dolārs ir labāks par zeltu. ASV zelta glabātavā «Ford Nox», ložmetēju sargāti, krājās zelta stieņi. 70 % pasaules monetārā zelta krājumu koncentrējās ASV. Šis valsts zelta varenība bija vispāratzīta.

Dolāru pārsātinājums. Situācija pakāpeniski mainījās. Pa-gāja divi gadu desmiti, un pasaulē visās malās neganti ziņoja, ka iestājies zelta pārsātinājums, ka ASV bez jebkādiem procentiem ar dolāru ekspansiju faktiski un plaši izmanto citu valstu kreditus.

Kas tad bija noticis, kas dolāru badu pārvērtā savā pretme-tā – dolāru pārsātina]urnā? 60. gadu sākumā šī metamorfoze bija vispāratzīts fakts.

Pirmkārt, valstis, kas bija karā pamatīgi sagrautas un cieta dolāru badu, lēnītiņām atkopās, atjaunoja savas eksporta nozares, guva panākumus tehnikā un tehnoloģijā, vietām ielauzās ASV tirgū un soli pa solim «vāca dolāru ražu».

Otrkārt, Māršala plāns nodrošināja Eiropas valstīm noteiktu dolāru devu. Kopējā dolāru summa, ko valstis saņēma laikā no 1948. līdz 1951. gadam, līdzinājās 17 miljardiem dolāru. Tā bija agrā prelūdijs dolāra bada pārvarēšanai.

Treškārt, aukstais karš, PSRS agresīvā ārpolitika spieda ASV visā pasaulē izveidot un uzturēt kara bāzu tīklu. Uz bāzes atrašanās valsti plūda dolāri gan tās uzcelšanai un uzturēšanai, gan arī personāla algošanai.

Ceturtkārt, 50. – 60. gados pastiprinājās ASV tūristu straume uz Eiropu un Āziju un katrs tūrists svešā zemē atstāja prāvu dolāru žūksni.

Piektkārt, 50. gadu beigās vairākas rietumvalstu valūtas kļuva brīvi konvertējamas, kas samazināja nepieciešamību norēķināties dolāros.

Zelta pūls. *Sestkārt*, radās problēmas ar zeltu. Dolāru pārsātinājums palielināja pieprasījumu pēc zelta. Radās draudi, ka zelta fiksētā cena – 35 dolāri par vienu unci tūrā zelta – var mainīties. Tās sagrautu dolāra zelta saturu un nopietni iedragātu Bretonvudsas sistēmas pamatu. Tāpēc 1961. gadā vadošās rietumvalstis nodibināja tā saucamo zelta pūlu. Tā uzdevums bija ik dienas Londonas zelta tirgū nodrošināt tā piedāvājuma un pieprasījuma līdzsvaru, lai zelta cena atbilstu minētajam fiksētajam lielumam. Šajā sakarā zelta pūla dalībnieki apņēmas pēc noteiktām kvotām vienmēr piegādāt Londonas tirgum zelta daudzumu, kas papildinātu tā piedāvājumu.

Tā kā pieprasījums pēc zelta auga, pūla dalībnieki bija spiesti papildināt Londonas zelta tirgus krājumus. Līdz ar to centrālo banku rezervēs zelta krājums samazinājās. Visvairāk zelta uz Londo-
nu nācās sūtīt ASV, jo tai bija vislielākā kvota.

ASV zelta rezerves sarūk. Septītkārt, izveidojās situācija, kad ASV dolāru zelta rezerves arvien saruka. Līdz ar to arvien mazāka daļa dolāru bija nodrošināta ar zeltu.

Šo procesu, kam ir tiešs sakars ar dolāru pārsātina]urnu, raksturo 10.1. tabulas dati.

10.1. tabula

ASV dolāru nodrošinājums ar zeltu (miljardos dolāru)

Gadi	ASV zelta rezerves	ASV īstermiņa parādi
1949	25	8
1956	14	39
1971	11	90

Tabulas dati uzskatāmi rada, ka 1949. gadā katrs īstermiņa parāda dolārs ārzemēs bija nodrošināts ar zeltu trīskārtīgi. Bet 1965. gadā viens īstermiņa parāda dolārs bija segts ar zeltu tikai 36 % apmērā.

De Golla «zelta bumba». 1965. gadā Francijas prezidents de Golls uzstājās ar runu, ko pasaules prese raksturoja kā «zelta bumbu» pret onkuli Semu. Francijas prezidenta runas galvenais motīvs bija tēze, ka ASV nemitīgi izsniedz Francijai nenodrošinātas parāda zīmes jeb, citiem vārdiem, baro ar tukšiem papīrišiem. (Dolāri kā ASV Centrālās rezervju sistēmas banknotes bija būtībā parāda zīmes – vekseļi). De Golls vēlējās šai operācijai darīt galu; viņš lika visus Francijas dolāru krājumus apmainīt pret zeltu un nosūtīt uz Parīzi. Vienlaikus prezidents aicināja visas citas valstis – ASV dolāru krājumu turētājas – sekot viņa piemēram. Par to Vašingtona bija satracināta un aizvainota. Ja visas valstis vienlaikus atprasītu no ASV īstermiņa parādu dolāros, tos apmainot pret zeltu, šī visvarenā Rietumu lielvalsts būtu bankrotējusi. Radās labvēlīga augsne baumām: ASV dolārus gaida devalvācija. Šīs baumas savukārt bija plaša mēroga spekulāciju aktīvs katalizators.

Atbrīvošanās no dolāra. Eiropā un Japānā aiz bailēm no dolāra devalvācijas neizbēgamiem zaudējumiem mēģināja no tiem atbrīvoties. Miljardiem dolāru tika mainīti pret markām un jenām. Sākās Bretonvudsas valūtas sistēmas sairšana: šīs sistēmas konstrukcijas viena pēc otras sabruka.

Divējāda zelta cena. *Pirmkārt*, pēc kārtējā valūtas drudža 1968. gada martā beidza darboties zelta puls. Zelta piegādes Londonas tirgum fiksētās cenas uzturēšanai tika pārtrauktas. Rezultāts bija prognozējams: sāka veidoties divējāda zelta cena – līdzšinējā oficiālā (35 dolāri par unci) un brīvā tirgus cena, kas atspoguļo zelta piedāvājuma un pieprasījuma samēru (sākotnēji aptuveni 44 dolāri par unci). Tā bija slēptā dolāra devalvācija ar ievērojamu nenoteiktības elementu. Tā sabruka viens no Bretonvudsas sistēmas pilāriem: stabilitāti nomainīja nestabilitāte.

Otrkārt, pēc kārtējam baumām par dolāra devalvāciju un miljardu spekulācijas apmēriem 1971. gada martā, kad it sevišķi Vācijas Federatīvajai bankai un Japānas bankai bija jāizlieto savas rezerves, lai saglabātu markas un jenas fiksēto kursu, šīs bankas atteicās no Bretonvudsas principiem un pārgāja uz «pel-došiem» kursiem, kurus noteica piedāvājuma un pieprasījuma samērs.

Treškārt, jauns valūtas drudzis nebija ilgi jāgaida. Veidojās dramatisks situācija: Eiropā atteicās mainīt dolārus pret vietējo valūtu. Amerikānis ar dolāru pilnu naudas maku nevarēja noīrēt viesnīcas numuru, paēst pusdienas, nopirkt biļeti kinoteātrī. Krāšņi uzplauka melnais tirgus. ASV konsulātiem bija rūpju pilnas rokas, lai palīdzētu saviem tautiešiem nokļūt aizokeāna dzimtenē. ASV reakcija bija Bretonvudsas sistēmai kā duncis krūtīs: tās pārtrauca citu valstu centrālajām bankām turpmāk mainīt dolārus pret zeltu. Pagātnē palika zelta dolāra standarts un līdz ar to zelta standarts vispār.

Dolāra devalvācija. *Ceturtkārt*, Bretonvudsas valūtas sistē-

mas norietu, tās aiziešanu vēsturē noslēdza pirmā dolāra devalvācija 1971. gada decembrī par 8 % un otrā devalvācija 1973. gada martā par 10 %.

10.2. tabula

ASV dolāra zelta satura izmaiņas devalvācijas iespaidā

Gadi	1 dolāra zelta saturs	1 unces zelta oficiālā cena
1934. g. – 1971. g.	0,89 g	35 dolāri
1971. g. dec. – 1973. g. marts	0,82 g	38 dolāri
1973. g. marts	0,74 g	42 dolāri

Bretonvudsas sistēmas krahs. Starptautisko naudas norēķinu jomā iestājas juku laiki. Pastāvēja oficiālie un brīvie tirgus valūtas kursi.

No jauna finansisti un eksperti laužija galvu par to, kā sakārtot starptautisko valūtas sistēmu, no jauna nodrošināt tās stabilitāti. Skaidrs bija viens. Bretonvudsas sistēma bija cietusi krahū un jau piederēja pagātnei.

10.3. Jamaikas valūtas sistēma

Jamaikas sistēmas dibināšana. 1976. gadā Jamaikas salā sanāca SVF sesija. Neko patiešām jaunu pieņemamu valstu pārstāvji un viņu padomnieki nespēja piedāvāt. Tika nolemts izveidot pārejas valūtas sistēmu. Nelaime bija tā, ka neviens lāgā nezināja, uz ko īsti šī pāreja ir. Pieņemtā sistēma tika nokrustīta par Jamaikas valūtas sistēmu.

Pēc Bretonvudsas sistēmas sairšanas pastāvēja gan vecās sistēmas lauskas, gan jaunveidojumi. Jamaikas sistēmas uzdevums bija sakārtot šo mantojumu, neradot neko principiāli jaunu.

Jamaikas sistēmas galvenās pazīmes. Pirmkārt, zelta demonetizācija. Tas nozīmē, ka zelts vairs nav naudas prece, tas nepilda naudas funkcijas. Praktiski naudas vienībai vairs nav zelta satura. Pēc Jamaikas sistēmas autoru ieceres, zelts turpmāk

būs tikai cēlmetāls, kas noderīgs tehnikā, medicīnā, juvelier rūpniecībā.

Zelts kā maksāšanas līdzeklis ne monētās, ne stienos nedrīkst tikt pieņemts. Zeltu var pārdot kā visai likvīdu preci un pretī saņemt nacionālo naudu un ar to norēķināties pēc patikas. Bet prakse ne vienmēr ir tāda, kādu to paredz augstās teorijas, pat ja šīs teorijas savos statūtos ir kanonizējis SVF. Mēs jau minējām, ka zelts saglabājis savu vietu centrālo banku rezervēs. Tas dod iespēju runāt par zelta standarta atavismu.

Otrkārt, «peldošie kursi». Ne visi SVF locekļi dedzīgi atbalstīja «peldošos» kursus. Katra centrālā banka rīkojās pēc sava ieskata, vadoties pēc konkrētās situācijas, motivācijas izdevīguma. 1985. gadā no 149 SVF locekļiem tikai 36 locekļi savām nacionālajām valūtām noteica «peldošo kursu». «Peldētāju» īpatsvars līdzinājās tikai 24 %. To skaitā bija ASV, Japāna, Lielbritānija, Kanāda, Dienvidāfrikas Savienība. Daudzu valstu «peldošiem kursiem» bija visdažādākie ierobežojumi. 50 valstu valūtas (33 %) bija «piekaltas» dolāriem. Tas bija raksturīgs pirmām kārtām trešās pasaules valstu valūtām. 44 valstu valūtas (29 %) bija sasaistītas ar starptautiskām valūtas vienībām, vispirms SVF starptautisko valūtas vienību – *Special drawing rights* (SDR). Eiropas Koptirgus valstīm bija sava Eiropas valūtas sistēma jeb «čūska tunelī».

Treškārt, valūtas rezervju diversifikācija, to dažādība, daudzveidība. Blakus dolāram un zeltam centrālo banku rezervēs arvien lielāks īpatsvars bija Vācijas markai, Šveices frankam, Japānas jenai, Francijas frankam, angļu mārciņai, zviedru kronai, Kanādas dolāram un dažām citām valūtām.

Ceturtkārt, bija paredzēts starpvalstu norēķinos plašāk lietot starptautisko kredītnaudu jeb tā saucamo «papīra zeltu» – speciālās aizgūšanas tiesības (SDR), kas tika radītas vēl Bretonvudsas sistēmas norieta apstākļos 1969. gadā. Runa bija par to, lai

starptautiskajā aprītē ieviestu tādu naudu, ko varētu apzināti papildināt atkarībā no vajadzības. Šajā ziņā tāda nauda būtu labāka par zeltu, kura laišana apgrozībā ir ierobežota. Šos SDR emitē SVF. SDR pēc zelta standarta sākotnēji tika pielīdzināta vienam dolāram. Šīs naudas veidošanai valstīm bija jāizdala zināmas summas no savām rezervēm. SDR tika sadalīta starp centrālajām bankām, kas to varēja izmantot, lai kārtotu savstarpējās saistības, dzēstu maksājumu bilances deficītu. Šī starptautiskā nauda, vienreiz nonākusi apgrozībā, tur arī palika un varēja apgrozīties tikai starp centrālajām bankām SVF ietvaros. SDR ir lielāka drošība nekā nacionālām banknotēm un citām kredīta – papīra naudas – zīmēm, kaut gan raksturs tām ir vienāds.

SDR pastāvēja tikai bezskaidras naudas formā kā ieraksti SVF attiecīgo valstu speciālos kontos, nepieņemot banknošu formu. 1986. gada beigās bija emitēti 21,4 miljardi SDR, no kuriem 19,2 miljardi vienību atradās valstu – SVF locekļu – kontos, bet 2,2 miljardi vienību tika glabātas SVF. SDR kursa problēmu galu galā atrisināja tādējādi, ka tā pamatā tika likts attīstītāko rietumvalstu «valūtu grozs» ar šādiem «svariem»: ASV dolārs – 42 %, Vācijas marka – 19 %, Japānas jena – 15 %, angļu sterliņu mārciņa – 12 %, Francijas franks – 12 %.

Eiropas valūtas sistēma. *Piektkārt*, Jamaikas sistēmas ietvaros ar lielām īpatnībām darbojas Eiropas valūtas sistēma (EVS), kas, sākot ar 1979. gada 13. martu, aptvēra Eiropas Kopienas, tagad Eiropas Savienības, valūtu lielāko daļu. Raksturīgi bija tas, ka tieši EVS visvairāk saglabāja Bretonvudsas sistēmas lauskas. Īpatnējs bija valūtas kursu veidošanas mehānisms EVS.

EVS pamats ir Eiropas naudas vienība ekijs – *European Currency Unit* (ECU). Ekija kurss tāpat kā SDR bāzējas uz «valūtas grozu». Tā emisija daļēji balstās uz zelta dolāriem (20 % no Eiropas Kopienas valstu zelta valūtas rezervēm). Valūtu īpatsvari to grozā periodiski mainās.

Ekajs galvenokārt tika izmantots starpvalstu bezskaidras naudas norēķinos. Pastāvēja arī metāla ekajs, bet tas pirmām kārtām bija paredzēts numismātiem. Atšķirībā no SDR ekajs 80. gados paplašināja savu darbības sfēru, t.i., sāka apgrozīties arī privātās ekonomikas sfērā. Ekajs tika lietots aizņēmumos kā vērtspapīrs, pat norēķinos starp uzņēmumiem. 1985. gadā 700 bankas 30 valstīs jau izmantoja ekaju noguldījumu un aizdevumu operācijās. Svarīga bija ekaja perspektīva: ar 1999. gadu ievadīts process, lai pārietu uz vienotu ES valūtu eiro.

10.4. Pasaules valūtas tirgus

10.4.1. Pasaules valūtas tirgus nepieciešamība

Naudas sakari, kas aptver tikai divu valstu nacionālo valūtu attiecības, jau sen neatbilst pasaules ekonomikas reālajām vajadzībām. Ārējo ekonomisko attiecību aktivitāte un daudzpusība ir tik liela, ka kļuva nepieciešams veidot būtiski reglamentētu starptautisku valūtas sistēmu, kas praktiski aptvertu un kam pakļautos visas pasaules valstis ar savām valūtām. Izveidojās pasaules valūtas tirgus ar savu īpašu organizāciju un «spēles noteikumiem».

Ko apkalpo šis pasaules valūtas tirgus?

Pirmkārt, starptautiskās tirdzniecības darījumus.

Otrkārt, starptautisko kapitāla migrāciju, ārējās investīcijas.

Treškārt, starptautisko transfertu.

Ceturtkārt, starptautisko kredītu.

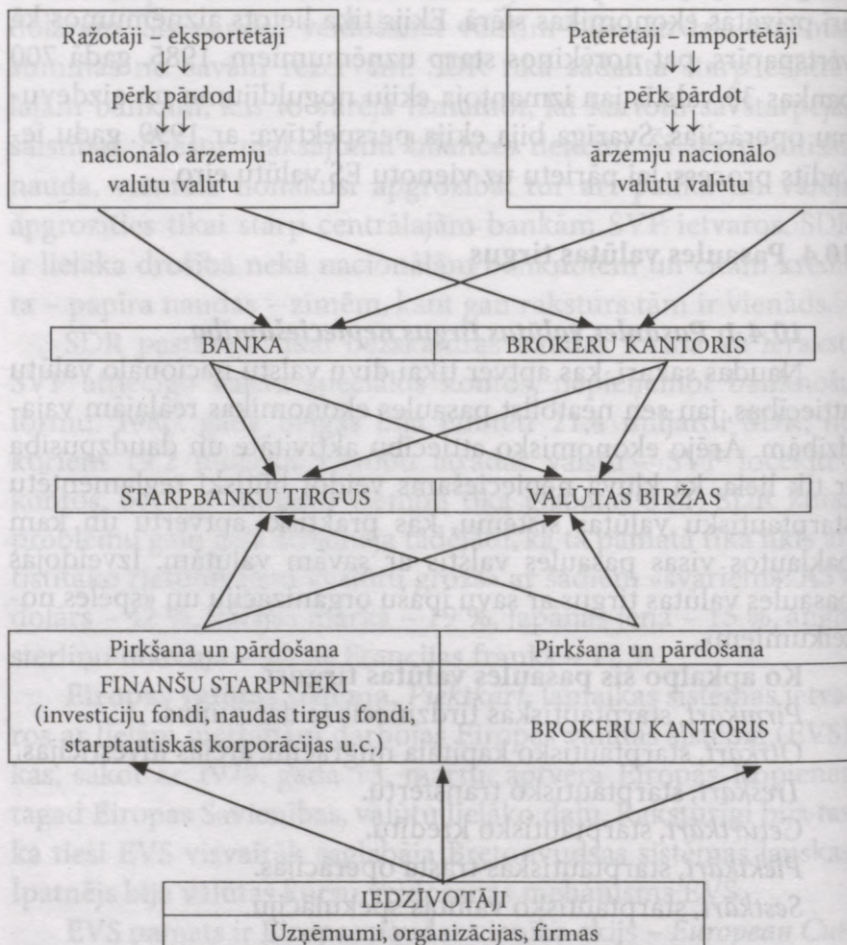
Piektkārt, starptautiskās trasta operācijas.

Sestkārt, starptautisko valūtas spekulāciju.

10.4.2. Pasaules valūtas tirgus organizācija

Lai analīzi vienkāršotu, pieņemsim, ka pasaules valūtas tirgus apkalpo tikai norēķinus preču eksporta un importa operācijām. Izsekosim vienkāršotam pasaules valūtas tirgus modelim.

Pasaules valūtas tirgus

Pasaules valūtas tirgus darbības mehānisms. Piemēram, kāda Vācijas firma ir eksportējusi uz ASV preces par 10 milj. USD. ASV partneris, laikus izmantojot ātro sakaru sistēmu

naudas norēķinos, naudu līdz pēdējam centam pārskaitījis Vācijas partnerim vietējā bankā. Bet Vācijas eksportētājam iegādāto eksportpreču apmaksai, algu izmaksām, kredīta atdošanai, nodokļu maksājumiem utt. nepieciešami eiro, turklāt daļa skaidrā naudā (algu izmaksām). Vietējai Vācijas bankai šāda eiro daudzuma krājumā nav. Izeja ir USD pārdošana (apmaiņa, konvertēšana) vai nu starpbanku tirgū, vai valūtas biržā. Šāda operācija maksā naudu, jo pastāv starpība (*spread*) starp pirkšanas un pārdošanas kursu. USD maiņas laikā pret eiro var notikt arī kursu izmaiņas (svārstības). Šinīs operācijās banka neriskē. Riskē eksportētājs, kas pieteicis valūtas maiņu. Banka jebkurā kursa variantā saņem savu starpniecības pakalpojuma apmaksu, savu komisijas naudu. Importa variantā valūtu operācijas īstenojas pretējā virzienā. Parasti visas operācijas, kad vietējā banka vienkārši konvertē lielākā daudzumā kādas valsts nacionālo valūtu pret kādas citas valsts valūtu, norisinās starpbanku tirgū, kas aptver vairāk nekā 100 pasaules lielāko banku. Eksportētājs, izmantojot banku pakalpojumus, var norēķināties par saviem darījumiem vietējā valūtā.

Var rasties jautājums, no kurienes starpbanku tirgū un valūtas biržās būs konvertācijai nepieciešamais naudas daudzums? *Pirmkārt*, uzņēmumi, organizācijas, jebkuras firmas (no visvarenajiem koncerniem līdz piparbodītēm) tur naudu tekošiem darījumiem, uzkrājumus (amortizācijas fonds, uzkrājumi jaunām investīcijām u.c.) bankās. *Otrkārt*, iedzīvotāji parasti glabā savus ietaupījumus nevis zeķē vai zem matrača, bet to glabā krājaizdevumu sabiedrībās, mazākās bankās, pēdējās naudu uztic lielām un drošām bankām, investīciju fondiem, citām naudas tirgus uzticību pelnošām organizācijām.

Tā veidojas divas naudas plūsmas. Pirmā veidojas no darījumu apmaksas sakarā ar eksporta un importa darījumiem un citām operācijām. Pirmās plūsmas galapunkts ir starpbanku tirgus un valūtas birža. Valūtu apmaiņa parasti ir šo operāciju

obligāts nosacījums. Otrās plūsmas avots ir uzņēmumu, organizāciju, firmu, iedzīvotāju noguldījumi dažāda rakstura kredītiestādēs (bankās), investīciju, apdrošināšanas fondos. Galu galā šie noguldījumi nonāk starpbanku tirgū un valūtas biržās. Šeit divas plūsmas satiekas. Rodas nepieciešamie nosacījumi valūtu plašai apmaiņai.

Starpnieku ķēde. Pieklūšana starpvalstu banku tirgiem un valūtas biržām ir sarežģīts process. Pa ceļam uzslieti augsti jo augsti žogi – mazs ir to lielo banku skaits, kam ir tiesības darboties starpbanku tirgū; brokeri ir tikai starpnieki valūtas darījumos bez tiesībām patstāvīgi pieņemt lēmumus. Turklāt brokeriem vajadzīga atļauja (licence) valūtas operācijām. Starpvalstu tirgū un valūtas biržā darbojas tikai ierobežots pircēju un pārdevēju skaits, kam tieši atļauts pirkt un pārdot valūtu.

Valūtas operācijas 24 stundas diennaktī. Tumša nakts stunda nav itin nekāds šķērslis liela mēroga valūtu konvertācijai vai spekulācijai. Ievērojot laika joslas, katru brīdi, minūti kaut kur pasaulē darbojas kāda no starpbanku sistēmas bankām vai valūtas biržām. Vismodernāko sakaru sistēma var dažu sekunžu laikā pārsviest miljardu summas ne tikai no valsts uz valsti, bet no kontinenta uz kontinentu, no viena pasaules gala uz otru. Kad Rīgā vēl cilvēki redz tikamu sapni par to, ka rītdien viņiem uzsmaidīs laime ar dolāru žūkšņiem, kas tieši no debesīm viņiem iekritis klēpī, tālajā Jaunzēlandē savas durvis plaši atver reprezentablas bankas un Vēlingtonas valūtas birža, kur var mēģināt pilnīgi reāli sapni pārvērst īstenībā. Pēc četrām stundām ar zināšanu un prātu var izmēģināt laimi Honkonga. Bet vēl pēc astoņām stundām jūsu rīcībā jau ir miglainās Londonas lepnās bankas un valūtas birža. Vēl pacietību vairāku stundu garumā, un jums var pavērties iespējas ar starpnieku ķēdes palīdzību darboties valūtas jomā ASV banku centrā Volstrītā, Ņujorkas un Čikāgas valūtas biržā. Praktiski, Rīgā sēžot pie datora, pasa-

ules valūtas tirgus ir jūsu rīcībā no plkst. 22 svētdienā līdz plkst. 21 piektdienā jeb nedēļā 143 stundas. Brokeriem un dileriem, lai nepalaistu garām kādu būtisku kursa izmaiņu kaut kur kādā pasaules daļā, jāseko svarīgāko valūtas kursu izmaiņām visā pasaulē augu diennakti, strādājot trijās maiņās. Ir viens būtisks nosacījums visdažādāko valstu nacionālo valūtu netraucētai apmaiņai pasaules valūtas tirgū: valūtām, kuras vēlas mainīt, jābūt brīvi konvertējamām.

10.5. Valūtu klasifikācija

Vairāk nekā 170 SVF valstu valūtas nekādi nespēj būt viendabīgas. Būtiskas atšķirības ir absolūti neizbēgamas. Vienkāršākais un vienlaikus rupjākais dalījums, kas nespēj aptvert daudzas konkrētu valstu ekonomiskā stāvokļa īpatnības un neskaitāmas atšķirības valūtu apgrozības nosacījumos, ir dalījums brīvi konvertējamā valūtā un slēgtā valūtā.

Brīvi konvertējama valūta. Kādas pazīmes dod iespēju nacionālo valūtu ieskaitīt brīvi konvertējamo valūtu ierobežotā grupā? Tas ir, *pirmkārt*, nacionālo valūtu brīva apmaiņa kā rezidentiem (konkrētās valsts pilsoņiem, Latvijā arī pastāvīgiem iedzīvotājiem), tā nerezidentiem (ārzemniekiem) pret jebkuru ārzemju valūtu; *otrkārt*, jebkuras valūtas brīva un neierobežota ieviešana valstī; *treškārt*, valūtas kurss, kas atspoguļojas piedāvājuma un pieprasījuma samērā; *ceturtkārt*, nacionālās valūtas brīva izmantošana jebkurās tirdzniecības un finanšu operācijās; *piektkārt*, iespēja izmantot nerezidentu nacionālo valūtu visā pasaulē; *sestkārt*, iespēja rezidentiem glabāt īpašumā un brīvi rīkoties ar ārzemju valūtu; *septītkārt*, stingra pārliecība, ka valsts ekonomikas, finanšu banku sistēma necietīs krahū; *astotkārt*, pieprasījums pēc konkrētās valsts nacionālās valūtas pasaules valūtas biržās. Jānorāda, ka astotās pazīmes trūkums praktiski pārsvītro visas iepriekšējās pazīmes.

Pirms 2002. gada daži eksperti visā nopietnībā apgalvoja, ka pasaulē esot viena vienīga brīvi konvertējama valūta – Luksemburgas franks. Visām citām valūtām, ko parasti uzskata par brīvi konvertējamām valūtām, ir daži, kaut gan gaužām sīki un maznozīmīgi, ierobežojumi. Speciālisti vērtē, ka pašlaik ir desmit brīvi konvertējamo valūtu: ASV dolārs, eiro, Šveices franks, Lielbritānijas mārciņa, Zviedrijas krona, Dānijas krona, Norvēģijas krona, Kanādas dolārs, Austrālijas dolārs, Dienvidāfrikas rands.

Neatkarīgi no uzskaitītām pazīmēm runa praktiski ir par tādu valstu valūtām, kas pieder Rietumu valstu elitei: kopumā spēcīga, plaukstoša ekonomika; augsts dzīves līmenis; visu pasauli aptverošs eksports; eksportprecēm raksturīga augsta kvalitāte, pirmrindas tehnikas un tehnoloģijas līmenis; nozīmīga ir arī zema inflācija. Otrai, krietni lielākai valūtu grupai, t.s. slēgtām valūtām šīs īpašības praktiski nepiemīt. Protams, ir daudz starpformu starp brīvi konvertējamām un slēgtām valūtām. Tā varētu izdalīt iekšēji konvertējamās valūtas, kurām nav ierobežojumu pirmo sešu pazīmju ietvaros.

Nepieciešams pieprasījums. Visas šīs pazīmes un raksturīgās īpatnības galu galā kā fokusā saplūst vienā punktā – vai konkrēto nacionālo valūtu pasaulē plaši pieprasa un pērk. Pieeja brīvi konvertējamai valūtai jābūt stingri selektīvai, jo vienu otru nacionālo valūtu pasaulē šur tur konkrētā reģionā pērk, bet citos rajonos nemaz nepieprasa. Raksturīgi, ka Latvijas maiņas punktus pieņem (pērk) ierobežotu skaitu atzītu brīvi konvertējamo valūtu. Iemesls? Nav pieprasījuma. Brīvi konvertējamā valūta, pastāvot pašreizējiem plašajiem starptautiskajiem sakariem, ir viscaur internacionāla valūta, kuras pircēji ir atrodamī uz visas zemeslodes.

Lats – iekšēji konvertējama valūta. Latam ir daudz pazīmju, kas to tuvina brīvi konvertējamām valūtām. Ne tikai Āfrikas džungļos vai Klusā okeāna salu arhipelāgā pat izglītoti cilvēki

nezina, kas ir lats. Latu konvertē bez ierunām Lietuvā, Igaunijā, atsevišķās bankās Zviedrijā, Somijā, Krievijā. Problēma gaužām vienkārša: ja būs regulāri lata pircēji, ārzemju banka būs gatava valūtu arī iegādāties. Starpvalstu tirgū, pasaules valūtas biržās pieprasījuma pēc latiem nav.

Atsevišķu gadījumu nevajag vispārināt. Ja kāds latu īpašnieks nonācis naudas grūtībās un Berlīnē vai Parīzē uz ielas piedāvā par 10 centiem vienu latu, tas vēl nenozīmē, ka Vācijā lats ir brīvi konvertējams. Motivāciju mēs te saskatām, bet atkārtotāju cēloņu sakarību gan ne. Lata apgrozības liberalizācija (brīva pirkšana, pārdošana, izvešana, ievēšana) jau ir liels panākums.

«Mīkstās» valūtas. Virkne Latvijas banku par augstiem starpniecības procentiem konvertē daudzu NVS valstu valūtu, ko pretmetā brīvi konvertējamām dēvē par «mīkstajām» valūtām. Runa ir par to, ka šīs valūtas ir visai nestabilas. Bet tā kā Latvijai ar šīm valstīm ir tirdznieciski sakari, gribot negribot norēķinu vienkāršošanai Latvijas komercbankas šādas valūtas konvertē, ņem pretī apmaiņai. Tātad ir arī šo «mīksto» valūtu pieprasītāji.

10.6. Valūtu, kursu noteikšanas veidi

Vienas nacionālās naudas vienības cena, izteikta citas valsts naudas vienībā, ir tās kurss. Šo cenu līmenis, veidošanās faktori pasaules valūtas tirgum ir tikpat nozīmīgi ekonomiskās uzvedības motivācijas mehānismi, cik preču cenu veidošanas ražošanas resursu, patēriņa priekšmetu un pakalpojumu tirgos.

Zelta monētu (stieņu) standarts ir visvecākais valūtas kursa noteikšanas veids. Kursu nosaka monētu zelta (sudraba) svara samērs, papildus ievērojot zelta punktus.

Fiksētie kursi Bretonvudsas valūtas sistēmā. *Pirmkārt*, šīs sistēmas pamats bija fiksēta zelta cena ASV dolāros, proti, 35 USD par zelta unci (31,1 g). *Otrkārt*, no šīs zelta cenas USD iz-

rietēja, ka $1 \text{ USD} = 0,89 \text{ g zelta}$. *Treškārt*, visas valūtas cenas tika izteiktas attiecībā pret dolāriem, līdz ar to tās bija pastarpināti saistītas ar noteiktu zelta saturu. *Ceturtkārt*, centrālās bankas apņēmas fiksēto kursu pret dolāriem uzturēt pieļaujamās svārstības $+1, -1$ robežās. Šādu fiksētu kursu varēja uzturēt, izmantojot valūtas intervenci. Proti, ja nacionālās valūtas kurss draudēja celties virs atļautās robežas, centrālajai bankai vajadzēja piedāvāt valūtas tirgū savas pašas valūtu, lai augošais piedāvājums pazeminātu kursu. Toties, ja nacionālās valūtas kurss draudēja kristies zem pieļautās robežas, centrālajai bankai vajadzēja pret brīvi konvertējamo valūtu uzpirkt pašai savu nacionālo naudu. Pieprasījuma pieaugums pret pašas valūtu tās kursu celtu. Tā ar piedāvājuma un pieprasījuma tirgus mehānismu tika nodrošināts fiksēts valūtas kurss, noteikta kursa stabilitāte. Ja centrālā banka nebija spējīga nodrošināt savas valūtas fiksēto kursu, nacionālā valūta bija vai nu jādevalvē (ja kurss kritās), vai jārevalvē (ja kurss cēlās).

«**Tirā peldēšana**» **Jamaikas sistēmā**. Valūtas kursu, ko regulē tikai piedāvājuma un pieprasījuma samērs konkrētā laikā un vietā, dēvē par «tīro peldēšanu». Šāda «tirā peldēšana» atbilst Jamaikas valūtas sistēmas principiem.

Vēl 1962. gada lekcijā studentiem monetāristu idejiskais tēvs Čikāgas universitātes profesors Miltons Fridmens, vēlāk Nobela prēmijas laureāts ekonomikā, ierosināja «tīri peldošos» kursus kā pretlīdzekli valūtas masveida spekulācijai. Ideja ir pietiekami vienkārša. Ja valūtas kurss ceļas, pieprasījums pēc tās krītas. Ja valūtas kurss krītas, pieprasījums pēc tās aug. Kurss izlīdzinās. Spekulantu prieki var būt tikai īslaicīgi. Piedāvājuma un pieprasījuma mehānisms ir vienlaikus antispekulācijas mehānisms un valūtas kursu relatīvās stabilitātes garants. Valūtas spekulācijas ierobežošana ir brīvi peldošo kursu nepārprotams pluss, bet šai sistēmai ir arī savs mīnuss: nav iespējams pietiekami precīzi pro-

gnozēt kursu nākotnē, kas ir visai būtiski, slēdzot darījumus uz ilgāku laiku. Pēc kāda kursa vadīties, ja līgumu slēdz uz pieciem gadiem? Kādu kursu norādīt līgumā? Kā izvairīties no prāviem zaudējumiem, ja kursa realitāte būtiski nesakrīt ar prognozi? Lai nesašķaidītu darījumu laivu pret valūtas «tīrās peldēšanas» akmeņainām krācēm, nākas līgumos paredzēt daudz juridisku atrunu, papildinājumu, lai nākotnes darījumi no peļņas viedokļa, no rentabilitātes līmeņa viedokļa varētu justies pietiekami droši, bez bailēm, ka nākotnes peldošais kurss var rūgti pievilt.

«Netirā jeb regulējamā peldēšana». «Tīrā peldēšana» īstenojas tad, kad centrālā banka nekādi neiespaido valūtas kursu brīvu veidošanu. Centrālās bankas, lai saglabātu noteiktu kontroli pār nacionālās naudas valūtas kursu, labprāt atsakās no «tīrās peldēšanas» un praksē piekopj «netiro jeb regulējamo peldēšanu». Tas nozīmē, ka centrālā banka, vadoties pēc noteiktiem tautsaimniecības attīstības kritērijiem, nacionālās valūtas kursu iespaido ar dažādiem valūtas kursa regulēšanas pasākumiem. Šī regulēšana ir netieša. Tā iespaido pieprasījuma un piedāvājuma samēru. Peldēšanas princips saglabājas. Centrālā banka iedarbojas uz pašu peldēšanu ar tām svirām, kas ir tās rīcībā, sākot ar valūtas intervenci un beidzot ar dažādu procentu likmju manipulēšanu. Šāda regulēšana pievelk vai atgrūž (atbaida) valūtu no dotās valsts un tā regulē valūtu pieprasījuma un piedāvājuma samēru. Gan peldēšanas princips bezgrēcīgi saglabāts, gan grēkots ar regulēšanas pasākumiem. Daudzām centrālajām bankām, saglabājot uzticību monetārisma peldēšanas svētam bauslim, tomēr grūti atturēties no regulēšanas kārdinājuma.

Valūtu kursu peldēšanas mehānisms. Gan «tīra», gan «netīra peldēšana» galu galā izmanto vienu un to pašu uzvedības motivācijas mehānismu ciešā saistībā ar izdevīguma stimuliem. Valūtas kurss ir tā pati līdzsvara cena, kuru vispusīgi analizējam mikroekonomikā. Ja pie nemainīgā piedāvājuma pieprasījums

pēc noteiktās valūtas pieaug, šīs valūtas kurss celsies; ja toties valūtas pieprasījums saruks, tās kurss pazemināsies.

Valūtas kursa peldēšana uz augšu un leju notiek nemitīgi, katru dienu, stundu, minūti, brīžiem pat dažu sekundu taktā. Tas ir likumsakarīgi. Ja kādas valūtas kurss pieaudzis, daļa valūtas operāciju dalībnieku samazina šīs valūtas pieprasījumu; tā kurss pazeminās. Tas rosina šīs valūtas pieprasījumu un valūtas kurss atkal ceļas. Šādas svārstības, kas nemitīgi atkārtojas, ir īslaicīgā rakstura. Ja uz valūtas kursu iedarbojas ilgdarbības faktori, ir vērojamas valūtu kursu kāpums un kritums ilgākā laika sprīdī. Visas šīs valūtu kursu svārstības gan īslaicīgās, gan ilgstošākās apstiprina atziņu, ka šie kursi īstenojas pēc preču līdzsvara cenas veidošanas nosacījumiem atkarībā no konkrētās valūtas pieprasījuma un piedāvājuma samēra dotajā laikā.

Lai analizētu un prognozētu valūtu kursu izmaiņas, speciālisti ar datoru palīdzību zīmē valūtu kursu svārstību diagrammas. Dienas intervālā fiksētai informācijai ir dienas augstākais kurss, zemākais kurss un vidēji svērtais kurss.

Jauktā kursa noteikšana. Jau atzīmējām, ka Jamaikas valūtas sistēma nav tīrradnis, ka šinī sistēmā ir vecās sistēmas lauskas un tas jaunais, ko izvirzīja pati prakse, piemērojoties jauniem apstākļiem. Vecā un jaunā mistrojums vispilnīgāk izpaudās Eiropas valūtas sistēmā (EVS), kas, no vienas puses, Jamaikas sistēmu it kā noliedz, bet, no otras puses, ir Jamaikas sistēmas organiska sastāvdaļa. Jamaikas sistēmā īpatnējā veidā mierīgi līdzās darbojās divi pretēja rakstura principi: fiksētie valūtas kursi un valūtas kursu «tīra» vai mazāk «tīra peldēšana». Izrādās, ka šos divus valūtu kursu veidošanas principus var praktiski savienot. EVS ir ES dalībvalstu valūtas sistēma līdz pārejai uz eiro, tātad neatsaucamā pagātne. Šo valūtas sistēmu neanalizēsim.

Piesaistīti kursi. Ne mazums valstu ar vāju ekonomiku, kas nopūlas savas nekonvertējamās valūtas kursu saglabāt stabilos

rāmjos, lieto savas nacionālās valūtas piesaisti kādai spēcīgai valūtai, kurai lielas svārstības nedraud. No Baltijas valstīm pirmie uz šā aizsargājamā ceļa stājās mūsu ziemeļu kaimiņi. Atjaunojot savu pirmsokupācijas valūtu kronu, Igaunija jau 1992. gadā savu kronu «piekala» Vācijas markai, $1 \text{ DEM} = 8 \text{ EEK}$. Vēl vairāk – ar likumu tika aizliegts kronu devalvēt līdz pat 2000. gadam. Turpmāk Igaunijas kronas kursa svārstības precīzi atkārtot DEM svārstības pret citu valstu valūtām.

Pēc gada Igaunijas piemēram sekoja mūsu dienvidu kaimiņš Lietuva. Lits tika «piekalts» USD, proti, $1 \text{ USD} = 4 \text{ LTL}$. Kā svārstās USD kurss, tā punkts punktā svārstījās arī lita kurss.

Sākoties 2002. gadam, Igaunijas krona tika «piekalta» eiro ($1 \text{ eiro} = 15,646640 \text{ kronas}$), Lietuvas lits tāpat eiro ($1 \text{ eiro} = 3,4528 \text{ liti}$). Mūsu kaimiņvalstu nacionālās valūtas kursi tagad ik dienas mainās tāpat kā eiro kurss.

Lats turpināja «peldēt». Tā bija gaužām «netīra peldēšana», jo Latvijas Banka «peldošajam» latam krietni palīdzēja pieņemties svarā. Lata (pārreķinātais Latvijas rublis) vidējais kurss no $1 \text{ USD} = \text{Ls } 0,842$ 1993. gada janvārī pacēlās līdz $1 \text{ USD} = \text{Ls } 0,582$ 1994. gada janvārī. Pieaugums gada laikā (13 mēnešos) – 30 %. Kāds sakars šim «panākumam» ar Latvijas tautsaimniecības kopumu? Nekāds! Latvijas IKP 1993. gadā samazinājās par 15 %. 1994. gada februārī lats tika neoficiāli «piekalts» SDR – Starptautiskā valūtas fonda norēķina vienībai. Turpmāk 1 SDR vienmēr un bez jebkāda izņēmuma oficiāli līdzinājās $\text{Ls } 0,7997$. Mainās situācija Latvijas ekonomikā, te tautsaimniecību pārņem postoša komercbanku krīze un ap 20 bankām īsā laikā bankrotē, te ekonomika atkopjas no pārdzīvotām neveiksmēm un 1996. gadā Latvijas IKP pēc iepriekšējā krituma pieņemas par 2,8 %; lata kurss pret SDR bija absolūti nejūtīgs pret jebkurām perturbācijām un stāvēja ciets kā krams: saules tveicē un stindzinošā salā 1 SDR vienmēr bija $\text{Ls } 0,7997$.

Tas, ka lata kurss piesaistīts SDR neoficiāli (bez Saeimas tiesiska akta), deva latam zināmas priekšrocības, salīdzinot ar ziemeļu un dienvidu kaimiņu valūtām. Latvijas Bankai ir noteiktas manevrēšanas iespējas naudas emisijas jomā. 1995. gada vasarā banku krīzes apogejā LB varēja valdībai bez sevišķām problēmām piešķirt lielāku kredītu. Igaunijā un Lietuvā centrālajām bankām tas nebūtu atļauts, jo tur nacionālās valūtas kurss ir oficiāli stingri fiksēts saskaņā m īpašu valūtas pārvaldes sistēmu. Šī ierobežojošā sistēma paredz, ka jebkurai naudas emisijai ir jābūt pilnībā segtai ar brīvi konvertējamo valūtu rezervēm vai ar zeltu. Tas praktiski nozīmē, ka centrālajai bankai nav tiesības savu valūtu pārdot lielākā daudzumā (arī emitēt naudu ar kredīta starpniecību), nekā ir iepirkta brīvi konvertējamā valūta. No šāda stingra nodrošinājuma un līdzsvara prasības lats tiesiski bija brīvs. Latvijas Bankas praktiskā monetārā politika nodrošināja latu ar drošām rezervēm arī bez iepriekš minētās likumā fiksētās valūtas pārvaldes sistēmas.

SDR grozs. Vai lata kurss mainījās pret citu valstu brīvi konvertējamām valūtām? Noteikti! Tikai mazākā mērā nekā krona un lits. No kursa svārstību viedokļa lats bija visstabilākais no «piekaltajām» Baltijas valūtām. To labi varēja vērot 1997. gada sākumā, kad samērā būtiski izmainījās USD un DEM kurss, velkot sev līdzī svārstībās attiecīgi litu un kronu. Lata svārstības bija mazākas, jo SDR pārstāvēja piecu valūtu grozu. Šinī grozā, kurā valūtu īpatsvaru maina katrus piecus gadus, pašlaik USD svaram ir 45 %, JPY – 15 %, GBP – 11 %, eiro – 29 %. Skaidrs, ka vislielāko iespaidu uz lata kursu atstāja USD kurss: dolāram SDR grozā ir vislielākais īpatsvars.

Valūtu īpatsvars SDR valūtu grozā

	1981 – 1985	1986 – 1990	1991 – 1995	1996 – 2000	2001 – 2006
ASV dolārs	42	42	40	39	45
Vācijas marka	19	19	21	21	-
Japānas jena	13	15	17	18	15
Francijas franks	13	12	11	11	-
Anglijas mārciņa	13	12	11	11	11
Eiro	-	-	-	-	29

SDR valūtu groza izmaiņas atspoguļo ekonomiskā spēka samēra izmaiņas. 2001. – 2006. gadā groza dominante ar 45 % ir un būs ASV dolārs. Euro grozā pārstāv Vācijas marku un Francijas franku, ieņemot apvienotiem spēkiem godpilnu 2. vietu. Vājāka kļuvusi Japānas jena. Stabili bez izmaiņām turas Anglijas mārciņa.

Lata piesaiste SDR pieder pagātnei. No 2005. gada 1. janvāra lats ir «piekalts» euro (skat. iedalu «Nosacījumi lata pārejai uz euro».).

Oficiālais LB lata kurss, komercbanku un maiņas punktu kurss. Lata kursa stabilitāte pret SDR un tā groza brīvi konvertējamām valūtām nav tīri administratīvas gribas izpausme, bet noteiktu ekonomisku nosacījumu rezultāts. Ievēribu pelna tas apstāklis, ka LB noteiktais lata kurss un komercbanku un speciālu firmu (maiņas punktu) peldošais kurss visā Latvijas teritorijā ir visai tuvs.

Kā izskaidrot lata kursa minimālās atšķirības gan komercbankās, gan maiņas punktos dažādos Latvijas rajonos? *Pirmkārt*, LB oficiālais lata kurss pret brīvi konvertējamām valūtām ir Latvijas valūtas tirgus centrālais regulators. Vienmēr pastāv reāla iespēja konkrētu valūtu Latvijas Bankā nopirkt pēc oficiālā

kursa. Šā iemesla dēļ visā Latvijas valūtas tirgū lata maiņas kursa novirzes no LB oficiālā kursa var būt tikai minimālas. *Otrkārt*, katra komercbanka, firma (tās maiņas punkti) praktiski vadās pēc valūtu piedāvājuma un pieprasījuma samēra.

Treškārt, Latvijas Banka, pateicoties saviem ārējiem aktīviem, t. sk. brīvi konvertējamās valūtas rezervju apmēriem, spēj nodrošināt lata kursa absolūtu stabilitāti pret 1 eiro. Minētās rezerves ir uzticības garants lata kursam. Lata kurss pret eiro var svārstīties tikai $\pm 1\%$ ietvaros. Lata kurss pret brīvi konvertējamām valūtām līdz šai dienai daudzkārt mainījies gan uz augšu, gan uz leju atkarībā, *pirmkārt*, no USD svārstībām, *otrkārt*, no eiro kursa svārstībām. Tāda pati kā pagātnē situācija ir arī šodien ar to īpatnību, ka lata kurss svārstās atkarībā no eiro kursa izmaiņām.

LB ārējie aktīvi. Latvijas Bankas ārējiem aktīviem, neskatoties uz dažām svārstībām, ir raksturīga nepārprotama palielināšanās tendence. Viens no kritērijiem, kas ļauj spriest par nodrošināšanas pakāpi, ir lata naudas bāze Mo (skaidra nauda apgrozībā plus noguldījumi Latvijas Bankā), salīdzinot ar LB ārējiem aktīviem.

LB ārējie aktīvi ir pamatos brīvi konvertējamā valūtā, kas svārstoties nosedz Latvijas naudas bāzi. Tas nozīmē, ka, pat pastāvot lielumam pieprasījumam latu maiņai pret USD vai eiro, vai citām valūtām, LB rīcībā ir pietiekami lielas rezerves, lai pieprasījumam pretstatītu piedāvājumu.

Var iebilst, ka LB ārējiem aktīviem jāpretstata nevis naudas bāze, bet agregāts M1, kā arī kvazinauda. Reāls nav pieņēmums, ka it visus latus, kas veido M1, iedzīvotāji pieprasīs apmainīt pret brīvi konvertējamo valūtu. Kas attiecas uz kvazinaudu (termiņnoguldījumi), tad ievērojama daļa šo depozītu ir brīvi konvertējamā valūtā. Iepriekš minētie dati liecina, ka lata kursa stabilitāte pagātnē pret SDR, tagad pret eiro viscaur balstās uz potenciālu

līdzsvaru starp nacionālās un brīvi konvertējamās valūtas pieprasījumu un piedāvājumu.

10.7. Lata kurss un Latvijas ārējie ekonomiskie sakari

Cenu mērogs un lata kurss. Dažkārt izbrīnu rada tas fakts, ka lats ir viena no «smagākām» valūtām pasaulē. Tā ir visupirms cenu mēroga un kā sekas valūtas kursa problēma. Sākumā lata «smagums» saistās ar pāreju no Latvijas rubļa uz latu pēc samēra 1 lats = 200 LVR. Tas bija tīri subjektīvs lēmums. Varētu noteikt, ka pret Ls 1 jāapmaina 100 LVR, 50 LVR, pat 10 LVR. Attiecīgi mainītos cenas, ienākumi, lata valūtas kurss. Nozīmīgi ir tas, ka no šī kursa atkarīga preču konkurences spēja pēc cenas pasaules tirgū, eksporta un importa izdevīgums, ieņēmumi no ārējās tirdzniecības.

Lata kurss un ārējā tirdzniecība. Ābece patiesība ir atziņa, ka zems valūtas kurss palielina eksporta ieņēmumus nacionālajā valūtā. Ieskatisimies tabulā, kas izsaka elementāru cēloņsakarību (skaitļi nosacīti).

10.4. tabula

Lata kurss un eksporta ieņēmumi

Eksports mēnesī, milj. USD	Lata kurss pret 1 USD	Eksporta ieņēmumi mēnesī, milj. latu
100	0,50	50
100	1,00	100

Atliek noskaidrot, kādā mērā līdz ar ieņēmumiem pieaugs eksporta peļņa. Viennozīmīgas atbildes šim jautājumam nav. Viss atkarīgs no tā, kā konkrētai eksportprecei zemākā valūtas kursa ietekmē pieaugs ražošanas izmaksas. Te esam nonākuši līdz citai ābece patiesībai: zemāks valūtas kurss sadārdzina importu pašmāju naudā; par svešzemju preci ar nemainīgām cenām ārzemju valūtā līdz ar to būs jāatdod vairāk latu, jo vairāk

kādas preces ražošanai tiek izmantotas importa izejvielas, energoresursi, komplektējošās detaļas, jo lielākā mērā pieaugs šīs preces ražošanas izmaksas. Tas vēl nav viss. Importa preču cenu pieaugums izraisīs noteiktā līmenī izmaksu inflāciju, vispārēju cenu kāpumu. Lai kompensētu reālo ienākumu krišanos, būs jāpaaugstina algas, pensijas, stipendijas, pabalsti. Algu pieaugums arī kāpinās ražošanas izmaksas. Tā zemākā valūtas kursa plusus lielākā vai mazākā mērā aprīs šī kursa acīmredzami mīnusi. Vislielākais guvums varētu būt eksportnozārem, kas izmanto vietējās izejvielas, kur importētiem resursiem un darba algai ir mazs īpatsvars, piemēram, kokrūpniecība, pārtikas ražošana.

Līdzšinējais apraksts balstās uz pieņēmumu, ka eksporta apjoms ir nemainīgs. Valūtu zemā kursa piekritēji teiks, ka šāda kursa galvenais pluss saistās ar eksporta konkurences spēju pieaugumu ārējos tirgos un līdz ar to ar eksportnozaru attīstību, jaunām darba vietām, lielākiem budžeta ieņēmumiem. Var atsaukties uz klasisku piemēru, ko atrodam mācību grāmatās.

10.5. tabula

Lata zemāks kurss un cenu maiņa ārējā tirgū

Latvijas eksporta preces vienības cena, Ls	Lata kurss pret 1 USD	Latvijas eksporta preces vienības preces cena, USD
100	0,50	200
100	1,00	100

Šīs tabulas dati – eksportpreču cenu pazemināšana ārzemju valūtā – izskaidro lata devalvācijas pozitīvo rezultātu trīsdesmito gadu otrajā pusē. *Pirmkārt*, pasaules tirgū visai asa bija cenu konkurence. *Otrkārt*, Latvijas galvenajās eksportnozarēs – kokrūpniecībā un it sevišķi lauksaimniecībā, kas ražoja tādas nozīmīgas eksportpreces kā sviests un bekons, importēto resursu loma bija neliela. Enerģētika laukos balstījās uz «auzu motoru»,

koksni, kūdru. *Treškārt*, zemnieki, kas ražoja pienu eksportsvietam, dabūja piemaksas. *Ceturtkārt*, labvēlīga bija pasaules tirgus konjunktūra. *Piektkārt*, iedzīvotāji galvenokārt pirka un patērēja pašmāju preces.

Problēmas izpratnei minēsim, ka 1937. gadā, salīdzinot ar 1936. gadu, sviesta eksports tonnās pieauga par 11 %, bet ieņēmumi no šī eksporta latos – par 79 %. Papīrmalkas eksports pēc apjoma šinī periodā palielinājās 3,3 reizes, ieņēmumi no tā latos – 7,7 reizes (Latvijas statistikas gada grāmata. 1937/38, R., 1938, 204. lpp.).

Saprotams, nevajag ignorēt cenu pieaugumu kokvilnai, oglēm, benzīnam, citam importam. Tomēr devalvācijas plusi bija lielāki par tās mīnusiem. Vienlaikus jāatzīmē, ka viss minētais ir neatsaucama pagātne.

Pasaule un Latvija daudz kas radikāli mainījies, un secinājumi no tabulas «klasikas» vairs neatbilst šīsdienas realitātēm. Visupirms eksporta preču pašizmaksa un līdz ar to cena nacionālajā valūtā pie zemākā tās kursa neizbēgami pieaugs, krietni samazinot cenu pazemināšanas efektu ārējos tirgos. Jāievēro konkurences nosacījumu jaunie akcenti – kvalitāte, dizains, ekoloģiskā tīrība, papildu pakalpojumi. Par patiešām labu preci pircējs, t. sk. vairumpircējs, arī gatavs labi samaksāt. Šodien izvirzās cits jautājums: kāds ir lata piesaistes kurss eiro?

Problēma ir nopietna, jo saistās ar Latvijas reālo eksportpotenciālu, konkurences iespēju pasaules tirgū. Šodien ir absolūti skaidrs, ka plašāk iekarot ārējo tirgu Latvijas preces spēs vienīgi pēc būtiskām struktūras pārmaiņām valsts tautsaimniecībā. Nepieciešamas investīcijas un vēlreiz investīcijas, prāvi ieguldījumi modernā tehnikā un tehnoloģijā, krietni augstāka ražošanas kultūra, darbiniekiem jāapgūst jaunas profesijas, jākāpina kvalifikācija. Runa ir par pakāpenisku un ilgstošu procesu. Tas nozīmē, ka ne šodien, ne rīt lata kursa pazemināšanas galvenais

trumpis – eksporta veicināšana – spēlē nenonāks. Plusiņš būs mazs, bet mīnusi sakarā ar importa sadārdzinājumu un neizbēgamo izmaksu inflāciju – lieli.

Lata zemāks kurss un investīcijas. Dzirdēts un lasīts atbildīgu valstsvīru izteikums, ka relatīvi augsts lata kurss palētina investīcijas. Loģiski secināt, ka lata kursa pazemināšana sadārdzina investīciju preču iegādi. Par kādu naudu investori iegādājas jaunāko tehniku un tehnoloģiju? Par latiem? Nē! Atbilde skaidra: par brīvi konvertējamo valūtu. No kurienes nāk šie investīciju dolāri, eiro, mārciņas, kronas? Vai nu tiešā ceļā no ārzemēm, vai arī kā kredīti no pašmāju bankām. Investīcijas kalpo galvenokārt eksportpreču ražošanai. Eksporta ieņēmumi citas valsts valūtā tad arī kalpos investīciju atmaksai un kredītu atdošanai. Šinī variantā investoru lata kurss neuztrauc. Tas investīciju cenu neskar. Ciktāl nodokļi, algas un vēl šis tas jāmaksā latos, lata kursa pazemināšana var dot labumu.

Zinātājs teiks, ka pretēja situācija ir tādās nozīmīgās nozarēs kā telekomunikācijas, enerģētika, transports, pārtikas rūpniecība pašmāju tirgum, kur ārzemēs iepirkta investīcijas preces ir jāatpelnā ar latu ražu, ka ievākta Latvijas ārēs. Te nav ko oponent: jo zemāks lata kurss, jo dārgākas latos ir šīs investīcijas. Līdz ar to lētais lats pārvēršas par šādu investīciju bremzi, atmaksas laika paildzinātāju, rentabilitāte pazemināšanas negantu sviru. Pretlīdzeklis – tarifu, cenu paaugstināšana, un klāt jau izmaksu inflācija ar visām negatīvajām sekām iedzīvotāju dzīves līmenim. Šāda cēloņsakarība darbosies visur tur, kur investoram praktiskās saimniekošanas vajadzībām jākonvertē lati pret citu valstu valūtu. Toties, ja svešzemju nauda jāmaina pret «vieglāku» valūtu, investoram kā jebkuram mijējam tas būs izdevīgi.

10.8. Lata pirktspējas paritāte.

Pirktspējas paritāte. Lai īstenotu starptautiskos salīdzinājumus, valstu ekonomiskos rādītājus nacionālajā valūtā bieži vien pārrēķina ASV dolāros, eiro pēc vidējā valūtas kursa; virknē gadījumos gūstam nesalīdzināmu rezultātu. Lietas būtība tā, ka valūtas kurss kā maiņas attiecība neliecina par valūtu salīdzinošo pirktspēju. 2005. gadā viena lata vidējais apmaiņas kurss līdzinājās 1,77 ASV dolāriem un 1,42 eiro. Vai tas nozīmēja, ka par vienu latu Latvijā varēja nopirkt tādu pat preču klāstu kā par 1,77 USD ASV un 1,42 EUR eirozonas valstīs? Nebūt, nē! Cenu līmenis ASV un eirozonā ir vairākkārt augstāks nekā Latvijā un kurss LVL / ASV un LVL / EUR nekādi nav saistīts ar attiecīgajām cenu atšķirībām. Lai daudzi starptautiskie salīdzinājumi būtu korekti nepieciešams aprēķinos vadīties no valūtu salīdzinošās pirktspējas jeb pirktspējas paritātes (PPP). Lai noteiktu šo nozīmīgo rādītāju, vienāda satura patēriņa priekšmetu un pakalpojumu grozs pēc konkrētajām cenām jānovērtē atšķirīgajās valūtās. Iegūto rezultātu var savstarpēji attiecināt, nosakot kādas valūtas pirktspējas paritāti, salīdzinot ar kādu citu valūtu. Piemēram, nosacīti pieņemsim, ka viena pieaugošā cilvēka izdzīvošanai mēnesī Latvijā nepieciešams preču grozs 100 Ls apmērā. ASV tieši tāds pat preču grozs novērtēts 500 USD apmērā. Tas nozīmē, ka viena lata PPP pret ASV dolāru līdzinās 0,2. Šādi var lata pirktspējas paritāti aprēķināt pret jebkuru citu valūtu. Plašākos starptautiskos aprēķinos var izmantot dažādu valūtu PPP pret vienu noteiktu valūtu, kuras pirktspēju pieņem par 1. Deviņdesmitajos gados Eiropas valūtām šāda salīdzināšanas bāze bija Austrijas šiliņš, pašlaik – eiro.

Lata pirktspējas paritātes izmaiņa. Kādas valūtas pirktspējas paritātes aprēķins tikai aptuveni raksturo tās patieso pirktspēju: *pirmkārt*, minētais aprēķins balstās uz vidējiem lielumiem (cenas, patēriņa struktūra); *otrkārt*, cenas ir kustīgas, nemitīgi

mainās, galvenokārt uz augšu, turklāt dažādās valstīs cenu dinamika ir atšķirīga. Lata apgrozības gados, tā pirktspējas paritāte būtiski sarukusi. Priekšstatu par to no lata puses sniedz patēriņa cenu indeksa kāpums un viena iedzīvotāja pilna iztikas minimuma preču un pakalpojumu groza vērtība vidēji mēnesī izmaiņa. Šis minimums 2000. gadā līdzinājās 84,47 lati, 2002. gadā – 88,76 lati, 2005. gadā – 105,48 lati.¹

Pēc autora visai aptuvena vērtējuma lata pirktspējas paritāte pret eiro pašlaik līdzinās ap 0,3.

PPP izmantojams, lai tālāk aprēķinātu iedzīvotāju salīdzinošo dzīves līmeni dažādās valstīs, iekšzemes kopprodukta uz vienu iedzīvotāju salīdzinošo lielumu.

Pirktspējas paritātes standarts. Eiropas Savienības statistikas birojs *Eurostat* regulāri publicē Starptautisko salīdzināmu programmas rezultātus. Šai nolūkā tiek izmantots Pirktspējas paritātes standarts (PPS). Šis standarts ir mākslīga valūta, ko iegūst, ja ekonomikas apjoma rādītājus sākotnējās cenās, izteiktu nacionālajā valūtā, dala ar atbilstošo pirktspējas paritāti.

Dažādu valstu iekšzemes kopprodukta uz vienu iedzīvotāju aprēķini ir visai sarežģīti. Nepieciešams lēst trīs atsevišķus cenu līmeņu indeksus: *pirmkārt*, mājsaimniecību un bezpeļņas institūciju, kas apkalpo mājsaimniecības, gala patēriņa izdevumu salīdzinošo cenu līmeni; *otrkārt*, faktiskā individuālā patēriņa salīdzinošo cenu līmeni; *treškārt*, kopējā pamatkapitāla salīdzinošu cenu līmeni. PPP un PPS aprēķins ieskatu problēmā sniedz 10.6. un 10.7. tabulas.

¹ Latvijas statistikas ikmēneša biļetens, 1/2006, 14. lpp.

Eiro maiņas kursi un pirktpējas paritātes 2000. gadā¹

Valstis	Valūtas kurss attiecībā pret eiro	Pirktpējas paritātes (1 PPS nacionālajā valūtā)			
		IKP	Mājsaimniecību un bezpeļņas institūciju, kas apkalpo mājsaimniecības, galapatēriņa izdevumi	Faktiskais individuālais patēriņš	Kopējā pamatkapitāla veidošana
EU – 15	...	1	1	1	1
Bulgārija	1,94792	0,546603	0,592566	0,539236	0,813967
Kipra	0,573924	0,466295	0,477550	0,476849	0,412696
Čehija	35,5995	15,3100	16,2913	14,4068	20,6004
Igaunija	15,6466	6,96111	7,18031	6,31985	12,1384
Ungārija	260,045	114,820	117,774	104,436	169,418
Latvija	0,559227	0,262075	0,297445	0,253729	0,405895
Lietuva	3,69516	1,59412	1,73744	1,48782	2,73184
Polija	4,00817	1,98016	2,15012	1,93840	2,47369
Rumānija	19921,8	6530,19	7565,89	6523,24	9041,91
Slovākija	42,6017	16,0588	17,0694	14,4183	25,6803
Slovēnija	206,613	132,932	137,064	131,108	145,394

10.6. tabula liecina: *pirmkārt*, valūtu kursi attiecībā pret eiro un pirktpējas paritātes pret eiro nekādi nesakrīt; visos komponentos pirktpējas paritāte ir zemāka par valūtas maiņas kursu; *otrkārt*, kopējā pamatkapitāla veidošana PPP izteiksmē ievērojami pārsniedz faktiskā individuālā patēriņa līmeni un tuvojas valūtas maiņas kursam; *treškārt*, valstis ar augstāku ekonomiskās attīstības līmeni šīs atšķirības starp IKP komponentu novērtēju-

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību, EM, R., 2002. g. decembris, 142. lpp.

mu nav tik izteiktas, piemēram, Kiprai pamatkapitāla veidošana PPS izteiksmē ir par 14 % zemāka nekā individuālais patēriņš, toties Latvijā pamatkapitāla veidošana par 60 % pārsniedz individuālo patēriņu un par 55 % IKP līmeni. Pēc ekspertu vērtējuma pēdējā attiecība saistās ar to, ka Latvijas imports ievērojami pārsniedz eksportu (2000. gadā 1,7 reizes).

Informāciju par salīdzinošu cenu un IKP līmeni uz vienu iedzīvotāju, ievērojot valūtu pirktspējas paritāti, atrodam 10.7. tabulā.

10.7. tabula

Cenu līmeņa indeksi un IKP apjoma indeksi uz vienu iedzīvotāju 2000. gadā¹

Valstis	Cenu līmeņa indeksi, EU - 15 = 100				IKP apjoma indeksi uz 1 iedzīvotāju, ES - 15 = 100			
	IKP	Mājsaimniecību un bezpeļņas institūciju, kas apkalpo mājsaimniecības, galapatēriņa izdevumi	Faktiskais individuālais patēriņš	Kopējā pamatkapitāla veidošana	IKP	Mājsaimniecību un bezpeļņas institūciju, kas apkalpo mājsaimniecības, galapatēriņa izdevumi	Faktiskais individuālais patēriņš	Kopējā pamatkapitāla veidošana
ES - 15	100	100	100	100	100	100	100	100
Bulgārija	28	30	28	42	27	29	29	13
Kipra	81	83	83	72	78	90	84	76
Čehija	43	46	40	58	56	49	55	57
Igaunija	44	46	40	78	40	39	43	26
Ungārija	44	45	40	65	51	44	50	40
Latvija	47	53	45	73	31	29	33	26
Lietuva	43	47	40	74	36	36	43	19
Polija	49	54	48	62	40	41	43	38
Rumānija	33	38	33	45	24	25	27	16
Slovākija	38	40	34	60	46	39	46	41
Slovēnija	64	66	63	70	68	62	65	80

Saskaņā ar 10.6. tabulas datiem, *pirmkārt*, salīdzinošās individuālā patēriņa cenu līmenis Latvijā bija zemāks nekā Kiprā, Slovēnijā, Polijā, *otrkārt*, starp astoņām postsociālistiskajām valstīm, kas pašlaik ir ES sastāvā Latvijai ir zemākais IKP līmenis

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību, EM, R., 2002. g. decembris, 140. lpp.

uz vienu iedzīvotāju; *treškārt*, pēc rādītāja kopējā pamatkapitāla veidošana Latvija minētajā valstu grupā apsteidza tikai Lietuvu un bija vienā līmenī ar Igauniju.

10.5. un 10.6. tabulu informācija ir «vēsturiska», sniedz pagātnes ainu: mūsdienu rādītāji un lata paritāte ir cita. 2005. gadā un turpmāk lata piesaistes kurss pret eiro līdzinās 0,702804, tā tad ir pazeminājies (2000. gadā pret 1 latu vidēji varēja iemainīt 1,79 eiro, 2006. gadā – 1,42 eiro); sešos gados Latvijas iekšzemes kopprodukts palielinājies par 55 %, ES – 15 – par 8 % (vērtējums); patēriņa cenu kāpums mūsu valstī – 28 %, ES – 15 – 12 %. Par cik valūtas un cenas izmainījās pretējos virzienos, lata pirkspējas paritāte 2006. gadā, salīdzinot ar 2000. gadu, būtiski neatšķiras, kaut gan lata pirkspēja iekšzemē ievērojami samazinājās (pērkot patēriņa priekšmetus un pakalpojumus – vairāk nekā par ceturto daļu). Latvijas IKP salīdzināmais apjoms uz vienu iedzīvotāju pret ES – 15 līmeni 2006. gadā pēc iepriekšējā vērtējuma līdzināsies ap 40 %. Latvijas IKP apjoms uz vienu iedzīvotāju pret ES – 25 attiecīgo rādītāju 2006. gadā, ievērojot pirkspējas paritāti, domājams sasniegt 50 %; salīdzinot ar 2000 gadu, pieaugums būšot ap 15 procentpunkti. Vienlaikus konstatēsim, ka pēc IKP apjoma uz vienu iedzīvotāju, Latvija ieņem pēdējo vietu ES – 25 saimē, nedaudz atpaliekot no

Lietuvas un Igaunijas. Tā *Eurostat* vērtējumā pirkspējas paritātes vienībās Latvijas IKP lielums uz vienu iedzīvotāju 2005. gadā līdzinājās ap 46 % no ES – 25 līmeņa, Lietuva ap 50 %, Igaunija – ap 60 %. Pēc tās pašas metodikas, *Eurostat* aprēķina arī produktivitātes rādītāju ES – 25 dalībvalstīs, dalot IKP uz vienu strādājošo. 2005. gadā Latvijai šis rādītājs bija nedaudz mazāks par IKP lielumu uz vienu iedzīvotāju, Lietuvā produktivitāte bija nedaudz lielāka, Igaunijā – savukārt nedaudz mazāka.¹

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību, 2005. g. decembris, 17. lpp.

10.9. Starptautiskā valūtas spekulācija

Buļļi un lāči. Peldoši valūtas kursi, pat nelielas kursu svārstības rada labvēlīgu augsni speciālam uzņēmējdarbības veidam – valūtas spekulācijai. Pasaules valūtas tirgus apkalpo divu veidu operācijas: valūtu konvertāciju (maiņu) un spekulatīvus darījumus. Vienkāršojot jautājumu, var droši apgalvot, ka valūtu konvertēšana obligāti prasa valūtas piegādi (tev obligāti jābūt tai summai, ko taisies apmainīt). Pašai operācijai normālos apstākļos, kad valūtu kursu svārstības ir mazas, ir zema riska pakāpe.

Pavisam cits raksturs ir spekulatīviem darījumiem. Tie balstās visupirms uz divām stratēģijām. Buļļu stratēģija paredz pirkt lētāk, lai pārdotu dārgāk. Lāču stratēģija otrādi: pārdot dārgāk, lai pirktu lētāk. Abos gadījumos kursu starpība ir spekulantu ienākums.

Vai ir iespējams tirgus ekonomikā pirkt nemaksājot? Atbilde ir kategoriski pozitīva. Pērkot jenas par ASV dolāriem, tu apņemies stingri noteiktā laikā šīs jenas atkal pārdot par dolāriem un otrādi, pārdodot jenas par dolāriem, tu apņemies šīs jenas stingri noteiktā laikā atkal nopirkt. Šādām operācijām, kas iekļaujas buļļu un lāču stratēģijā un ko dēvē par transakcijām, nauda būtībā nav vajadzīga.

I milj. ASV dolāru nominālais īpašnieks pērk pēc kursa jenas un apņemas pēc noteikta laika šīs jenas pēc kursa pārdot par dolāriem.

I operācija: dolārus – pārdod; jenas – pērk.
--

II operācija pēc noteikta laika: dolārus – pērk, jenas – pārdod.
--

Pretēja rakstura operācija ar to pašu saturu:

I milj. jenu nominālais īpašnieks pērk pēc kursa ASV dolārus un apņemas pēc noteikta laika šos dolārus pēc kursa pārdot par jenām.
--

I operācija: jenas – pārdod; dolārus – pērk.
--

II operācija pēc zināma laika: dolārus – pārdod, jenas – pērk.
--

«Margin trading» (galējā tirdzniecība). «Margin trading» ir unikāla sistēma, kas katrai kompānijai un fiziskai personai dod iespēju piedalīties vairāksolišanā pasaules valūtas tirgū (starpbanku tirgū un valūtas biržās). «Margin trading» patiesi oriģinālā īpatnība ir tā, ka vari šinī tirgū pirkt un pārdot miljonus, pat miljardus jenu, dolāru, angļu mārciņu kā brīvi konvertējamās valūtas bez to reālās piegādes. Transakciju īstenotājam šāдай «sīknaudai» nemaz nav jāpieder, nav arī jāaizņemas.

Augsta riska pasākums. Lasītājs jau domās, ka tā ir kaut kāda blēdība, līdzīgi bēdīgi slavenām piramidām. Nekas tamlīdzīgs. Viss notiek absolūti godīgi. Nevienš netiek krāpts. Visa problēma saistās ar apmaināmo valūtu kursa izmaiņām, Pērkot USD, EUR, JPY un citas valūtas un apņemoties nopirkt obligāti pārdot, pircējs nezina, cik konkrētā nacionālā valūta pēc dienas, nedēļas vai pat pēc ilgāka laika maksās. Viņš cer, ka kurss pirtajai valūtai augs, bet tas iedomājies kristies. Tas, kas cerēja, ka kurss kritīsies, arī varēja vilties: kurss īstenoja augstlēkšanas rekordu. Vieni riskēja un zaudēja. Citi arī riskēja, bet, paldies veiksmei, laimēja. Tātad «margin trading» spekulatīvā operācija bez piegādēm, reālās naudas iemaksām ir augsta riska operācija. Tu vari īsā laika sprīdī kļūt stāvus bagāts vai... palikt tukšā. Izvirzās jauna problēma: kas gatavs uzņemties risku, būt šī riska garants, citiem vārdiem, neveiksmes gadījumā samaksāt riska summu, zaudējumu? Atbilde vienkārša. Valūtas spekulantam, kas gatavs riskēt, pilnā apjomā jābūt riska garantam. Praktiski spekulantam transakciju tiešajam veicējam (bankai, dilinga centram, biržai) jāiemaksā drošības naudas, ķila. Summa nav liela, pat pieticīga, līdz 5 % no iecerētām valūtas spekulācijām. Lai labāk saprastu valūtas spekulācijas visai specifisko mehānismu, risināsim dažus praktiskus piemērus. Un lai spekulatīvais darījums būtu maksimāli tuvināts praksei, vadīsimies pēc AS «Saules banka» dilinga centra nosacījumiem.

Bullis riskē un gūst ienākumus. Jūs vēlaties kļūt par «Saules bankas» dīlinga centra klientu? Laipni lūdzam! Atveriet bankā marginālu rēķinu, noslēdziet ar bankas darbiniekiem detalizētu līgumu, kur tālākā sadarbība līdz pēdējam centam būs stingri juridiski fiksēta (jūsu tiesības un pienākumi, «Saules bankas» pienākumi un tiesības, ienākuma sadale, riska nodrošināšana, termiņi utt.). Tikai neaizmirstiet vienu. Jūsu bankas kontā vienmēr jāglabājas ne mazāk par 25000 USD. Šī naudiņa ir, *pirmkārt*, jūsu riska ķīla, *otrkārt*, dod jums iespēju slēgt valūtas darījumus, kas ir 20 reizes lielāki par šo ķīlu. Vai nav labs variants: ar 5 % piedalīties spekulācijā par visiem 100 %?

Jums jāizdara vēl dažas obligātas lietas. Visupirms jāizvēlas bāzes valūta, proti, tā valūta, ko maiņas aktos pieņemat par – 1. Piemēram, ja esat nolēmuši mainīt jenu pret dolāru, jena būs bāzes valūta, dolārs – tirgojama valūta. Pilnīgi jūsu ziņā ir arī pretējā operācija. Dolāru izvēlaties par bāzes valūtu, jenu par tirgojamo valūtu.

Tālāk, rūpīgi apsvēris kursu izmaiņu tendences, pieņemiet liktenīgu lēmumu, izvēloties vai nu bulļu, vai lāču stratēģiju. Šinī transakcijā (valūtas maiņas operācijā) jūs jau izvēlēto stratēģiju mainīt nevarat. Atliek vēl viens atbildīgs lēmums – operācijas tipa izvēle. Visupirms paskaidrosim, ko nozīmē tradicionālā operācija SVOP (SWAP TRANS – ACTION). Operācija SVOP nozīmē, ka ārzemju valūtas aptuveni vienādās summās tiek obligāti pirktas un pārdotas, bet ar stingru nosacījumu, ka norēķini par darījumiem notiks dažādos laikos. Šinī pēdējā nosacījumā arī ir spekulācijas «sāls». Valūtu kursi svārstās ne tikai ik dienu, ik stundu, ik minūti, bet ik sekundi. Norēķinos var iegūt un zaudēt visai īsā laikā. Piemēram, vērojot uz datora ekrāna (ar interneta palīdzību) USD / eiro kursu izmaiņas Londonas biržā, redzēsim, ka ekrāns zibensātrumā maina krāsu. Zilā krāsa, kustinot nervus bulļiem, liecina: kurss cēlies. Sarkanā krāsa ieprie-

cina lāčus: kurss krities. Zaļās krāsas ekrāns vienaldzīgi liecina: kurss nav mainījies. Un tā ekrāns mirgo: krāsas nomaina viena otru, reti kad aizkavējoties. Tas vienlaikus nozīmē, ka šajos mirgojuma mirkļos tu vari iegūt un arī, saprotams, zaudēt. Jo īsāks ir tev noteiktais transakcijas termiņš, jo lielākā mērā tu esi atkarīgs no gadījuma, no apstākļu laimīgas vai nelaimīgas sakritības. Un otrādi, jo vairāk laika tev ir transakcijas noslēgšanai, jo izredzes sagaidīt labvēlīgu situāciju ir lielākas, tev ir analīzes, faktoru izvērtēšanas, tendenču novērošanas laiks.

Ja tu izvēlies operāciju SPOT, tu laika ziņā esi ierobežots: transakcija jānoslēdz (plīst vai lūst) līdz nākamās dienas vakaram. Nenoslēgtu transakciju nedrīkst būt. Ja tu esi nolēmis būt apdomīgs, lolo cerību mazāk riskēt, izvēlies operāciju FORWARD. Tā dod tev iespēju noslēgt operāciju nedēļas laikā. Operācija FUTURE paver iespēju meklēt laimes putnu vairākus ceturkšņus.

Piemērs. Pieņemsim, ka 2006. gada 10. aprīlī «Saules bankas» dilinga centra klients noslēdzis darījumu. 100000 eiro pārdot par 120000 ASV dolāriem; $\text{EUR} / \text{USD} = 1,20$ jeb $\text{USD} / \text{EUR} = 0,8333$. Operācija SPOT, buļļu stratēģija. 11. aprīlī transakciju noslēdzot, $\text{EUR} / \text{USD} = 1,18$ jeb $\text{USD} / \text{EUR} = 0,8475$. Tas nozīmēja veiksmi, jo ASV dolāra kurss bija cēlies: pārdodot 120000 USD, tika gūts 101700 EUR; spekulatīvais ienākums – 1700 eiro; buļļu stratēģija attaisnojās. Ja toties kurss EUR / USD pieaugtu līdz 1,21, tad USD / EUR pazeminātos līdz 0,8197, dolārs kļūtu «vieglāks». 120000 USD nāktos pārdot par 98364 eiro, zaudējums – 1634 eiro, ko neveiksmīgajam spekulantam nāktos segt no savas bankā noguldītos drošības naudas. Redzam, ka drošības nauda ir upurjērs uz valūtas spekulācijas altāra. Bankas nav labdarības iestāde un tām jāmaksā mesli par valūtas apmaiņu arī veiksmes gadījumā. Tas palielina un pazemina faktisko valūtas apmaiņas kursu.

Valūtas kursu noteicošie faktori. Visupirms atzīmēsim, ka valūtas spekulācijas nav rulete, laimes rats, kur visu nosaka gadījums, nejaušība. Valūtas spekulācija tuvojas tām kāršu spēlēm, kur mazāka nozīme kāršu izklāstam, bet spēles rezultātu izšķir spēlētāju intelektuālais spēks, loģiskās domāšanas māka. To apliecināja arī testēšanas rezultāti.

Valūtas kursa regulējošo faktoru visīsākais un reizē vispilnīgākais raksturojums – pieprasījuma un piedāvājuma samērs. Bet šī saturā bagātā formula prasa plašu paskaidrojumu, atbildi uz ietilpīgu jautājumu: kas iespaido pieprasījuma un piedāvājuma samēru pēc konkrētās valūtas?

Pirmkārt, arējās tirdzniecības saldo; importa pārsniegums pār eksportu vai otrādi.

Otrkārt, maksāšanas bilances saldo ar līdzīgu iedarbības mehānismu. Negatīvais saldo draud aplaupīt valūtas rezerves, vājina nacionālo valūtu ārējā tirgū, ietver devalvācijas draudus.

Treškārt, salīdzinoša pirktpējas paritāte.

Ceturtkārt, iekšzemes nacionālā kopprodukta dinamika.

Piektkārt, dzīves līmeņa dinamika, perspektīva.

Sestkārt, bezdarba apmērs, prognoze.

Septītkārt, brīvi konvertējamās valūtas un zelta krājumu lielums.

Astotkārt, budžeta deficīts, procentos no IKP.

Devītkārt, visdažādākā rakstura kataklizmas, dabas katastrofas.

Desmitkārt, baumas par valsts ekonomisko un politisko nākotni.

Vienpadsmitkārt, inflācijas attīstība un gaidas.

Divpadsmitkārt, centrālās bankas pasākumi valūtas kursa regulēšanas jomā, t. sk. valūtas intervence.

Trīspadsmitkārt, izmaiņas (arī baumas) nodokļu politikā, procentu likmēs.

Četrpadsmitkārt, pasākumi ārzemju investīciju piesaistei vai ierobežošanai.

Piecpadsmitkārt, fondu biržas indeksu izmaiņas.

Sešpadsmitkārt, valūtas kursu izmaiņu tendences starpban-
ku tirgū un valūtas biržas.

Septiņpadsmitkārt, valūtas biržas dalībnieku neprognozējamā rīcība, liela apjoma spekulācijas darījumi, reakcijas ātrums uz situācijas izmaiņām.

Lai noteiktu valūtas kursu rīt un parīt, nepieciešama gadu pieredze un intuīcija, prasme analizēt un, galvenais, noteikt minēto faktoru mijiedarbības rezultātu. Augsta kvalifikācija ir riska amortizators un spekulatīvu ienākumu veicinātājs. Daudzi faktori mijiedarbojas vai darbojas kā vienpatņi. Situācija, ka pavājas ekonomikas nacionālā valūta ir ar kāpjošu kursu, ir unikāls gadījums, kas izskaidrojams ar specifiskiem, galvenokārt ārējiem apstākļiem.

Valūtas spekulācijas dižgari un iesācēji šodien plaši izmanto sarežģītus matemātiskos modeļus. Šie modeļi loģiski sakārto faktoru klāstu, vadās pēc sakarību algoritmiem, kas regulē valūtas kursu. Mērķis ir prognozēt kursu izmaiņas. Visgudrākās programmas tomēr visus faktorus aptvert un izvērtēt skaitliski nespēj. Valūtu spekulācija ir un paliek augsta riska pasākums. Mierīgā situācijā valūtu kursu svārstības diena gaitā nav lielas, izmaiņas skar galvenokārt trešo, ceturto zīmi aiz komata.

10.10. Zelta cenas dinamika

Zelts – parasta prece. 1978. gada 1. aprīlī beidzās zelta mūžs kā naudas precei. Saskaņā ar SVF Jamaikas konferences lēmumiem par zelta demonetizāciju zelts turpmāk bija parasta prece, kuras cenu noteica pieprasījuma un piedāvājuma konkrētais samērs. Formāli zelta sakaram ar naudas apgrozību un stabilitāti bija pienācis gals. Tomēr valstu centrālās bankas saglabāja savās rezervēs, ievērojot šī cēlmetāla augsto vērtīgumu un likviditāti.

Zelta pieprasījumu noteica juvelier rūpniecības vajadzības, dažas tehnikas nozares, medicīna (zobu protezēšana), zelta monētu kalšana numismātiem, brīžiem viena otra centrālā banka savu rezervju papildināšanai. 20 gadu gaitā naudīgie spekulanti par zelta pirkšanu un pārdošanu cenu starpības iegūšanas nolūkos pamatos neinteresējās. Arī sīkie peļņas kārumnieki pret zeltu bija vienaldzīgi.

1999. gadā zelta cena īslaicīgi cēlās. Kaislibas ap zeltu tikpat īslaicīgi uzvirvoja un ātri vien norima.

Zelta cenas kāpums 2001. – 2006. gadā. 2001. gada sakuma zelta pasaules cena svārstījās ap 260 USD par vienu unci. Drīz vien zelta tirgus fiksēja pieprasījuma pieaugumu. Ar ierobežotu piedāvājumu tas noveda pie zelta cenas kāpuma zelta pasaules tirgū. Šāda situācija ilga gadu un deviņus mēnešus: 2003. gada 25. septembrī zelta cenas sasniedza rekordlīmeni septiņu gadu gaitā – 389 USD par vienu inci, lai šī gada novembrī sasniegtu jaunu rekordu – 398 USD. Arī šis rekords ilgi nenoturējās: 2004. gada februārī zelta cena sasniedza 425 USD par 1 unci, pēc diviem gadiem svārstoties, šī cena sāka tuvojies 700 USD līmenim.

Zelta cenas pieauguma faktori. Zelta līdzsvara cenas pieaugums jāskaidro, analizējot zelta pieprasījumu un piedāvājumu. Pieprasījuma polā galvenais faktors bija nostalgija pēc stabila un droša naudas ieguldījuma.

Vairāk nekā divus gadu desmitus bagāti cilvēki no saviem seifiem pakāpeniski izvāca zelta rotaslietas, kādreiz uzkrātās zelta monētas un pat stienus kā mirušo bagātību, kas nedod «piecepumu». Pastāvot relatīvi mazam pieprasījumam pēc zelta, tā cena bija pieticīga. Naudu, kas tika saņemta par zelta pārdošanu, ieguldīja vērtspapīros, kas deva pietiekami augstas dividendes, procentus. Jauni ieguldījumi no zelta vairījās. Apstākļos, kad zelta rotaslietas dēvēja par mietpilsonības pazīmi, pielīdzināja

grabuļiem, mazinājās arī juvelier rūpniecības pieprasījums pēc zelta. Zelta zobi kļuva nepiedienīgi; zeltam radās labi aizstājēji.

Jauna gadsimteņa sākumā situācija zelta pieprasījuma jomā spēji izmainījās. Dividendes un procenti par vērtspapīriem samazinājās. Bankas procenti par noguldījumiem saruka. Lēni tautsaimniecības attīstības tempi, stagnācija, recesijas draudi, pieprasījuma mazināšanās vairot vairoja uzņēmumu maksātnespēju, bankrotus. Ieguldījumi uzņēmējdarbībā bija saistīti ar augošu risku. Centieni izvairīties no riska, vēlme pēc drošām investīcijām lika atcerēties zelta lomu kā naudas stabilitātes garantu. Šajā sakarībā auga pieprasījums pēc zelta nevis izstrādājumu, bet zelta stieņu veidā. Kāda lielbanka paziņoja, ka viņas klientu pieprasījums pēc zelta īsā laika sprīdī esot pieaudzis trīskārt. Pieprasījumam pēc zelta, zelta pirkumiem radās labvēlīga gaisotne. Nostalgija pēc zelta kā stabilitātes ķīlas aptvēra augošu skaitu potenciālo investoru, biržu operāciju cienītāju. Bailes no terora, no Irākas kara, tā neparedzamajām sekām, lika daudziem meklēt drošību zelta pirkumos. Uz pieprasījumu pēc zelta iedarbojās arī daži papildu apstākļi. Tieši 2001. gadā savu darbu uzsāka Šanhajas zelta birža. Zelta pieprasītājiem pievienojās liels pulks Ķīnas uzņēmēju, naudas īpašnieku, kas, nevēlēdamies riskēt, pirka zeltu.

Malaizijas valdība izteica priekšlikumu visām musulmaņu valstīm apvienoties un emitēt savu naudu zelta dināru, kas būtu saistīts un nodrošināts ar zeltu. Šāds priekšlikums, kas ir pret-runā ar Jamaikas valūtas sistēmas principiem un SVF nostāju, diez vai īstenosies. Šī ideja prasītu no 300 līdz 500 t zelta, bet pat abstraktā priekšlikuma veidā radīja noteiktu spriedzi zelta pieprasījumā.

Raksturīgi, ka dažas Šveices bankas – starpnieki zelta pārdošanā – sāka izlaist zelta sertifikātus, kas pārstāvēja desmito daļu no unces. Tas ļāva cilvēkiem, kam nelieli naudas uzkrājumi, pie-

biedroties aktīvajiem zelta pieprasītājiem, palielinot kopējo zelta pieprasījumu. Pieprasījumu pēc zelta kāpināja arī spekulanti. Kāpēc augošais zelta pieprasījums nesekmēja atbilstošu zelta piedāvājumu? *Pirmkārt*, zelta lielieguvēji Dienvidāfrikā, Austrālijā rēķina savus izdevumus un ienākumus vietējā valūtā. Pārdodot zeltu par lētiem ASV dolāriem, tiek iegūts mazāk vietējās valūtas. Šādos apstākļos nav izdevīgi palielināt zelta ieguvi, kas vēl prasa prāvus ieguldījumus. Turklāt zelts ir visai ierobežots dabas resurss.

Arī centrālās bankas nav ieinteresētas piedāvāt un pārdot zeltu no savām rezervēm. Augošās zelta cenas palielina zelta rezervju novērtējumu. Tas attiecas arī uz Latvijas Bankas necila-jiem zelta krājumiem. Attīstīto valstu centrālās bankas vēl 1999. gadā vienojušās līdz 2004. gadam ik gadus zelta tirgū piedāvāt ne vairāk kā 400 t zelta. Šveices Centrālā banka apņēmusies katru darba dienu piedāvāt ne vairāk kā vienu t zelta. Vācijas Bundesbankas prezidents paziņojis, ka šī banka piedāvās zeltu tikai homeopātiskās devās. Tā tiek saglabāts augstais zelta cenu līmenis.

Zelta tirgus perspektīva. Zelta pieprasījuma un piedāvājuma samērs pasaules tirgū ir pirmām kārtām atkarīgs no ekonomiskās situācijas attīstītās valstīs. Kaut gan ASV, gan ES dalībvalstīs ekonomika atveseļojas, saglabājas nedrošības sajūta sakarā ar terora briesmām, nenokārtoto politisko un ekonomisko stāvokli Irākā un ASV prestiža zaudēšanu. Zelta cenu uz augšu virza arī naftas cenu kāpums.

Pieprasījuma jomā paplašināsies zelta lietošana dažos visjaunākajos tehnoloģijas un tehnikas risinājumos.

Saskaņā ar prognozēm zelta cena tuvojas savam maksimumam. Ja attīstīto valstu ekonomikas augšupeja paātrināsies un pieaugs vispārējā drošības sajūta, zelta cena pazemināties.

Zelta iepriekšējā loma nav atjaunota. Zelta cenas ievē-

rojamu kāpumu daži preses orgāni dēvē par zelta atdzimšanu vai zelta renesansi. Šādam raksturojumam piekrist nevar. Zelta standarts nekādā veidā nav atjaunots. Zelts nav atkal kļuvis par naudas precī. Šis cēlmetāls neregulē, tieši neiespaido valūtu kursus. Tā ASV federālās rezervju sistēmas paprāvie zelta krājumi nespēj dolāra kursu glābt no pazemināšanās pret citu valstu (valstu apvienību) valūtām. Zelta loma centrālo banku rezervēs saistās ar to, ka šim cēlmetālam ir augsta likviditātes pakāpe. Zelta visvarenība pieder vēsturei. Zelta renesanse nav notikusi, kaut gan tās loma pasaules ekonomikā ievērojami pieaugusi.

10.11. Secinājumi

Tirgus ekonomika veido tirgu sistēmu. Viens no visnepieciešamākajiem tirgiem ir Pasaules valūtas tirgus – dažādu valūtu maiņas tirgus. Šis tirgus apkalpo visupirms starptautisko tirdzniecību, kredītu, investīcijas. Ilgāku laiku Pasaules valūtas tirgu apkalpoja zelta monētu standarts, kas «sadega» Pirmā pasaules kara ugunīs. Divu karu starplaikā šo standartu mēģināja nomaiņīt zelta stieņu standartu, bet bez manāmām sekmēm. Pēc Otrā pasaules kara nepilnus trīs gadu desmitus darbojās zelta dolāru standarts, bet arī tas līdz ar Bretonvudsas sistēmu galu galā sabruka. Bretonvudsas sistēma balstījās uz fiksētiem valūtas kursiem dolāros, bet pēdējais bija saistīts ar zeltu. Veidojās šāda sakarību ķēde: vienas zelta unces (31,1 g) cena tika fiksēta 35 USD apmērā. Viens USD līdz ar to pārstāvēja 0,89 g tīrā zelta. Šis cenu mērogs bija pamats visām pārējām pasaules valūtām ar atļautu svārstību amplitūdu $\pm 1\%$. Ja nacionālā centrālā banka šo nosacījumu nespēja ievērot, tai nācās atbilstoši savu valūtu devalvēt vai revalvēt. ASV apņēmas citu valstu centrālajām bankām viņu nacionālo valūtu mainīt pēc fiksēta kursa pret zeltu vai zeltu mainīt pret nacionālo valūtu. Baumas par dolāra devalvāciju noveda pie liela apmēra valūtas spekulācijām. Septiņdesmito gadu

sākumā ASV nācās divas reizes savu dolāru devalvēt par 8 % un 10 %. Bretonvudsas sistēma bija sevi izsmēlusi un sabruka. Tīri stihiski Japānas jena un Vācijas marka pārgāja uz peldošiem kursiem, t.i., uz kursiem, kurus noteica valūtu piedāvājuma un pieprasījuma samērs.

1978. gada 1. aprīlī uz pasaules valūtas tirgus skatuves uznāca Jamaikas sistēma. Principiāli jauns bija tas, ka zelts pārstāja būt naudas prece (zelta demonetizācija) un turpmāk bija ierindas cēlmetāls, kuru liegts lietot norēķinos. Peldošie valūtas kursi kļuva par valūtas maiņas pamatu. Tas veicināja valūtas spekulāciju un vienlaikus to ierobežoja. Valstis ar vāju ekonomiku savu valūtu piesaistīja kādai spēcīgākai valūtai. Baltijā kā pirmo Vācijas markai «piekala» igauņu kronu – 1 DEM = 8 kronas, tad sekoja Lietuva, kas 1 USD pielīdzināja 4 litiem. Latu piesaistīja SVF starptautiskajai norēķinu vienībai SDR attiecībā 1 SDR = 0,7997 LVL. SDR sākotnēji veidoja 5 valūtu grozs ar šādiem «svariem»: 39 % USD, 21 % DEM, 18 % JPY, 11 % GBR, 11 % FRF.

Grozū katrus piecus gadus mainīja, ievērojot ekonomiskā spēka samēra izmaiņas. Lata kursu pret citu valstu valūtām visvairāk iespaidoja ASV dolārs, jo tā loma SDR grozā bija visievērojamākā.

Lata kursam konkurencē pasaules tirgū ir ievērojama nozīme. Augsts lata kurss pret brīvi konvertējamām valūtām ierobežo eksportu un sekmē importu; zems lata kurss tieši otrādi: veicina eksportu un ierobežo importu. Lats ir viena no «smagākām» valūtām pasaulē.

Īpaša problēma ir valūtas spekulācija. Vienkāršojot visai sarežģītās attiecības, atzīmēsim, ka ir divas spekulācijas stratēģijas. Bullu stratēģija nozīmē gūt starpību, pērkot lētāk un pārdodot dārgāk. Turpretī lāču stratēģija nozīmē gūt starpību, pārdodot dārgāk, pērkot lētāk. Liels skaits faktoru iespaido valūtas kursa

limeni. Var izdalīt ekonomiskus faktorus un politiskus faktorus. Tā 1999. gada aprīlī dolāra kursa kāpumu noteica galvenokārt politiski faktori, prezidenta B. Klintona impīčmenta izgāšanās un NATO operācijas Dienvidslāvijā. Politiski faktori iespaido ekonomisko situāciju. Minētie politiskie faktori cēla procenta likmi un palielināja pieprasījumu pēc dolāriem. Lats bija stabila valūta par kronu un litu, jo balstās uz piecu valūtu SDR grozu, kur vienas valūtas kāpums saistās ar citas valūtas kritumu.

Noteikta nedrošība biznesā, valūtu kursu svārstības vairo pieprasījumu pēc «stabilā» zelta. Sakarā ar ierobežotu piedāvājuma zelta cena pēdējā desmitgadā ievērojami pieaugusi. Ja 2001. gada sākumā zelta pasaules cena svārstījās ap 260 USD par 1 unci, tad pēc pieciem gadiem šī cena «peldēja» jau ap USD.

10.12. Pamattermiņi

Bretonvudsas sistēma	Breton Woods system	система Бреттон Вудс
Brīvi konvertējama valūta	freely convertible	свободно конвертируемая валюта
Bullu stratēģija	bull strategy	стратегия «быков»
Devalvācija	devaluation	девальвация
Divējāda zelta cena	two – tier gold price	двоякая цена золота
Dolāra bads	dollar shortage	долларовый голод
Dolāra pārsātinājums	Dollar glut	перенасыщение долларом
Ekijis	ECU – European	экую
Fiksētie kursi	fixed exchange	фиксированные курсы
Galējā tirdzniecība	margin trading	конечная торговля
Iekšēji konvertējama valūta	internally convertible	внутренняя конвертируемая валюта
Jamaikas sistēma	system of Jamaica	система Ямайки
Lāču stratēģija	bear strategy	стратегия «медведей»
Peldošie kursi	floating exchange rate	плавающие курсы
Pirktpējas paritāte	purchasing power parity	покупательный паритет
Pirktpējas paritātes standarts	purchasing power parity standart	стандарт покупательного паритета

Regulējami peldošie kursi	<i>managed floating</i>	регулируемые плавающие курсы
Revalvācija	<i>revaluation</i>	ревальвация
SDR – speciālās aizgūšanas tiesības – «papīra zelts»	<i>SDR – Special Drawing Rights – «paper gold»</i>	СПЗ – специальные права – «бумажное золото»
Eiropas valūtas sistēma	<i>European Monetary system</i>	Европейская валютная система
Slēgtā valūta	<i>inconvertible currency</i>	закрытая валюта
Starptanku tirgus	<i>interbank market</i>	межбанковский рынок
Starptautiskais transfers	<i>international transfer</i>	международный трансферт
Starptautiskās trasta operācijas	<i>international trust operation</i>	международные трастовые операции
Valūtas birža	<i>currency market (exchange)</i>	валютная биржа
Zelta demonetizācija	<i>demonetisations of gold</i>	демонетизация золота
Zelta dolāru standarts	<i>gold – dollar standard</i>	золотодолларовый стандарт
Zelta monētu standarts	<i>gold coin standard</i>	золотомонетный стандарт
Zelta stieņu standarts	<i>gold – bullion standard</i>	золотослитковый стандарт

10.13. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kāpēc ir nepieciešams pasaules valūtas tirgus?
2. Kā ir organizēts pasaules valūtas tirgus?
3. Kā veidojas fiksētie valūtas kursi?
4. Kā veidojas peldošie valūtas kursi? Kādi ir to plusi un mīnusi?
5. Ko nozīmē «netīrā peldēšana»?
6. Kāpēc tiek noteikti piesaistītie valūtas kursi?
7. Kā veidojas Baltijas valstu valūtas kursi?
8. Kādas ir Bretonvudsas sistēmas galvenās iezīmes?
9. Kas noteica Bretonvudsas sistēmas norietu un krahū?
10. Kādas ir Jamaikas valūtas sistēmas galvenās iezīmes?

11. Kas raksturīgs Eiropas valūtas sistēmai?
12. Kā valūtas kursu pazemināšana un paaugstināšana iedarbojas uz eksportu un importu?
13. Kā darbojas «Margin trading» sistēma?
14. Kas ir SPOT un FORWARD operācijas?
15. Kas regulē nacionālo valūtu kursu?
16. Kas raksturīgs buļļu stratēģijai?
17. Kas raksturīgs lāču stratēģijai?
18. Kādi faktori un kāpēc iespaido valūtas kursu?
19. Kā maksājuma bilance iespaido valūtas kursu?
20. Kā inflācija iespaido valūtas kursu?
21. Ko nozīmē zelta demonetizācija?
22. Kas raksturīgs pēdējo gadu zelta tirgum?
23. Kādi faktori iespaidojuši zelta pieprasījumu un piedāvājumu?
24. Kāpēc nepieciešams aprēķināt valūtas pirktspējas paritāti?
25. Kā aprēķina valūtas pirktspējas paritāti un tā standartu?

11. EIROPAS MONĒTĀRĀ ŪNIJA UN EIRO APGROZĪBA

11.1. Mazliet vēstures

Vienota Eiropas valūta nav mūsdienu lolojums. Naudu kā politisku spēku apzinājās ne viens vien valstsvīrs. Vajadzīga politiska griba un varens ekonomisks spēks, lai izveidotu Paineiropas vienotu naudas sistēmu. Pirmais pie tā ķērās Francijas imperators Napoleons III. Viņš sapņoja par Viseiropas naudas sistēmu, kur dominētu Francijas franks. Tā varētu salauzt angļu mārciņas spēku pasaules tirgū, pasargāt Eiropu no ASV dolāra aktivitātēm, no bīstamā nākotnes sāncenša. Pēc zaudētā kara pret Prūsiju un jo lielās kontribūcijas izmaksāšanas no šīs pretenzijas idejas nācās atteikties. Uz deviņiem gadu desmitiem vienotu Eiropas naudu ieskaitīja utopiju kārtā.

Gāja laiks un mainījās apstākļi. Darba kārtībā kā realitāte piecdesmito gadu nogalē izvirzījās Eiropas integrācijas prakse. Vienota tirgus loģika lika no jauna piedzimt Eiropas vienotas naudas idejai. 10 gadu Eiropas Kopienas pozitīvas prakses, un vienam otram valstsvīram sāka niezēt pirksti: vienotai Eiropas naudas sistēmai būt. Domāts – darīts. 1969. gadā Luksemburgas premjera Pjēra Venera virsvadībā tika izstrādāts plāns, kā pāriet uz vienotu Eiropas valūtu 1980. gadā. Idejas auglis vēl nebija nobriedis. Vajadzēja starpposmus un sagatavošanās laiku. Karsta vēlme uz visiem laikiem darīt galu valūtas kursu pārmērīgām svārstībām, uzcelt aizsargvalni pret ASV dolāra visspēcību un Japānas jenas bīstamu ielaušanos Eiropas telpā lika galu galā piedzimt Eiropas Valūtas savienībai (EVS) un ieviest bezskaidras naudas norēķiniem ekiju – vienotu valūtu Eiropas valūtas valstīm. Sēkla iesakņojās auglīgā augsnē. Ekij kļuva krietni aktīvāks nekā SVF norēķina vienība SDR. Ekiju sāka cienīt un plaši lietot gan cenu noteikšanai, gan norēķinos bez skaidras naudas.

Neiztika bez pretrunām starp EVS valstīm, visupirms starp Franciju un Vāciju. Kāda valūta ieņems līderpozīcijas? Tam bija sava nozīme ārējā tirdzniecībā. *Enfant terrible* (nemierīgais bērns) bija Lielbritānija, kam daudzos jautājumos bija sava atšķirīga pozīcija, atbilstoši Lielbritānijas, bijušās impērijas, interesēm. Pakāpeniski Eiropas Kopienā nostiprinājās divi secinājumi: *pirmkārt*, pretrunu mezglus neatraisīsi; *pretrunas jāpārcērt* ar vienotu Eiropas valūtu, atsakoties no nacionālajām valūtām; *otrkārt*, tam ir solīds pamats, pieredze saistībā ar EVS ekiju.

11.2. Integrētā ekonomika – vienotā valūta

11.2.1. Diskusija par eiro ieviešanas plusiem un mīnusiem

Eiro ieviešanas plusi. Tikko atklātībā kļuva zināma ES valstu vienotās valūtas ieviešanas ideja, sākās aktīva diskusija par šāda soļa plusiem un mīnusiem.

Kādi bija galvenie argumenti par labu vienotai valūtai? *Pirmkārt*, vienota nauda – turpmāk eiro, cementēs līdzšinējos integrācijas procesus. Nebūs vairs naudas barjeru suverēnām valstīm, īstenojot brīvu preču un kapitāla kustību. Naudas operācijas starp Berlīni un Madridi būs tikpat vienkāršas, ērtas kā starp Berlīni un Ķelni, Madridi un Barselonu. Vienotam preču tirgum kā attīstības un padziļināšanas nosacījums nepieciešama arī vienota valūta. Tas pats attiecas arī uz naudas kapitāla tirgu. Atkritīs arī ES valstu nacionālās naudas konvertācijas izmaksas savstarpējiem eksportiem un importiem, cilvēku starpvalstu kustībai. Ieguvums līdzināsies miljardiem naudas vienību. *Otrkārt*, eiro starptautiskajā tirdzniecībā un finanšu – kredīta operācijās vājinās atkarības saites no ASV dolāra – šīs pasaules valūtas Nr. 1. Euro ieņems godpilno otro vietu, apdzienot gan Japānas jenu, gan Lielbritānijas sterliņu mārciņu. Saskaņā ar SVF informāciju, pasaules valūtas tirgū ASV dolāra svars 2001. gadā joprojām bija

visai liels – 45,0 % salīdzinot ar eiro īpatsvaru – 18,8 %, Japānas jenu – 11,4 %, Lielbritānijas sterliņu mārciņu – 6,6 %. Starptautiskās ekonomikas sacensības moments ir integrāciju procesu nostiprināšanas nozīmīgs moments. *Treškārt*, eiro mazināšot inflāciju. Eirozonas valstu vienotā un stingra emisijas politika nepieļaus atsevišķām valstīm egoistiski manipulēt ar naudas masu, pasargās tās no nacionālās naudas pārmērīgās emisijas, no pieprasījuma inflācijas draudiem. *Ceturtkārt*, eiro darbosies kā sociālās drošības garants. Iespēja kavēt inflāciju visā eirozonā, ierobežots budžeta deficīts, eiro valūtas kursa vienotā regulēšana pasargās lauku darbarūkus no zaudējumiem valūtas kursu svārstību dēļ, būs šķērslis reālās darba algas pazemināšanai, arī garants pensiju drošībai.

Eiropiekritēji vienlaikus brīdināja, ka šie un citi eiro ieviešanas plusi izpaudīsies nebūt ne otrajā dienā pēc pārejas uz vienoto valūtu, bet pakāpeniski.

Eiro ieviešanas mīnusi. Eiro noliedzējiem bija sava pretēja rakstura argumentācija. *Pirmkārt*, ES dalībvalstis nav piemērota telpa vienotai valūtai, jo pārāk lielas ir suverēnu valstu ekonomiskās, sociālās un politiskās atšķirības. Grūti pārvarams būs arī katras valsts nacionālais egoisms. *Otrkārt*, nereāls esot pieņēmums, ka no vienota centra varēs pareizi noteikt kopējo eiro emisiju, vienotās naudas daudzumu katrai eirozonas valstij. Tas draud ar pieprasījuma inflāciju. Pāreju uz eiro daudzi pārdevēji izmantošot cenu kāpināšanai, un, ja tas skars nepieciešamā pieprasījuma preces, tam grūti būšot pretoties. Cenu celšanos veicināšot arī tīri psiholoģiski faktori. *Treškārt*, pieaugšot saimnieciskās grūtības, jo pāreja uz eiro ievadis šādu ķēdes reakciju: cenu celšanās, nominālās darba algas pieaugums, lai kompensētu reālās algas mazināšanos, izmaksu pieaugums, cenu kāpums (izmaksu inflācija), pieprasījuma un piedāvājuma sarūkšana, mazāki valsts budžetu ieņēmumi, saimnieciskās grū-

tības. *Ceturtkārt*, negatīvās tendences gaidīšot katras valsts ārējo tirdzniecību. Euro būšot «smagāka» valūta nekā eirozonas valstu nacionālās valūtas (izņemot Īriju). Tas mazināšot eksporta ieņēmumus un valsts iekšzemes produktu. *Piektkārt*, katrā eirozonas teritorijā vienotai naudai būšot sava atšķirīga pirktspēja. Tas būšot šķērslis valstu ciešākai integrācijai. Saprotams, katram argumentam ir savi pretargumenti, kas neļauj diskusijai noslāpt. Bet noraidošs vai pozitīvs lēmums bija jāpieņem.

11.2.2. Māstrihtas lēmums un tā īstenošana

Euro būt! Ekonomikā ir lietderīgi vadīties pēc principa: pieņemams ir risinājums, kura plusi ir lielāki par mīnusiem. Vienota Eiropas nauda ES piedāvā tik daudz labumu, tādu norēķinu vienkāršošanu, ka mīnusos var droši atstāt disertāciju rakstītājiem. Pat vārds eiro izgudrots. Tas nāk no grieķu epsilon ar divām svītrām, kas raksturo stabilitāti – €. Par vienotu ES valūtas ieviešanu galīgi nolēma Māstrihtas galotņu tikšanās laikā 1991. gada decembrī. Šis vēsturiski nozīmīgais lēmums ir jāaplūko ES integrācijas attīstības kontekstā.

Apgalvojums, ka pāreja uz eiro ir organizatoriski tehnisks akts, nav pamatots. Runa ir par ekonomisku apvērsumu, kas nevar neskart valstu intereses. Euro principiāli atšķiras no ekija. Ekija ir valūtas groza matemātiski aprēķināts lielums. Euro ir «īsta», patstāvīga valūta ar savu centrālo banku.

Ceļš trīs etapu garumā. Ceļš uz ES ekonomisko un monetāro savienību praktiski uz Eiropas Monetāro Ūniju (EMU) iecerēts bez steigas 12 gadiem. Pirmais etaps (1990. – 1993. g.), kas vilkās trīs gadus, bija ekonomisko attiecību sakārtošanas un teorētisko apsvērumu etaps. Būtiski bija panākt investīciju līdzekļu kustības brīvību un teorētiski apjēgt katra ceļa soli.

Kopš 1994. gada sākuma ievadīts EMU veidošanas otrais etaps. Tā nozīmīgākie pasākumi: Eiropas monetārā institūta

(EMI) dibināšana ar sēdekli Frankfurtē pie Mainas. Tā pienākums ir koordinēt nacionālo centrālo banku darbību valūtas emisijas un organizācijas jomā, panākot to ciešāku sadarbību, darbības koordināciju.

Atbildīgs bija 1998. gads. EMI likvidēja. Tā vietā dibināja Eiropas Centrālo banku (ECB). Tas nozīmē, ka ES vienotai valūtas sistēmai tika veidota sava centrālā banka ar tai raksturīgām funkcijām. Tika noteikti ekonomiskie kritēriji, saskaņā ar kuriem to valstu valūtām (ja kritēriji ievēroti), sākot ar 1999. gadu, pirmajā kārtā jāveido jaunā Eiropas valūtas sistēma. Tika veikti visāda veida eksperimenti, lai pārbaudītu jaunās sistēmas funkcionēšanas spējas un efektivitāti.

Trešais, pēdējais etaps garajā ceļā uz vienotu Eiropas valūtu eiro sākās ar 1999. gada sākumu. Kas ir nozīmīgs III etapā? *Pirmkārt*, minētajā liktenīgajā dienā precīzi tika nofiksēts EMU dalībvalstu valūtu savstarpējās maiņas kurss. *Otrkārt*, eiro kā apgrozības līdzekļa *in natura* vēl nebija. *Treškārt*, eiro visupirms parādījis tikai starpvalstu bezskaidras naudas norēķinos grāmatvedības uzskaitē. *Ceturtkārt*, vēlākais līdz 2002. gada 1. janvārim jāuzsāk eiro naudas zīmju un monētu emisija. Euro sāks savu dzīves ceļu ES tirgus ikdienas apgrozībā. *Piektkārt*, visai īsā laika periodā, tikai divus mēnešus pēc eiro laišanas apgrozībā, EMU līdzšinējās nacionālās naudas zīmes tiks izņemtas no apgrozības. Naudas funkcijas turpmāk pildīs tikai eiro. Par DEM, FRF, ATS, NLG, SEK interesi pēc diviem adaptācijas mēnešiem izrādīs nevis ienākuma saņēmējs, pircējs, pārdevējs, bet gan numismāti un naudas vēstures speciālisti. Būs nodziedāta arī ekija gulbja dziesma.

11.3. Māstrihtas iestāšanos kritēriji EMU

ES 15 valstis pēc savas ekonomiskās attīstības brieduma pakāpes ir raibākas par dzeņa vēderu. Tas radīja nopietnas

grūtības, veidojot iecerēto Eiropas Monetāro Ūniju (*European Monetary Union* – EMU). Māstrihtas vienošanās paredzēja noteiktus kritērijus, lai valsts saņemtu caurlaidi uz iestāšanos EMU. Ir pieci šādi kritēriji.

Pirmkārt, valsts fiskālais budžeta deficīts nedrīkst pārsniegt 3 % no iekšzemes kopprodukta.

Otrkārt, valsts kopējais parāds (iekšējais un ārējais) nedrīkst pārsniegt 60 % no iekšzemes kopprodukta.

Treškārt, ilgtermiņa kredīta procentu likme nedrīkst pārsniegt vidējo likmi par 2 %, kas ir trīs ES valstīm ar viszemākās kredīta procentu likmēm.

Ceturtkārt, valstī divus gadus pirms pārejai uz eiro nedrīkst tikt īstenota nacionālās valūtas devalvācija; valūtas kursa svārstībām jābūt $\pm 2,25$ % ietvaros (kādreizējais Eiropas valūtas sistēmas normatīvs).

Piektkārt, inflācijas līmenis nedrīkst pārsniegt par 1,5 % to inflācijas vidējo līmeni, kas ir trijām ES valstīm ar viszemāko cenu pieauguma rādītāju.

11.4. EMU pirmās kārtas locekļi

Stingrie kritēriji un stabilitāte. Eiropas Monetāra Ūnija spēs sekmīgi darboties vienīgi tad, ja valstis, kas iestājušās šajā ūnijā, veidos arī stabilitātes kopienu. Ir jāpanāk, lai eiro gan eirozonā, gan pasaules tirgū būtu stabila valūta, kas bauda vispārējo uzticību. Patiešām stabila eiro prasa cenu stabilitāti, zemu ikgada patēriņa cenu pieaugumu. Māstrihtas kritēriji, dēvēti arī par konverģences kritērijiem, ir nevis formāla prasība, uzņemot valstis EMU, bet gan nosacījums, lai ilglaicīgi stabila valūta funkcionētu patiesi stabilā Eiropā. Katrs no kritērijiem pilda noteiktu stabilitātes nodrošināšanas funkciju. Visi kritēriji ir līdzvērtīgi, bet no Eiropas Monetārās Ūnijas mērķu viedokļa var izdalīt galvenos kritērijus. Tie ir trīs monetāri kritēriji, kuru ievērošana

ir monetārās stabilitātes drošais balsts. Visupirms jāmin inflācijas kritērijs ar tiešu uzdevumu nodrošināt patēriņa cenu zemu pieaugumu. Šis kritērijs ir tieši saistīts ar ECB pienākumu īstenot tādu eiro naudas zīmju emisiju, kas visā eirozonā, katrā tās valstī nepieļautu pieprasījuma inflāciju ar tās postošām sekām. Nākamais monetārais kritērijs ir ilgtermiņa kredītu procentu likme kā EMU un ECB procentu politikas kodols. Šis kritērijs gan iegrožo inflāciju, gan darbojas kā IKP pieauguma regulators, tātad sekmē monetāro un saimniecisko stabilitāti. Pēdējais monetārais kritērijs ir valūtas maiņas kursa kritērijs. Stabils eiro maiņas kurss nodrošina Eiropas Savienības stabilitāti ārējā tirgū, tai skaitā eksporta un importa operācijās, piesaistot ārējās investīcijas, un pastarpināti iedarbojas uz stabilitāti, arī cenu izmaiņu limeni iekšējā tirgū. Šie trīs monetārie kritēriji savas nozīmes dēļ tiek raksturoti kā «karaliski» kritēriji.

Konverģences kritēriju otrajā grupā tiek ieskaitīti divi fiskālie kritēriji – budžeta fiskālā deficīta apmēri pret iekšzemes kopproduktu un situācija iekšējā un ārējā parāda jomā. Šo kritēriju uzdevums ir nepieļaut, ka ECB pūles nodrošināt eiro un ekonomikas stabilitāti tiktu pārsvītrotas ar EMU dalībvalstu konkrēto finanšu politiku. Šie kritēriji eirozonas locekļiem strikti jāievēro, ne tikai iestājoties Eiropas Monetārajā Ūnijā, bet arī turpmākajos saimnieciskās attīstības gados. Sakarā ar to, ka Vācija un Francija, Itālija pārkāpusi un arī 2006. gadā pārkāps budžeta fiskālā deficīta atļauto samēru pret IKP, ES vadošajās institūcijās rit asa diskusija par atkāpju pieļaujamību no šā kritērija prasībām. Secinājums viens: konverģences kritēriji ir absolūti nepieciešamas katras EMU dalībvalsts tautsaimniecības un eiro stabilitātes nodrošināšanas sviras. Iekļauties šinīs stingrajās prasībās valstīm nenācās viegli. Šajā jomā problēmu nebija Luksemburgai. Toties pat ES ekonomiskajam līderim Vācijai bija lielāks budžeta deficīts, nekā to paredz pirmais kritērijs.

ES valstis, kas veido EMU

Valsts	Iestāšanās laiks ES	Iedzīvotāji, milj. cilvē.	IKP, mljrd. USD	IKP uz 1 iedzīvotāju, tūkst. USD	Budžeta ieņēmumi, % no IKP
Valstis, kurās veidoja EMU 1999. un 2001. g.					
1. Austrija	1995	8,0	233	29,1	48,3
2. Francija	1958	56,3	1535	27,2	49,9
3. Luksemburga	1958	0,4	17	42,5	...
4. Nīderlande	1958	15,5	396	25,6	46,8
5. Beļģija	1958	10,1	296	26,6	50,6
6. Somija	1995	5,1	126	24,8	53,8
7. Vācija	1958	82,0	2414	29,4	46,0
8. Īrija	1973	3,6	81	17,5	34,9
9. Itālija	1958	57,0	1038	18,2	43,9
10. Portugāle	1986	9,4	104	11,2	38,9
11. Spānija	1986	39,3	559	14,2	38,1
12. Grieķija	1981	-	-	-	-
Valstis, kas pagaidām vēl nav EMU locekles					
1. Dānija	1979	5,2	173	33,2	61,1
2. Zviedrija	1995	8,8	223	25,5	58,5
3. Lielbritānija	1973	58,4	1102	19,1	38,4

Neiestāšanās iemesli EMU. Zviedrijas sociāldemokrātu valdība uzskata, ka ir nobrieduši apstākļi, lai šī Skandināvijas valsts pievienotos EMU un pārietu uz eiro. Referendumā Zviedrijas iedzīvotāju vairākums savu valdību neatbalstīja un nobalsoja «pret». Šā balsojuma negatīvais rezultāts saistās ar iedzīvotāju augsto dzīves līmeni, sociālo nodrošinātību, bailēm no pārmaiņām, vēlētāju daļas noteiktu konservatīvismu. Īsi Zviedrijas pilsoņu nostāju var raksturot ar vārdiem: «Mums ar savu kronu bez eiro tāpat ir labi.» Vēl jāpiebilst, ka krona ar savu relatīvi zemo maiņas kursu nodrošina Zviedrijas eksportam labas pozīcijas konkurencē pasaules tirgū. Zviedrijas valdošie politiķi cer, ka pēc zināma laika vēlētāji uzklauīs savas valdības viedokli un nākamais referendums dos pozitīvu rezultātu, līdzinās ceļu eiro.

Līdzīga situācija ir arī Dānijā. Šeit referendums, pretēji valdības vēlmei, neļāva šai valstij pāriet uz eiro. Cēloņi tie paši kā ziemeļu kaimiņam. Arī šeit Dānijas kronas saglabāšana tiek uzskatīta kā pagaidu parādība, ka nākamais referendums iededzinās zaļo uguni eiro.

Lielbritānija pagaidām neuzskata par lietderīgu atteikties no savas nacionālās valūtas – sterliņu mārciņas. Angļus var saprast: gadu simteņiem mārciņa kalpoja kā droša saikne starp salu valsti un tās daudzajām kolonijām pārējos kontinentos. Britu impērijas vairs nav, bet ciešas ekonomiskās saites ar angļu mārciņas starpniecību ar kādreizējām kolonijām saglabājušās. Konservatīvisms pret eiro balstās uz atziņu, ka nav vērts stabilas valūtas attiecības mainīt pret kaut ko pēc principa: «labākais ir labā ienaidnieks».

Leiboristu valdība sāk apsvērt problēmu kaut kad nākotnē pāriet uz eiro. Tiek atzīts, ka tam soli pa solim (*step by step*) labi jāsagatavojas, lai valdībai un vēlētāju vairākumam būtu vienota proeiro pozīcijā.

Var gaidīt, ka desmit gadu gaitā visas ES dalībvalstis būs arī EMU locekles ar kopējo valūtu – eiro. Tas tālāk nostiprinās Eiropas integrāciju. Eiropas Savienība reāli kļūs ne tikai ekonomiskā, bet arī monetārā apvienība.

Pundurvalstis arī pāriet uz eiro. Vatikāns, Monako, Sanmarino un Andora pēc 2002. gada 1. janvāra apgrozībā lieto eiro. Lihtenšteina saglabā Šveices franku, Gibraltāra – angļu mārciņu.

Eiro nauda. Eiro zīmes ir 5, 10, 20, 100, 200, 500 eiro papīra nauda; sīko maiņas naudu kaļ kā 1, 2, 5, 10, 20, 50 eirocentus. Eiro monētu kopējais svars sākotnēji bija 220 000 t, to pārvadāšanai vajadzētu prāvu skaitu jaudīgu kravas mašīnu. Lai transportēšanu vienkāršotu, visās 12 valstīs uzsākta monētu kalšana.

11.5. Nacionālo valūtu apmaiņas attiecībā pret eiro

Nezinātāji domā, ka eiro visās 12 EMU dalībvalstīs ir viena pirktspējas paritāte, ka nacionālās naudas maiņas kurss pret vienu eiro ir tā veidots, ka visā eirozonā cenas eiro ir vienādas. Tā ir rupja maldīšanās, aplams priekšstats par eirozonas realitātēm. Katrai eirozonas valstij ir sava cenu sistēma, kas atspoguļo darba ražīguma līmeni, tehnikas un tehnoloģijas brieduma pakāpi, iekšējo ražošanas struktūru, ārējo sakaru īpatnības, vidējo ieņēmumu līmeni, iekšējo un ārējo parādu nastu, inflācijas pakāpi, sociālās aprūpes sistēmu un līmeni un virkni citu nozīmīgu sociāli ekonomisko rādītāju. Nacionālās valūtas apmaiņas attiecību pret eiro būtiskās atšķirības izlīdzināt 12 valstīs, bet nākotnē līdz pat 25 valstīs ir utopiska vēlme. Katrai EMU dalībvalstij ir savs specifisks nacionālās apmaiņas kurss pret eiro, kas saglabā esošās atšķirības un izveidojušos makroekonomisko stabilitāti. Apmaiņas kursam nav jāpieļauj cenu inflatorisks kāpums, turklāt jāierobežo gan pieprasījuma, gan ražošanas izmaksu inflācija. Tāpat apmaiņas kursam nav jābūt nodokļu kāpuma katalizatoram, budžeta deficīta sekmētājam, sociālās aprūpes mazinātajam. Iepriekš jau bija veidojies nacionālo valūtu kurss pret ekiju, kas zināmā laika periodā varēja būt pat stabils. Tikai jāievēro, ka ekijš bija «groza valūta», bet eiro tāds nekādā gadījumā nav. Pret eiro bija arī tehniska rakstura prasības – iespēja izmantot monētas automātos, kuru dažādība un skaits ir ievērojams lielums.

Vajadzēja veikt ļoti vispusīgu pētniecisku darbu, lai izpildītu obligātās prasības pret eiro. Nedrīkstēja arī vilcināties, jo 1999. gada 1. janvārī stingri fiksētam nacionālās naudas vienības kursam bija jāsāk reāli darboties. Tāpēc plašais sagatavošanas darbs tika pabeigts 1998. gadā un EMU apstiprināja katras eirozonas valsts nacionālās valūtas stingri fiksētu kursu pret vienu eiro. Konceptuāli šīs apmaiņas attiecības jau bija sagatavojis Eiropas monetārais institūts. Nacionālās valūtas kursu pret eiro akceptē-

ja visu to valstu centrālo banku prezidenti, kas apņēmas pāriet uz eiro un atteikties no savas līdzšinējās nacionālās naudas.

11.2. tabula

Pārrēķināšanas kursi pret vienu eiro

Nacionālās naudas nosaukums	Pārrēķināšanas kurss	Nacionālās valūtas vienība pēc pārrēķina eiro	Pārrēķināšanas kurss pret 1 eiro attiecībā pret vācu markas pārrēķināšanas kursu
Vācu marka	1,95583	0,51	1,00
Francijas franks	6,55957	0,15	3,35
Beļģijas franks	40,3399	0,02	20,62
Luksemburgas franks	40,3399	0,02	20,62
Nīderlandes guldenis	2,20371	0,45	1,12
Itālijas lira	1936,27	0,0005	990,0
Austrijas šiliņš	13,7603	0,07	7,04
Somijas marka	5,94573	0,17	3,04
Īrijas mārciņa	0,787564	1,27	0,40
Spānijas peseta	166,386	0,006	85,07
Portugāles eskudo	200,482	0,005	102,50
Grieķijas drahma	340,750	0,003	174,22

Šo visai atšķirīgo stingri fiksēto kursu dziļākais pamats – reālās tirgus attiecības visā savā pilnībā. Viss, kas agrāk bija nacionālajā valūtā, tagad pēc šī kursa, ievērojot noapaļojumu, tiek pārvērsts eiro un centos (1 eiro – 100 centu). Preču vērtīgums paliek nemainīgs. Viss no cenām, algām, nodokļiem līdz vērtspapīriem, jebkura veida investīcijām no 2002. gada 1. janvāra tiek rēķināts eirozonas valstīs vienota valūtā eiro.

Formāli neviens no tā nav ne ieguvis, ne zaudējis. Daži piemēri: Francijā prece A maksāja 70,80 frankus; apmainot pret eiro, jaunā cena līdzinājās 10,79 eiro; noapaļojot uz augšu – 10,80 eiro; Spānijā preces B cena bija 500 pesetu; pārejot uz eiro, tās cena līdzinājās 3,005 eiro; noapaļojot uz leju – 3,00 eiro. Dažkārt

ērtības pēc cenas eiro nākas pazemināt vai celt. Tā Vācijā avīze «Bild» visā valstī maksāja 0,80 markas. No 2002. gada 1. janvāra tās cenai bija jābūt precīzi 0,409 eiro; noapaļojot uz augšu – 0,41 eiro (41 cents). Jaunā cena visai neparocīga – tāpēc to noteica 0,40 eiro (40 centi). Šādas novirzes uz augšu un leju, pārrēķinot cenas pēc stingri fiksētā maiņas kursa pret eiro, bija raksturīgas precēm, ko pārdod automātos, transporta biļetēm utt. Ja viscaur stingri ievērotu fiksētās maiņas attiecības, būtu jāatsakās no automātiem un transports sapītos monētu maiņas grūtībās.

11.6. Eiro ieviešanas problēmas

Kas regulē eiro emisiju? Problēma Nr. 1 ir eiro emisijas regulēšana apvienota 12 valstu telpā, nepieļaujot ne eiro badu, ne to pārmērīgu daudzumu. Turklāt katrai no EMU valstīm ir savas atšķirīgas naudas agregātu M1, M2, M3 funkcionēšanas īpatnības. Pieņemta kārtība, ka eiro emisiju visai EMU sistēmai un līdz ar to katrai dalībvalstij veic Eiropas Centrālā banka (ECB). Lai ievērotu konkrētā EMU locekļa vajadzību pēc eiro naudas zīmēm, lēmumu par eiro emisiju un to daudzuma sadali EMU dalībvalstīm pieņem ECB padome, kuras pilntiesīgie locekļi ir katras dalībvalsts Centrālās bankas prezidents. Šis prezidents ierosina (ar aprēķiniem pamato), cik eirozīmes jāemitē savas valsts vajadzībām. Naudas zīmju emitēšanas mehānisms 12 valstu grupai ir pietiekami sarežģīts, bet līdz šim darbojās visnotaļ normāli: nevienā no EMU dalībvalstīm nebija ne eiro bada, ne pārmērīgs daudzums. Eiro monētu kalšanas tiesības ir katras valsts Centrālajai bankai, saskaņojot to daudzumu ar ECB.

Cik ilgi apgrozībā paralēli eiro bija nacionālā nauda? Jau norādījām, ka paralēli eiro nacionāla nauda apgrozībā iekšzemes operācijās varēja būt maksimāli divus mēnešus. Šī laika spriža ietvaros katra valsts varēja patstāvīgi izlemt, kad pārtraukt nacionālās naudas pieņemšanu. Ar 2002. gada 1. janvāri

algu, pensiju, sociālās palīdzības izmaksas, transferti, izmaksas no banku un krājkašu kontiem, atlikumu izdošana tirdzniecības un pakalpojumu uzņēmumos utt. tika īstenota tikai eiro. Dažas bankas brīvi mainīja nacionālo naudu pret eirozīmēm. Mainītas tika arī monētas. Iedzīvotāju nacionālās naudas krājumi ātri izsīka.

Kad eiro ieviešanas pirmie rezultāti kļuva zināmi, Nīderlandē steidzās paziņot, ka guldeņa apgrozības pēdējā diena būs 31. janvāris. Īrijas mārciņu vairs nepieņēma 9. februārī, Francijas franku 17. februārī. Pārējās deviņas eirozonas valstis savas naudas apgrozībai paturēja norunāto divu mēnešu termiņu. Arī pēc 2002. gada 1. marta nacionālo naudu turpināja apmainīt centrālo banku vietējās filiāles. Tā noslēdzās eiro ieviešanas trešais etaps.

Preču cenu atšķirības eirozonas valstīs. 11.2. tabulā mēs redzam visai būtiskas atšķirības nacionālās valūtas maiņas attiecībās pret vienu eiro, kas atsevišķās valstīs, piemēram, Portugālē, Grieķijā, it sevišķi Itālijā pārsniedz pat EMU vadošo valūtu, proti, vācu marku 100 reizes. Vai tas nozīmē, ka tāda ir arī cenu difference? Nebūt ne! Mēs jau norādījām, kādi faktori valstīs nosaka cenu līmeni, ievērojot tirgus noteicošo lomu – pieprasījuma un piedāvājuma samēru. Eirozonā veidojas visai raiba aina, kas no pirmā acu uzmetiena runā pretī tīri monetārai loģikai. Tā ir preces, kas vislētākās ir Vācijā ar tās relatīvi dārgo valūtu, bet visdārgākās Itālijā ar tās lēto valūtu. Agrāk (līdz 2002. gada 1. janvārim) šīm atšķirībām bija grūti izsekot ierindas tūristam, ja kādas svešas valsts cena bija jākonvertē «savā valūtā». Ja valūtu kursi mainījās, cenu atšķirības bija kā miglā tītas. Saprotais, profesionālie šoppinga vīri un sievas ar skaitīkļi rokās cenu atšķirības valstīs labi pārzināja, zināja, kur kas ir lētāk, kur dārgāk, un uz to bāzēja savus iepirkumus un pārdevumus konkrētās valstīs. Pārejot uz eiro, katrs eirozonā skaidri bez jebkādām grūtībām

Cenu salīdzinājums eiro EMU valstīs

Eirovalstis Preces		Vācija	Austrija	Francija	Holande	Itālija	Luksemburga	Beļģija	Griekija	Spānija	Portugāle	Irija	Somija
Baltaize, 500 g		1,84	1,59	1,30	0,90	1,09	1,02	1,09	1,43	1,01	0,61	0,76	2,06
Rīsi, 1 kg		2,19	1,85	2,35	1,71	2,05	1,57	1,40	1,79	1,40	1,40	2,09	2,92
Spageti, 500 g		0,94	1,13	0,83	0,91	0,70	0,91	1,07	0,46	0,70	0,53	0,98	1,11
Siers, a.l., 250 g		1,75	1,81	1,69	2,79	1,55	2,26	1,70	2,43	2,30	2,29	1,78	2,34
Salami, 100 g		1,84	0,68	1,35	1,77	2,32	1,86	2,28	0,84	0,84	3,42	1,24	1,92
«Kellogg cornflakes», 375 g		1,92	2,17	1,56	1,46	2,11	1,46	1,65	2,02	1,55	2,42	1,54	1,83
Tomāti, lētākie, 1 kg		2,44	1,87	2,34	2,98	2,29	2,43	2,45	1,33	1,48	2,03	2,27	2,51
Salāti		1,66	1,25	1,89	1,40	1,22	1,77	1,77	0,56	1,44	1,03	1,20	1,47
Ananāsi		4,30	3,63	3,04	2,72	4,85	2,95	2,45	n. v.	4,04	5,01	2,53	1,78
«Coca - cola», 0,33 l		0,36	0,43	0,36	0,44	0,45	0,42	0,45	0,41	0,32	0,39	0,56	1,20
«Marlboro», sarkanā iepak., 20 gab.		2,99	3,20	3,48	3,10	3,00	2,60	3,20	2,35	2,36	2,05	4,93	4,00
Alus, parastais, 0,5 l		0,53	0,99	0,93	0,87	1,18	0,73	0,90	0,87	0,82	0,81	1,73	2,79
Pupuņu kafija, 500 g		3,97	3,61	4,33	3,12	4,22	3,44	4,46	3,40	2,67	4,45	3,03	2,72
«Big Mak» «Mc Donalds»		2,65	2,50	3,00	2,60	2,35	3,10	2,95	2,15	2,50	2,45	2,54	2,90
«Mars», šokolāde, 58 g		0,66	0,74	0,82	0,68	0,99	0,65	0,65	0,59	0,78	0,71	0,70	0,98
«Levis» džinsi, 1 gab.		68,08	62,35	70,67	66,55	53,47	74,28	74,29	62,33	67,07	62,76	61,36	67,29
Ziņķis, 1 gab.		1,63	0,86	0,69	0,69	0,70	0,87	0,89	0,64	0,99	0,78	0,78	0,99
El spuldze, 1 gab.		0,57	0,61	0,38	0,65	0,86	0,69	0,71	0,65	0,64	0,49	0,95	0,82
Vietēja telefonsaruna, 1 min.		0,06	0,06	0,10	0,03	0,08	0,12	0,10	0,03	0,08	0,12	0,06	0,11
Pastmarka, 1 gab.		0,56	0,51	0,41	0,39	0,41	0,45	0,42	0,38	0,24	0,28	0,38	0,50
Benzīns, bez svina, 1 l		0,96	0,77	1,01	1,13	0,99	0,74	0,97	0,68	0,76	0,86	0,79	0,98

- viszemākās cenas EMU dalībvalstīs

- visaugstākās cenas EMU dalībvalstīs

Alu un ziepes visizdevīgāk pirkt Vācijā, salami – Austrijā, vietējās telefonsarunas vislētākās ir Holandē utt. Visvairāk zemāko cenu – Grieķijā, Portugālē (valstis ar viszemāko IKP uz vienu iedzīvotāju un zemāko vidējo darba algu eirozonā). Visdārgākās zemes ir Īrija, Somija. Eirooptimisti pareģo, ka, sākot ar 2003. gadu, cenu konkurence pazeminās cenas visā eirozonā, kāpinās pieprasījumu, palielinās IKP uz vienu iedzīvotāju, mazinās eirozonas lielāko bēdu – bezdarbu. Tas nenotika. Ekonomika gandrīz nepieauga. Bezdarbs palielinājās. Sola atveseļošanās pazīmes 2006. gadā. Vēlreiz atkārtosim: galvenais eirozonas valstu augšupejas faktors ir investīcijas jaunākajā tehnoloģijā, lai cik pretrunīga arī būtu investīciju iedarbība uz bezdarba līmeni. Kad šis mācību līdzeklis nonāks pie lasītājiem, cenas var izmainīties.

11.6.1. Eiro apmaiņas kursi

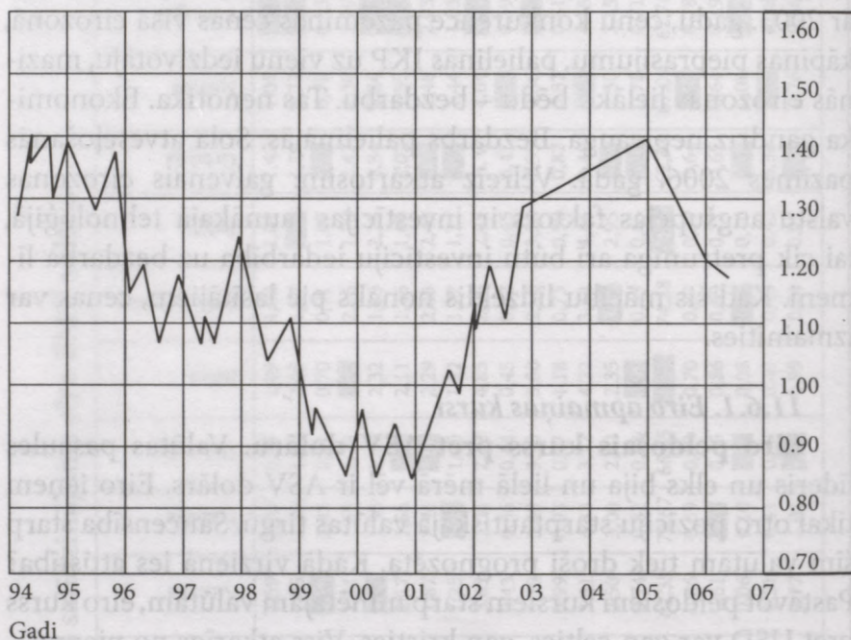
Eiro peldošais kurss pret ASV dolāru. Valūtas pasaules līderis un elks bija un lielā mērā vēl ir ASV dolārs. Eiro ieņem tikai otro pozīciju starptautiskajā valūtas tirgū. Sāncensība starp šīm valūtām tiek droši prognozēta. Kādā virzienā ies attīstība? Pastāvot peldošiem kursiem starp minētajām valūtām, eiro kurss pret USD var gan celties, gan kristies. Viss atkarīgs no pieprasījuma un piedāvājuma samēra, no ekonomiskās, tehnoloģiskās attīstības pakāpes, investīciju kustības ievirzes.

Nosakot eirozonas dalībvalstu fiksētu nacionālās naudas vienības kursu pret vienu eiro, tika lēsts, ka no 1999. gada 1. janvāra EUR kursam vajadzēja svārstīties ap 1,1789 USD. Bet te vietā krievu paruna «gludi bija uz papīra, bet aizmirsa par gravām». Kad dolāra kurss sāka celties, eiro kurss kritās. Un otrādi: cēlās eiro kurss, kritās USD kurss. Un tā kā pa vilņiem: uz augšu, uz leju, uz augšu, uz leju. 1999. gada janvārī vidējais USD kurss pret 1 eiro bija 1,1608, februārī 1 eiro = 1,1208 USD, martā

1 eiro = 1,0883 USD. ASV dolāra kursa svārstības pret 1 euro redzam 11.1. grafikā.

11.1. grafiks

Kurss EUR / USD

Līdz 1999. gadam Eiropas monetārās Ūnijas (EMU) 12 valstu vidēji svērtais valūtas kursa aprēķins.

Analizējot grafiku, jāievēro, ka raksturojums «ASV dolāra kursa kāpums vai kritums» ir relatīvs, t.i., attiecībā pret 1 eiro. Ja maiņas kursu aplūko no eiro viedokļa pret 1 ASV dolāru, kursa raksturojums būs tieši pretējs. Grafikā dolāra kursa svārstību likmes lejupslīde liecina, ka ASV dolāra kurss pret eiro ceļas, kāpums – ka ASV dolāra kurss pazeminās. Grafikā attēlota EUR / USD kursa izmaiņu galvenā tendence, nevis īslaicīgas svārstības.

ASV dolāra paaugstināšanās pret eiro 90. gadu otrajā pusē ir vienkārši izskaidrojama. ASV tautsaimniecība kļūst par visai pievilcīgu ārzemju investīciju lauku. Bezdarbs samazinājās par 4 miljoniem cilvēku. Budžeta deficītu nomainīja neliels pārpalikums, iedzīvotāju pirktspēja augsta, ekonomikai laba tālākās izaugsmes perspektīva, nostiprinājās ASV loma kā pasaules ekonomikas lokomotīvei.

Ārzemju investīcijām vajadzīgi dolāri. Aug pieprasījums pēc ASV dolāriem, mainās USD un EUR pieprasījuma un piedāvājuma samērs. Par ASV dolāru pasaules valūtu tirgū var iemainīt vairāk eiro. USD kurss kāpj uz augšu. Runa ir nevis par Eirozonas vājumu, bet par ASV spēku.

Eiro apgrozības laiku var iedalīt divos posmos. Pirmajā posmā (1999. – 2000.) dolāra kurss ceļas. 2001. gadā iestājas lūzums un sākās otrais posms, kas bezgalīgu svārstību režīmā ilga līdz 2005. gada vidum. Šī posma raksturīgā iezīme – USD kursa pazemināšanās, EUR kursa kāpums.

Pirmajā acu uzmetienā situācija šķiet paradoksāla. ASV joprojām ir pasaules ekonomikas attīstības lokomotīve. To iekšzemes kopprodukts aug divas reizes straujāk par eirozonas kopproduktu. Bezdarba līmenis Savienotajās Valstīs ir krietni zemāks. Inflācijas gandrīz nav. Pircēju aktivitāte augsta. Bet dolāra kurss slīd lejup.

Kā redzējam kādas valsts valūtas kursu mijiedarbībā nosaka vesela faktoru buķete. Turklāt katrs faktors var būt iekšēji pretrunīgs, tāds savdabīgs divsejainais Jānuuss: viena seja sekmē pieprasījumu pēc valūtas, otrā mazina šo pieprasījumu.

Mēģināsim īsumā raksturot šo faktoru iedarbību uz USD kursu pret eiro.

Pirmkārt, ekonomiskā potenciāla izmaiņas, iekšzemes kopprodukta dinamikas perspektīva. ASV šī izaugsme ievērojamā mērā balstās uz iepriekšējā perioda investīcijām, eirozonā – uz

jauniem ieguldījumiem. Tas ierobežo pieprasījumu pēc USD, stimulē – pēc eiro.

Otrkārt, tirdzniecības un maksājumu bilances stāvoklis, ASV tām ir izteikti negatīvs saldo. Maksājumu bilances deficīts sasniedzis 1 triljonu USD. Tas liecina, ka dolāru plūsma uz ārzemēm krietni apsteidz dolāru plūsmu no ārzemēm. Ārējās tirdzniecības deficīts palielina dolāra piedāvājumu apmaiņai pret citu valstu valūtu, arī pret eiro. Kopumā pieprasījums pēc USD mazinās.

Treškārt, ASV no valsts bez budžeta deficīta pārvērtusies par valsti ar augošu budžeta deficītu, kas 2004. gadā sasniedza 500 miljardus USD. To ievērojami sekmēja militārie izdevumi, karš Irākā un tā nepievilcīgās sekas. Tas daudzus potenciālos ārzemju investorus attur no ieguldījumiem ASV ekonomikā, mazina dolāru pieprasījumu.

Ceturtkārt, valsts, firmu un iedzīvotāju lielais iekšējais un ārējais parāds vājina ekonomikas stabilitāti, kas ierobežo pieprasījumu pēc USD.

Piektkārt, akciju kursu izmaiņu prognoze. Tā ir nelabvēlīga, ievērojot dažu lielkoncernu bankrotu. Runa ir par mākslīgi uzpūstām bilancēm, pūkli, kas ik brīdi var uzsprāgt. Tas nosaka ārzemju investoru atturību, ierobežojot pieprasījumu pret dolāriem pasaules valūtu tirgū.

Sestkārt, ASV valdībai nekāpināja USD kursu ar valūtas intervences palīdzību, jo zemais dolārā kurss sekmē ASV eksportu, tātad ir nācījas interesēs.

Septītkārt, dolāra kursu iespaidoja 2001. gada 11. septembra vērienīgais terora akts, karš Irākā un tālākais «karš pēc kara».

Neviens no minētajiem faktoriem nedarbojas izolēti, bet tikai kopumā ASV dolāra kursa krišana pret eiro nesaistās ar eiro spēku, bet ar ASV dolāra vājumu.

Izvirzās jautājums vai 2005. gada vidū iesācies ASV dolāra jauns augšupejas posms? Nepiepildījās daudzu speciālistu

prognoze, ka kurss EUR / USD minētā gada nogalē sasniegts 1,50 līmeni. Eiro kursa kāpumu un ASV dolāra kursa tālāko pazemināšana apturēja referenduma negatīvais rezultāts par Eiropas Savienības Satversmes projektu Francijā un Nīderlandē. Šo valstu vēlētāju vairākuma «nē» nozīmēja noteiktu neuzticību ES attīstības tendencēm. Pasaules valūtas tirgus reaģēja ar eiro pieprasījuma mazināšanos; EUR / USD kurss pakāpeniski kritās līdz 1,20 un 2006. gada februārī noslīdzējā zem šī līmeņa, lai martā vidū atkal celtos. Šīs izmaiņas valūtu kursos noteica nevis ASV ekonomikas spēka pieaugums, bet gan Eiropas Savienības politiskās pozīcijas novājināšana. Eiro kursa pazemināšana sekmēja eirozonas valstu eksporta attīstību; piemēram, Vācijas preču eksports 2005. gadā pieauga salīdzinoši strauji.

Minētais USD kursa kritums 2006. gada martā noteica ASV valsts ārējā parāda bīstams pieaugums. EUR / USD kursa turpmāko izmaiņu prognozes ir pretrunīgas, jo gandrīz neiespējami paredzēt, kādi politiski notikumi kādā mērā iespaidos situāciju pasaules valūtas tirgū. Jūnija sākumā 1 EUR svārstījās ap 1,28 USD.

Eiro «peldošais» kurss attiecībā pret jenu. Iepazīšanās ar attiecīgo informāciju liecina, ka eiro kurss jenu nemītīgo svārstību (peldēšanas) režīmā mainījās sākotnēji uz leju, tad uz augšu. 1999. gada janvārī viena eiro vidējais kurss lidzinājās 131,35 jenām. Šis kurss 2000. gada oktobrī noslīdzēja līdz 92,75 jenām, t.i., par 29,4 %. Turpmāk jena kļuva vājāka: 2001. gada decembrī vienu eiro vidēji varēja mainīt pret 113,38 jenām, pēc gada – pret 124,20 jenām, 2003. gada septembrī – pret 128,94 jenām. Šāds jenas kursa kritums izskaidrojams ar stagnāciju un recesijas iezīmēm Japānas ekonomikā. 2006. gadā Japānas ekonomikā iezīmējās atveseļošanās IKP pieaugums. Šī gada martā eiro kurss pret jenu svārstījās ap 141 JPY. Visai iespējams, ka turpmāk jenas kurss tieksies uz augšu.

Kā izmainījās eiro kurss pret to valstu nacionālajām valūtām, kas ir ES locekļi, bet nav EMU dalībvalstis. Runa ir par eiro kursu pret Lielbritānijas mārciņu (GBP), Dānijas kronu (DKK), Zviedrijas kronu (SEK). Ieskatisimies 11.4. tabulā.

11.4. tabula

Eiro / DKK, eiro / SEK, eiro / GBR vidējie kursi¹

Kursi	eiro / DKK	eiro / SEK	eiro / GBR
Gadi			
1999	7,4355	8,8075	0,6587
2000	7,4338	8,4452	0,6094
2002	7,4305	9,1611	0,6288
2006 (II)	7,4588	9,3870	0,6828

11.4. tabula liecina, ka eiro kursa svārstības nav lielas. Speciālā vienošanās paredz nevis brīvu, bet ierobežotu «peldēšanu», t.s. EVS II, EVS I pirmseiro sistēmas turpinājumu, kad EVS centrālajām bankām bija jā rūpējas, lai «čūska» (svārstīgais jeb «peldošais» valūtas kurss) neizlec no «tuneļa» kursa svārstību ierobežojumiem, kas valstīm ir dažāda platuma. Tā viena eiro kā pamatkurss tika pielīdzināts 7,46038 Dānijas kronām, bet svārstību «tuneļa» platums $\pm 2,25\%$ no pamatkursa. Tas nozīmēja, ka 1 eiro / Dānijas kronas zemākais kurss nedrīkstēja pārsniegt 7,62824, augstākais kurss 7,29252 DKK. 11.4. tabula rāda, ka piecos gados eiro kursam pret Dānijas kronu bija neliela lejupslīdes tendence.

Vislabākā situācijā ir Zviedrijas kronai. Tai pret vienu eiro ir augstāks sākumkurss un neliela augšupejas tendence. Pretēji Zviedrijas kronai Lielbritānijas sterliņu mārciņa, ievērojot tās iekšējo attīstību 1999. gadā pret eiro, sāka ar relatīvi augstu kursu, ko svārstībās uz leju un augšu pa gadiem zaudēja. Eiro kurss pret Lielbritānijas sterliņu mārciņu uzrāda nepārprotamu lejupslīdes tendenci.

¹ Deutsche Bundesbank. Devisenkursstatistik, 2003, Oktober, 6. lpp.

11.6.2. Eiro ieviešana un inflācija

Visai aktuāls ir jautājums, vai eiro ieviešana sekmēja inflācijas pieaugumu. Formāli uz jautājumu var atbildēt ar «nē»! Visas cenas un ienākumi bija jāpārskaita eiro pēc stingri noteiktā koeficienta. Eirozemju statistika 2002. gadam uzrāda parasto patēriņa cenu pieauguma indeksu 1 – 2 % apmērā. Ja uzklausa patērētāju domas, tad atbilde uz minēto jautājumu ir visnotaļ pozitīva. Kāda ir patiesība?

Pirmkārt, virknē gadījumu cenas tika paceltas 2001. gada otrajā pusē eiro gaidās un 2002. gada sākumā cenas tika pārreķinātas atbilstoši eiro ieviešanas prasībām. *Otrkārt*, daudzām lētām precēm, t. sk. pakalpojumiem cenas eiro pieauga. *Treškārt*, cenu statistikas īpatnība ir tāda, ka tiek aptverts ierobežots cenu loks; daudzas preču cenas, kam ir mazs īpatsvars iedzīvotāju patēriņa grozā, cenu indeksa aprēķinos netiek ievērotas; toties šo preču cenu pieaugumu jūt pircēju kabata. *Ceturtkārt*, nav iespējams noteikt, vai konkrētais cenu palielinājums ir pieprasījuma vai izmaksu inflācijas auglis vai eiro ieviešanas pretlikumīgs rezultāts. *Piektkārt*, cenu kāpums notika ne tikai 2002. gada janvārī, bet arī turpmākos mēnešos un gados; patērētāji jebkuru cenu pieaugumu vērtē kā eiro ieviešanas sekas. *Sestkārt*, sarežģīta problēma ir eiro ieviešanas iedarbība uz importēto preču cenām. Ja preces ievestas no eirozemes, cenu līmenim nevajadzētu mainīties. Toties, ja preces importētas no trešam zemēm, cenu izmaiņas ir it kā neizbēgamas. Vienpadsmit eirozonas valstīm eiro valūtas kurss ir augstāks par līdzšinējo nacionālo valūtas kursu. Izņēmums ir Īrija. Tas principā nozīmē, ka cenu konkurences apstākļos importēto preču cenām no trešam valstīm uz vienpadsmit eirozonas valstīm varētu pazemināties. Tas tomēr nenotika, cenas eiro, ievērojot pārrēķināšanu, savu līmeni nemainīja. *Septītkārt*, daudzām precēm cenas uz noteiktu laiku (nedēļu, mēnesi) tiek pazeminātas. Elektronikas ražojumiem raksturīga cenu lejupslīde. Iedzīvotāji uztver tikai cenu kāpumu.

Astotkārt, naudas nomaiņa un cenu noteikšana jaunajās naudas vienībās vienmēr saistās ar centieniem cenas paaugstināt.

11.7. Eiropas Centrālā Banka un tās funkcijas

ECB – EMU izpildorgāns. Eiropas Monetāras Ūnijas izpildorgāns ir Eiropas Centrālā Banka (ECB). Šo starptautisko banku veido EMU valstis – locekles (pašreiz 12 ES dalībvalstis) Eiropas Centrālā Banka un EMU valstu centrālās bankas vienotībā ir Eiropas Centrālo banku sistēma (ECBS). Šinī ES monetārajā orgānā augstākais lēmumu pieņemšanas orgāns ir ECB padome. To veido ECB direktorāts un EMU valstu centrālo banku prezidenti. Praktiskās vadības institūcija – ECB direktorāts (prezidents, viceprezidents un četri par bankas darbības pamatvirzieniem atbildīgie direktori). ECBS galvenais uzdevums – īstenot Eiropas Savienības nosprausto monetāro politiku.

Lēmumu pieņemšanas mehānisms. Parasti ECB Padome lēmumus pieņem ar parastu balsu vairākumu. Ja «par» un «pret» balsis sakrīt, izšķirošā ir prezidenta balss. Ir trīs izņēmumi no šīs lēmumu pieņemšanas parastās kārtības: *pirmkārt*, balsojums par ECB valūtas rezervju veidošanu un izmantošanu; *otrkārt*, balsojums par ECB kapitāla izlietošanu; *treškārt*, balsojums par bankas peļņas izlietošanu. Šinīs trijos gadījumos ECB Padomē ietilpstošiem direktoriem balss tiesības ir liegtas. Balso tikai centrālo banku prezidenti ar īpatnību, ka katram prezidentam ir piešķirts atšķirīgs balsu skaits. Šo balsu skaitu nosaka tās, kāds ir attiecīgās centrālās bankas īpatsvars ECB 5 miljardu eiro pamatkapitālā. Šis īpatsvars ir proporcionāls EMU dalībvalsts iekšzemes kopprodukta (IKP) lielumam un iedzīvotāju skaitam, būtībā IKP lielumam uz vienu iedzīvotāju. Šajā sakarībā Vācijas Bundesbankas prezidentam minētajos balsojumos ir vislielākais balsu skaits, salīdzinot ar saviem amata brāļiem.

ECB funkcijas. Īstenojot ES monetāro politiku, ECB jāveic dažādas funkcijas. Galvenais ECB darbībā – nodrošināt cenu

stabilitāte eirozonas valstīs. Šai sakarībā ECB **pirmā funkcija** – eiro naudas zīmju emisiju visām EMU valstīm. Eiropas Centrālo banku sistēmā ECB ir vienīgais eiro naudas zīmju emisijas orgāns. Eiro monētas emitē EMU dalībvalstu centrālās bankas, saskaņojot emitējamo monētu daudzumu ar ECB. Šīs bankas direktorāts ir tieši atbildīgs, lai decentralizētās naudas emisijas pasākumi nenonāktu pretrunā ar centralizētās naudas politikas vadlīnijām. Eiro emisijas regulēšana nav vienīgais līdzeklis, lai skaidrās naudas masa apgrozībā nesekmētu cenu pieaugumu, inflāciju. ECB arsenālā ir visi parastie pretinflātoriskie ieroči.

ECB **otrā funkcija** – savu kredītu procentu likmes noteikšana. Šo likmju paaugstināšana tiek izskatīta kā inflācijas apkarošanas mērķtiecīgs pasākums.

ECB **trešā funkcija** – valūtas rezervju pārvaldīšana, nepieļaujot to samazināšanu. ECB rīcībā ir ievērojamas brīvi konvertējamo valūtu rezerves, ko tai nodevušas eirozonas valstu centrālās bankas. Ārzemju valūtu pirkšana un pārdošana ļauj regulēt eiro apmaiņas kursu pasaules valūtu tirgū.

ECB **ceturtnā funkcija** – eiro ikdienas apmaiņas kursa noteikšana pret ārvalstu valūtām. Lai noteiktu fs. ECB references kursu jāsavāc un jāizvērtē plaša informācijas par konkrētiem valūtu kursiem visā pasaulē, par valūtu pieprasījuma un piedāvājuma samēru izmaiņas tendencēm, par ekonomisko situāciju pasaulē, valstīs.

11.8. Eiropas Centrālās Bankas neatkarības pakāpe

Pirmais viedoklis. Šinī jautājumā pastāv divi viedokļi. Pēc pirmā uzskata, ECB neatkarības pakāpe ir visai augsta, jo saskaņā ar Māstrihtas līgumu ne tikai ECB, bet arī nacionālās emisijas banku darbība īstenojas bez jebkādiem ES un tās dalībvalstu iestāžu norādījumiem un spiediena. Situācijas īpatnība ir tā, ka Eiropas Centrālo banku sistēmas statūti ir Māstrihtas līguma sastāvdaļa un tos var mainīt vienīgi ar visu ES dalībvalstu vienbal-

sīgu lēmumu. Daudzās valstīs, lai izmainītu Centrālās emisijas banku statūtus, pietiek ar parlamentu lēmumu, ko pieņem ar parastu balsu vairākumu. ECB direktorāta locekļu neatkarību garantē arī tas, ka tos iecel amatā uz ilgāku laiku bez tiesībām priekšlaikus atsaukt. Tā ECB direktoru darbības laiks ir astoņi gadi. Taču otrreizējā iecelšana amatā ir liegta. Slimības un citu iemeslu dēļ ECB prezidents un direktorāta locekļi var demisionēt. Nacionālo emisijas banku prezidentus iecel uz pieciem gadiem ar iespēju tikt apstiprinātiem atkārtoti. Šis nosacījums attieksies arī uz Latvijas Bankas prezidentu. Īpaši nodrošināta ir ECB finanšu neatkarība: tā kapitāla īpašnieki ir EMU dalībvalstu centrālās bankas, un tikai tām ir tiesības ar šo kapitālu rīkoties.

Otrais viedoklis. Cits viedoklis ir, ka jāatšķir ECB un ECBS formālā un reālā neatkarība. Kā jau norādījām, ECB ir Eiropas Monetārās ūnijas izpildinstitūcija un Eiropas Savienības monetārās politikas īstenotāja. Tas vien jau ierobežo ECB neatkarību, tās vadībai gribot negribot jāuzklausā savu «saimnieku» vēlmes un netieši izteiktie norādījumi.

11.9. Profesora Milтона Frīdmena drūmā prognoze

Izcilais ASV ekonomists, mūsdienu monētārisma tēvs, Nobela prēmijas laureāts profesors Miltons Frīdmens pauda domu, ka iekšējās pretrunas saārdīs Eiropas Monetāro Ūniju un pēc piecpadsmit gadiem eiro piederēs neatgriežamai pagātnei. Cik pamatots ir šis viedoklis?

Nav noliedzams, ka Milтона Frīdmeņa prognozes bieži vien bija pamatotas un precīzi īstenojās. Tas tomēr nenozīmē, ka obligāti jāpiekrīt sirmā profesora drūmajam pareģojumam par eiro gaidāmo izzušanu no pasaules valūtas tirgus. Uz EMU horizonta nav redzami pretrunu mākoņi, kas liecinātu, ka tuvojas postošs negaiss. EMU gaida paplašināšanos. Nav noliedzams, ka Eiropas Monetārajai ūnijai vēlas pievienoties valstis ar samērā vāju ekonomiku un nacionālo valūtu. Lai saglabātu EMU stabilitāti,

dzīvotspēju, uzņemšana Eiropas monetārajā ūnijā nedrīkst notikt kampaņveidīgi, bet tā īsteno stingri selektīvi, lai nevājinātu EMU. Pie nosvērtas saprātīgas pieejas iekšējām pretrunām EMU nevajadzētu rasties, nav gaidāms postošs cunami, kas sadragāti eiro monetāro sistēmu. Eiropas Centrālajai Bankai ir nepieciešamas sviras, lai nepieļautu EMU sairšanu.

Pasaules valūtas tirgū spriedze var rasties eirozonas, ASV, Japānas un Ķīnas valūtām. Tomēr iespējamais pretrunu spēks līdz ar ierobežotiem eksporta – importa kariem nespēs traucēt eiro normālo funkcionēšanu nākotnē.

11.10. Secinājumi

Eiropas ekonomiskās integrācijas attīstība un padziļināšana prasa ES izveidot kā ekonomisko un monetāro savienību. Tas nosaka pāreju uz Eiropas Savienības vienotu valūtu. Eiropas integrācijas pamatprincipu īstenošana brīvā preču, kapitāla un cilvēku kustība ievērojami vienkāršojas un palētinās. Rūpīgi apsverot visu «par» un «pret» Eiropas Kopiena galotņu tikšanās 1991. gada decembrī pieņēma vēsturisku lēmumu pakāpeniski pāriet no nacionālajām valūtām uz vienotu valūtu – eiro; vienlaikus tik lemts dibināt Eiropas Monetāro Ūniju (EMU) un tās izpildorgānu, eiro naudaszīmju emisijas centru Eiropas Centrālo Banku (ECB).

Parēja uz eiro prasīja prāvu sagatavošanas laiku, kurā secīgi bija jārisina jaunās valūtas ieviešanas un apgrozības metodoloģiskie un organizatoriskie jautājumi. Sarežģītu monetāro problēmu šķetināšana būtiski palīdzēja tas, ka integrētajā ekonomikā sekmīgi darbojās Eiropas valūtas sistēma (EVS) ar īpašu valūtu ekiju. Tā nosakot nacionālo valūtu pārrēķināšanas un apmaiņas kursu eiro, varēja izmantot ekija kursu pret šīm valūtām.

EMU un ECB praktiskais darba starts bija 1999. gada 1. janvāris, kad jaunās valūtas sistēmas dalībvalstis visas ārējos bezskaidrās naudas norēķinos sāka izmantot eiro. Divos gados

uzkrātā pieredze palīdzēja 2002. gadam sākoties it visās naudas operācijas pāriet no nacionālajām valūtām uz eiro.

Pāreja uzrādījās visai veiksmīga: ja sākotnēji bija paredzēt nacionālo valūtu un eiro paralēlo apgrozību saglabāt sešus mēnešu, tad šo laika sprīdi samazināja līdz diviem mēnešiem; atsevišķos valstis nacionālo valūtu apgrozību pārtrauca pat agrāk.

Aktuāls ir jautājums vai pāreja uz eiro sekmēja patēriņa cenu pieaugumu. Oficiālā statistika neapstiprina viedokli par eiro kā par inflācijas katalizatoru. Precīzi ievērojot cenu un ienākumu pārreķināšanas nosacījumus, patēriņa cenām nevajadzētu pieaugt. Iedzīvotāji toties žēlojas, ka eiro ieviešana sadārdzināja dzīvi. Problēma sarežģīta: *pirmkārt*, jebkurš cenu kāpums nebūt nesaistas ar parēju uz eiro; tām varbūt un ir citi cēloņi; *otrkārt*, statistika nepilnīgi uztver cenu izmaiņas; *treškārt*, patērētāji reaģē tikai uz cenu pieaugumu, ignorējot cenu pazeminājumu, kas periodiski aptver plašu preču klāstu.

Kurss EUR / USD būtiski iespaido situāciju pasaules valūtas tirgū un vienlaikus ir šīs situācijas rezultāts. Eiro kursa kāpums pret ASV dolāru no 2001. gadam līdz 2005. gadam notika nevis sakarā ar eiro spēku, bet dolāra vājumu. Pēc tam kad 2005. gadā referendumos Francijā un Nīderlandē vēlētāju vairākums nobalsoja pret ES Satversmes projektu, atskanēja balsis (visupirms Itālijā), ka nepieciešams atgriezties pie nacionālajām valūtām. Šāda nostāja eirozonas valstīs neguva atbalstu un ir nepamatota. *Pirmkārt*, balsojums «nē» pret ES Satversmes projektu nekādā gadījumā nenozīmēja «nē» pret eiro ieviešanu; *otrkārt*, eiro apgrozība rit, attīstās normāli bez kataklizmām; *treškārt*, gan teorētiski, gan praktiski atpakaļ ceļa no eiro uz savrupējām nacionālām valūtām nav.

Speciālistu vairākums noraida izcilā ASV ekonomista, monetārisma tēva, Nobela prēmijas laureāta, profesora Milтона Fridmena drūmo prognozi, ka pēc 15 gadiem Eiropas Monetārā Ūnija iekšējo pretrunu rezultātā sairs.

11.11. Pamattermiņi

Eiropas Monetārā Ūnija	European Monetary Union	Европейский Монетарный Союз
Eiro	euro	евро
Eiropas Centrālā Banka	European Central Bank	Европейский Центральный Банк
Māstrihtas kritēriji	Maastricht criteria	критерии Маастрихта
Pārreķināšanas kursi eiro	recalculation rate in to eiro	перерасчётные курсы в евро
ECB neatkarība	ECB independent	независимость ЕЦБ

11.12. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kādi argumenti ir par pāreju uz eiro?
2. Kādi argumenti ir pret pāreju uz eiro?
3. Kādi ir pāriešanas etapi uz eiro?
4. Kādi sagatavošanas pasākumi jāīsteno, pārejot uz eiro?
5. Kāds ir eiro ieviešanas mehānisms?
6. Vai pārejot uz eiro var novērst skaidrās naudas atmazgāšanu?
7. Vai pārejot uz eiro, notiek cenu līmeņu izlīdzināšana?
8. Kādi cēloņi noteica eiro kursa svārstības pret ASV dolāru?
9. Kā veidojas eiro kurss pret Lielbritānijas mārciņu, Zviedrijas un Dānijas kronām?
10. Kādas ir Eiropas Centrālās Bankas funkcijas?
11. Kāda ir Eiropas Centrālās Bankas neatkarības pakāpe?
12. Cik pamatots ir priekšlikums atgriezties pie savrupējām nacionālām valūtām?

12. LATA LIKTENIS: NOMAIŅA AR EIRO

Latvija, iestājoties Eiropas Savienībā, apņēmas trīs – četros gados sagatavot savu uzņemšanu Eiropas Monetārajā Ūnijā, lata nomaiņu ar eiro. Nacionālo valūtu aizstāšanas priekšrocības ar vienotu starptautisko naudu noskaidrotas šī darba iepriekšējās nodaļās.

Ko tieši Latvijai dos lata nomaiņa ar eiro?

12.1. Argumenti par un pret lata nomaiņai ar eiro

Argumenti par lata nomaiņu ar eiro. *Pirmkārt*, eiropeskās integrācijas padziļināšanos. Kļūs izdevīgāk izvērst darba dalīšanu, ārējo tirdzniecību, gan eksportu, gan importu, jo pateicoties cenām vienotā naudas izteiksmē kļūst acīm redzams, kur un kas tiek ražots lētāk, kur – dārgāk, ko lietderīgāk izvest, ko – ievest.

Otrkārt, tiks sekmēta ārējo investīciju piesaiste eiro.

Treškārt, jebkuri ārējie darījumi palētināsies, jo atkritīs valūtu konvertācija un meslu maksāšana naudas mijējiem (bankām, valūtas maiņas kantoriem), ārējo darījumu apdrošināšana pret valūtas kursu izmaiņu risku.

Ceturtkārt, kļūs vienkāršāki starptautiskie norēķini. Pārvest naudu no Liepājas uz Minhenu, Strasbūru, Amsterdamu, Salonikiem vai Turku būs tikpat neapgrūtinoši kā no Rīgas uz Valmieru, Daugavpili, Kuldīgu, Jelgavu.

Piektkārt, tiks atslogots banku un citu kredītiestāžu darbs, paaugstināsies norēķinu, kredītu, investīciju apkalpošanas atdeve.

Sestkārt, vienkāršosies abos virzienos jebkuri ārzemju braucieni, tiks veicināts tūrisms.

Septītkārt, tiks mazināta citu valūtu, t. sk. AS V dolāra, loma.

Astotkārt, Latvijai būs sava brīvi konvertējama valūta – eiro;

lats ir tikai iekšēji konvertējamā valūta, ko pasaules tirgū ar dažiem izņēmumiem nepieņem, nemaina.

Devītkārt, eiro sekmēs vispārējo stabilitāti tautsaimniecībā, noguldījumu drošību, pienācīgi aizsargāti būs arī līdzekļi, kas uzkrāti sociālo maksājumu fondos.

Desmitkārt, pie pareizās monetārās un fiskālās politikas, noteiktu ierobežojumu ievērošanas, ECB antiinflācijas politikas, eiro spēj pasargāt no patēriņa cenu pārmērīgā pieauguma, augstas inflācijas posta.

Tikai nav jābūt aizrautīgiem eirooptimistiem, kas uzskata, ka otrajā dienā, pārejot uz eiro, jaunās valūtas it visas priekšrocības būs redzamas kā uz delnas. Ir nepieciešams noteikts laika sprīdis, kamēr eiro iesakņosies Latvijas ekonomikā un būs skaidri izjūtami eiro ieviešanas augļi.

Argumenti pret lata nomaiņu ar eiro. *Pirmkārt*, Latvija zaudēs savu suverenitāti naudas emisijā un naudas apgrozības regulēšanā.

Otrkārt, pāreja uz eiro sekmēsot inflāciju.

Treškārt, tiks veicināta Latvijas ārējo sakaru vienpusīga orientācija uz EMU dalībvalstīm, mazināsies interese attīstīt izdevīgus sakarus ar citām plašās pasaules valstīm.

Ceturtkārt, ECB nespēs pietiekami precīzi emitēt eiro zīmju daudzumu Latvijas konkrētajām vajadzībām, kas var izraisīt bīstamu naudas badu vai pārpalikumu.

Piektkārt, ECB, nosakot vienotu Kredītu procentu likmi saziem aizdevumiem visai eirozonai, nespēj ievērot katras dalībvalsts nepieciešamību šajās jomās procentu likmes, kas vienai valstij ir par augstu, citai valstij var būt par zemu.

Sestkārt, eirozonu veido un it sevišķi nākotnē veidos valstis ar visai atšķirīgu ekonomiskās attīstības pakāpi un jo daudzām īpatnībām: šā iemesla dēļ Eiropa nav optimāla zona vienotai valūtai.

Septītkārt, inflācijas kāpinājumu veicinās cenu izlīdzināšanas tendence eirozonā; ES – 15 patēriņa cenu līmenis ir 2 – 5 reizes augstāks nekā Latvijā.

*Astotkārt*s, minētas eiro funkcionēšanas negatīvās iezīmes galarezultātā bremzēs iekšzemes kopprodukta pieaugumu, pazeminās Latvijas iedzīvotāju dzīves līmeni.

Pretargumentu norādījums. *Pirmkārt*, nav saules bez ēnas. Pārejas uz eiro plusi kopumā ir krietni pārkāpi par iespējamajiem mīnusiem.

Otrkārt, suverenitāte naudas apgrozībā nav pašmērķis. Lata nomaiņa ar eiro ne mazākā mērā neskars Latvijas kā valsts neatkarības principiālos pamatus. Pāreju no lata uz eiro var nosacīti salīdzināt ar Latvijas iestāšanos Ziemeļatlantijas paktā. Dažas suverēnas tiesības aizsardzības jomā ir jānodod starptautiskās apvienības vadībai. Bet tas atbilst Latvijas tiešajām aizsardzības interesēm, ir suverenitātes militārais balsts. Eiro gadījumā Latvijas Banka praktiski turpinās regulēt naudas apgrozību dzimtajā valstī. Vienota naudas apgrozība ar citām eiro zemes dalībvalstīm stiprinās Latvijas ekonomiku, kas ir svarīgs priekšnoteikums nevis deklaratīvai, bet reālai suverenitātei.

Treškārt, inflācijas kāpināšana ir nevis eiro ieviešanas strikto nosacījumu auglis, bet šo nosacījumu neievērošanas, izkropļošanas likumīgais bērns.

Ceturtkārt, citu valstu pieredze rāda, ka pāreja uz eiro nekad nav sakaru izvērsanu ar valstīm, kas neietilpst eirozonā. Latvijas pozīcijas pasaules tirgū vienatnē ir visai pieticīgas. Bet, ja Latvija pasaules tirgū uzstājas kā lielas varenas eirozonas locekle, tās spēks, iesaids vairojas un citu valstu tirgos Latvija tiek uzņemta nevis kā maznozīmīga Baltijas valstiņa, bet kā varenās integrētās apvienības pārstāve, turklāt vēl ar vienotu spēcīgu valūtu. Tas būs Latvijai nepārprotams pluss, kas sekmēs racionālāku darba dalīšanu.

Piektkārt, kā liecina pieredze, ES valstu būtiskas atšķirības nav šķērslis eiro ieviešanā valstīs, kas ievēro eiro funkcionēšanas kritērijus. Portugālē un Grieķijā eiro darbojas tikpat sekmīgi kā Vācijā un Francijā. Runas, ka EMU valstīs neveido optimālo valūtas zonu, ir tukšu salmu kulšana.

Sestkārt, pieredze tāpat liecina, ka ECB sadarbībā ar eirozonas valstu centrālajām bankām spēj nodrošināt eiro zīmju emisiju nepieciešamajā daudzumā; vairāk nekā četros gados nevienā no eirozonas valstīm nav vērojams ne naudas bads, ne naudas pārpalikums.

Septītkārt, vienota kredīta procenta likme, ko ECB nosaka saviem aizdevumiem, ir patiess trūkums eiro valūtas kursu regulēšanas sistēmā, kredītā attīsti. Eiropas Centrālajai bankai šai jomā jāizmanto citas eiro apmaiņas kursa regulēšanas sviras.

Astotkārt, cenu izlīdzināšana eirozonā ir vēsturiski ilgstošs process, kas spēj īstenoties vienīgi pie nosacījuma, ka tuvināsies eirozonas valstu iedzīvotāju pirktspēja. Pašreizējā situācijā, kad Latvijā vidējā darba apmaksa, pensijas, bezdarbnieku pabalsti ir ap 30 – 20 % no ES – 15 attiecīgā līmeņa cenu izlīdzināšana ir praktiski neiespējama. Var gaidīt, ka cenu kāpums skars tikai atsevišķas preces, nevis patēriņa preču grozu kopumā.

Lielbritānijas, Zviedrijas, Dānijas piemērs. Latvijai nav lietderīgi sekot minēto trīs ES dalībvalstu piemēram – saglabāt savu nacionālo valūtu. Šīm valstīm ir cita ekonomiska brieduma pakāpe, atšķirīgas tautsaimniecības attīstības problēmas (skat. **Neiestāšanās iemesli EMU**).

12.2. Latvijas iekļaušanos Māstrihtas uzņemšanos kritērijos EMU

Latvijas fiskālā deficīta attiecība pret IKP. Iekļaušanās šinī kritērijā Latvijai nav problēma. Pēdējos piecos gados valsts budžetā fiskālais deficīts nemitīgi mazinājās procentos no IKP.

2002. gadā šis deficīts vēl bija 2 % no IKP, bet 2004. gadā – vairs tikai 1,1 %, 2005. gadā fiskālais deficīts bija 1 % apmērā no IKP. Finanšu ministrijas eksperti prognozē, ka tuvākajos trijos gados bezdeficīta budžetu Latvijā vēl nevarēs sasniegt – 2006. gadā paredzēts deficīts 1,5 % no IKP.

Ir dažādi viedokļi par valsts budžeta deficīta vēlamo lielumu. Vieni speciālisti uzskata, ka būtu jācenšas iespējami drīzāk pāriet uz bezdeficīta budžetu; tas iegrožotu arī pieprasījuma inflāciju. Citi speciālisti, piemēram, Ekonomikas institūta eksperti, Latvijas valsts budžeta fiskālo deficītu vērtē kā pārāk mazu un ierosina šo deficītu noteikt 2 % apmērā no IKP. Šāds solis ļautu papildu līdzekļus novirzīt sasāpējušo sociālo jautājumu risināšanai. Ievērosim, ka šāds fiskālā deficīta apjoms pilnīgi iekļaujas Māstrihtas kritērijos.

Valsts iekšējā parāda veidošanās. Valsts iekšējā parāda veidošanas pamats – valsts konsolidētā kopbudžeta fiskālais deficīts; citiem vārdiem valsts izdevumi tiek plānoti lielāki par ieņēmumiem. Lai naudu tērētu, nepieciešams līdzekļu reāls avots. Izvirzās sāpīgā problēma kā lāpīt caurumu valsts ieņēmumos? Risinājums sen zināms: nauda jāaizņemas. Finanšu ministrija atbilstoši budžeta deficītam ikgadēji piedāvā, laiž apgrozībā valsts iekšējā aizņēmuma obligācijas. Tautas mēlē tas nozīmē iekulties parādos, jo valsts iekšējā aizņēmuma obligācijas ir kredīta forma, valsts parāda zīme, kas apliecina, ka, *pirmkārt*, valsts obligāciju pircējam – īpašniekam ir parādā, *otrkārt*, ka šī parāda zīme nodrošina noteikta gada procenta saņemšanu. Jāatzīst, ka bankas, uzņēmējsabiedrības, atsevišķas naudīgās personas, kas iegādājas valsts obligācijas, nebūt nav patrioti – ideālisti, kam rūp budžeta ieņēmumi, bet saprātīgi biznesa vīri, kas absolūti droši, bez mazākā riska iegulda līdzekļus izdevīgā veikalā. Aizdot naudu privātam uzņēmējam, pat noguldīt naudu bankā sastās ar lielāku vai mazāku risku. Ja nauda, pērkot valsts obligāci-

jas, tiek aizdota valstij, šī valsts ir parāda atmaksas garants līdz ar procentiem. Kreditors var gulēt mierīgi, noteiktā dienā aizdota nauda ar piecepumu santīms santīmā atgriezīsies.

Valsts iekšējā aizņēmuma obligācijas tiek pārdotas vairākos lišānā: pircēja statuss tiek piešķirts tam, kas gatavs saņemt mazāku aizdevuma procentu. Pret valsts parādu dažkārt tiek celti iebildumi: tiek izsaimniekoti rītdienas ieņēmumi, vēl vairāk, tiek aplaupīta nākamā paaudze. Jāvairās no pārspilējumiem: ja ekonomika sekmīgi kāpj augšup, budžeta nākotnes ieņēmumi aug, svētīgs lietderīgs darbs mazumiņu ziedot šīs dienas problēmu risināšanai, kas pozitīvi atsauksies rīt un parīt.

Latvijas kopējais valsts parāds. Latvija var lepoties, ka tai valsts parāda kopējais līmenis (iekšējais un ārējais) ir viens no zemākajiem starp ES dalībvalstīm, kaut gan tā lielums nemitīgi audzis. 2000. gada beigās tā lielums līdzinājās 571 milj. latu jeb 12,2 % no IKP; 2003. gada beigās valsts kopējais parāds bija pieaudzis krietni vien – līdz 846 milj. latu jeb 13,4 % no IKP. 2004. gadā valsts parāds turpināja palielināties, sasniedzot 13,5 % no IKP, bet vidējā termiņā tiek prognozēts, ka kopējais valsts parāds nepārsniegs 18 %, tātad tālu atpaliks no EMU iestāšanās nosacījumiem.

Valsts ārējās parāda veidošanās. Valsts budžeta deficītu var segt ne tikai ar iekšējo, bet ārējo parādu. Konkrēti runa var būt par ārējiem aizņēmumiem, piemēram, Starptautiskā valūtas fonda (SVF), Pasaules Bankas (PB), citi starptautisko un ārējo banku kredītiem, ka arī par obligāciju pārdošanu ārzemju kreditoriem; 1999., 2001., 2004. gadā Latvijā emitējusi eiroobligācijas. Atkarībā no budžeta deficīta tiks lemts izvietots eiroobligācijas ārzemēs 2006., 2007. gadā.

Ja iekšējais parāds veidojas un tiek atmaksāts latos, tad ārējais parāds tiek ņemts un atlīdzināts brīvi konvertējamā valūtā.

Latvijas kopējā parāda struktūra un dinamika. Latvijas

valsts iekšējā parāda daļa līdzinājās 2000. gadā 39,0 %, 2003. gadā – 50,4 %, ārējais parāds attiecīgi 61 % un 49,6 %. Valsts parāds trijos gados palielinājies gandrīz 1,5 reizes, t. sk. iekšējais parāds – 1,9 reizes, ārējais parāds – 1,2 reizes.

Ilgtermiņa kredītu procentu likme tendences. Vidēji svērtajai procentu likmei svārstību režīmā ir tendence pieaugt. 2002.gadā tā bija 8,5 %, 2003.gadā – 7,5 %, 2004.gadā – 9,2 %, 2005.gadā – 9,4 %. Tas atbilst ES dalībvalstu ilgtermiņa kredītu procentu vidējam līmenim un, domājams, turpmāk iekļausies Māstrihtas kritērijos.

Lata devalvācija nekādi nav paredzama. No 2005. gadā 1. janvāra lats ir piesaistīts eiro pēc tā tirgus kursa, kas latam bija pret eiro 2004. gadā 30. decembrī. Turpmāk lata kurss pret eiro var maksimāli svārstīties ± 1 % robežās, tātad ievērojami mazākā mērā, nekā to paredz Māstrihtas kritēriji. Lata kursu pret citām valūtām Latvijas Banka kopš 2005. gadā janvāra nosaka pēc lata piesaistes kursa pret eiro un pasaules valūtu tirgus kursiem attiecīgajā laika sprīdī. Latvijai ārējos darījumos visai nozīmīgs ir ASV dolāra kurss pret eiro, kas savukārt regulē lata apmaiņas kursu pret ASV dolāru. Kā liecina pēdējo gadu pieredze, lata kurss pret ASV dolāru svārstās konkrētajā dienā pret iepriekšējo dienu ± 1 % ietvaros. Gada laikā šis kursa svārstības vairākkārt var pārsniegt ceturtajā kritērijā minēto iegrožojumu $\pm 2,25$ % EMU iestāšanās nosacījums acīm redzami saistās ar valūtas dienas kursa «peldēšanu». Latvijā šai ziņā problēmu nebūs.

Inflācijas līmeņa kritērijs. Patēriņa cenu kāpumu jomā iekļauties EMU uzņemšanas nosacījumā Latvijai būs sarežģīti. Vispirms noskaidrosim viszemāko patēriņa cenu gada pieaugumu trijās ES dalībvalstīs. Mūsu rīcībā ir informācija par 2006. gada februāri: Somijā – 1,1 %, Zviedrijā – 1,1 %, Nīderlande – 1,4 %, vidēji – 1,2 %. Līdz ar to caurlaide uz EMU līdzinātos 2,75 % (1,2 % + 1,55 %). Bet tā ir pagātne. Pieņemsim, ka tad, kad Latvijai iesniegt uzņemšanas pieteikumu Eiropas Monetārajā

savienībā pieļaujamais patēriņa cenu kāpums līdzināsies 3,0 %. Šāds inflācijas limenis ir jāsasniedz līdz 2007. gada 1. janvārim, jo tāds ir mērķdatums, ko Latvijas Banka kopā ar valdību noteikusi nodrošināt eiro ieviešanai obligāto kritēriju izpildi. 2004. gadā patēriņa cenu indekss Latvijā bija augstākais visā Eiropas Savienībā – 6,2 %, 2005. gadā 6,7 %. Tātad 2006. gadā patēriņa cenu pieaugums jāsamazina par 3,7 procentu punktiem. Teorētiski sasniegt tādu rezultātu ar mērķtiecīgu fiskālo un monetāro politiku ir iespējams. Praktiski panākt gada laikā minēto patēriņa cenu pazeminājumu būs visai grūts uzdevums. Krietni jāpiepūlas, jāatsakās no neiejaukšanās politikas cenu veidošanās jomā; ļoti negribētos, lai inflācija būtu tas cinis, kas gāz lielu veltumu – Latvijas iestāšanos EMU un lata nomaiņu ar eiro.

12.3. Lata nomaiņai ar eiro sagatavošana

12.3.1. Sagatavošanas etapi

Pirmkārt, lats jāpiesaista eiro (izdarīts 2005. gada 1. janvārī).

Otrkārt, jāievēro visi Māstrihtas kritēriji (līdz 2007. gada 1. janvārim).

12.3.2. Lata piesaiste eiro atlikšana

Lata piesaiste eiro. Lats no 1994. gada bija piesaistīts Starptautiskā valūtas fonda dematerializētajai norēķinu vienībai starpvalstu centrālajām bankām SDR (*Special drawing rights* – speciālās aizgūšanas tiesības) pēc konstanta kursa 1 SDR = 0,7997 lati. Šī attiecība saglabājas jebkuros apstākļos, neatkarīgi no konkrētā brīža ekonomiskās konjunktūras. Vadoties no SDR kursa, Latvijas Banka (LB) ik dienu aprēķināja lata kursu pret citu valstu valūtām. No LB noteiktā lata kursa vadās komercbankas un valūtu maiņas kantori, nosakot savas lata apmaiņas attiecības. SDR ir valūtu grozs. Šā iemesla dēļ lata kursa svārstības ir mazākas nekā tad, ja lats tiktu piesaistīts eiro. Sākot-

nēji LB vadība domāja no 2002. gada 1. janvāra latu tāpat kā kro-
nu un litu piesaistīt eiro. Tad no šā soļa atteicās, lai vēl vairākus
gadus saglabātu lata kursam mazāku svārstību amplitūdu.

12.3.3. Trīs iespējas lata piesaistei eiro

Bija trīs iespējas latu piesaistīt eiro: *pirmkārt*, lata kursu pret eiro paaugstināt; *otrkārt*, lata kursu pret eiro pazemināt; *treškārt*, saglabāt līdzšinējo lata kursu pret eiro. Vai ir ekonomiski izdevīgi paaugstināt lata kursu pret eiro?

Augstais lata apmaiņas kurss. Lats ir viena no smagākajām valūtām pasaulē. Šīs problēmas sakne saistīta ar pāreju no Latvijas rubļa uz latu attiecībā 200:1 1993. gada martā. Smagais lats ārējā tirdzniecībā bremzē eksportu (apgrūtina cenu konkurenci) un plaši atver vārtus lētam importam. Tālāk paaugstināt lata kursu pret eiro nozīmētu šīs tendences pastiprināt. Tā 2006. gada februārī nogalē lata svārstīgais apmaiņas kurss bija gandrīz tik pat smags kā Lielbritānijas mārciņa, 1,7 reizes smagāks par ASV dolāru, 1,4 reizes smagāks nekā eiro, 2,2 reizes nekā Šveices franks, 10,6 reizes nekā Dānijas krona, 13,1 reizes nekā Zviedrijas krona, 11,4 reizes nekā Norvēģijas krona, 40,7 reizes nekā Čehijas krona, 4,9 reizes nekā Lietuvas lits, 22,3 reizes nekā Igaunijas krona, 5,4 reizes nekā Polijas zlots, 36,0 reizi nekā Ungārijas forints, 344 reizes smagās nekā Slovēnijas dolārs.

Lata kursu pret eiro pazemināšana. Pazeminot lata kursu pret eiro, tiktu veicināts eksports un sadārdzināts imports un līdz ar to sekmēts patēriņa cenu kāpums, inflācija. Jāievēro, ka lielāka daļa ražošanas resursu un patēriņa preču tiek importētas.

Nemainīgais lata kurss pret eiro. Lata piesaistes eiro trešo iespēju var raksturot kā līdzšinējās stabilitātes un līdzsvara saglabāšanas variantu. Eksporta un importa cenas paliks iepriekšējā līmenī. Pēc šā variantā eiro tika piesaistīta Igaunijas krona un Lietuvas lits.

12.3.4. Lata piesaiste eiro 2005. gada 1. janvārī

Latvijas uzņemšana Eiropas Savienībā par pilntiesīgu locekli būtiski mainīja situāciju un valsts statusu. *Pirmkārt*, lata piesaiste eiro bija nepieciešamais solis, lai sagatavotu lata nomaiņu ar eiro. *Otrkārt*, 2005. gadā un turpmāk ap 80 % visu ārējo norēķinu Latvijai jākārto eiro. *Treškārt*, tiks krāta pieredze norēķināties uz eiro bāzes, sadarboties ar Eiropas Monetāro Ūniju, eirozonas 12 valstīm.

Ieguvumi Latvijas tautsaimniecībai, piesaistot latu eiro.

Galvenais ir tas, ka darījumos, kur norēķinu valūta ir eiro, atkrit risks, kas ir saistīts ar lata kursa svārstībām pret eiro. Tas veicinās Latvijas ārējo tirdzniecību, gan eksportu, gan importu. Lata kurss pret eiro vienmēr būs nemainīgs, konstants.

Vienkāršosies norēķini eiro, taupot ne tikai laiku un pūles, bet arī naudu pretriska apdrošināšanas pasākumiem.

Lata kursa pret eiro izmaiņas 2004. gadā. Neraugoties uz SDR stabilizējošo iedarbību, lata kurss pret eiro nemitīgi svārstījās, ko noteica eiro un USD kursa izmaiņas. Dominējošā tendence: ASV dolāra kurss kritās, eiro cēlās. Ja 2004. gada sākumā pasaules valūtas tirgū 1 eiro svārstījās ap 1,20 USD, tad gada nogalē 1 eiro peldēja jau ap 1,30 USD, lata kurss pret 1 eiro attiecīgi svārstījās ap 0,674 un ap 0,703.

Latvijas Banka lata piesaistes variants. Sekojot Igaunijas un Lietuvas piemēram, tika izvēlēts variants, kas lata kursu pret eiro saglabā sasniegtā līmenī, lai saglabātu Latvijas ārējās tirdzniecības izveidojušos ietekmi uz valsts tautsaimniecību, līdzšinējo eksporta un importa izdevīgumu. Īstenot šādu līdzsvara saglabāšanas variantu ir visai sarežģīti, jo lata kurss pret eiro nemitīgi svārstās, turklāt no 2001. gada USD pret EUR ir ar noteiktu pazemināšanas tendenci. Vēl 2003. gadā Latvijas Banka plānoja eiro piesaistes jeb t.s. centrālās paritātes kursu noteikt pēc ārvalstu valūtu tirgus kursiem pārsaistos brīdī atbilstoši 2004. gada

31. decembra dienas slēguma *The WM Company/Reuters spot* kotēšanai. LB atzīmēja, ka pārsaistos procesā tehnisko grūtību neesot. Latvijas Banka diemžēl neredzēja būtiskas ekonomiskas problēmas, kas neizbēgami saistījās ar lata piesaisti eiro.

Mīnusi LB ierosinātajai lata piesaistei eiro. 2003. un arī 2004. gadā nebija zināms, kāds būs EUR / USD kurss un lata / eiro kurss 2004. gada 31. decembra dienas slēguma brīdī. Vairākums ekspertu uzskatīja, ka 1 eiro tiks mainīta pret 1,4 – 1,5 USD. Bija arī prognozētāji, kas nauda uzskatu, ka dolāra kurss celsies un 1 eiro mainīs pret 1,0 – 1,1 USD. 31. decembra kurss, kā vienas dienas eiro kurss, var pēkšņi celties vai kristies gadījuma apstākļu dēļ. Atkarībā no konkrēta piesaistes kursa eksporta un importa cenas augs vai pazemināsies. LB plānotais lata piesaistes variants nozīmēja sevi nodot nejaušību varā ar neparedzamām sekām ārējā tirdzniecībā, cenu veidošanā.

Lata piesaiste eiro īstenošana. 2004. gada 30. decembrī LB publicējusi skaidrojošu paziņojumu, ka Latvijas Banka 2004. gada 30. decembrī ir noteikusi lata un eiro piesaistes kursu: 1 EUR = 0,702804 LVL, kurš saskaņā ar valdības apstiprināto plānu par Latvijas gatavošanos pilntiesīgai dalībai Ekonomikas un monetārajā savienībā būs spēkā no 2005. gada 1. janvāra. Lata un eiro attiecība izrēķināta pēc Eiropas Centrālās bankas 30. decembrī fiksētajiem valūtu tirgus kursiem, izmantojot SDR valūtu kursu formulu – līdzīgi, kā tas darīts ik dienas kopš 1994. gada sākuma, kad lats tika piesaistīts Starptautiskā valūtas fonda norēķinu vienībai (1 SDR = 0,7997 LVL).

No 2005. gada janvāra Latvijas Banka vienpusēji nodrošinās lata un eiro maiņas kursa svārstības $\pm 1\%$ apjomā no centrālā jeb piesaistes kursa. Tas nozīmē, ka saglabāsies līdzšinējais lata svārstību koridora platums pret piesaistes valūtu, kas ir saprotams un ierasts finanšu tirgum. Tādējādi arī nemainīsies faktiski fiksēta valūtas kursa režīms, kas Latvijai – nelielai un atvērtai

tautsaimniecībai – ir labi kalpojis. Turpmāk lata kursu pret citām valūtām Latvijas Banka noteiks pēc lata piesaistes kursa eiro un pasaules valūtu kursiem attiecīgajā brīdī.

Lata piesaistes eiro ekonomiskās sekas. Salīdzinot ar EUR / LVL 2004. gada vidējo kursu, īstenotais variants veicina Latvijas eksportu uz eirozonas valstīm un sadārdzinās importu no šī zemēm, pieaugot izmaksu inflācijai. Attiecībā uz lata USD kursu viss notiks pretējā virzienā. Minēsim vienkāršotu piemēru. Importētā prece A maksā 100 eiro. Pēc gada vidējā kursa 1 eiro = 0,6714 lati, tātad minētā importa prece A maksās 67,14 lati. Pēc 2005. gada 1. janvāra šī prece A maksās 70,28 latus jeb par 3,14 latiem dārgāk.

Preču konkurētspēja eksportā mainīsies šādi: eksportējamā prece B maksā 100 latus. Pēc 2004. gada vidējā eiro lata kursa šo preci eirozonā, arī Igaunijā un Lietuvā, varētu pārdot par 149 eiro, pēc 2005. gada 1. janvāra preces B realizācija ir iespējama par 142 eiro, tātad par 7 eiro lētāk.

Lata piesaistes kurss eiro 0,702804 pret 2004. gada 1 eiro / lata vidējo kursu 0,6714 ir pazeminājies.

LB īstenoto lata piesaistes variantu eiro par labāko risinājumu grūti nosaukt. Lata piesaiste eiro pēc gada vidējā kursa, mūsaprāt, būtu lietderīgāka gan Latvijas tautsaimniecībai, gan Latvijas iedzīvotājiem.

Lata kurss pret citu valstu valūtām. Latvijas Banka lata kursu pret citu valstu valūtām nosaka pastarpināti pēc lata piesaistes kursa eiro un eiro kursa pret pasaules valūtām katrā konkrētā dienā. Ieskatu problēmā sniedz 12.1. tabula.

LB konvertējamo valūtu kursi latos, 23.02.2006

Austrālijas dolārs	0.435
Bulgārijas leva	0.359
Kanādas dolārs	0.513
Šveices franks	0.451
Kipras mārciņa	1.223
Čehijas krona	0.0246
Dānijas krona	0.0942
Igaunijas krona	0.0449
EUR	0.702804
Lielbritānijas mārciņa	1.029
Ungārijas forint	0.278
Izraēlas šekelis	0.125
100 Japānas jenas	0.497
Lietuvas lits	0.204
Malta lira	1.637
Norvēģijas krona	0.0873
Jaunzēlandes dolārs	0.389
Polijas zlots	0.185
Krievijas rublis	0.0209
Zviedrijas krona	0.0748
Singapūras dolārs	0.361
Slovēnijas tolārs	0.00293
Slovākijas krona	0.0189
Ukrainas grivna	0.117
ASV dolārs	0.589

Tabulas kursi veidoti pēc formulas

$$\frac{\text{LVL piesaistes kurss EUR}}{\text{EUR kurss pret kādu pasaules valūtu}} = \text{LVL kurss pret šo valūtu}$$

Piemēram:

$$1) \frac{\text{LVL / EUR } 0,702804}{\text{EUR USD } 1,1904} = \text{LVL / USD } 0,5903$$

$$2) \frac{\text{LVL / EUR } 0,702804}{\text{EUR / CHF } 1,3114} = \text{LVL / CHF } 0,4501$$

LB noteiktā kursa atkāpe no aprēķinātā – $\pm 1\%$.

12.3.5. Organizatoriski pasākumi, lai sagatavotu pāreju uz eiro

Parēķināšanas spektrs. Visas cenas, tarifi, likmes, atalgojums, noguldījumi, kredīti, jebkuri vērtspapīri, bilances, statistiskie dati latos jāpārreķina eiro.

Cenu paralēlās atspoguļošanas periods. Vienu ceturksni pirms un vienu gadu pēc eiro ieviešanas dienas preču cenu, pakalpojumu cenrāžu, pensiju fondu paziņojumu, kontu izraksti u.c. tiks uzrādīti gan latos, gan eiro, lai ierobežotu preču un pakalpojumu cenu spekulatīvu kāpumu un laikus sagatavotu sabiedrību norēķinu valūtas maiņai.

Eiro skaidrās naudās nodrošināšana. Īpaša problēma ir visas skaidrās naudas izmaksas vietās nodrošināt ar nepieciešamo eiro naudas zīmju un eiro centu monētu daudzumu. Šis pasākums saistās ar plašiem eiro pārvadājumiem. Kā liecina pieredze nav izslēgti kriminālo elementu mēģinājumi pārķert eiro transportus. Tas plaša īpaši stingrus apsardzes pasākumus, paaugstinātu modrību.

12.4. Lata nomaiņas mehānisms ar eiro

Lata apmaiņas attiecība pret eiro. Šis jautājums vēl prasa savu risinājumu. Lata apmaiņas koeficientu pret eiro noteiks tad, kad Latvija tiks uzņemta Eiropas Monetārajā Ūnijā. Praktiski šo jautājumu izlems Latvijas Banka ar Eiropas Centrālo Banku.

Nav izmantojama EMU 12 valstu pieredze: nacionālo valūtu apmaiņas attiecības pret eiro noteica atbilstoši šo valūtu maiņas kursam pret ekiju Eiropas valūtas sistēmas ietvaros. Viens no iespējamajiem variantiem ir lata apmaiņas koeficientu pret eiro noteikt pēc lata piesaistes kursa pret eiro – $1 \text{ EUR} = 0,702804 \text{ LVL}$. Lai iegūtu eiro daudzumu, ko pēc šā variantā varēs saņemt par vienu latu, 1 jāizdala ar minēto kursu – $1:0,702804 = 1,422872$ eiro. Tātad lata apmaiņas kurss pret eiro lidzināsies 1,422872.

Šādu apmaiņas attiecību var raksturot kā *status quo* variantu, kas saglabā stabilitāti un līdzšinējo līdzsvaru tautas saimniecībā. Nemainīsies eksporta un importa izdevīgums konkurēspēja kā ārējā, tā iekšējā tirgū; preču ievedums no eirozonas valstīm nemainīs cenas eiro, nesekmēs inflāciju; saīsināsies pielāgošanas laiks jauniem naudas apgrozības apstākļiem; ārējie norēķini eiro paliks nemainīgi.

Likumīgas novirzes no lata apmaiņas kursa pret eiro. *Pirmkārt*, lata apmaiņas operācijās, cenu pārrēķināšanā nav iespējams precīzi ievērot kursu ar sešām zīmēm pēc komata. To var darīt vienīgi tad, ja ir darīšana ar lielām naudas summām, piemēram, pārrēķinot valsts budžetu, kredītus, lielus noguldījumus bankās utt. Parastajos pārrēķinos apmaiņas kurss jānoapaļo līdz divām zīmēm aiz komata. To pilnā mērā apstiprina eirozonas valstu pieredze. Tā, piemēram, Francijas franka pārrēķināšanas kurss pret 1 eiro tika noteikts 6,55957; 1 franku vajadzētu mainīt pret 0,152449 eiro; faktiski franku mainīja pret 0,15 eiro. Somijas markas pārrēķināšanas kurss pret 1 eiro oficiāli līdzinājās 5,94573; līdz ar to 1 marka = 0,168188 eiro; pēc noapaļošanas – 0,17 eiro. Analogi smagā Īrijas mārciņa pret 1 eiro tika noteikta pēc kursa 0,787564; mārciņas apmaiņas attiecība pret eiro – 1,269738, praksē – 1,27.

1 lata apmaiņas kurss pret eiro pēc noapaļošanas līdzinātos 1,42 eiro, kas jau ir novirze no oficiālā apmaiņas koeficienta.

Otrkārt, noapaļošana uz augšu vai uz leju būs nepieciešama vienmēr tad, kad mums būs darīšana ar automātiem. Tā ir liela problēma, kā pārregulēt automātus eiro un centu pieņemšanai.

Eiro ieviešanas scenārijs. Lai mazinātu ar norēķinu valūtas maiņu saistītās izmaksas un nodrošinātu efektīvu eiro ieviešanas procesu, Latvijā tiek plānots izmantot t.s. **Lielā sprādziena scenāriju** – vienlaicīgu eiro skaidrās un bezskaidrās naudas ieviešanu.

Organizatoriskie pasākumi, eiro ieviešot apgrozībā. *Pirmkārt*, visās skaidrās naudas izmaksas vietās (uzņēmumos, iestādēs, bankās, pastā, mazumtirdzniecības un pakalpojumu sniegšanas uzņēmumos utt.) tiks laikus uzkrāts noteikts eiro un centu daudzums (naudaszīmes un monētas). *Otrkārt*, no pirmās eiro ieviešanas dienās algas, pensijas, pabalsti, skaidrā nauda no banku kontiem tiks izmaksāta vienīgi eiro. *Treškārt*, mazumtirdzniecībā preces zināmu laiku varēs apmaksāt latos, bet atlikums obligāti būs jāizsniedz eiro un centos. Tas pats attieksies uz pakalpojumu apmaksas kārtību, jeb kuriem norēķiniem skaidrā naudā latos.

Latu un eiro paralēlā apgrozība. Lemts, ka latu un eiro paralēlā apgrozība, kad skaidrās naudas maksājumos vēl pieņems latus, ilgs vienu mēnesi.

Latu noguldījumu, kredītu, investīciju liktenis. Pirmajā eiro ieviešanas dienā visi noguldījumi bankās, krājaizdevu sabiedrībās tiks pēc lata / eiro apmaiņas kursa pārrēķināti un izmaksāti eiro (saskaņā ar noguldījumu izmaksas nosacījumiem).

Tāpat visi lata kredīti tiks pārskaitīti eiro. Šis pārmaiņas neskaars kredītus ASV dolāros, citās brīvi konvertējamās valūtās.

Tas pats notiks ar lata ieguldījumiem tautsaimniecībā, piemēram, tiešās investīcijās, vērtspapīros (akcijās, valsts aizņēmumu un uzņēmumu obligācijās, ķīlu zīmēs utt.). Tas neattiecas uz ieguldījumiem citās valūtās.

Izmaiņas grāmatvedībā, statistikā. Visi konti latos tiks pārrēķināti un turpmāk vesti eiro. Tas attiecas arī uz pamatfondu uzskaiti, amortizācijas atskaitījumiem. Šis pārrēķins notiks stingri pēc lata apmaiņas kursa pret eiro. Pamatfondu pārcenošana nenotiks. Turpmāk uzņēmumu bilances tiks sastādītas eiro.

Statistiskā uzskaitē pēc eiro ieviešanas tiks īstenota vienīgi jaunajā starptautiskajā valūtā. Lai gūtu salīdzināmos datus, iepriekšējā gadu statistiskā informācija būs jāpārrēķina eiro. Aprēķinot iekšzemes kopproduktu, maksājumu bilanci, eksporta

un importa apjomu, dažus citus rādītājus, atkritis eiro pārrēķins latos, toties darījumi citās valūtās būs jāpārved eiro izteiksmē.

Lata parādu dzēšana. Kamēr paralēli apgrozīsies lati un eiro, lata parādos varēs dzēst ar latiem. Kad izbeigsies lata apgrozības laiks, lata parādos, kas jau būs pārrēķināti eiro, varēs apmaksāt vienīgi eiro.

Iedzīvotāju skaidrās naudas uzkrājumu (ietaupījumu) latos apmaiņa eiro. Iedzīvotājiem ir dažāda lieluma naudas uzkrājumi latos. To izcelsme ir dažāda: ir legālo ienākumu ietaupījumi, ir skaidra nauda, kas iegūta, pārkāpjot likumu. Dažāds ir šīs naudas glabāšanas veids: paslēptuvēs vai atklāti. Būtu ieteicams šos uzkrājumus laikus noguldīt bankās, lai eiro ieviešanas pirmajā dienā tos automātiski pārrēķinātu eiro. Ja nauda ieguldīta tekošā kontā, tad jebkurā laikā to varēs saņemt eiro. Nav jābūt gaišrēģim, lai paredzētu, ka ne visi, kam ir lata uzkrājumi skaidrā naudā, vēlēties tieši tā rīkoties.

Izvirzās problēma kā nepieļaut kriminālās izcelsmes naudas atmazgāšanu. Dažādu iemeslu dēļ cilvēki nevēlēties, lai kļūtu ziņāms (fiksēts) kas un kādu summu latos ir apmainījis.

Eirozonas valstu pieredze. Centrālās bankas noteica: *pirmkārt*, kāda summa skaidrā naudā ka apmaināma pret eiro; *otrkārt*, kādām bankām ir tiesības (pienākums) šo maiņas operāciju veikt. Piemēram, Vācija bez jebkādas reģistrācijās ierobežotu banku skaitā varēja vienreizēji apmainīt līdz 30 000 marku pēc tā laika kursa ap 10 000 latu.

Jāatzīmē, ka barjeru pret kriminālās izcelsmes naudas atmazgāšanu neizdevās uzcelt. Divu mēnešu laikā varēja brīvi daudzkārtīgi apmainīt 30 000 marku; kopējā apmaināma summa bez jebkādas reģistrācijas varēja sasniegt ievērojamus apmērus. Pie kam nav obligāti, lai kriminālās izcelsmes latu īpašnieks pats ierastas naudas apmaiņas punktā, latu maiņu pret eiro var īstenot uzticami cilvēki.

Latvijas Banka lems. Ievērojot šo pieredzi, LB meklēs ceļu kā novērst naudas atmazgāšanu. LB noteiks skaidrās naudas

konkrēto apmaiņas kārtību. Legāli uzkrātu latu īpašniekiem nav jāuztraucas: **viņu nauda pilnā mērā** tiks saglabāta. Naudas atmazgāšanas novēršana reālajā situācijā ir visai sarežģīta, varbūt pat neiespējami, neskarot godīgo cilvēku lata apmaiņas brīvību.

Latu apmaiņas laika pret eiro ierobežojums. Lai nodrošinātu valsts iedzīvotājus ar eiro monētām un banknotēm, maiņu bez komisijas maksas būs iespējams veikt **sešus mēnešus** pēc eiro ieviešanas dienas. Šo maiņu veiks Latvijas Banka, VAS «Latvijas Pasts», komercsabiedrībās, kuras saņēmušas Latvijas Bankas licenci ārvalstu valūtu skaidrās naudas pirkšanai un pārdošanai; neierobežotu laiku un neierobežotā daudzumā pēc eiro ieviešanas dienas Latvijas Bankā.

12.5. Latvijas Bankas funkciju izmaiņas

Latvijas Bankas funkciju vienkāršošanās. Latvijai iestājoties EMU, nomainot latu ar eiro, LB darbība daļēji vienkāršosies: *pirmkārt*, atkritīs naudaszīmju emisija; *otrkārt*, nebūs ik dienu jānosaka nacionālās valūtas apmaiņas kurss pret citu valstu valūtām, jo eiro apmaiņas kursu noteiks ECB, vadoties no situācijas pasaules valūtas tirgū; *treškārt*, nebūs jāpārvalda ārzemju valūtu krājumi, kas tiks nodoti ECB.

Kādas Latvijas Bankas funkcijas saglabāsies. *Pirmkārt*, visus aprēķinus eiro emisijai skaidrās naudas apgrozībai Latvijā veiks LB. Tai rūpīgi jāseko līdzi visām izmaiņām šai jomā, piemēram, kā pieaugs nepieciešamais skaidrās naudas daudzums sakarā ar darba apmaksas un pensiju apmēra izaugsmi un kā mazināsies nepieciešamība pēc skaidrās naudas sakarā ar debetkaršu un kredītkaršu tālāko izplatību, norēķiniem ar interneta starpniecību.

Otrkārt, LB joprojām organizēs monētu kalšanu. Latvijas naudas apgrozībai noteiks monētu emisijas apjomu.

Treškārt, LB arī turpmāk jāatbild par cenu stabilitāti Latvijā, nepieļaujot pieprasījuma inflāciju (LB objektīvi nespēj apkarot

to izmaksu un cenu kāpumu, kas saistās ar ārējiem apstākļiem, piemēram, importēto degvielu cenu pieaugumu).

Ceturtkārt, LB ir un paliek vienīgais skaidrās naudas izdales centrs, kas eiro naudaszīmes un eiro un centu monētas piegādās skaidrās naudas izmaksu vietām – bankām un citām organizācijām.

Piektkārt, saglabāsies visas citas LB funkcijas un pienākumi, kas nav saistīti ar lata nomaiņu ar eiro.

Latvijas Bankas līdzšinējās neatkarības saglabāšana. Latvijas Banka, salīdzinot ar citu valstu centrālajām bankām, ir ar visai augstu neatkarības pakāpi; LB nav jāatskaitās Saeimai par savu darbību, tā īsteno monetāro politiku Latvija bez jebkādiem ārējiem norādījumiem, ir ar visai ierobežotu atbildības pakāpi par ekonomiskajiem procesiem valstī, pat algas apmērus LB prezidentam nosaka nevis Saeima, bet Bankas padome.

Māstrihtas lēmumi, no vienas puses, LB neatkarību tiesiski nostiprina, bet, no otras puses, iegrožo attiecībā uz naudaszīmju emisiju, valūtas kursu noteikšanu, valūtu krājumu pārvaldīšanu. Vienlaikus LB prezidents kā ECB padomes pilntiesīgs loceklis piedalās monetārās politikas noteikšanā Eiropas Monetārajā Ūnijā, būtībā visā Eiropas Savienībā. Latvijas Bankas neatkarības mazināšana izriet no Eiropas integrācijas kopējām nostādņām.

Lata nomaiņas termiņš ar eiro. 2008. gada 1. janvāris – tādu termiņu Latvijas valdība noteica lata nomaiņai ar eiro. Speciāla komisija, kas vispusīgi gatavo šo pāreju, orientēta uz šo tuvās nākotnes datumu. Tomēr pēdējais vārds šinī nozīmīgajā jautājumā būs Eiropas Centrālajai Bankai un Eiropas Monetārajai Ūnijai. ECB jākonstatē, ka izpildīti Māstrihtas kritēriji, ka Latvija gatava iestāšanās EMŪ. Lata nomaiņa ar eiro ir visai atbildīgs pasākums, kas skar visu Eiropas Savienības dalībvalstu intereses, kopējo monetāro politiku. Pirms Latvijas uzņemšanas EMŪ būs nepieciešams ES locekļu viedokļu saskaņošana.

Domājams, ka Latvija nespēs iekļauties inflācijas līmeņa

obligātajā nosacījumā. Vienlaikus iespējams, ka lata likteni 2008. gadā noteiks nevis monetārie kritēriji, bet politiskā lietderība.

12.6. Secinājumi

Lata nomaiņa ar eiro paredzēta Latvijas uzņemšanas līgumā Eiropas Savienībā. Šāds nozīmīgs pārkārtojums naudas apgrozībā sekmēs integrācijas padziļināšanai, vienkāršos un palētinās Latvijas starptautiskos norēķinus. Republikas tautsaimniecības turpmākā izaugsme balstīsies uz brīvi konvertējamo valūtu.

Pāreja no lata uz eiro rūpīgi jāsagatavo. Pirmais solis šajā jomā jau veikts: kopš 2005. gada 1. janvāra lats piesaistīts eiro pēc nemainīgā kursa $1 \text{ EUR} = 0,702804 \text{ LVL}$, jeb $1 \text{ LVL} = 1,422872 \text{ EUR}$. Šī kursa pieļaujamās svārstības ir minimālas – $\pm 1,0 \%$. Lata apmaiņas kursu pret citām valūtām Latvijas Banka nosaka atbilstoši lata piesaistes kursam eiro un eiro kursam pret pasaules valūtām.

Latvija iekļaujas Māstrihtas kritērijos iestāšanās Eiropas Monetārajā Ūnijā. Izņēmums ir inflācijas kritērijs. Pēdējo gadu augstais patēriņa cenu indekss var kļūt par šķērslī lata nomaiņai ar eiro 2008. gada 1. janvārī.

Aktuāla problēma ir lata apmaiņas kurss pret eiro. Domājams, kas tas būs pašreizējais lata piesaistes kurss eiro. Nevar izslēgt arī citus risinājumus.

Precīzi atbilstoši LB nolektajai lata apmaiņas attiecībai pret eiro itin viss, kas līdz šim bija latos tiks pārrēķināts eiro, t.sk. alga, pensija, pabalsti, cenas, noguldījumi, kredīti, vērtspapīri, grāmatvedības dati, statistiskā informācija. LB noteiks cik un kur skaidro naudu varēs brīvi apmainīt pret eiro bez mainītāja un apmaināmās summas reģistrācijas.

Visas algu, pensiju, pabalstu izmaksas, it visas izmaksas no naudas kontiem no pirmās eiro apgrozības dienas tiks izmaksātas eiro; maksājot par precīzi latos, atlikumu izsniegs eiro. Lats samērā ātri tiks izstumts no apgrozības.

Galvenā problēma: vai pārejot uz eiro, tiks sekmēta inflācija? Principiālā atbilde ir negatīva: cenu, tarifu precīzā pārrēķināšana eiro nekādi nespēj izraisīt inflātoriskas parādības.

Cenu un tarifu kāpums patēriņa priekšmetiem, pakalpojumiem var saistīties ar pārejas no lata uz eiro pārkāpumiem. Ar pretlikumīgiem centieniem paaugstināt cenas jāreķinās. Šai sakarība nepieciešams stingrs cenu kontroles mehānisms.

Sašaurināsies Latvijas Bankas funkcija. *Pirmkārt*, LB neemitēs Republikas naudas apgrozībai papīra naudas zīmes. Eirozonā vienīgais naudaszīmju emisijas centrs ir Eiropas Centrālā Banka. LB pienākums rūpīgi gatavot visus aprēķinus eiro emisijai Latvijai. *Otrkārt*, Latvijas Banka būs brīva no valūtu kursu noteikšanas un nepārvaldīs valūtu krājumus. LB turpinās pildīt visas citas līdzšinējās funkcijas un šajā jomā saglabās savu neatkarību.

12.7. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kādi argumenti ir par latu nomaiņu ar eiro?
2. Kādi argumenti ir pret lata nomaiņu ar eiro?
3. Ko pozitīvu nodrošina lata piesaiste eiro?
4. Kādi ir dažādu lata piesaistes variantu eiro plusi un mīnusi?
5. Kādi pasākumi jāveic, lai sagatavotu lata nomaiņu ar eiro?
6. Kādā mērā Latvijas ekonomika atbilst Māstrihtas kritērijiem?
7. Kāds ir pārejas mehānisms no lata uz eiro?
8. Kādas iespējas būs apmainīt latu ietaupījumus skaidrā naudā uz eiro?
9. Kā izmainīsies Latvijas Bankas funkcijas?
10. Vai Latvijas iestāšanas Eiropas Monetārajā Ūnijā izmainīs Latvijas Bankas neatkarības pakāpi?

SATURS

Ievads	3
1. NAUDAS BŪTĪBA UN FUNKCIJAS	5
1.1. Vispārējā maiņas līdzekļa, apgrozības un maksāšanas līdzekļa funkcija	5
1.2. Nauda kā salīdzināšanas mēraukla	10
1.3. Nauda kā bagātību saglabāšanas un uzkrāšanas līdzeklis	14
1.4. Nauda kā sabiedriskais spēks	15
1.5. Nauda kā ekonomiskās informācijas nesēja	16
1.6. Uzdevumi	18
1.7. Secinājumi	19
1.8. Pamattermiņi	19
1.9. Pašpārbaudes jautājumi	21
2. NAUDAS VEIDI	22
2.1. Sudraba, zelta, platīna monētu nozīme mūsdienās	22
2.2. Sīkā maiņas nauda	24
2.3. Papīra nauda	24
2.3.1. Papīra naudas rašanās	25
2.3.2. Papīra naudas nepieciešamība un iespējamība	29
2.3.3. Papīra naudas lietošanas derīgums un pirktspēja	31
2.4. Naudas masas elementi un to likviditāte	35
2.5. Uzdevumi	40
2.6. Secinājumi	41
2.7. Pamattermiņi	43
2.8. Pašpārbaudes jautājumi	43
3. KREDĪTNAUDA	45
3.1. Parādzīme – vekselis	45
3.2. Vekseļu apgrozība	47
3.3. Vekseļu diskonts	48
3.4. Banknotes un to nodrošinājums	51
3.5. Uzdevumi	57
3.6. Secinājumi	57
3.7. Pamattermiņi	59
3.8. Pašpārbaudes jautājumi	59
4. NAUDAS MASAS APKALPOŠANA BANKĀS	61
4.1. Čeki un to apgrozība	61
4.2. Norēķinu kartes	65

4.2.1. Norēķinu karšu nepieciešamība Latvijā	66
4.2.2. Debetkarte	568
4.2.3. Degvielas karte – debetkartes paveids	71
4.2.4. Kredītkarte	72
4.2.5. Depozīta sertifikāts – alternatīva nauda	78
4.2.6. Bankomāts – naudas maks uz ielas stūra	80
4.2.7. «Ko diena nākamā mums sola?»	83
4.2.8. Norēķinu karšu sistēmas attīstības tehniskās un sociāli ekonomiskās problēmas	88
4.3. Secinājumi	90
4.4. Pamattermiņi	92
4.5. Pašpārbaudes jautājumi	92
5. NAUDAS MASAS APGROZĪBAS REGULĒŠANA	94
5.1. Banku naudas tapšana	95
5.2. Centrālās bankas sviras naudas masas apgrozības regulēšanā	98
5.3. Uzdevumi	101
5.4. Secinājumi	101
5.5. Pamattermiņi	102
5.6. Pašpārbaudes jautājumi	103
6. LATŠ – LATVIJAS NACIONĀLĀ VALŪTA	104
6.1. No lata vēstures	104
6.2. Latvijas rublis – atjaunotās neatkarīgās Latvijas pirmā nacionālā pagaidu nauda	105
6.3. Latu ienākšana apgrozībā	108
6.4. Latu masas lielums	110
6.5. Lata nodrošināšana	111
6.6. Latvijas zelta rezerves	111
6.7. Uzdevumi	114
6.8. Secinājumi	115
6.9. Pamattermiņi	117
6.10. Pašpārbaudes jautājumi	117
7. INFLĀCIJA – LATVIJAS EKONOMIKAS POSTS	118
7.1. Kas ir inflācija?	119
7.2. Pieprasījuma inflācijas cēloņi	120
7.3. Izmaksu inflācija	124
7.4. Inflācijas ierēķināšana	126
7.5. Inflācijas pakāpes	132
7.6. Inflācijas sekas	133

7.7. Inflācija un nodarbinātība	139
7.8. Inflācijas norise Latvijā (90. gadi)	143
7.9. Mūsdienu inflācija Latvijā	147
7.9.1. Patēriņa cenu pārmaiņas	147
7.9.2. Salīdzinājums ar Lietuvu, Igauniju	149
7.9.3. Antiinflātoriskās politikas nepieciešamība	151
7.9.4. Izaugsme un inflācija	152
7.9.5. Mūsdienu inflācijas sociālās sekas	153
7.9.6. Ražotāju cenu pārmaiņas	158
7.9.7. Lata pirktpējas dinamika	161
7.10. Uzdevumi	162
7.11. Secinājumi	163
7.12. Pamattermiņi	166
7.13. Pašpārbaudes jautājumi	166
8. LATU APRITE UN 1995. GADA BANKU KRĪZE	168
8.1. Banku krīzes raksturojums	168
8.2. Secinājumi	175
8.3. Pamattermiņu tulkojums	176
8.4. Pašpārbaudes jautājumi	176
9. MŪSDIENU INFLĀCIJA PASAULĒ	178
9.1. Inflācija attīstītajās valstīs	178
9.2. Inflācija Eiropas Savienībā	180
9.3. Secinājumi	185
9.4. Pašpārbaudes jautājumi	186
10. STARPTAUTISKĀS VALŪTAS ATTIECĪBAS	187
10.1. Zelta monētu standarts	187
10.2. Bretonvudsas valūtas sistēma	190
10.2.1. Bretonvudsas valūtas sistēmas izveidošanās un raksturīgās pazīmes	190
10.2.2. Bretonvudsas valūtas sistēmas attīstība un saīšana	190
10.3. Jamaikas valūtas sistēma	192
10.4. Pasaules valūtas tirgus	196
10.4.1. Pasaules valūtas tirgus nepieciešamība	199
10.4.2. Pasaules valūtas tirgus organizācija	199
10.5. Valūtu klasifikācija	203
10.6. Valūtu kursu noteikšanas veidi	205
10.7. Lata kurss un Latvijas ārējie ekonomiskie sakari	213
10.8. Lata pirktpējas paritāte	217

10.9. Starptautiskā valūtas spekulācija	222
10.10. Zelta cenas dinamika.	227
10.11. Secinājumi	231
10.12. Pamattermiņi	233
10.13. Pašpārbaudes jautājumi	234
11. EIROPAS MONĒTĀRĀ ŪNIJA UN EIRO APGROZĪBA	236
11.1. Mazliet vēstures	236
11.2. Integrētā ekonomika – vienotā valūta.	237
11.2.1. Diskusija par eiro plusiem un mīnusiem	237
11.2.2. Māstrihtas lēmums un tā īstenošana.	239
11.3. Māstrihtas iestāšanās kritēriji EMU	240
11.4. EMU pirmās kārtas locekļi.	241
11.5. Nacionālo valūtu apmaiņas attiecībā pret eiro.	245
11.6. Eiro ieviešanas problēmas	247
11.6.1. Eiro apmaiņas kursi	251
11.6.2. Eiro ieviešana un inflācija	257
11.7. Eiropas Centrālā Banka un tās funkcijas	258
11.8. Eiropas Centrālās Bankas neatkarības pakāpe.	259
11.9. Profesora Milтона Frīdmena drūmā prognoze	260
11.10. Secinājumi	261
11.11. Pamattermiņi	263
11.12. Pašpārbaudes jautājumi	263
12. LATA LIKTENIS: NOMAIŅA AR EIRO	264
12.1. Argumenti par un pret lata nomaiņai ar eiro.	264
12.2. Latvijas iekļaušanos Māstrihtas uzņemšanas kritērijos EMU	267
12.3. Lata nomaiņai ar eiro sagatavošana.	271
12.3.1. Sagatavošanas etapi	271
12.3.2. Lata piesaiste eiro atlikšana	271
12.3.3. Trīs iespējas lata piesaistei eiro	272
12.3.4. Lata piesaiste eiro 2005. gada 1. janvārī	273
12.3.5. Organizatoriski pasākumi, lai sagatavotu pāreju uz eiro	277
12.4. Lata nomaiņas mehānisms ar eiro.	277
12.5. Latvijas Bankas funkciju izmaiņas.	281
12.6. Secinājumi	283
12.7. Pašpārbaudes jautājumi	285

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0306085853

2006-3
596

Индекс доверия
предпринимателей -

index BIAI.2

Kuri ir būtiskākie faktori, kas šobrīd ierobežo Jūsu ražošanu?

Лаборатория БРИ по исследованию проблем предпринимательства и менеджмента продолжает регулярный мониторинг и анализ доверия предпринимателей Латвии.

Мониторинг охватывает около 2000 малых и средних предприятий как в самой Риге, так и во всех регионах страны. Результатом мониторинга является ежеквартальный индекс.

Последние данные мониторинга за 4-й квартал 2005 и 1-й квартал 2006 года в целом свидетельствуют о стабильном оптимизме и позитивных процессах происходящих в малом и среднем бизнесе Латвии.

Интерес к данному мониторингу уже проявлен со стороны предприятий, государственных организаций, средств массовой информации.

Индекс предпринимательского доверия в малом и среднем бизнесе Латвии будет регулярно печататься в латвийских СМИ.

E-pasts: laboratorij@bri.lv
Tāl.: 7100232
Fakss: 7100231